

TUDOMÁNYOS ÉLET A MILTON FRIEDMAN EGYETEM FALAI KÖZÖTT 2.

VÁLOGATÁS A MILTON FRIEDMAN EGYETEM
2023. ÉVI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZATAIBÓL

Scan me!

TUDOMÁNYOS ÉLET
A MILTON FRIEDMAN EGYETEM
FALAI KÖZÖTT 2.

VÁLOGATÁS A MILTON FRIEDMAN EGYETEM
2023. ÉVI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZATAIBÓL

SZERKESZTŐK:

Laki Ildikó, Schottner Krisztina

SZERZŐK:

Dankánics Luca Kata, Décsy Gábor, Frisch Dianna Dóra, Hevér Csenge,
Lukács Zoltán Gábor, Nyíri-Nagy József István

NYELVI SZERKESZTŐ: Szűcs Katalin Ágnes

TÖRDELŐ: Tárkányi Marietta

FELELŐS KIADÓ:

Milton Friedman Egyetem

ISBN 978-963-9559-73-8

WEBCÍM: <https://uni-milton.hu/hallgatoi-munkak/>

Bevezető	7
A social média hatása a Forma-1 világra	9
<i>Dankánics Luca Kata</i>	
Konzulens tanár: Dr. Laki Ildikó főiskolai docens	
Az Északi Áramlat Bermuda-háromszöge	33
<i>Décsy Gábor</i>	
Konzulens tanár: Dr. Schottner Krisztina egyetemi docens	
A fiatalok olvasási szokásai a 21. Században	72
<i>Frisch Dianna Dóra</i>	
Konzulens tanár: Dr. Laki Ildikó főiskolai docens	
Művészetterápia és közművelődés	
– Szükség van-e a közművelődésben a művészetterápiára?	104
<i>Hevér Csenge</i>	
Konzulens tanár: Dr. Laki Ildikó főiskolai docens	
Itt és most	
– A személyes tér és idő megélése a magyar és a dél-indiai kultúrában	130
<i>Lukács Zoltán Gábor</i>	
Konzulens tanár: Dr. Jablonczay Tímea főiskolai docens	
Védjük meg a gyermekeinket!	
Az LMBTQI+ közösség társadalmi elfogadottsága az uniós felmérések adatainak	
összehasonlító elemzésében	159
<i>Nyíri-Nagy József István</i>	
Konzulens tanár: Dr. Laki Ildikó főiskolai docens	

BEVEZETŐ

A Milton Friedman Egyetem jelen kötete egy hagyomány folytatása, azaz egy tudományos tanulmányokból álló kötet, mely az OTDK-n részt vett hallgatók értékes munkáiról tesz tanúbizonytságot. A hallgatói összefoglalások – legyenek ezek szakdolgozatok, diplomamunkák, esszék, kutatási projektek vagy egyéb feladatok – fontos szerepet töltenek be mind az egyetemi oktatásban, mind a hallgatók személyes és szakmai fejlődésében. E fejlődést segíti évtizedek óta a Tudományos Diákköri Konferencia lehetősége, s egyben annak a felismerését is, hogy az egyetemi, főiskolai tanulmányok milyen további lehetőségeket jelenthetnek szakmai előmenetelük szempontjából.

A Milton Friedman Egyetem életében az elmúlt néhány évben egyre fontosabbá vált a hallgatók közösségé formálódása, amiben a szakmai közösségek létrejöttének, egymást segítésének és az oktatói–hallgatói együttműködéseknek kiemelt szerepük van. Ebben az össz munkában értéként jelenik meg a minőség, a hatékonyság, valamint a közösségi gondolkodás azokért az egyetemi célokért, melyek megvalósításában nemcsak a hallgatók, hanem maga az intézmény is tevékenyen részt vesz.

A Milton Friedman Egyetem jelen kötete a fentiekben leírtak tükrében készült elismét, válogatva a 2023-ban rendezett Országos Diákköri Konferencia résztvevőinek dolgozataiból.

A kötet közleményei sokszínűek, több tudományterületet felölelő multidiszciplináris tartalomúak.

A hat publikáció szinte mindegyike a társadalomtudományok területén vet fel izgalmas kérdéseket, gondolatokat, különböző szakterületekről. Elmondhatjuk azt is, hogy az összes dolgozat mögött rengeteg munka, mindenki örömmel áldozott fel időt a mindennapjaiból a kutatására.

A dolgozatok között olvashatunk a FORMA 1-es világ háttéréről, valódi jelenségeiről, a közönsége elvárásairól, igényeiről a kínálat adta lehetőségek bűvkörében; izgalmas összefoglalás az Északi Áramlat 1 és 2 gázvezetékek megépülésének körülményeire fókuszáló tanulmány is, különös tekintettel Németország, Oroszország és Ukrajna kapcsolatára az európai energetikai kérdésekben. Az olvasásszociológiai tanulmány jelentőségét írójának a téma iránti elkötelezettsége adja. E tanulmányban az elméleti háttér ismertetése mellett komoly kutatással is találkozhatunk az olvasói szokások terén. A művészetterápia és közművelődés témáját feldolgozó kivonat a közművelődés szemüvegén keresztül világítja meg a művészetterápia mindennapokban lényeges szerepét, gyakorlati jelentőségét. A szerző szisztematikus gondossággal bizonyítja be, hogy a közművelődés a mai ember számára is tartogat érdekfeszítő dilemmákat. A kötetben két munkát olvashatunk a gender és az LMBTQ tárgykörében, melyek egyike az indiai társadalomból kiszoruló réteg, a kaszton kívüli érinthetetlen helyzetét vizsgálja a gender, az identitás és az általuk elérhető narratívák szempontjából, míg a másik tanulmány az LMBTQI+ közösséggel kapcsolatos attitűdöket feltérképező

magyarországi kutatások, statisztikák eredményeit vizsgálja nemzetközi adatokkal összehasonlítva .

A TDK-munkák mindegyike valójában egy-egy színes puzzle-darab a hallgatói ötletek, felvetések palettáján, melyek elolvasása, értelmezése révén tovább bővíthet az olvasó tudása, ismerete az adott területeken.

Kellemes olvasást, jó szórakozást kívánunk az izgalmas olvasmányokhoz!

Budapest, 2024. július

A szerkesztők:

Dr. Laki Ildikó
Dr. Schottner Krisztina

Dankánics Luca Kata

Konzulens tanár: Dr. Laki Ildikó főiskolai docens

A social média hatása a Forma-1 világra

Absztrakt

A mai felgyorsult világban egyre nagyobb szerepe van a közösségi médiának és az emberekre gyakorolt hatásának. A legtöbb sportággal szemben a Forma-1 esetében hosszú évek kellettek ahhoz, hogy a social mediában teret kapjon és az emberek számára szélesebb körben váljon elérhetővé a sportág. Az Ecclestone-éra pozitív oldalai mellett a dolgozat bemutatja azon negatívumokat is, amelyek következtében a vezetőségváltás bekövetkezett. A 40 évig tartó, Bernie Ecclestone által irányított időszak lezárult, helyét az amerikai Liberty Media vette át, 2017-ben. A dolgozat célja, hogy bemutassa a közösségi média beengedésének következményeit és az újításokat, amelyeket az elmúlt években a Forma-1-ben eredményezett. A rajongók véleménye mellett olyan elismert szakemberek is, mint például Wéber Gábor vagy Szujó Zoltán megosztják gondolataikat interjú formájában. A közösségszervezés hallatán a legtöbb ember a közművelődési intézményekre gondol, de ennél sokkal több lehetőség van ebben a szakmában. A dolgozat a Forma-1-en keresztül bemutatja a közösségszervezés egy innovatív megközelítését is. A közösségi média hatására létrejött változásoknak köszönhetően számos új kihívással és feladattal kell szembenéznük a szakmabelieknek.

Abstract

In today's fast-paced world, social media and its influence on people are becoming increasingly important. In contrast to most sports, it took a long time for Formula 1 to gain a foothold in social media and for the sport to become more widely available to people. In addition to the positive sides of the Ecclestone era, the negatives that led to the change of management will also be presented. The 40-year period managed by Bernie Ecclestone came to an end when he was replaced by the American Liberty Media in 2017. The purpose of this thesis is to present the consequences of the introduction of social media and the innovations it has brought about in Formula 1 in recent years. In addition to the opinions of fans, recognized experts such as Gábor Wéber or Zoltán Szujó will also share their thoughts in the form of an interview. When most people hear community organizing, they think of community service institutions, but there are many more opportunities in this profession. The thesis also presents an innovative approach to community organization through Formula 1. Thanks to the changes brought about by social media, professionals have to face many new challenges and tasks.

Bevezetés

Az életem fontos részét képezi a Forma-1, ezért úgy gondoltam, tudományos dolgozat formájában kutatnám, hogy az emberek mennyire érdeklődnek e sportág iránt. Az elmúlt években egyre nagyobb teret nyertek a social media felületek, így nem meglepő, hogy a különböző sportágakra is meglehetősen nagy hatást gyakoroltak. A Forma-1-es futamokon testközelből is megélhető, hogy milyenek az igazán elkötelezett rajongók. Nagyon érdekes, hogy mekkora hatással lehet egy sportág az emberekre, ezért a dolgozatomban azt szeretném megtudni, hogy milyen kapcsolat van a Forma-1 rajongói és a social media-felületek növekvő népszerűsége között.

A Forma-1 megítélése meglehetősen ellentmondásos. Számos sportággal ellentétben, itt nem csak a versenyzőn múlik minden, több tényezőnek is jól kell működnie a siker elérésének érdekében. Emiatt többen úgy vélik, hogy a Forma-1 nem tekinthető valódi sportnak. Louis Pretorius kreatív szakember így fogalmazott ezzel kapcsolatban a „One Stop Racing” oldalán: „Az F1 egy sport. Egy F1-es autót vezetni nagyon megterhelő fizikailag, a versenyzőknek rendkívüli ügyességre, jó fizikai és mentális állapotra van szükségük. Az autó egy eszköz és a vezetője ugyanolyan fontos, hiszen jó pilóta nélkül egy jó autó nem lesz elég a győzelemhez.” (Pretorius, 2022)

Sokan a mai napig azt gondolják, hogy a közösség-szervezők csak a művelődési intézményekben tevékenykednek, tehát a hagyományos értelemben vett közösség-szervezésen kívül nem létezik más terület, ahol kamatoztathatják tudásukat. A dolgozat célja felhívni a figyelmet arra, hogy a mai világban már számos más izgalmas és érdekes feladatot láthatnak el ezek a szakemberek. A sport világról kevés szó esik, sokan nem gondolnak bele, hogy az ilyen komplex eseményeket is közösség-szervezők állítják össze, akiknek ezen a téren több fontos tényezőt is figyelembe kell venniük szakemberként. A közönségnek és a Forma-1-ben résztvevőknek is sajátos igényeik lehetnek, amiket ki kell elégíteni az esemény sikerességének érdekében. Közösség-szervezőként meglehetősen összetett és fontos feladatokat kell ellátni egy sportrendezvényen. Tekintettel a programban résztvevők nagy számára és a helyszínek gyakori változására, számos komplex és fontos feladatot kell ellátni sportszervezőként. A dolgozat célja, hogy bemutassa a social media-felületek hatását a Forma-1 rajongóira, és megmutassa egy közösség-szervező szakember szerepét a folyamat különböző állomásain.

Az első fejezet bevezetés a Forma-1 világába. Bemutatja több releváns szakember véleményét is könyveik, írásaik és nyilatkozataik alapján. A fejezetben szó esik a sport anyagi oldaláról és a média kapcsolódásáról is. A második fejezet a sportág megjelenését mutatja be a médiában, emellett a közönség sokszínűségéről, a korosztályok sajátosságairól is szó esik. A harmadik rész a Forma-1-et követők körében végzett online kérdőíves kutatás eredményeit értelmezi és szemlélteti diagramok és ábrák segítségével. A kérdőíves kutatás mellett a témához kapcsolódó szakemberekkel készített mélyinterjúk a 4. fejezetben olvashatók.

Bevezetés a Forma-1 világába

Mint minden sportág, a Forma-1 is nagy létszámú közönséggel rendelkezik, ráadásul világszinten, ezért közösség-szervezőként nagy figyelmet kell fordítani a követőkre, rajongókra és a rájuk gyakorolt hatásokra, valamint az ő sport világára gyakorolt hatásukra. Az emberekben már ősidők óta jelen van a közösséghez való tartozás igénye, ezért nem meglepő, hogy a különböző sporteseményeken az azonos csapatnak, sportolónak drukkoló, egymást nem ismerők is egy nagy családként viselkednek. A Forma-1-nél sincs ez másképp, így az elmúlt pár évben egyre népesebbé váló közönség méretes rajongói csoportokat, közösségeket alkot. Közösség-szervezőként érdekes és fontos feladatokat rejt a Forma-1, hiszen nem csak az adott ország nézőinek igényeit

kell kiszolgálni, hanem e közösségek alakulását is figyelembe kell venni az események, versenyek megszervezésekor. Minden évben több százezer ember látogat el egy-egy versenyhétvégére, ezért szakemberként kihívást jelent a nézők létszáma is. Mivel a futamok jelentős részét Európában rendezik meg, ezért a közösség szervezőknek azt is figyelembe kell venniük, hogy sokan együtt utaznak a Forma-1-gyel és minden futamot megnéznék élőben. Ez azt jelenti, hogy a közönség soraiban nem csak az adott országban élő emberek ülnek, hanem a minden versenyen ott lévő rajongók, valamint azok is, akiknek a saját országukban nincs futam, de szeretnék élőben is látni kedvenc pilótájukat, csapatukat.

Mint minden szakmának, a közösség szervezésnek is haladnia kell a korrallal és követni az aktuális trendeket a sikeresség érdekében. A Forma-1 és a social media-felületek vizsgálatához először meg kell tudni, hogy mit jelent pontosan a „social media”, mint fogalom. „Közösségi médiának tekinthetünk minden olyan online eszközt, amely lehetővé teszi felhasználói számára, hogy tartalmakat készíthessenek és/vagy oszthassanak meg a nyilvánossággal, vagy privát köreikkel. A közösségi médiának többféle formája van. A Twitter például hivatkozások és rövid, szöveges tartalmak megosztására ideális, míg az Instagramot képek, a YouTube-ot pedig videók publikálására szokás használni. A közösségi médiára általánosságban jellemző, hogy a különböző közösségi platformok (Twitter, Facebook stb.) viszonylag laza szabályokkal kötik azt, hogy a felhasználók mit oszthatnak meg saját profiljukon. Egy felhasználó például sokkal szabadabban nyilváníthat véleményt egy közösségi platformon, mint egy nyomtatott újságban.” – olvasható Máté Balázs online marketing tanácsadó weboldalán (Balázs, 2022). Az elmúlt években óriási teret nyertek a közösségi média-felületek, aminek számos negatív és pozitív hatása van a társadalomra. A sport világot is jelentősen befolyásolta ez a jelenség, ezért a dolgozatban a Forma-1 és a social media kapcsolatáról lesz szó.

A Forma-1 háttere

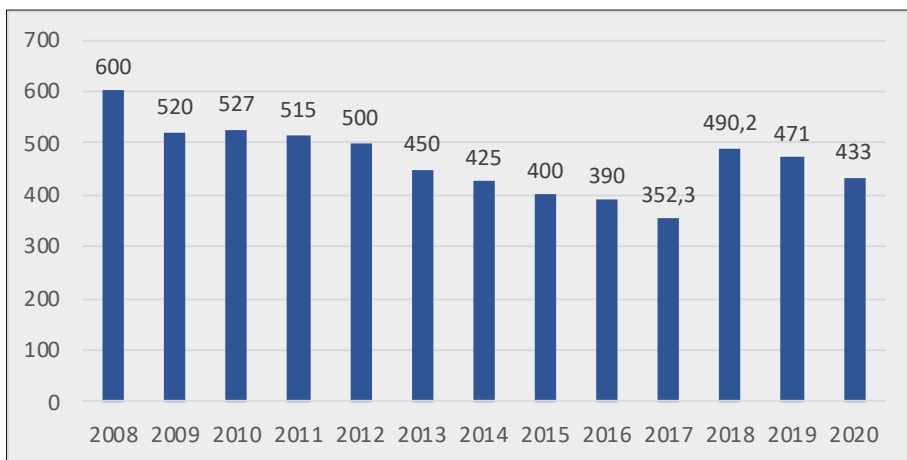
A Forma-1 az egyik, ha nem a legrágább sportág a világon. Sok kisgyermek álmodozik arról, hogy egy nap majd ő is Forma-1-es pilóta lesz, de csak nagyon csekély százalékuknak adatik meg ennek az életnek a lehetősége. A többi sporttal ellentétben, ahol pár 10.000 vagy 100.000 forintba kerül a megfelelő felszerelés, kiegészítő megvétele, a Forma-1 első állomása, a gokart évente 60 millió forint is lehet. Ha jól teljesít valaki az első szinten, akkor elindulhat a Formalepcsőkön. Először a Forma-4-ben kell helytállni, ami éves szinten 123 millió forintba kerül, útiköltség nélkül. Tekintettel arra, hogy ez már komolyabb, mint a gokart, több országban is vannak versenyek, így meglehetősen magas utazási költséggel kell számolni. Forma-3-as versenyzőként 200 millió forintba kerülhet egy év a sportban, ami után tehetséggel és megfelelő mennyiségű pénzzel tovább lehet lépni a Forma-2-es versenyek világába. Nem csak a versenyek lesznek nehezebbek, az anyagi oldal is jelentősen megnő, ugyanis a versenyzés e szakaszában már 400 millió és 1,2 milliárd forint közötti összeget kell fizetni egy szezonban. Ezen a szinten viszont már erőteljesebb szerepet kapnak a szponzorok, valamint a nagy csapatok akadémiái, akik/amelyek segíthetnek a kiadások csökkentésében. A Forma-1-be nagyon nehéz bekerülni, hiába tehetséges az ember, hiába van nagyon sok pénze, itt már csak a legjobb és sokszor a leggazdagabb versenyzőknek van esélyük, ugyanis közel 13 milliárd forintba kerül nagyjából egy ülés egy évre. Természetesen a legtöbb tehetséges versenyző ekkorra már rendelkezik profi szponzorokkal, így nem a saját zsebéből kell kifizetnie ezt az összeget, ám azoknak, akik a tehetségükkel nem jutottak volna el ideig, mélyen zsebbe kell nyúlniuk, hátha így szerencsét próbálhatnak.

A sportágnak nem csak a szponzorációkból és a pilótákból van bevétele, hanem a rajongók

által megvásárolt jegyekből és a Forma-1-es rajongói termékek eladásából. Ahogyan az fentebb is olvasható, hatalmas összegek forognak ebben a sportban, ami azt jelenti, hogy a Forma-1 iránt érdeklődőknek is nagyobb összegeket kell kifizetniük ahhoz, hogy élőben láthassák kedvenc pilótájukat versenyezni, vagy épp a kedvenc csapatuk logójával ellátott pólót megvásárolhassák. Közösségszervezői szempontból nagyon fontosnak tartom a sport anyagi oldalát is kiemelni, hiszen ebből láthatjuk, hogy a Forma-1 csak bizonyos anyagi helyzetben lévő emberek számára elérhető sportág. Nézőként is akár több százezer forintot ki kell fizetni egy hétvégére, hogy a kedvenceiket a lelátó legjobb helyeiről támogathassák.

A Forma-1 és a média

Az anyagi oldal mellett kiemelten fontos megemlíteni a médiát. A média az egyik főruma ennek a sportágnak, amely még mindig a legjelentősebb, kiegészülve a social media-felületekkel. A Forma-1 mindig is a legdrágább sportok közé tartozott, ezért sokáig valóban elérhetetlen volt a legtöbb rajongó számára a betekintés a kulisszák mögé. A social media-felületek beengedésével ezen a téren is változások történtek, amiben óriási szerepet játszik a Forma-1 vezetősége és annak szakemberei. Bernie Ecclestone közel 40 évig irányította ezt a sportágot, nagy tudással rendelkezett, munkatársai felnéztek rá. Mindenki felett eljár egyszer az idő, nem történt ez másképp Ecclestone-nal sem, akit a Liberty Media váltott le. „Örömmel jelentjük, hogy teljesítettük az F1 felvásárlási folyamatát, Chase pedig ügyvezető igazgatóként irányítja az üzletet. Hatalmas lehetőségek kínálóznak a növekedésre, és teljes mértékben hisszük, hogy Chase képességeinek és tapasztalatának köszönhetően a megfelelő személy ennek eléréséhez” – így nyilatkozott a Liberty Media Corporation ügyvezető igazgatója, Greg Maffei (Maffei, 2017). A cég óriási változásokat hozott a sportágban, többek között a médiafelületek modernizációja is nekik köszönhető. „A Forma-1 ezen a téren hatalmas lemaradásban volt a legtöbb sportággal szemben, és ezt a bezárkózott, a rajongókkal semmilyen szinten nem kommunikáló beidegződést épp ideje volt megváltoztatni” – olvasható Wéber Gábor Forma-1 az új korszak küszöbén című könyvében (Wéber, 2021). Ecclestone nem tudott lépést tartani a korrallal, és emiatt a 15–20 évvel korábbi igények szerint végezte a munkáját. A Liberty Media érkezése után sokkal szélesebb körben vált elérhetővé a Forma-1, aminek következtében robbanás szerűen nőtt meg a Forma-1-et aktívan követők száma. A Liberty Media tulajdonába 2017-ben került a Forma-1, amikor is 352,3 millió volt az egyedi nézők száma. Egy év leforgása alatt a tulajdonosoknak sikerült ezt a számot 490,2 millióra növelni (1. ábra). Ebből jól látható, hogy Ecclestone üzletpolitikája nem volt elég pezső, elég kecsesítő a fiatal korosztály számára és ahhoz, hogy új rajongókat szerezzen a sportnak.

1. ábra
Egyedi nézők száma (millió fő)

1981 óta közvetítik a Forma-1-et a televízióban, megközelítőleg 200 országban. Napjainkban is nagy népszerűségnek örvend ez a sportág, főleg a social media-felületek megjelenése és a vezetőség változása miatt, de a televízió keresztlől követő rajongók száma jelentős csökkenésnek indult a 2000-es években. „A számok természetesen folyamatosan változnak, a 2000-es évek elejének nézettségi csúcsait ma már nehéz lenne elérni bármelyik sportág számára, hiszen a tv-nézési szokások jelentősen megváltoztak az azóta eltelt időben, a digitális média pedig évről évre egyre több szeletre osztja a tortát.” – írja említett könyvében Wéber Gábor (Wéber, 2021). A szokások változásán kívül több oka is van annak, hogy miért csökkent a nézők száma. „A Forma-1 rendszere 2004-ig a rendező országok televíziós társaságaira támaszkodott a közvetítések szempontjából, azonban ez a megoldás olykor jelentősen eltérő színvonalú produkciókat eredményezett versenyről versenyre.” (Wéber, 2021). Ez jelentős szerepet játszott a nézettség csökkenésében, ugyanis a sportág anyagi oldalának ismeretében az emberek elvárták a jó minőségű közvetítést. Ezt a minőségbeli különbséget a Forma-1 vezetősége is észrevette, így 2004 után a Formula One Management (rövidítve: FOM) lett a felelős a televíziós közvetítésekért.

Még 1996-ban, Bernie Ecclestone fejéből pattant ki az ötlet, hogy osszának meg több információt a versenyt aktívan követő rajongókkal, a bevételek növekedése érdekében. Az ötlet nem is volt rossz, először a németországi DF1-csatornával együtt vágta bele a projektbe, ebből lett később a Forma-1 saját, F1 Digital+ névre keresztelt csatorna, amit egy magasabb összeg kifizetése után vehettek igénybe az igazán elhivatott rajongók. Ezen a felületen különböző kameraállások, belső kamerás felvételek, boxutcai felvételek és az időmérő monitorok képei voltak elérhetőek. Az ötlet jó volt, az előfizetési díj viszont annyira drága (12 font), hogy nem hozott nyereséget a projekt. Ennek ellenére nagy hatással volt a Forma-1 későbbi éveire, ugyanis ennek a gondolatnak köszönhető, hogy ma már a közvetítések közben láthatjuk a képernyőn ezeket az információkat, valamint sokszor a csapatok és pilóták közti rádiózást is lejátszzák a televízióban.

A szervezőknek természetesen gondolniuk kellett azokra is, akik a versenyeket testközelből

élik át és elmennek a hétvégi nagydíjakra. Korábban nagyobb kivetítők voltak elhelyezve a pálya különböző pontjain, de ezeket nem mindenhol lehetett látni, a hallott információk pedig nem mindig voltak érthetőek, így sokszor félinformációkkal ültek a nézők a lelátókon. 2006-ban áttérés következett, a Forma-1 vezetősége 6 éves szerződést kötött a kanadai Kangaroo Media-val. Ennek köszönhetően jelentek meg a Kangaroo TV-k, okostelefon nagyságú, hordozható készülékek, amelyeken a helyszínen lévő közönség is követni tudta a történéseket. A Kangaroo TV bérleti díja 50 Euro volt egy hétvégére, ami ugyan nagyon sok pénz, de a nagydíj jegyárai mellett ez már megfizethető összegnek számított. A hordozható mini TV nagy sikert aratott, ennek ellenére 2012-ben, a szerződés lejártakor nem hosszabbították meg azt. Ennek egyik oka Bernie Ecclestone hozzáállása volt, aki megpróbált még több pénzt keresni ebből a projektből, a másik ok pedig az okostelefonok elterjedése és a mobilinternet fejlődése volt. Megállapítható, hogy a Kangaroo TV volt a Forma-1-es social media-plattformok elődje.

A sportág megjelenése a médiában, Forma-1-es pilóták a social mediában

A világhálóra először 2003-ban került fel a Forma-1, de ekkor még nagyon gyerekcipőben jártak ezek a felületek, így egy meglehetősen kezdetleges weboldallal szolgáltak a rajongók számára. A Liberty Media korszak kezdetén, 2017-ben a vezetőség kézbe vette e felületek fejlesztését, így a Forma-1 online formái is jelentős változáson mentek keresztül. Az emberek ekkorra már aktív felhasználói voltak az internetes oldalaknak, így ezzel ugyancsak sok ember figyelmét meg-, illetve visszanyerték. Közösségszervezés szempontjából nagyon fontos haladni a korrallal, hogy minél nagyobb számú közönséget lehessen elérni és megszólítani, ezzel együtt jelentősen nőtt azon felületek száma is, ahol ez megvalósulhatott. Fontos, hogy ezek a platformok fiatalosak, pezsgők legyenek, hiszen így lehet a legnagyobb sikert elérni. „Bernie Ecclestone távozásával megnyílt az út a legjobban hasító közösségi platformok, a YouTube, a Twitter, a Facebook, az Instagram, a Twitch és a TikTok bevonása felé, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha a sportág következő generációs rajongói bázisát kell megalapozni.” (Wéber, 2021) A social media felületeken nem csak a Forma-1 vezetősége van jelen, minden pilótának is vannak saját oldalai. Ezekon javarészt a sportággal kapcsolatban közölnek tartalmakat, de egyre több pilóta enged betekintést a magánéletébe is. A legtöbb Forma-1-es versenyzőnek több millió követője van, a lista élén azonban Lewis Hamilton áll, aki 36,7 milliós követőtáborral rendelkezik az Instagramon (2024. 04. 07. 11:36, Instagram). Közösségszervezőként fontos feladat a megfelelő kommunikáció az adott ország rajongóival, de nagy szerepe van a pilótáknak is abban, hogy hogyan viszonyulnak a nézők az adott versenyhez, pályához. Szervezői szempontból lényeges ezekre is odafigyelni, hogy a versenyzők milyen stílusban nyilatkoznak az adott hétvégéről, és ezek alapján felépíteni a reklám tematikáját. Mint már korábban említettem, a legfontosabb szempont közösségszervezőként a közönség és annak igényei. Például az Amerikai Egyesült Államokban tartott futamok mindig nagy figyelmet kapnak, mivel a pilóták is nagyon szeretik, és az ottani közönséget – a versenyen túl – csak nagyon látványos dolgokkal lehet elkápráztatni.

A közönség sokszínűsége

A Forma-1 közönsége igazán sokszínű. Ez többek között annak köszönhető, hogy a világ majdnem minden táján óriási rajongótáborral rendelkezik ez a sportág. A csapatok, a pilóták minden évben megközelítőleg 20-23 országba utaznak a versenyszezon alatt, 4 kontinensen mérik össze tudásukat. Közösségszervezés szempontjából nagyon nehéz a közönség minden igényét kielégíteni, és az idő sem a szervezők oldalán áll. A szezon közben ugyanis egy

4 hetes nyári szünet van, augusztusban, de az azt megelőző és az azt követő hónapokban 1-2 hetente rendezik meg a futamokat. Így minden héten más és más kultúrájú, beállítottságú és habitusú nézőközönséget kell elkápráztatni és a legmagasabb szinten kiszolgálni az igényeit. A sport anyagi vonzata miatt figyelembe kell venni azt is, hogy a kilátogató rajongók többsége milyen anyagi helyzetből jöhet, eszerint kell a helyszínt berendezni. Fontos figyelembe venni az adott ország gazdasági helyzetét is. Vannak olyan országok, ahol a Forma-1-es hétvégre szóló jegy megvásárlása nem jelent gondot az emberek többségének, máshol viszont komoly anyagi teher lehet. Míg Magyarországon az átlagkereset bruttó 503.500 Ft 2022-ben, addig a tengerentúl, az Egyesült Államokban ez az összeg 6950 USD, ami forintra átváltva 2.875.286 Ft. Természetesen a megélhetés is többre kerül Amerikában, de ezzel együtt is jóval nagyobb összeg jut a szórakozásra, így többet is tudnak költeni egy-egy versenyhétvége során. Nagyban függ a rendezvény színvonala a bevételektől is, például, hogy a szervező országnak, városnak milyen az anyagi, gazdasági háttere.

Sajnos előfordul, hogy a szervezők nem megfelelően mérik fel az igényeket a versenyek rendezésének anyagi oldaláról. Ilyenkor komoly összegekkel csökkentik a Forma-1 bevételeit, és akár deficittel zárják a hétvégi programot. Remek példaként szolgál a 2022-es Miami Nagydíj, ahol a szervezők mindent bevetettek a közönség szórakoztatásának érdekében. Kék színű matricákkal illusztrálták a tengert, amire még igazi hajókat is raktak, a pálya közepén pedig sellőruhás hölgyek várták a Paddock Club látogatóit. A magas jegyárak sem kompenzálták azt a fényűzést, ami a Miami Nagydíjon volt látható, a történekről így nyilatkozott Tom Garfinkel, a verseny promotere a Sky Deutschlandnak: „Ha hat hónappal ezelőtt megkérdeznék, biztos lettem volna benne, hogy profittal zárjuk az eseményt. Ugyanakkor a kiadások jelentős növekedése miatt idén nem látunk pénzt az eseményből” (Garfinkel, 2022). Ez az eset jól illusztrálja, hogy hiába rendezik meg minden évben a Forma-1-es futamokat 1950 óta, közösségszervezés szempontjából minden ország, minden verseny egy-egy újabb kihívást jelent a szervezőknek. Nagy kihívás ebben a világban közösségszervezőként dolgozni, hiszen itt különböző etnikumú, korú és vallású közönségnek egyaránt tetsző programokat kell szervezni hétről, hétre. A Forma-1-ben dolgozók a világ szinte minden tájáról érkezett szakemberek, ezáltal több kultúrát is meg lehet ismerni a munkatársak, kollégák révén. Ez nem csak azért fontos, hogy szélesebb, színesebb képet kaphassanak a világról, hanem szakmailag is nagyon sokat segíthet. A különböző nemzetiségű kollégák személyes tapasztalatai alapján lehet információhoz jutni egy adott ország kultúrájáról, szokásairól, ami nem minden szakmabelinek adatik meg.

Szervezői szemszögből nagyon nagy feladat a közönség megszólítása. Ahogyan a versenyeket is az adott ország adott nézői szempontjai szerint kell előkészíteni, úgy a velük való kommunikáció során is eltérőek lehetnek az igények és a feladatok. Mint a legtöbb sportágnál, a Forma-1-nél is nagy a korkülönbség a legfiatalabb és a legidősebb rajongók között. Emiatt az első feladat megtalálni a megfelelő felületeket, ahol a közönséget el lehet érni. A social media felületeken jobbra a fiatalabb korosztály van jelen, kevésbé jelennek meg az idősek. A Forma-1 hivatalos Instagram oldalát 21,2, míg a Facebook oldalát 10,8 millió ember követi. Ez azt jelenti, hogy nagyon nagy számú közönséget képes elérni a közösségi oldalakon, így a platform biztosítva van a szervezők számára. Felipe Massa, korábbi F-1-es pilóta így nyilatkozott a social media felületek fontosságáról: „Úgy gondolom, hogy a Forma-1-nek intelligenssé kell válnia, és javítania kell a show-n. Például nemrég kosárlabda-döntőket néztem, és követtem Instagramon. Elképesztő, hogyan segítik a versengést, Instagramon keresztül rengeteg információhoz lehet jutni. Itt is erre van szükségünk – meg kell néznünk, és egyszerűen le kell másolnunk azokat a fogásokat, melyeket máshol is alkalmaznak, mert jól tesznek a rajongóknak.” (Massa, 2015)

A korkülönbségen kívül figyelemmel kell lenni az adott ország preferenciáira is. Minden versenyhétvégére más stílusú a Forma-1 kommunikációja a közönség felé. Ez nem csak a beszédstílusra, hanem a megjelenő képek színvilágára, a videók tartalmára, a versenyzőkről megosztott tartalmak milyenségére is értendő. A Mexikói Nagydíj mindig színpompás beharangozást kap, virágokkal, zenével, és nagyon aktívan vannak jelen a pilóták a social media felületeken, a kötelező posztokon, videókon kívül. A Magyar Nagydíjnál ezt a sokszínű reklám részt már kevésbé lehet észrevenni, ilyenkor a versenyzők és a csapatok is inkább a közelgő nyári szünetre készülnek és csak a minimumot közlik a közösségi oldalaikon.

Korosztályi sajátosság

Ahogy egyre nagyobb szerepet kaptak a social media felületek a Forma-1-ben, úgy vált divattá követni ezt a sportágat, főleg a fiatalabb korosztályban. Mivel minden platformon személyesen megjelentek a pilóták, és a közösségi oldalakkal foglalkozó csapat nagy hangsúlyt fektet az aktuális trendek követésébe, egyre több emberhez jutott el nem csak a Forma-1, de a versenyzők és csapatfőnökök mindennapjairól szóló információk is. „Az F1-rajongók többsége, különösen a hagyományosnak számító európai és dél-amerikai piacokon tv-közvetítések útján követik a sportot. Ők az idősebb korosztályba tartoznak, átlag feletti jövedelemmel rendelkeznek és kifinomult médiafogyasztási szokásaik vannak. Habár szeretik az F1 technológiai vonzatát, ők maguk nem telefonon, iPaden, vagy a számítógépük monitorán keresztül szeretnék nézni az eseményeket, hanem a megszokott nagyképernyőn. A skála másik végén a fiatal korosztály található, akik nem szeretnek végigülni egy kétórás időtartamú versenyt, viszont rövid, kétperces tartalomrészleteket szívesen néznek meg az okostelefonjaikon.” (Wéber, 2021) Ezt a két véglet közti hatalmas különbséget kellett a Liberty Medianak helyesen kezelni és megtalálni az arany középutat. Ezt a nehézséget többféleképpen is megpróbálták orvosolni, több-kevesebb sikerrel. A tv-közvetítések során a képernyőn megjelenő adatok az idősebb korosztály tagjait tekintve lehetnek kiemelkedően fontosak, ugyanis ők kevésbé vannak jelen a social media felületeken, ahol hasonló elemzéseket, tudnivalókat, érdekességeket lehet olvasni. Ez segít számukra a sport igazi megértésében, valamint abban, hogy valamilyen szinten lépést tudjanak tartani a közösségi oldalakon aktív fiatalok tudásával. Ahogy az Wéber Gábor autóversenyző, televíziós szakkomentátor és újságíró könyvében is olvasható, az idősebb, felnőtt korosztály inkább a televízióban követi a Forma-1-et, ezért fontos kiemelni a Magyarországon nagy népszerűségnek örvendő Boxutca című műsort, ami az M4 Sport csatornán nézhető meg. A műsor hétfőnként szokott lenni, ahol is F1-es szakértők beszélnek át az előző napi futam történéseit több szemszögből is. Ezzel a műsort nézők számára sokkal érthetőbbé válik a sport, valamint – mivel ilyenkor a bulvár hírek is szóba kerülnek – a közösségi oldalakon olvasható pletykákról, a pilóták magánélete körül keringő hírekről is értesülhetnek. Az idősek és a fiatalok közti korosztály elérése a legnehezebb, ugyanis a social media-fogyasztási szokások ebben a korcsoportban meglehetősen eltérőek lehetnek. Ezért itt a Facebookot érdemes kiemelni, mivel egy 2022-es felmérés szerint még mindig a 25–34 év közöttiek vannak jelen a legaktívabban ezen a felületen (31%). Itt a Forma-1-et számtalan profilon megtalálják, minden e sportággal foglalkozó személy vagy cég jelen van. Nagyon hasznos információkat lehet megtudni, hiszen nem csak írárok olvashatók itt, hanem videó-, kép- és hanganyagok is találhatóak. Fontos szerepet játszik ennél a korosztálynál az Instagram is, ugyanis a Statistic idei felmérése szerint az oldal felhasználói 31,7%-ban a 25–34 évesek. Itt ugyan nincs akkora eltérés az eggyel fiatalabb korosztályhoz képest, de e platform esetében is ők állnak a felhasználói statisztikák élén. Gondolni kell azokra, akik nincsen jelen vagy nem aktívak a fentebb említett social media felületek valamelyikén. Az

ebbe a csoportba tartozók számára a tévéközvetítések segítenek, de itt már fontos a kortársakról is szót ejteni. Mivel e korosztály tagjai sokféleképpen viszonyulnak a közösségi oldalakhoz, nagyobb az esély arra, hogy egy velük egykorú személy tud segíteni egy-egy adott, social medián elérhető információval kapcsolatban, mint az idősebbeknél. A felnőtt korosztály után a fiatalok következnek, ahol már több tényezőt is figyelembe kell venni. Ebbe a csoportba a 13–24 évesek tartoznak. Ők a social media-felületek legaktívabb felhasználói, akik a lehető legtöbb online felületen követik rajongásuk tárgyát. Az Instagram felhasználóinak 39,1%-át, míg a Facebook használók 28,2%-át teszi ki az ifjabb korosztály, és ez csak a két legismertebb közösségi oldal. A fiataloknak pezsgés, pörgés kell, a rohanó világba születés ezt a hozzáállást nevelte beléjük, így a marketingcsapatoknak is ezt kell figyelembe venniük, ha meg akarják szólítani őket. A Liberty Media szerencsére elég hangsúlyt fektet e korcsoport elérésére, nem véletlen, hogy évről évre egyre több nézőt vonz a Forma-1 a social media-felületek segítségével. „A közösségi médiás követések száma minden felületet számításba véve negyven százalékkal nőttek, az itt megosztott videós tartalmakat pedig ötven százalékkal többen nézték: több mint hétmilliárd megtekintésről van szó, az egyedi megtekintések pedig 23%-kal nőttek. Hozzáadték azt is, hogy magát az F1 hivatalos weboldalát is 39%-kal többen nézték tavaly, mint korábban, a 2,7 milliós szám pedig szintén az általuk jelentősnek tartott sportágak fölé emelkedett.” (Gobodics, 2022). A Forma-1 egyre jobban követi az interneten terjedő trendeket, így még közelebb próbál kerülni a fiatal érdeklődőkhöz. Remek példa erre a TikTok videómegosztó felülete, ahol a legtöbb csapat jelen van, és egyre gyakrabban közölnek vicces, táncolós videókat a csapat dolgozóiról vagy éppen a pilótákról, csapatfőnökökről. A fiatalok között is vannak, akik szívesebben néznek videókat a YouTube felületén, ezért nem meglepő, hogy ezt a platformot is előszeretettel használja a Forma-1 vezetése és a csapatok is. Minden évben újabb videókkal próbálják meg szórakoztatni a nézőket, rajongókat. Mivel a TikTok-on csak maximum 3 perces videókat lehet közzétenni, így a hosszabb tartalmakat ezen a platformon lehet megtekinteni. A csapatok sokszor a szponzori együttműködéseikkel kapcsolatos reklámoknak is ezekben a videóban találnak helyet, erre példa a McLaren 2020-as karácsonyi videója, amiben a Huski Chocolate cég látható, a Forma-1-es csapat egyik főszponzora. Ezekben a videóban legtöbbször vicces feladatokat kell teljesíteniük a pilótáknak, de volt arra is példa, hogy egy adott ország gasztronómiai különlegességeit próbálták elkészíteni a kamerák előtt. A Ferrari csapata például egész éves kihívást készít pilótapárosainak. Így egész évben várják a rajongók a videókat, amelyekben különböző feladatokat kell minél gyorsabban és ügyesebben teljesíteni. Vannak csapatok, akik nem fektetnek külön energiát ehhez hasonló videók elkészítésébe, inkább a versenyhétvégéről készítenek rövidebb, 15-20 perces anyagokat, amiken keresztül a követők betekintést nyerhetnek a kulisszák mögé is.

A social media-felületek aktív tartása a téli szünet folyamán az egyik legfontosabb feladata a Forma-1-es csapatoknak, ugyanis ilyenkor nincsenek versenyek, nem készül semmilyen hivatalos felvétel a pilótákkal, de fenn kell tartani a rajongók érdeklődését. Ezt sokszor YouTube videókkal tudják elérni, ám ezen felül ebben az időszakban nagy hangsúlyt fektetnek a pilóták saját, személyes social media oldalaira, hiszen a futamok hiánya miatt ilyenkor nagyobb figyelmet kap a versenyzők magánélete. Szerencsére az évek folyamán egyre több magánéleti tartalmat tekinthetnek meg a rajongók a platformokon, aminek következtében sokkal „emberközelibbek” lettek a pilóták a követők szemében. A Bernie Ecclestone által felépített Forma-1 nagyon zárt volt, kevésbé engedte be a közönséget, a társadalomnak csak egy nagyon szűk rétege számára volt elérhető a sportág, amelynek azonban haladnia kellett a világ változásával. Az emberek szemében egyre jobban felértékelődött a közvetlenség, és szimpatikusabbak lettek

azok a hírességek, akik nem felejtették el, hogy honnan indultak. Az ifjú korosztály már abban a világban nőtt és nő fel, ahol a reklámokban látott túlzásokról, hazugságokról senki nem beszélt-beszél. Emiatt viszont sokkal fontosabb lett számukra, hogy őszinte tartalmakat közöljenek velük, amit egy-egy családi fotóval vagy véletlenszerűen elkapott vicces képpel ad meg a Forma-1 világa. A fiatal korosztálynak mindig kell egy divat, egy trend, amit követni lehet, így nem meglepő, hogy a Forma-1 iránti rajongás is népszerű ebben a korcsoportban. Ez a sportág tekintetében pozitív tényezőként jelenik meg, ám a rajongók között komoly ellentétek éleződtek ki az elmúlt években azért, mert sokan a „divat-rajongókat” nem tartják igazi szurkolónak.

A Netflix ugyan nem a közösségi oldalak csapatát erősíti, mégis fontos szerepet tölt be a Forma-1 népszerűségének növelésében. A 2019-ben megjelent sorozat a sportágat egy új szemszögből mutatta be. A pilóták betekintést engedtek a családi életükbe, a szüleik és rokonaik is adtak interjút, ezzel megnyitva magánéletüket a közönség előtt. A pilótákon kívül a csapatfőnökök is beengedték a stáb tagjait az otthonaikba, munkahelyükre, ezért az addig sokak számára kevésbé vagy egyáltalán nem ismert arcok nevet és történetet kaptak. „Rengenget új rajongót hozott a Forma-1-be a Netflix, sokan csak azért kezdték el követni a sportot, mert egyik este keresgéltek a platformon és rátaláltak a sorozatra. A fiatalok szeme a száguldó cirkuszra irányult, amit a Forma-1 meg is lovagolt.” (Csonka, 2022). Ennek a marketing húzásnak is meg lett a hátulütője, ugyanis a Netflix sokszor torzítva közölte a történeteket, amire a rajongók hamar rájöttek, köszönhetően a social media-felületeknek. Ennek ellenére még mindig nagyon sokan követik évről évre a Drive to survive, magyar címén Hajsza a túlélésért sorozatot. „Több mint 4 millió nézővel indult a Forma-1 Drive to Survive negyedik szezonja a nyitóhétfőjén – derül ki a Netflix közönségadataiból.” (Nelson, 2022.) A sorozat valóságalapját már maguk a pilóták is szóvá tették, Max Verstappen – kétszeres F-1-es világbajnok – például már csak korlátozottan szerepel a sorozatban és Lando Norris, a McLaren pilótája is tett már említést a történetek „elferdített” közlésével kapcsolatban: „Lando Norris is elmondta benyomásait a Drive to Survive-ről, és bár szerinte izgalmas, úgy érzi, hogy nem minden tartalom tükrözi azt, ami valójában történt.” Mindez azt tükrözi, hogy még egy ekkora cég is, mint a Netflix, képes az álhírek terjesztésére. A közösségi oldalakon lévő profiloknak sok kezelője már rájött arra, hogy a hamis híreket hogyan adhatja el úgy, mintha azok igazak lennének, ezért is nem ritka, hogy az ember álhírrrel, úgynevezett fake news-zal találkozik a social mediafelületeken. Ezekre fontos odafigyelni és megtanulni szűrni őket.

A közönség és a Forma-1 kapcsolata egy kérdőíves kutatás margójára

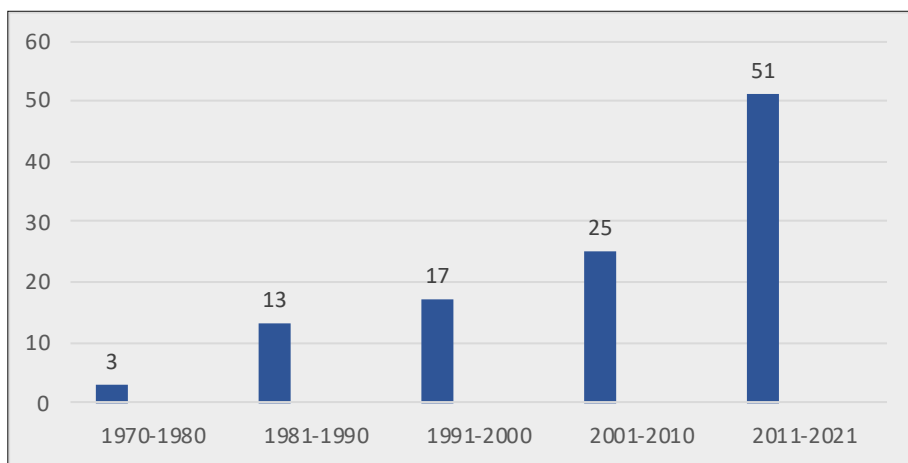
A szakirodalom tanulmányozása és a szakemberekkel készített interjúk mellett a Forma-1 közönségét, közösségét is megszólítottam dolgozatom témájával kapcsolatban egy online kérdőíven keresztül. A kérdőívet a Forma-1 rajongóinak legtöbb követővel rendelkező online csoportjában tettem közzé. Összesen 120-an válaszoltak a kérdésekre, ezeket a dolgozat további részében elemzem.

Először olyan demográfiai adatokra kérdeztem rá, mint a kitöltő személy neme és életkora. Három válaszlehetőség volt megadva: nő, férfi, egyéb. Egyetlen kitöltő sem kattintott az „egyéb”-re. A nők aránya 46,7%, míg a férfi kitöltőké 53,3% volt. Sokan gondolják azt, hogy a motorsportokat többségében a férfiak kedvelik, a kérdőív alapján azonban a Forma-1 iránt nagyjából fele-fele arányban érdeklődnek a nők és a férfiak. Életkor tekintetében nagy a szórás, a kitöltők között volt 18 éves kor alatti, de akadt 66 éves vagy annál idősebb válaszadó is. Ennek alapján elmondható, hogy minden generációt sikerült elérni a kérdőívvel, tehát a

sportágat minden korosztályból követik. Legnagyobb százalékban a 18 és 25 év közöttiek töltötték ki a kérdéssort, ami jól reprezentálja, hogy a social media-felületeket ez a korcsoport használja legaktívabban.

A kérdőív következő részében arra voltam kíváncsi, hogy a kitöltők mióta követik a Forma-1-et, valamint a médiafogyasztási szokásaikra kérdeztem rá.

A kérdőívet kitöltőknek arra is válaszolniuk kellett, hogy mióta követik a Forma-1-et. Nagyon sok válasz érkezett, ezért az alábbi diagramon láthatók az adatok (2.ábra). Volt olyan kitöltő, aki erre a kérdésre nem adott pontos választ, így a diagramon nem 120 válasznak megfelelő adat látható. Amint azt az adatok is mutatják, folyamatosan egyre nagyobb népszerűségnek örvendett hazánkban a Forma-1, de igazán nagy áttörés a 2010-es években történt, akkor emelkedett a legjelentősebben a rajongók száma. Fontos megemlíteni, hogy Magyarországon először 1986-ban rendeztek Forma-1-es futamot, így az azt megelőző években nem igazán követték ezt a sportot a magyar emberek. A diagramból jól kivehető, hogy van egy szakadék azok között, akik 1970 és 2010 között kezdték el követni a sportágat, illetve akik 2011 és 2021 között. Közösség-szervezőként fontos, hogy mindkét csoportba tartozók igényei ki legyenek elégítve, hiszen vannak, akik 20, vagy akár 40 éve követik már a sportágat, de akad olyan is, aki csak 1 éve kezdte. Természetesen ez minden sportágban így van, viszont a Forma-1-ben ez a két csoport közti szakadék miatt fontos.

2. ábra

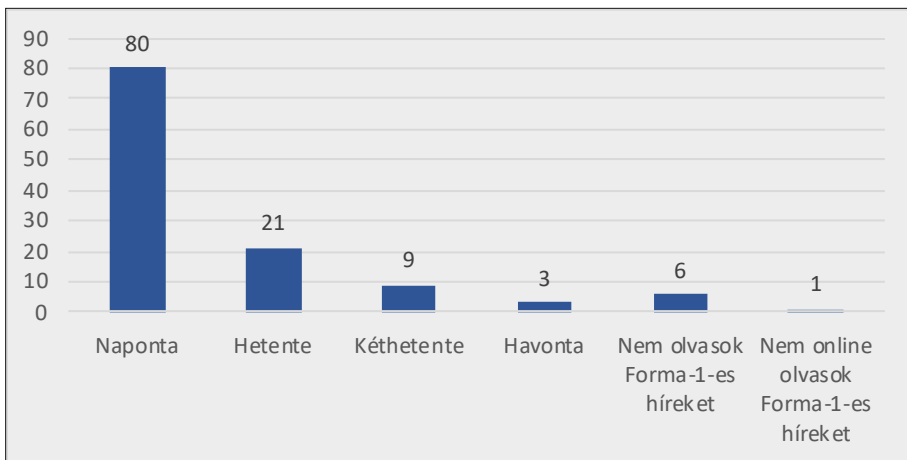
Mióta követi a Forma-1-et?

Forrás: Saját vizsgálat, 2022

A kérdőívet kitöltőknek válaszolniuk kellett a következő kérdésre is: „Miért kezdte el követni a Forma-1-et?”. Nagyon sok egyéni válasz érkezett, de legnagyobb százalékban (32,5%) azt a választ jelölték meg, hogy „Mert érdekelnek a motorsportok”. Ebből az derül ki, hogy ugyan nagy hatással van a média az emberekre, mégsem ez a leggyakoribb indok, amiért a közönség követi a Forma-1-et. A médiánál is nagyobb hatással bírnak az emberi kapcsolatok. A mai rohanó, online központú világban meglepő eredménynek számít, hogy a válaszadók közel fele a gyermekkori tapasztalatok hatására (31,7%) vagy a barátok, család ajánlására (18,3%) kezdte el aktívan követni ezt a sportágat. Ahogyan az fentebb is olvasható, nem elhanyagolható

a Netflix által készített Drive to survive – Hajsza a túlélésért – című sorozat, ami óriási hatással volt a Forma-1 népszerűségére. Ugyan nem nagy számban, de a kérdőív kitöltői között is akadtak olyanok, akik az imént említett sorozat miatt kezdték el követni ezt a sportágat (5,8%).

Napjainkban már megszámlálhatatlan platform áll rendelkezésre információszerzésre, ezért a következő kérdés az volt, hogy milyen felületeken követik az emberek a Forma-1-et. Itt a válaszadók több lehetőséget is megjelölhettek, így az elsöre 119 szavazat érkezett, tehát a kitöltők 99,2%-a a televízióban követi ezt a sportágat. Ahogyan az fentebb látható, a Facebook továbbra is a legnépszerűbb közösségi oldal, ezért nem meglepő, hogy a kitöltők is ezen a social mediafelületen követik a Forma-1-et. Összesen 79-en jelölték meg a Facebookot, ami 65,8%-ot jelent. Az Instagramot 61 (50,8%), míg a Twittert 32 (26,7%) jelölte meg. Az internet térnyerésével háttérbe szorult a nyomtatott sajtó, ez abból is látszik, hogy a kitöltők mindössze 11,7%-a követi újságban vagy magazinban a sportot. A válaszadók megadhattak egyéb forrásokat is, ilyen volt például a Tiktok, amit 3-an is beírtak, a weblapok, a Szurkolói Egyesület vagy a Forma-1 saját applikációja. Az erre a kérdésre adott válaszok jól tükrözi, hogy az emberek többsége a televízió után a social media felületeket használja legaktívabban információszerzésre. A kitöltőknek ezután arra kellett választ adniuk, hogy milyen gyakorisággal olvasnak a sporttal kapcsolatban híreket (2. ábra). A válaszok alapján a legtöbben napi szinten keresnek rá a Forma-1-gyel kapcsolatba hozható újdonságokra, ugyanis a kitöltők több mint fele (66,7%) jelölte be a „Naponta” lehetőséget. A második leggyakoribb válasz a „Hetente” volt, 17,5%, vagyis összesen 21 fő klikkelt erre. 9 fő kéthetente, míg 3 kitöltő havonta olvas a sportól. Érdekes, de akadtak olyanok is (6 fő, 5%), akik egyáltalán nem olvasnak Forma-1-es híreket, sem online, sem offline. A 120 válaszadó közül összesen 1 követi a nyomtatott sajtóban a sportág történéseit. A válaszok alapján következtethető, hogy az emberek nagyon különböző mennyiségben fogyasztják a Forma-1-gyel kapcsolatos híreket.

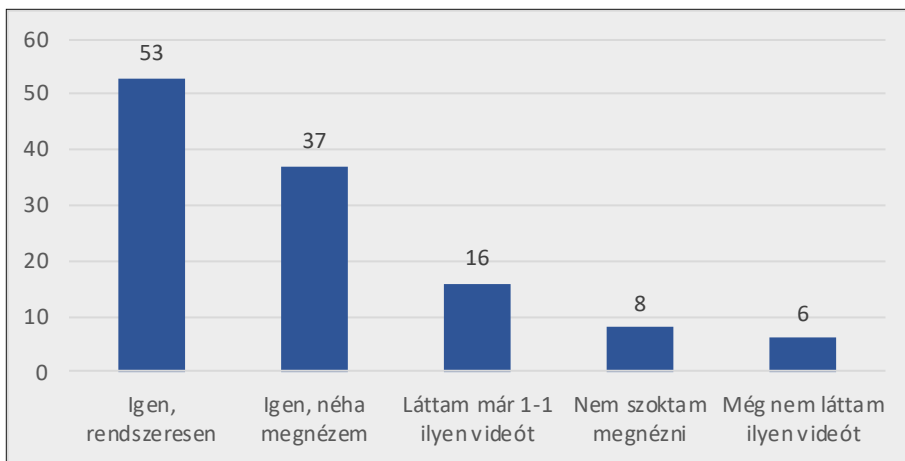
3.ábra

Milyen gyakran olvas Forma-1-es híreket a social media-felületeken?

Forrás: Sajtó vizsgálat, 2022

Az álhírek nehezen elkerülhetők a mai világban, ezért a következő kérdés arra irányult, hogy a kitöltők olvastak-e valótlan vagy szándékosan megtévesztő hírt a sportággal kapcsolatban és ha igen, akkor milyen gyakran. A kitöltők több mint fele, 58,3%-a találkozott már többször ilyen jellegű hírral a social media-felületeken. Ahogy azt Wéber Gábor is elmondta az interjúban, nagyon nehéz szűrni az információkat és megtanulni ennek a technikáját, hogy minél kisebb eséllyel dőljenek be az emberek a valótlan információknak. A kérdőívben jól látszik, hogy sokan nem tudják, olvastak-e már megtévesztő híreket a közösségi oldalakon (18,3%). Emellett 17,5% gondolja azt, hogy még egyáltalán nem látott a fentihez hasonló hírt a social mediában. A válaszadók 5,8%-a gondolja úgy, hogy eddig csak egyszer olvasott álhírt a közösségi média felületein. A válaszokból tisztán kiderül, hogy az álhírek nagy százalékban vannak jelen a social mediában.

A legtöbb csapat rendelkezik saját YouTube-csatornával, ezzel is közelebb hozva a Forma-1-et a közönséghez. A fiatalok vicces, lendületes, valódi felvételekre kíváncsiak a versenyzőkről és a csapat többi tagjáról, amilyeneket egyre gyakrabban töltenek fel a csapatok a népszerű videómegosztó oldalra. A kérdőívet kitöltőknek azt a kérdést kellett megválaszolniuk, hogy meg szokták-e nézni az imént említett videókat. A válaszadók 44,2%-a tekinti meg rendszeresen ezeket a tartalmakat, míg 30,8% gyakran. 16-an (13,3%) láttak már egy-egy ilyen jellegű videót, 8-an pedig azt válaszolták, hogy ismerik ezeket a felvételeket, de nem nézik meg őket. Természetesen akadtak olyanok is (6 fő), akik egyáltalán nem láttak még ehhez hasonló, csapatok által közölt YouTube videót. Ez azt mutatja, hogy ugyan minden korosztályt sikerül elérnie a sportágnak, a különböző internetes felületeken lévő tartalmak mégsem jutnak el mindenkire.

4. ábra

Ön megnézi a csapatok által közölt, a pilótáikat közelebből bemutató YouTube videókat? (pl.: karácsonyi videó, kihívások teljesítése, versenyhétvége összegző stb.)

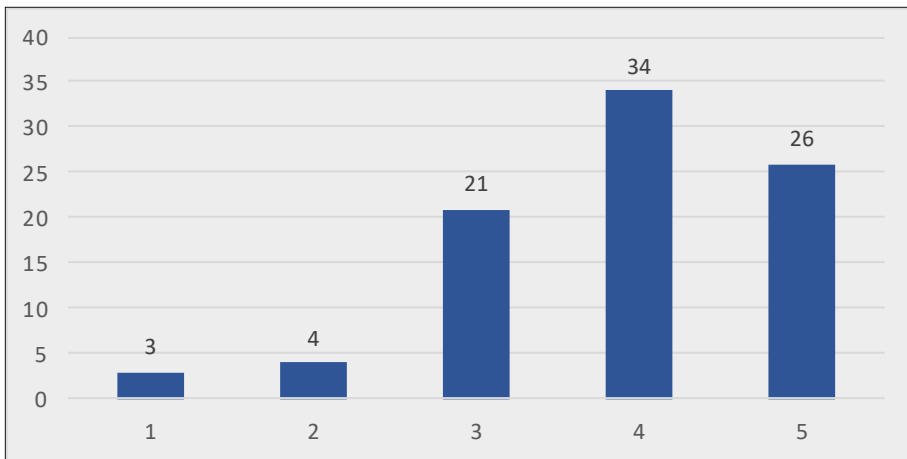
Forrás: Saját vizsgálat, 2022

Sokféle videót gyártanak a Forma-1-es csapatok a YouTube felhasználói számára. Vannak év- vagy versenyértékelő videók, de a legtöbb csapat vicces feladatokat ad pilótáinak, amikkel egy emberibb, hétköznapibb oldalukat mutathatják meg. Wéber Gábor könyvében olvasható,

hogyan az Ecclestone-érában elérhetetlennek tűnt a Forma-1 világa, teljesen zárt közösséget alkottak a benne lévők. A Liberty Media ennek szeretett volna véget vetni, így nem meglepő, hogy ilyen tartalmakat közölnek a csapatok a legnagyobb videómegosztó platformon. A kérdőív kitöltői azt a kérdést kapták, hogy rajongókként emberközelibbnek érzik-e a pilótákat ezeknek a videóknak köszönhetően. Jelentős százalékban (74,2%) azt gondolják a válaszadók, hogy az állítás igaz, tehát közelebb érzik magukhoz a versenyzőket a videóknak köszönhetően. 6,7%-uk válaszolta azt, hogy az ő szemükben nem változtak ilyen tekintetben a pilóták, míg 19,2% érzi azt, hogy nem tudja eldönteni, voltak-e rá ilyen hatással a videók.

A social media-felületek mellett a Netflix sajátgyártású Drive to survive – Hajsza a túlélésért című sorozata is nagy hatást gyakorolt a Forma-1 világára. Aarra a kérdésre, hogy látták-e az imént említett sorozatot, a válaszok meglehetősen megoszlóak voltak, mindazonáltal a legtöbben (54,2%) azt választották, hogy látták és tetszett is nekik. A válaszadók 14,2%-a megnézte ugyan, de nem tetszett neki a sorozat, 16,7% pedig hallott már róla, nem látta még, de szeretné megnézni. Sok negatív vélemény érte a sorozatot mind rajongói, mind szakértői szemszögből, ezért nem meglepő, hogy a kitöltők 12,5%-a nem látta és nem is tervezi megtekinteni azt. A 120 kitöltő közül mindössze 3 még egyáltalán nem hallott a Drive to survive – Hajsza a túlélésért című sorozatról.

Mivel nagyon megosztotta a közönséget a fenti sorozat, ezért a kérdőívben megjelölhették a válaszadók, hogy egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1 a nagyon rosszat, az 5 a nagyon jót jelenti, hányasra osztályozták azt. A válaszokat az alábbi diagram szemlélteti (5. ábra). A sok negatív kritika ellenére úgy tűnik, hogy a legtöbben kedvelik a sorozatot.

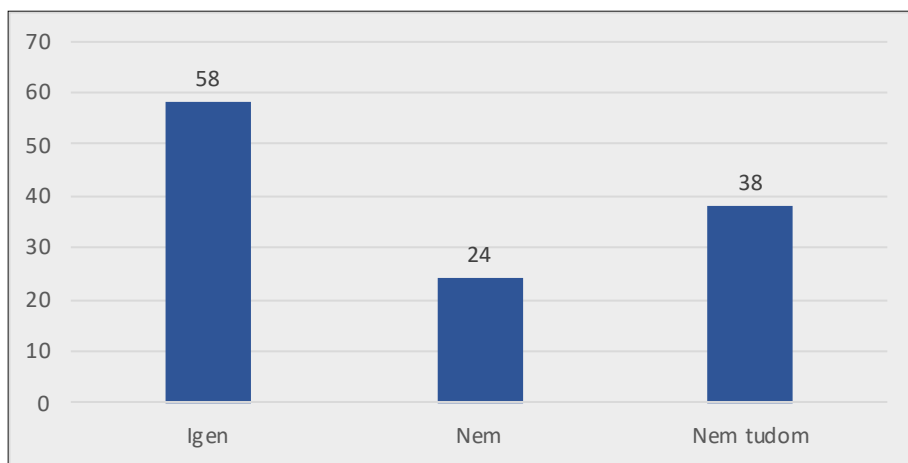
5. ábra

Amennyiben megnézte a Drive to Survive/Hajsza a túlélésért című sorozatot, kérem értékelje azt az alábbi skálán. (1 – nagyon rossz, 5 – nagyon jó)

Forrás: Saját vizsgálat, 2022

A sportot követők nem látnak be a kulisszák mögé, de az internetnek köszönhetően sok olyan információhoz is hozzájuthatnak, amihez korábban nem. A kitöltőknek arra kellett válaszolniuk, hogy rajongókként mit gondolnak a social media hatásáról a Forma-1-re, mennyire hatott rá pozitívan vagy negatívan (6. ábra). A válaszadók 48,3 százaléka vélekedett úgy, hogy jó hatással

volt a sportágra a közösségi média térnyerése, míg 20% gondolta azt, hogy nem beszélhetünk pozitív hatásról ebben a tekintetben. Érdekeség, hogy a kitöltők 31,7%-a tartózkodott és a „Nem tudom” válaszlehetőségre kattintott. Ebből tisztán látszik, hogy sokan nem tudják még eldönteni, jó vagy rossz hatással van-e a social media a Forma-1-re. Ezt okozhatja az, ha valaki csak a közelmúltban kezdte el követni a sportot és nincs viszonyítási alapja, vagy éppen életkori sajátosság, hogy már nem követi annyira aktívan a különböző történéseket, hogy pontos véleményt tudjon alkotni róla. Több oka is lehet annak, hogy ekkora százalékban válaszoltak így az emberek. Közösségszervezőként lényeges feladat elérni azt, hogy a legtöbb ember inkább pozitív vagy semleges hatást érzékeljen a közösségi oldalakkal kapcsolatban, hiszen ez egy fontos eszköz a szakemberek kezében, amivel mérni tudják a közönség és a közösségek igényeit, valamint egy olyan felület, ahol kapcsolatba is léphetnek az emberekkel.

6. ábra

Ön szerint pozitív hatással vannak a Forma-1-re a social media-felületek?

Forrás: Saját vizsgálat, 2022

A kitöltők megindokolhatták véleményüket a kérdéssel kapcsolatban, a pozitív és a negatív hatást illetően. Összesen 63-an adtak egyéni választ a kérdőívben. Azok, akik a pozitív hatást jelölték be, legtöbbször a pilóták emberközelibbé hozásával indokolták ezt. Véleményük szerint sokkal szimpatikusabbá válhatnak a pilóták, ha a social media-platfomokon megmutatják a valódi énjüket, és nem csak a reklámok, kampányok kedvéért készült mosolygós képek láthatók róluk a versenyképeken kívül. Akad olyan kitöltő, aki a társadalmi és politikai problémák ellen való kiállását díjazta a Forma-1-nek, ami szintén a közösségi médiában tud csak igazán nagy tömegekhez eljutni. Számosan indokolták döntésüket azzal, hogy sokkal több és frissebb információhoz juthatnak hozzá a platfomokon, így a tudásuk is bővíthet. Összességében a legtöbbször abban látják a pozitív hatást, hogy sokkal közelebb került az egész Forma-1-világ – beleértve ebbe a pilótákat és a csapatokat is – a nézőkhöz, rajongókhoz.

Akik negatív kapcsolatot éreznek a Forma-1 és a social media között, azok leggyakrabban a mérgező légkört említették válaszádkor. Mivel a közösségi médiában mindenkinek lehet véleménye, és legtöbbször nincsenek szűrve a hozzászólások, posztok, ezért sok ellenségeskedés van a közönség tagjai között. Emellett a pilóták is sokkal több bántó, rosszindulatú kommentet

kapnak, ami ugyancsak sok vitát generál a rajongók között, hiszen a legtöbb követő úgy érzi, hogy meg kell védenie kedvencét a beszólásoktól, így kiáll érte a komment írójával szemben. Több válaszadó utalt arra, hogy a közösségi felületek miatt több figyelmet kap a pilóták magánélete, a sajtó által felkapott hír, és ezzel pont a lényegről, a versenyekről terelik el a figyelmet. Érdekes, hogy az emberek egy részének ez a közösségi média pozitív hozadéka, míg másoknak ez inkább elveszi a kedvét a sport aktív követésétől, negatív érzést vált ki belőlük. Azok között, akik inkább negatív hatást éreznek, volt olyan, aki az álhírek gyakoriságát hozta példaként válasza indokául. Mivel bárki alkothat véleményt, készíthet posztot a közösségi média oldalain, ezért nem meglepő, hogy sokan írnak ki álhíreket az oldalukra, a követők, kedvelések számának növelése reményében. Ez azonban sokszor a visszájára fordul, ahogy az a kérdőív alapján is látható.

A kérdőív utolsó kérdésében arra voltam kíváncsi, hogy a válaszadók véleménye, tapasztalatai szerint megnövekedett-e a Forma-1-et követők száma a social media megjelenése miatt. A kitöltők 80,8%-a értett egyet abban, hogy a rajongók tábora nagyobb lett az elmúlt években, míg 7,5% szerint nem nőtt a követők száma. Összesen 14-en (11,7%) kattintottak arra a válaszlehetőségre, hogy „Nem tudom”. Ez ismét következhet abból, hogy sokan még csak nemrég kezdték el követni ezt a sportot és emiatt nincs viszonyítási alapjuk, vagy nem figyelnek oda ilyen adatokra. Több oka is lehet ennek, mindenesetre a válaszok alapján a legtöbben érzik, hogy évről-évre nő a Forma-1-et követők száma, és ebben komoly szerepe van a közösségi médiának.

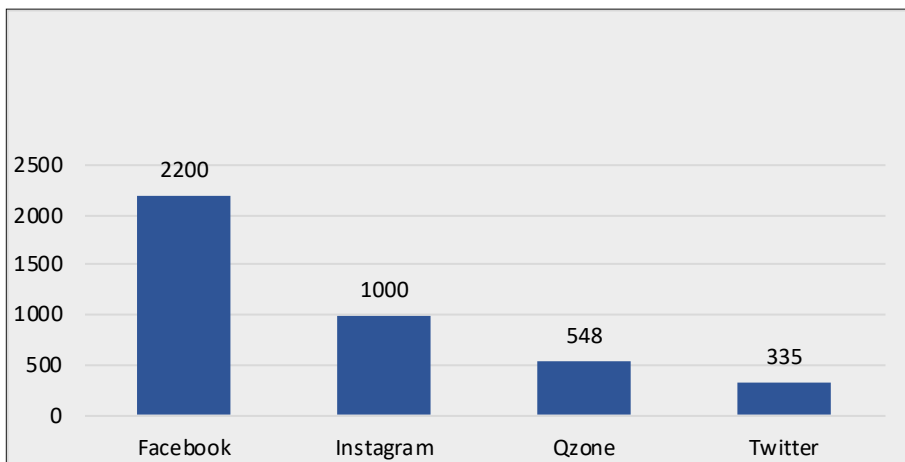
Összességében érdekesnek találom, hogy több válasznál is megoszlottak a vélemények. Az interneten több tanulmány olvasható különböző témákban, és azok alapján nem gondolná az ember, hogy bizonyos kérdésekben ennyire eltérő válaszokat adnak az emberek. A social media-plattformok hatásait mindenki érzi, van, aki jónak gondolja, van, aki rossznak és van, aki tartózkodik. Közösségszervezőként nagyon fontos feladat mindenki igényét kiszolgálni, amely igények a fenti válaszok alapján is meglehetősen különbözőek. A kitöltők többsége pozitív véleménnyel volt a közösségi médiáról és annak a Forma-1-re gyakorolt hatásáról, ezért ki lehet mondani, hogy a Liberty Media jó úton halad afelé, hogy az emberek többsége hasonlóan vélekedjen a social mediáról. A közönségnek óriási szerepe van a sportban, de több fontos szereplő is van még. A szakkomentátorok, sportriporterek vagy korábbi autóversenyzők teljesen más szemszögből közelítik meg az adott témát. Fontos, hogy közösségszervezőként minden résztvevő szempontjait, véleményét és akár tapasztalatát figyelembe véve kell a szervezéssel kapcsolatos feladatokat elvégezni.

Szakemberek a válaszok tükrében

A módszertan a kérdőíves kutatás mellett kiegészült mélyinterjúkkal, amelyek a témában releváns szakemberekkel készültek. Fontos, hogy a dolgozat témáját mind nézői, mind szakértői oldalról megközelítsük. Az interjúkban személyes tapasztalataik és a több év alatt felhalmozott tudásuk alapján válaszolták meg a kérdéseket.

A dolgozat egyik fő eleme a social media-felületek szerepe, ezért először arra kérdeztem rá, hogy szakmabeliként honnan szerzik az információkat, hol követik az eseményeket. Meglepő módon a legtöbben a Twittert említették elsősre. Ez azért érdekes, mert Magyarországon egyáltalán nem divatos ez a social media-plattform, nincs akkora hagyománya, mint a Facebooknak vagy az Instagramnak. Wéber Gábor szakkomentátor így vélekedett a Twitterről: „Én elsősorban Twitterező vagyok, ami itthon nem akkora divat, de a Forma-1-ben viszont igen. A csapatok egyébként nagyon kihasználják, az összes csapat aktív Twitteren, nagyon. Napközben is, futam közben is.” Napjainkban már minden social media-felületen megtalálhatók a csapatok

és egyre több esetben a pilóták is. A hazánkban népszerű oldalak mellett így a Twitter felületét is próbálják maximálisan kihasználni az új rajongók megszerzése és az aktuális rajongók megtartása érdekében. A Quartz egyik 2018-as felmérése jól mutatja, hogy ugyan az Amerikai Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Spanyolországban vagy más nyugati országban nagy népszerűségnek örvend a Twitter, világszinten még mindig jelentősen le van maradva a Facebooktól és az Instagramtól (7. ábra).

7. ábra

A legnépszerűbb közösségi oldalak a havi aktív felhasználók száma alapján (millió fő)

Forrás: Quartz/Cégek önbevallása, 2018

Szujó Zoltán sportriporter is a Twittert emelte ki az általa használt közösségi média-felületek közül: „Én nagyon korán felültem a Twitter „vonatra”, amikor ez Magyarországra megérkezett. Ez ugye nem tört át Magyarországon [...], ez inkább az angolszász országokban terjedt el, ott viszont nagyon komolyan. Én a Twitteren figyelem szintén az általam ismert újságírókat, angol televíziósokat, rádiósokat és a Forma-1-es tartalmak egy részét ott fogyasztom.”

Wéber Gábor szakmabeliként többször is kitért a Liberty Mediára és a vezetőségváltás következményeire. „Ez a sikere a Liberty-nek, vagy a Liberty-korszaknak, hogy be mert menni ebbe az érába, ahova az Ecclestone sose mert, hogy a fiatalokat megszólítsa.” – mondta Wéber, a Forma-1 népszerűsége és a fiatalok közti kapcsolatról. Mint minden sportban, a Forma-1-ben is mindig voltak új rajongók, követők, ám Bernie Ecclestone leváltása óta olyan robbanásszerűen növekedett meg az aktív nézők száma, amivel nagy feladat volt megbirkózni. Az interjú során Szujó Zoltán is kitért a Liberty Media egyik Forma-1-re gyakorolt hatására: „Az látszik, hogy amióta a Liberty Media 2017-ben megvette a Forma-1-et mint gazdasági vállalkozást, mint üzleti vállalkozást, ők nagyon tudatosan építik az online jelenlétüket és a közösséget a Forma-1 számára, saját jól felfogott anyagi érdekeiktől vezérelve, és ezzel semmi gond nincs. Az tisztán látszik, hogy az elmúlt néhány évben olyan szurkolói csoportok jelentek meg a Forma-1-es pályákon, amelyek addig nem feltétlenül voltak Forma-1-es versenyen, de mondjuk focimeccsre jártak.” Közösség-szervezőként nagyon fontos, hogy ezekre a rajongói csapatokra külön-külön is figyelmet kell szentelni, és követni a tevékenységüket, hogy a legmagasabb szinten lehessen kiszolgálni az igényeiket az offline és az online térben egyaránt.

Szelezcky Ádám is kiemelte a Liberty Media üzletpolitikájának hatását, de véleménye szerint a sportágnak az Ecclestone-éra által alkotott titokzatossága hamar elvész a média ekkora szintű beengedése miatt: „Amíg Bernie Ecclestone tulajdonában volt az egész Forma-1, addig az internet, mint olyan, nem létezett. Mert Bernie Ecclestone nem ismeri az internetet, nem tudja, hogy hogy kell használni, ezért tilos volt bármit az interneten posztolni. [...] Amikor a Liberty ezt átvette, akkor ők elkezdtek erre ráerősíteni, és szerintem a lehetőségeikhez képest ezt jól csinálják. Van itt egy nagyon fura kettősség, ebbe nagyon kevesen gondolnak bele, és ebben igazat kell adnom a Bernie-nek. Ő azt mondta, hogy azért olyan sikeres a Forma-1, mert egy zárt, egzotikus, különleges világ. Ha nagyon sok mindent megmutatsz ebből a világból, akkor már nem lesz olyan különleges.” A social media-felületek elterjedésével egyre nagyobb számban jelennek meg a „divatrajongók”, akik csak azért követik a sportot, mert trendi megnézni egy futamot vagy tudni a pilóták, csapatok nevét. „Most nagyon sok fiatal kezdett el Forma-1-et nézni, de persze nem értenek hozzá; tetszik nekik, meg vagány, meg menő, a gyors autók és az egész világ összességében, ami engem is elkapott gyerekként. De nincs hozzá megfelelő tárgyi tudásuk. Ma már megnézel néhány videót a YouTube-on, vagy egy influencernek az összeállított hanganyagát, képanyagát bármilyen felületen, hármat, négyet megnézel és azt gondold, hogy már tudod, miről van szó, miközben lehet, hogy pont 3-4 olyanra nyomtál, ami mind valótlan állít.” – fogalmazta meg Wéber Gábor az általa látott egyik problémáját a social mediának. Mivel az interneten bárki bármilyen tartalmat feltölthet, így az álhírek is futótűzként képesek terjedni egy-egy social media-platfomon. Ahogy Wéber Gábor is említette az interjú során, ez azért is nagy gond, mert a sportágba újonnan érkező rajongók, nézők valótlan információk sokaságával találják magukat szemben az interneten, aminek következtében hamis kép alakulhat ki a fejükben egy pilótáról, csapatról vagy magáról a sportágról. Minél régebb óta követi az ember az adott sportot, annál könnyebben tudja szűrni a híreket, így elkerülve a valótlan, megtévesztő információkat. „Szűrni nagyon nehéz, sokkal nehezebb dolga van a fiataloknak az idősebb korosztálynál, hogy az információszűrést kell sokkal durvábban megtanulni.” Wéber Gábor emellett kitért arra is, hogy szakmabeliként könnyebb információhoz jutni a social mediafelületeken, hiszen ők ismerik az adott újságíró, riportert, ezáltal tudják, hogy kinek az írása, videója tartalmaz valós, hihető híreket és melyik kollégájuknak a célja a dráma elindítása csak. Szujó Zoltán is hasonlóképp próbálja elkerülni az álhíreket, ő is csak az általa ismert és megbízható újságíróknak, riportereknek a bejegyzéseire fordít jelentősebb figyelmet. Természetesen ehhez hosszú, szakmában eltöltött évek kellenek. Szelezcky Ádám, Forma-1-es utazó riportert is kitért az álhírekre az interjú során: „Tele van az internet álhírekkel, és a másik, hogy az ember a negatívumot elhiszi. Valaki bedob egy jó szaftos negatív álhírt, az azonnal szétmegy a neten. Ez is óriási probléma. Mivel az emberek nem néznek utána, elolvassák azt az egy sort és már tényként elfogadják.” A rohanó világban nem adnak maguknak időt az emberek arra, hogy egy adott témának utánanézzenek az interneten vagy könyvekben, hanem rögtön elhiszik, amit egy-egy közösségi média-felületen olvasnak. Szelezcky Ádám szerint nagy probléma a hírek minőségének a romlása, és ez is fontos szerepet játszik az álhírek terjedésében. „Azt szoktuk mi televíziósok mondani, hogy mikor elkezdtük a 90-es években, akkor még hír-„minőség” verseny volt, most meg már „mennyiségi” verseny van. És óriási különbség van a kettő között.” Fontos minden korosztálynak megtanulnia helyükön kezelni a híreket, ami napjainkban nagyon nehéz. A közönségre és a szervezőkre is nagy terhet ró a hírek folyamatos böngészése és szűrése. Rajongóként hosszú évekbe telik, mire megtanulja az ember, hogy mit és kitől lehet elhinni, de az álhírrrel való találkozás így sem kizárható. Szervezői szemszögből nagyon oda kell figyelni arra, hogy mit szabad elolvasni és

mit nem, melyik az a hír, amivel kell vagy érdemes foglalkozni, meg kell figyelni a közönség reakcióját ezekre a hírekre.

Az interjú során felmerült a pilóták hozzáállásának kérdése a social mediához. Weber Gábor ugyan nem utazó riporter, így a pilótákkal kevésbé kerül személyes kapcsolatba, de a szakmában töltött több mint 20 év alatt komoly tapasztalatot szerzett a versenyzőket tekintve is. „Szerintem egyre pozitívabb [a hozzáállásuk]. Az elején furcsa volt, aztán látták [az idősebb generáció], hogy a fiatalabb pilóták használják jobban, valamint a Covid alatt jött az online sorozat, az is hozzárakott egy kicsit.” Mivel a Forma-1-ben általában 20 és 40 év közöttiek a versenyzők, így nem különös, hogy a mostani csapatokban is vannak olyan pilóták, akik még internet és social media nélkül nőttek fel. Ezeknek a versenyzőknek nehéz volt megszokni, hogy már nem csak a TV-társaságok, rádiósok és újságírók sorainak kell kedvesen mosolyogni, hanem az internet egész népének. Míg a 20-30 év közötti korosztály gond nélkül tölti fel a vicces videókat a saját Instagram-, Facebook- és Twitter- oldalára, addig a 40 évhez közeli pilóták között akad olyan, aki egyetlen közösségi médiaoldalon sem rendelkezik saját felhasználói profillal. Szeleczy Ádám utazó riporterként számos helyszínen találkozott már személyesen a csapatokkal és a pilótákkal. A kérdőív alapján a nézők többsége emberközelibbnek érzi a pilótákat a social media-felületeknek köszönhetően, de vajon milyenek élőkben a sportolók? „Különbözőképp viselkednek a pilóták újságírókkal aszerint, hogy honnan jöttél és hogy mennyire ismer.” Az interjú során kiderült az is, hogy a pilóták hosszabb interjút adnak a nagyobb nézőszámmal rendelkező csatornáknak, mint a Magyar Televízióknak például, amit kevesebben néznek más nagyobb országok csatornáinál. Összességében kedvesnek és nyitottnak tartja a pilótákat, viszont a szabályok miatt kevésbé lehet őket megközelíteni a Paddockban. A versenyzők ugyanis csak akkor beszélhetnek, amikor azt a saját csapatukból ezért felelős kolléga is rögzíti, aminek következtében nem lehet egy véletlenszerű pillanatban kérdezni tőlük. Ezzel ellentétben a csapatfőnökök sokkal nyitottabbak, közülük sokan mosolyogva mennek oda maguktól a riporterekhez, újságírókhoz beszélgetni és készségesen felelnek a legtöbb kérdésre. Ujvári Máté, aki szintén utazó riporterként dolgozik az M4-nél, hasonlóan vélekedett a pilóták közvetlenségéről, több személyes tapasztalata van már arról, hogy milyen kedvesek és nyitottak tudnak lenni, de ő is kiemelte, hogy a sajtós jelenléte elengedhetetlen. Szujó Zoltánnak eddigi karrierje során többször volt alkalma a pilótákkal személyesen interjút készíteni, látni őket munka közben. Az interjú során az is kiderült, hogy tapasztalatai alapján ő szakmabeliként hogyan vélekedik a pilóták médiához, social mediához fűződő viszonyáról: „Ez személyiségfüggő. Szerintem ezek a pilóták azért már globálisan ismert profi sportolóként, meglehetősen jól és tudatosan használják ezeket a kommunikációs csatornákat. Szerintem manapság nagyon hamar le lehet bukni, ha valaki nem önazonos, ezeken a területeken legalábbis. Érezhető, hogy ki az, aki őszintén beletesz ebbe energiát, és ki az, aki csak kénytelenül, kelleltenül.” Ujvári Máté az interjú során elmondta, hogy néhány évvel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna a média ilyen szintű bevonása, az Ecclestone-érában. A vezetőségváltás következtében azonban meghatározó változások következtek be, emellett nagyon sok új, fiatal pilóta lépett a Forma-1-es istállóba, ami szintén jelentős hatást gyakorolt a sportág és a média kapcsolatára. „A régebbi állapothoz képest, mondjuk egy 6 évvel ezelőttihez képest, mára sokat javult a helyzet alaphól a versenyzőket tekintve. Ugyanis ez a fiatal generáció már ebből a netes, digitális világból jött. És ez nem csak azt jelenti, hogy ők adott esetben szerepelnek direkt, ha kamera van, hanem hogy hozzá vannak szokva ahhoz, hogy szerepelniük is kell.” Az interjúk során több gondolat is hallható volt a pilóták életkorát és a social mediához való viszonyukat tekintve. Az idősebb, 30-35 év feletti korosztály már

nehezebben, ritkábban van jelen a közösségi oldalakon, hiszen nem ebben szocializálódott, míg a fiatalabb generáció esetében a mindennapok része az Instagram, a Twitter vagy a Facebook. Napjainkban már minden pilótát próbálnak minél többet szerepeltetni a közösségi oldalakon, mert a vezetőség is látja, hogy az ifjúságot, a közönség lehetséges új tagjait ezeken a felületeken tudja elérni. Közösségszervező szakemberként óriási figyelmet kell fordítani nem csak a rajongók, a közönség megtartására és a figyelmük fenntartására, hanem arra is, hogy új nézők, új emberek figyeljenek fel a Forma-1-re.

A social media-felületek megjelenésével nem csak a Forma-1, hanem a közönség is nagyobb teret kapott a véleménynyilvánításra. A közösségszervező szakemberek számára ez segítséget is jelenthet, de a negatív hatása sem elhanyagolható. Az internet megjelenése előtt sokkal nehezebb volt a közönség, közösség gondolatait megtudni és ezáltal kiszolgálni az igényeiket. Miután az emberek minden gondolatukat meg tudják osztani a világ bármely pontjáról, a közösségszervezők is több forrásból, egy laptop vagy telefon segítségével juthatnak hozzá a közönség véleményéhez. A szakmabeliek folyamatosan figyelni tudják az aktuálisan felkapott témákat, de a negatív gondolatok is teret kapnak. A közönség szempontjából egy elég erős negatív hatásról is szót kell ejteni, ami nem más, mint az online bántalmazás. A social media-felületeken sokan arckép és valós név nélkül kreálnak profilokat, amin keresztül bántó, fenyegető üzeneteket küldenek a pilótáknak, csapatoknak vagy a Forma-1 tagjainak. A 2021-es évben elég vitatott téma volt az akkor aktuális világbajnok személye és a cím megszerzésének módja. Lewis Hamilton és Max Verstappen között dőlt el a csata az utolsó futam utolsó körében, ahol a versenyigazgató, Michael Masi egy vitatott döntése következtében az utóbbi pilóta nyerte meg a 2021-es világbajnoki címet. A történelemben kulcsszerepet játszott egy harmadik pilóta, Nicolas Latifi, mivel ő okozta azt a balesetet, ami miatt fordulhatott a verseny állása. Az utolsó futam után elszabadultak a Lewis Hamiltonot támogató szurkolói vélemények, és halálosan megfenyegették a balesetező pilótát, amiért „elvette” kedvencüktől a világbajnoki címet. „Megpróbáltam megtalálni a legjobb módját annak, hogy kezelni tudjam ezt. Csak hagyom az egészet és megyek tovább? Vagy inkább rávilágítok a komolyabb problémára, amely sajnos a közösségi média használatából ered?” – kezdte nyilatkozatát Nicolas Latifi a szezonzáró futamot követően. „Ez nem egy előre megírt közlemény, én csak elmondom, amit gondolok, és remélem, hogy talán ez egy újabb beszélgetéshez vezet az online bántalmazásról és annak veszélyes következményeiről. Számomra sokkoló, hogy sokan arra használják ezeket a platformokat, hogy gyűlölködő, sértegető és fenyegető üzeneteket küldjenek nekem.” A közleményből az is kiderül továbbá, hogy a Forma-1-es pilóta családját és rokonait is több fenyegetés érte az online térben, amit Latifi elfogadhatatlannak tart. Az eset kapcsán nem csak ő, hanem az összes pilóta megszólalt és arra kérte rajongóit, követőit, hogy tiszteljenek mindenkit, és mindenki tegyen az online zaklatás, fenyegetés ellen. A 2022-es évben több platformon is megjelentek Forma-1-es bejegyzések, amelyek az online zaklatásra és annak veszélyeire hívják fel az emberek figyelmét. „Az FIA elnöke, Mohammed bin Szulajm is felszólalt az online abúzus, az online zaklatás ellen. Az látszik, hogy egyébként a médiafogyasztási szokásaink megváltozásával a véleménykülönbségek is egyre nagyobbak és bizony van szakadék közöttük, attól függ, hogy ki melyik véleménybuborékban éli az életét. Ezek az online reakciók nagyon hevesek, és azt gondolom, hogy felelős vállalkozásként nem feltétlenül csak a környezetvédelmi értelemben vett fenntarthatósággal kell komolyan foglalkoznia a Liberty Mediának, hanem a social fenntarthatósággal is.” – osztotta meg a véleményét Szujó Zoltán az online térben való zaklatásról. Közösségszervezőként nagy hangsúlyt kell fektetni erre is, hiszen kiemelten fontos a közönség és a közösség védelmének biztosítása. Teljes mértékben nem lehet megszüntetni a

zaklatásokat, bántalmazásokat, de beszélni kell a problémáról és felhívni az emberek figyelmét az internet ilyen jellegű veszélyeire.

A Netflix által készített, *Drive to survive/Hajsza a túlélésért* című sorozat fogadtatása ellentmondásos volt a közönség, a szakmabeliek és a Forma-1 résztvevői között is. Az interjúk során fény derült arra, hogy a szakmabeliek egyike sem tudott határozott pozitív vagy negatív kritikát adni a Forma-1-es sorozatról. „Alapvetően én azt gondolom, hogy az a kritika, amit a *Drive to survive* kap, az nem teljességében igaz. Én egyébként örülök, hogy a versenyzők egy kicsit enyhültek. [...] Ez egy doku-reality szerűség, tehát ennek van dramaturgiája és pont azért szeretik a *Drive to survive*-ot az emberek, mert a sorozat érzelmeket tesz 20 autó mögé, ami köröz egy pályán. Ettől sikeres.” – tért ki Szeleczy Ádám arra, hogy sokan túl szigorúan alkotnak véleményt a sorozatról. Természetesen nem alaptalanok a kritikák, mert vannak olyan részek a sorozatban, amik különböző vágási technikák segítségével a valós helyzetből szerkesztők által kreált jelenetté válnak. Ezt nem csak a nézők, de legtöbbször a csapatok és a pilóták is szóvá teszik és kifejezik nem tetszésüket. 2021 végén Max Verstappen, Forma-1-es világbajnok kijelentette, hogy nem fog szerepelni a Netflix által készített sorozatban, mivel sokszor hamis információkkal tarkítják a rendezők a filmet és a versenyzőket is más színben tüntetik fel bizonyos eseményeknél, mint amilyenek a valóságban voltak. „Meghamisítják a rivalizálásokat, amik valójában nem is igazán léteznek. Szóval úgy döntöttem, nem akarok ennek része lenni, és ezek után nem adtam több interjút nekik, mivel nincs semmi, amit megmutathatnál. Nem különösebben kedvelem a drámai show-kat, engem csak a tények érdekelnek, és a valóban megtörtént dolgok” – bírálta Verstappen a sorozatot (Verstappen, 2021). Az Associated Pressnek adott interjújában Max elmondta azt is, hogy érti a sorozat fontosságát és a következményét, ami a nagyobb közönséget eredményezi, de nem szeretné, ha egy hazugságokkal tarkított sorozat próbálna meg népszerűséget szerezni a sportágnak. „Az első évad után átcsapott a sorozat egy szappanoperába. Szerintem hosszú távon kontraproduktív lesz, ha nem változtatnak ezen. Mert az, hogy a jelenlegi felmérések alapján legnépszerűbb pilóta, aki most már kétszeres világbajnok, tavaly azt mondta, nem akar az idén megjelentben szerepelni, az egy óriási öngól (a készítőik szempontjából). [...] Azt értem, hogy a népszerűséget megadta (a sorozat) az Amerikai Egyesült Államokban, és ezt érzékeljük is.” Az interjúk alapján egyértelművé vált, hogy a sorozat jó ötlet volt és a célját elérte, hiszen sok új rajongót köszönhet neki a Forma-1, viszont a készítőknél oda kell figyelni arra, hogy több legyen a hiteles adat és kevesebb az elferdített történet, a kitalált viták, kreált nézeteltérések a sorozatban. Szujó Zoltán kapcsolata szoros a sorozattal, hiszen narrátorként részt vett a magyarra fordításában. „Az első széria rendkívül újszerű volt televíziós szempontból is. Amikor az forgott, akkor pitlane riporterként, vagy helyszínen is dolgozó kommentátorként szembesültem azzal, hogy voltak olyan helyzetek, amikor tényleg csak a Netflix stábját engedték be bizonyos helyzetekben, és az összes média képviselőt, többek között minket is kizártak. [...] Biztos, hogy óriási hatása volt a Forma-1-et fogyasztó közönség kiszélesítésében vagy átalakulásában a *Drive to survive* sorozatnak. [...] Viszont azt is hozzá kell tennem, hogy a legutóbbi szériát már nem tudtam végignézni. Eljutottak egy olyan szintre, amikor nagyon kínosan megírt párbeszédet kellett elmondaniuk a szereplőknek, és ez nekem nagyon lejött.” – osztotta meg személyes véleményét és tapasztalatait Szujó Zoltán a *Drive to survive* sorozat kapcsán.

Szakmabeliként több dolgot tud és lát az ember, mint rajongóként, ezt a kérdőív és az interjúk válaszai is jól tükrözik. A sportot követők kevésbé látnak be a színpalak mögé, ezért több téves információval találkozhatnak, mint azok, akik személyesen ismerik a Forma-1 résztvevőit. Közösségszervezőként fontos megtalálni a megfelelő kommunikációs módot és

csatornát a két fél között, hogy a tudásátadás is létrejöjjön, valamint a rajongók is kapcsolatba tudjanak lépni a szakértőkkel. Szervezőként a szakemberekkel is együtt kell dolgozni, mert ők szakmai szemmel tudják véleményezni az eseményt, ezzel segítve a szervezői munkát.

Összegzés

Ahhoz, hogy a szakmájában sikeres legyen az ember, haladnia kell a korról, követnie kell a trendeket. A dolgozat célja az volt, hogy kiderüljön, milyen és mekkora hatással van a social media a Forma-1 világára, valamint bemutatni a közösségszervező szakma egy másik oldalát. Napjainkban a legtöbb ember azt gondolja, hogy egy közösségszervező csak kulturális intézményekben, könyvtárakban dolgozik, néhány családi eseményt rendez és ebben kimerül a munkája. Ez a szakma sokkal több lehetőséget rejt magában, csak meg kell ezeket találni. A Forma-1-ben nagyon sokféle feladatot láthat el egy közösségszervező, valamint több helyet is biztosít számára a sportág világa, ahol megmutathatja tudását. Itt nem a művelődési házak vannak a középpontban, hanem az egész Forma-1-es világ, hagyományokkal, szokásokkal, emberekkel és szabályokkal. Ebben a sportágban rendkívül fontos a nemzetközi trendek követése, ami ugyancsak nem megszokott feladata egy közösségszervezőnek. A hagyományos értelemben vett közösségszervezői szerepből kilépve, egy sportesemény szervezésébe, egy multikulturális esemény rendezésébe léphet át az ember a Forma-1 esetében.

Számos jellemzője van a sportágnak, ennek köszönhetően nagyon sok helyzetben kell kipróbálnia magát egy közösségszervezőnek. A Forma-1 egy új területet adhat a szakmának, amiben kiteljesedhet. A sportág évről-évre újít magán, de a világ is formálja, így szervezőként minden évben újabb kihívásokkal találhatja szembe magát az ember. A sportág több szempontból is sokszínű, így a kulturális oldala is fontos szerepet kap. Mivel a világ minden tájáról dolgoznak a Forma-1-ben, így nagyon sokféle emberrel ismerkedhet meg a munkája során egy közösségszervező, s a személyes tapasztalataival is bővítheti kulturális tudását. A Forma-1-et minden országból követik, és mivel majdnem az összes kontinensen rendeznek versenyeket, minden hétvégén több százezer, különböző nemzetiségű ember igényeit kell kiszolgálni, ami óriási tudást igényel. Továbbá figyelembe kell venni a futamot rendező ország hagyományait, szokásait, és ezeket tiszteletben tartva megszervezni az eseményt. Az offline területeken kívül az online térben is jelen kell lennie a Forma-1-nek, amit közösségszervezőként szintén tervezni és irányítani kell. A hagyományos közösségszervezővel ellentétben, ebben a sportágban sokkal több emberrel kell együtt dolgozni, valamint nagyon sokak igényeit figyelembe venni. Ez nemcsak nagy tudást, de erős teherbíró képességet is igényel, ezért nagy kihívás ebben a világban közösségszervezőként dolgozni.

A nemzetiségi különbségeken kívül a generációk közti szakadéokra is figyelni kell. Óriásit változott a világ az elmúlt 50-60 évben, ezért nehéz feladatnak bizonyul mindegyik korosztály megszólítása, elérése a rendezvényeken és online felületeken keresztül. Ahogyan arról korábban szó esett, nagy különbség van a nézők korát tekintve. Közösségszervezőként fontos, hogy a munka során mindegyik generáció preferenciája érvényesülni tudjon, valamint a korosztályok összeolvasztása is kiemelten fontos. Napjainkban egyre kevesebb időt töltenek együtt a különböző generációk, ami egy globális probléma. A korosztályoknak oktatnia kéne egymást, nem elzárkózni a másiktól. E folyamat létrehozására remek színteret biztosít a Forma-1, ami sokat segít a közösségszervezőknek, akiknek sokszor komoly szabályok szerint kell elvégezniük a munkájukat – ez a Forma-1-nél sincs másképp. A vezetőség előírásai sokszor szigorúak, de a közösségszervezőknek így is számos olyan területet hagynak szabadon, ahol maximálisan szükség van kreativitásra és nagyon magas szintű tudásra.

A social media-felületek megjelenése átformálta az egész világ működését, így a Forma-1 világot is. Ezt a rajongók és a szakmabeliek egyaránt érzékelik, csak más-más formában. A kérdőívből kiderült, sokan értenek egyet azzal, hogy több követője lett a sportágnak a közösségi médiának köszönhetően. Ezt a tanulmányok és a szakemberek interjúi is alátámasztják, de fontos beemlíteni a Netflix saját gyártású ismert sorozatát, a *Drive to survive/Hajsza a túlélésért* címűt, hiszen minden szakmabeli kiemelte ennek fontosságát. A közösségi média már önmagában formálja a közösséget, közönséget, ezért nem meglepő, hogy a megjelenésével megnőtt a rajongói csoportok száma is. Most már nem csak egy baráti társaság tagjaiból állnak ezek a csoportok, vagy olyan emberekből, akik ismerik egymást. A social media segítségével a világ bármely tájáról tarthatják a rajongók a kapcsolatot egymással. A közösségi oldalak tehát pozitív hatással vannak a közösségek kialakítására, és a bennük lévő egyének kapcsolattartásában is segítséget nyújtanak. Emellett a követők sokkal több információhoz juthatnak ezeken az oldalakon, ami érdekesebbé és színesebbé teszi a sportágot számukra. A média magas szintű beengedése a Forma-1-be a Liberty Media egyik nagyszerű döntése volt, hiszen ahogy azt a szakemberek is elmondták, 2017 előtt rohamosan csökkent a rajongók száma. A média megfelelő használatával minden generációt sikerült elérni és megszólítani, ezért pozitívan hatott a sportágra a vezetőség leváltása.

A híreken kívül az álhírek mennyisége is jelentős a közösségi média felületein, amivel – a kérdőív alapján – sok követő találkozott már. A szakmabeliek az interjú során kiemelték az információ szűrésének fontosságát, így a jövőben erre nagyobb hangsúlyt kell fektetnie a közönségnek. Az online bántalmazás nemcsak a Forma-1-hez kapcsolódó oldalakon van jelen, hanem az egész internetes világban. A legtöbb pilóta és a csapatok, a vezetőség is azon dolgozik, hogy a zaklatások száma csökkenjen, de ehhez tanítani kellene a közönség soraiban ülőket is. A szakemberek szerint is sokkal nagyobb figyelmet kéne fordítani erre a problémára, ezért közösségszervezőként biztosan több felhívást is közzétenné a social média oldalain az ügyel kapcsolatban.

Összességében nagyon fontos lenne felhívni a figyelmet a közösségszervezés szak ez alkalmazási területeire, hogy minél több szakember legyen ezen a területen. A Forma-1 remek színtere lehet a fejlődésnek, az új dolgok kipróbálásának és gyakorlat szerzésének a legtöbb területen. A jövőben mindenképp nagyobb hangsúlyt kell kapnia az ilyen jellegű lehetőségeknek, hiszen a mai fiatalok érdeklődésének fenntartására minden nap valami új kell. A száguldó cirkusz ebben lehet a szakma segítségére, hogy saját sokszínűségét átadva formálja a közösségszervezés világát.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Könyvek

- Chenevas-Paule, Loic (2023): Fernando Alonso – A Formula-1 legendájának története, G-Adam Stúdió Kft.
- Fürweger, Wolfgang (2023): A Red Bull-sztori – A világ egyik legismertebb márkájának hihetetlen sikertörténete, G-Adam Stúdió Kft.
- Gray, James (2022): *Max Verstappen – belső íven a világbajnok nyomában – Az első Verstappen-önéletrajz*, Alexandra Könyvesház Kft.
- Hamilton, Maurice (2022): *Formula 1 – The Official History*, Welbeck Publishing Group Ltd.
- O’Neill, Michael (2022): *The World of Formula One – The Drivers, The Racers, The Cars, The Excitement*, Sona Books
- Simon István (2021): *Max Verstappen – Született bajnok*, G-Adam Stúdió Kft.
- Steiner, Günther (2023): *Surviving to Drive – Egy év a Formula-1 poklában*, G-Adam Stúdió Kft.
- Szujó Zoltán (2022): *Öveket bekapcsolni! – Történetek a boxutcából*, Budapest, KreaSport Kft.
- Wéber Gábor (2010): *Autóverseny – Szakszótár és értelmező szótár – Angol–Magyar/Magyar–Angol*, Grimm Könyvkiadó Kereskedelmi Kft.
- Wéber Gábor (2019): *Forma-1 a 21. században*, Budapest, Agenc Magyarország Kft.
- Wéber Gábor (2021): *Forma-1 – Az új korszak küszöbén*, Budapest, Agenc Magyarország Kft.
- Wéber Gábor (2023): *Forma-1 A-tól Z-ig – F1 és autósport kisenciklopédia*, Agenc Magyarország Kft.

Internetes források (letöltés időpontja)

- <https://flowracers.com/blog/is-f1-a-sport-are-drivers-athletes/> (Letöltés időpontja: 2022.10.28., 11:54)
- <https://formula.hu/bulvar/2022/05/13/hiaba-a-csillagaszati-arak-miami-veszteseges-volt> (Letöltés ideje: 2022. 11.01., 20:45)
- <https://hu.motorsport.com/f1/news/latifit-sokkoltak-a-gyulolkodo-sertegeto-es-fenyegeto-uzenetek-amelyeket-abu-dhabi-utan-kapott/6948026/> (Letöltés időpontja: 2022.11.15., 17:45)
- <https://m4sport.hu/2017/01/23/hivatalos-uj-tulajdonosa-van-az-f1-nek-ecclestone-tavozott/> (Letöltés időpontja: 2022.10.26. 17:25)
- <https://m4sport.hu/forma-1/cikk/2021/10/21/verstappen-kiszallt-nem-ker-tobbet-a-netflix-valosaghamisitasabol/> (Letöltés ideje: 2022.11.27. 16:00)
- <https://matebalazs.hu/kozossegi-media.html> (Letöltés időpontja: 2022.11.24. 15:35)
- <https://motorsportbroadcasting.com/2022/03/15/over-4-million-viewers-tune-into-drive-to-survives-opening-weekend/> (Letöltés ideje: 2022.11.03., 21:25)
- <https://onestopracing.com/is-f1-a-sport/> (Letöltés időpontja: 2022.10.26. 9:50)
- <https://racingline.hu/extra/drive-to-survive-iv-nem-jo-de-nem-is-tragikus-első-felvonas/2022/03/13/> (Letöltés időpontja: 2022. 11. 29. 10:55)
- https://webergabor.blog.hu/2022/05/17/hol_szorit_a_koltsegsapka (Letöltés ideje: 2024.04.07. 10:55)
- <https://www.instagram.com/lewishamilton/> (Letöltés időpontja: 2024.04.07. 10:36)
- <https://www.statista.com/statistics/376128/facebook-global-user-age-distribution/> (Letöltés időpontja: 2022.11.05., 18:30)

Décsy Gábor

Konzulens tanár: Dr. Schottner Krisztina egyetemi docens

Az Északi Áramlat Bermuda-háromszöge

Absztrakt

Dolgozatom az Északi Áramlat 1 és 2 gázvezetékek megépülésének körülményeire fókuszál. Ennek értelmében megvizsgáltam Németország, Oroszország és Ukrajna kapcsolatát az európai energetikai kérdések tekintetében. Elemeztem az Oroszország és Ukrajna között kialakult gázválságokat, továbbá a Németország és Oroszország között szorosabbra fűzött gazdasági viszonyt. A három nemzetállam között zajló gazdasági és politikai párbeszéd komplexitása hozzájárult az Északi Áramlat 1–2 létjogosultságának belátásához, így a három ország együttes vizsgálata elválaszthatatlan egymástól ahhoz, hogy a háttérben zajló összetett folyamatokat megértsük. A dolgozatom felépítését időrendi linearitás jellemzi. A kutatási kérdéseim megválaszolásához végzett vizsgálat során megállapítottam: Oroszország azon terve, hogy Ukrajnát marginalizálja az energetika terén, 2014-re végérvényesen megvalósult. Az Oroszország és Németország közötti stabil gazdasági partnerséget pedig az ukrán gázválságok hatásai erősítették meg, melyek során Németország felismerte azt a tényt, hogy a stabil energiaellátás biztosításához szükséges egy Ukrajnát elkerülő gázvezetékrendszer, ami az Északi Áramlat 1 gázvezeték által realizálódott. Az Északi Áramlat 1 létjogosultságát az Európai Unió elismerte és támogatta. Kutatásom során arra a megállapításra jutottam, hogy ez a folyamat az unió részéről egy paradox jelenség volt. Az Európai Unió diverzifikációs stratégiái háttérbe szorultak, és az energetikai biztonsági kérdéseket felülírta az „olcsó fűtőanyag” közvetlen elérése, ami szembement a korábbi elképzelésekkel. Oroszország energetikai tervei a későbbiekben az Északi Áramlat 1 bővítésében körvonalazódtak, melyet Németország továbbra is erős gazdasági partnerségként kezelte. Az Északi Áramlat 2 esetében az Európai Unió részéről retorikai fordulat következett be: már az uniós tagállamok és az Egyesült Államok is stratégiai és biztonságpolitikai kockázatként azonosították az erősödő orosz jelenlétet. Az Északi Áramlat 2 megépítése során a Gazprom jelentős mértékű ellenállásba ütközött, amit Oroszország katonai mozgósítása az ukrán határánál csak erősített. Vlagyimir Putyin 2022. február 24-én katonai műveletet indított Ukrajna ellen, ami az Északi Áramlat 2 gázvezeték létjogosultságát teljes mértékben kizárta, az Európai Unió oroszországi függőségét megszüntetni kívánó energia-diverzifikációs stratégiáit pedig újraélesztette. A jelenleg is folyamatban lévő háborús helyzetből fakadó energetikai válság Németországot kényszerhelyzetbe sodorta, Oroszország esetében a korábbi dominancia a gázexport tekintetében homályba veszett, míg Ukrajna szerepe jelenleg is kérdéses.

Abstract:

My thesis focuses on the circumstances surrounding the construction of the Nord Stream 1 and 2 gas pipelines. Accordingly, I examined the relationship between Germany, Russia, and Ukraine concerning European energy issues. I analyzed the gas crises that have emerged between Russia and Ukraine, as well as the closer economic ties between Germany and Russia. The complexity of the combined economic and political dialogue among these three nation-states contributed to the justification of Nord Stream 1-2, thus, the collective examination of these three countries is inseparable in understanding the complex processes at play. The structure of my thesis is characterized by chronological linearity. Through the examination along the lines of my research questions, I concluded that Russia's plan to marginalize Ukraine in the energy sector was definitively realized by 2014. The stable economic partnership between Russia and Germany was further reinforced by the effects of the Ukrainian gas crises, during which Germany recognized the need for a gas pipeline system bypassing Ukraine to ensure stable energy supply, as manifested in Nord Stream 1. The legitimacy of Nord Stream 1 was recognized and supported by the European Union. My research revealed that this process was a paradoxical phenomenon on the part of the Union. The EU's diversification strategies were sidelined, and its energy security concerns were overridden by the direct access to „cheap fuel,” which contradicted previous notions. Russia's energy plans subsequently outlined the expansion of Nord Stream 1, which Germany continued to treat as a strong economic partnership. With Nord Stream 2, there was a rhetorical turn on the part of the European Union, during which both EU member states and the United States identified the strengthening Russian presence as a strategic and security risk. The construction of Nord Stream 2 encountered significant resistance from Gazprom, which was further reinforced by Russia's military mobilization at the Ukrainian border. On February 24, 2022, Vladimir Putin launched a military operation against Ukraine, completely excluding the legitimacy of Nord Stream 2 gas pipeline and reviving the EU's energy diversification strategies aimed at eliminating dependence on Russia. The ongoing energy crisis resulting from the current war situation has placed Germany in a precarious position, obscured the previous dominance in gas exports for Russia, and left Ukraine's role currently uncertain.

Bevezetés

Európa számára az energiafüggőség, az orosz földgáztól való függőség több évtizedes múltra tekint vissza. Az elmúlt években e probléma jelentősége nemhogy csökkent volna, hanem tovább eszkalálódott – politikai és gazdasági jellegű kihívások formájában egyaránt. Mindemellett a téma nem is lehetne manapság aktuálisabb, hiszen látjuk, milyen folyamatok indultak meg világszerte 2022 februárja óta az orosz–ukrán konfliktus elmélyülése kapcsán.

Témaválasztásomat az a tény indokolta, hogy az energiaellátás biztonsága globális kihívást jelent, amelynek stabilitása mindig is kérdéses volt, Európa földgázfüggősége pedig jelenleg is kiszolgáltatott az orosz dominanciának. Az Európai Unió energetikai diverzifikációja nem volt kielégítő mértékű az elmúlt évtizedekben, így az integráció bővítésének eredményeképpen az olcsó orosz földgáz iránti kereslet még jelentősebb lett. A kiemelt mértékű gázfelhasználás különösen Németországra jellemző, mivel az orosz földgáz importja itt a legnagyobb az EU-tagállamok között. Ez a tény is az orosz energiahordozóktól való függőséget bizonyítja, ami az Északi Áramlat 1–2 gázvezeték megépülésében realizálódott.

Tekintettel a dolgozat terjedelmére, Európa gázellátását vizsgálva főként Németországot s az Északi Áramlat 1–2 gázvezeték megépítésének létjogosultságát és annak körülményeit

tanulmányozom. A téma megértéséhez azonban megítélésem szerint elengedhetetlen a háromoldalú (orosz–ukrán–német) vizsgálat, melynek során Németországot és Ukrainát együtt kell elemezni, a közös pont pedig Oroszország. Dolgozatom felépítését időrendi linearitás jellemzi. A kutatásom módszertanának alapjait releváns nemzetközi és hazai szakirodalmak feldolgozása, az EUROSTAT adatainak elemzése, illetve Sz. Bíró Zoltánnal¹ készített mélyinterjú biztosította.

Dolgozatom témájának vizsgálata során a következő kutatói kérdéseket tettem fel:

- Meddig tartott az Oroszország és Ukrajna között kialakult interdependencia, és miért válik a földgáz politikai kérdéssé Oroszország számára, miközben állandó célként jelenik meg Ukrajna marginalizálása?
- Németország gazdasági partnersége Oroszországgal miért erősödik meg a 2006/2009-es gázválságok során? Az Északi Áramlat 1 gázvezeték miért válik stratégiai jelentőségűvé Moszkva számára?
- Oroszország energetikai tervei miként hatnak az Európai Unió gázdiverzifikációs elképzeléseire?
- Milyen okok indokolták az Északi Áramlat 2 létrejöttét, amivel kapcsolatban az Európai Unió megváltoztatta korábbi véleményét, és hogyan kapcsolódik mindehhez az Egyesült Államok?
- Milyen tényezők együttese eredményezte az Északi Áramlat 2 felfüggesztését?

A dolgozatomhoz kapcsolódó kutatás ideje alatt Európában ismételtén kialakult egy energiaválság, amelynek lehetséges következményeit még ma sem láthatjuk pontosan. A jelenlegi helyzetet észelve Európa és gyakorlatilag az egész világ új, alternatív megoldást próbál keresni az energiaválságra – az orosz gáztól való függetlenedésre. A folyamatok dolgozatom megírásával egyidőben is zajlanak, kutatásomat a témában 2022 szeptember 15. napjával zárom.

Az orosz és ukrán gázfüggőség háttéréről – visszatekintés a közelmúltba

Az 1990-es években a „kék fűtőanyag” könnyen elérhető volt és olcsónak számított az energetikai piacon. Erőteljes elterjedése és felhasználása az öreg kontinensen a korábbi szovjet időszakban kezdődött meg igazán. A földgáz felhasználásának, felhalmozásának és a gáztranszit szerepnek Ukrajna lett a központja, amihez kiépült a megfelelő ipar.² Az országot behálózó gázvezetékek befogadó kapacitása 287,7 milliárd köbméter, míg a transzportáló mennyiség főként Nyugat- és Közép-Európa irányába 142,5 milliárd köbméter szállítására képes.³ Az ukrán gázrendszer abszolút műszaki paramétereit tekintve, a teljes kimenő mennyiség 178 milliárd köbméter éves

¹ Sz. Bíró Zoltán: Történész, a Corvinus Egyetem mesteroktatója, a Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék tanára, Oroszország és a Posztszovjet térség kutatója. A mélyinterjúra 2022. augusztus 16-án került sor, Sz. Bíró Zoltán engedélyezte az elhangzottak felhasználását a dolgozatomban.

² Fedinec Csilla (2019): *Kijevi Csirke – (Geo)politika a mai Ukrajnában*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kalligram Kiadó, Budapest, 118–119.

³ Weiner Csaba (2010 április): *Az orosz gázipar helyzete a világgazdaságban és hatása a nemzetközi együttműködésre* – Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális-és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, https://rgdi.sze.hu/files/Ertekezések,%20tezisek/Weiner%20Csaba_Doktori%20ertekezés_eredeti.pdf Letöltés ideje: 2022.09.03. 127. old.

kapacitást tett ki.⁴ Az ukrán gázipar fejlesztéseinek és tározóinak (12 darab összesen 31 milliárd köbméter gáz tárolására képes) köszönhetően, a Szovjetunió számára kiemelt stratégiai jelentőségű lett Ukrajna. A Szovjetunió az európai kereslet kiszolgálására a földgáz 100%-át még Ukrajnán keresztül szállította. Az exportált gáz jelentős mennyisége 1997-ig még Ukrajnán keresztül tudott eljutni Európába, így a gazdasági kapcsolatot elemezve kimutatható az interdependencia.⁵ A Jamal gázvezetékrendszer kiépülésével 1997-re a korábbi exportmennyiségek változtak. Az új útvonal létrehozásával Oroszország már Fehéroroszországon, Lengyelországon keresztül is szállított gázt Németországba, ami a korábbi ukrán rendszerek 15–16%-át kiváltotta, de Oroszország az Európába exportált gázmennyiségek jelentős részét, 85–87%-át továbbra is az ukrán vezetékek felhasználásával juttatta el a célországokba.⁶ Németország gazdasági ereje és jelentős gázfelhasználása szoros kapcsolatot teremtett Oroszországgal, ami már a hidegháborús években fontos szereppel bírt. A két ország között kialakult gazdasági lobbis, illetve közös érdek vizsgálata szükséges és elengedhetetlen, de a dolgozatom terjedelmi korlátai miatt erre csak részben térek ki.

Oroszország és Németország gazdasági kapcsolatának előzményei

A német újraegyesítést, valamint a szovjet csapatok kivonását követően a Németország és Oroszország között lévő kapcsolatok fejlődésének hátterében számos tényező állt. A talán legjelentősebb ezek közül, hogy az orosz vezetés számára mindig is Németország jelentette az egyik legfontosabb partnerséget – ide tartozik a két ország közötti kereskedelmi forgalom kimagasló volumene, az orosz kisebbség számottevő létszáma Németországban, az orosz nyelvet jól beszélő keletnémet lakosság, valamint a német nyelvet jól tudó orosz állampolgárok magas létszáma is.⁷ Azonban az aktuális orosz–német kapcsolatok megértéséhez azt is látni kell, hogy a hidegháború során Németország keletpolitikájának alappilléreit befolyásolta mind Brandt, mind Schmidt, mind pedig Kohl kormányzatának hitvallása, miszerint, noha az USA dominanciája látszólag megkérdőjelezhetetlen, a nyugatnémet vezetés mégis számításba vette azt a lehetőséget, hogy a világ pillanatok alatt akár három pólusúvá (USA, Oroszország, Kína) is válhat. Emiatt Németország mihamarabb igyekezett szoros kapcsolatokat kialakítani Oroszországgal, amely jóval problémamentesebb, az európai értékeket inkább megértő partnernek bizonyult a másik két, akkoriban feltételezhető szuperhatalomnál.⁸ Mindezen törekvések sikerességét talán Brezsnyev 1978-as bonni látogatása során tett nyilatkozata példázhatja leginkább: „Az NSZK–SZU kapcsolatok immár minőségileg mások: mostanra az együttműködés vált normává.”⁹ Valójában a kiváló kapcsolatok mögött kölcsönösen előnyös ügyletek húzódtak. Egyrészt Németország próbálta minél kedvezőbb helyzetbe hozni saját nagyvállalatait Oroszországban. Másrészt, az orosz vezetés az EU-n belül a németeket tartotta potenciális kapcsolatnak – tekintettel Németország jelentős befolyására az európai politikát illetően. Ha súlyozni kéne, hogy a két ország közötti gazdasági együttműködés mikor élte fénykorát, akkor talán az Északi Áramlat megépítéséről szóló, 2005-ben aláírt szerződést vehetnénk alapul. (Mivel a dolgozatom központi témája az Északi Áramlat 1–2 megépítésének létjogosultsága, ezért erre a későbbiekben részletesen kitérek.) Igaz, ekkoriban már számos bírálat érte nemzetközi szinten is a német vezetést, hogy kiszolgálja az orosz oligarchák törekvéseit, és ezen valójában az a

⁴ Sz. Bíró Zoltánnal készített mélyinterjú (2022. 08. 16.)

⁵ Fedinec Csilla (2019): i. m., 122–123

⁶ Sz. Bíró Zoltánnal készített mélyinterjú (2022. 08. 16.)

⁷ Wittmann Edina (2016): *Oroszországi németek vagy németországi oroszok*, Kodolányisok Világa, <http://www.kodolanyi.hu/kv/cikk/oroszorszag-i-nemetek-vagy-nemetorszag-i-oroszok-704> Letöltés ideje: 2022.10.13.

⁸ Schmidt, Helmut (2003): *The World of Tomorrow, Russia In Global Affairs* <https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-world-of-tomorrow> Letöltés ideje: 2022.10.13.

⁹ Pittman, Avril (1992): *From Ostpolitik to reunification – West German–Soviet Political relations since 1974*, Cambridge University Press, 139. p.

tény sem segített, hogy politikai pályáját befejezván Schröder az Északi Áramlat kivitelezését végző cégben kapott tisztséget.¹⁰ Ezt követően lényegében a német cégek egyre nagyobb befektetéseket realizáltak Oroszországban, ami érthető módon hamar kölcsönös függőséghez vezetett – rövid időn belül így a külső körülményekből fakadó nyomás ellenére sem állt már egyik fél érdekében sem a prosperáló kapcsolatok megszakítása. Németország a nagyvállalatok által termelt gazdasági haszonhoz, míg Oroszország az európai know-how megszerzéséhez és a németországi tőkéhez ragaszkodott. Mindezen érdekeken és kapcsolatokon olyan tények sem tudtak jelentős mértékben változtatni, mint az Ukrajnában 2015-ben eszkalálódó válság. Azonban mára a német–orosz kapcsolatok megértéséhez komplexebb folyamatokat szükséges megismerni. Ukrajna és Oroszország kapcsolatának áttekintése elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük azt a tényt, Oroszország célja mindvégig az volt már a 2000-es évektől, hogy Ukrajnát kizárja a tranzit szerepből, aminek érezhető hatása a 2006-os gázválság kapcsán teljes mértékben kirajzolódott. Az, hogy Németország egyfajta kényszerhelyzetbe került az utóbbi években, nemcsak retorikai vagy ideológiai elköteleződésből fakad. Az ukrán válság kihívásai mellett Németországnak szembe kellett néznie azzal a megmérettetéssel is, hogy hogyan tud stratégiai partnerséget működtetni az Egyesült Államokkal, amelynek politikája egyértelműen az orosz érdekekkel ellentétes. Medvedyev elnöksége alatt Németország azt remélte, hogy ha Oroszország WTO-tag lesz, akkor mindinkább érdekeltté válik az európai gazdasági integráció megteremtésében. Putyin újabb hatalomra kerülésével azonban e remények szertefoszlottak, és Európának hamar szembesülnie kellett Oroszország domináns, nagyratörő terveivel, melyek pontos forgatókönyvét a „nagymedve” szándékozta megírni minden aktor számára.¹¹ Az említettek mellett, mivel a német vezetés mindig is támogatta az EU keleti bővítésére irányuló törekvéseit, Ukrajna tagfelvételével kapcsolatosan komoly érdekellentét alakult ki Oroszországgal, melynek aktuális gazdasági nehézségei nem pusztán az ukrán válságot követő döntésekből eredő szankciókra vezethetők vissza, de nagymértékben befolyásolták az ország jelenlegi lehetőségeit.¹²

Ukrajna gáztranzitőr szerepe csökkenésének okai

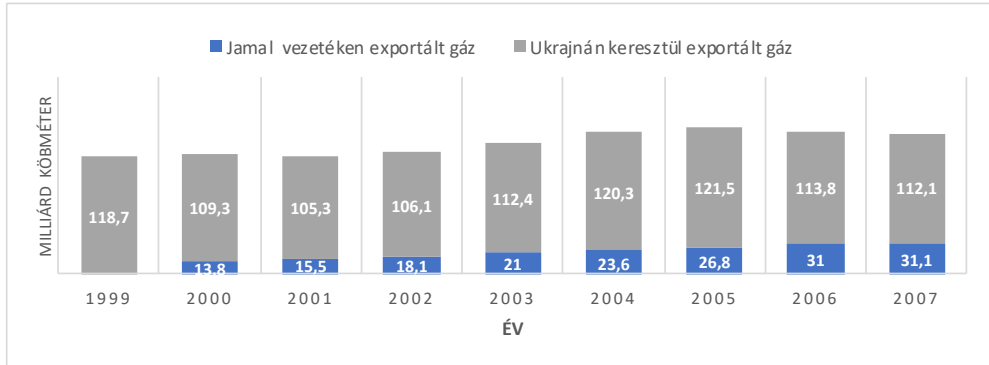
A 2000-es évekre Ukrajna elveszítette tranzitmonopol helyzetét. Marginalizálódásának egyik oka az volt, hogy a korábban megépült Jamal vezetékrendszeren egyre több gázt exportált Oroszország Európába. Nagyrészt az Oroszország és Ukrajna között meglévő feszült politikai viszony eredményezte azt, hogy az orosz vezetés számára a gázexport már nem gazdasági, hanem politikai kérdéssé vált az ukránokkal szemben. Moszkva és a Gazprom fenyegetettséget érzett – az Ukrajnában zajló hatalmi viszályok kapcsán – az exportkérdésben. A Gazprom, a már érzékelhető ukrán instabilitás miatt, a Jamal vezeték mellett új útvonal kiépítését tervezte, mellyel az Ukrajnának szánt szerepet még jobban csökkentette. Oroszország gázdiverzifikációs elképzelése nyilvánvalóvá vált, Ukrajnát ki akarta zárni az export útvonalakból.¹³

¹⁰ Stefan Steinberg (2006): *Gerhard Schröder, Gazprom and German foreign policy*, World Socialist Web Site, <https://www.wsws.org/en/articles/2006/04/schr-a14.html> Letöltés ideje: 2022.10.13.

¹¹ Grüber Károly – Vaszari Tamás (2015): A német–orosz politikai és gazdasági kapcsolatok összefüggései és fejlődési iránya a rendszerváltás után, *Nemzet és Biztonság* 2015/4 http://nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2015_4_05_gruber-vaszari_-_a_nemet-orosz_politikai_es_gazdasagi_kapcsolatok.pdf Letöltés ideje: 2022.10.10.

¹² Schwarz Péter (2014): *German elite divided over policy toward Russia and the US*, International Committee of the Fourth International (ICFI) <https://www.wsws.org/en/articles/2014/12/10/geru-d10.html> Letöltés ideje: 2022.10.13.

¹³ Sz. Bíró Zoltán: *Nabucco avagy Kék Áramlat?* – vita, Pénzügykutató.hu https://www.google.com/ur?sa=t&ret=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewimr4j0kcb6AhWJ2aQKHwJQD5wQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fpenzugyutato.hu%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2FNabucco_avagy_Kek_Aramlat.pdf&usq=AOvVaw3HmInNgMRxNv5Aa5Sn5OBVc Letöltés ideje: 2022.09.01.

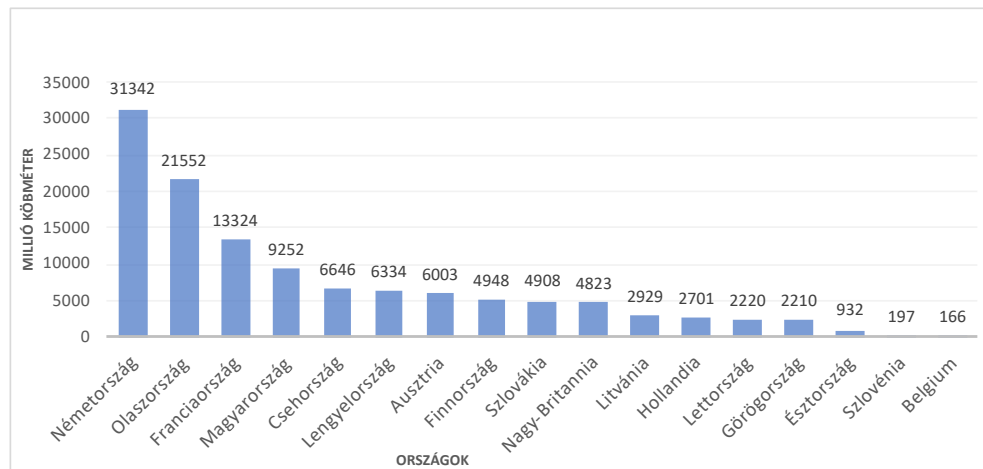
1. sz. ábra

Az Oroszországból exportált gázmennyiség alakulása az 1999-től 2007-ig tartó időszakban a Jamal vezetéken és Ukrajnán keresztül

Forrás: Weiner Csaba (2010 április): Az orosz gázipar helyzete a világ gazdaságban és hatása a nemzetközi együttműködésre (saját szerkesztés)

A Jamal vezetéken exportált gázmennyiség folyamatosan növekedett, s 2006-ra érte el a tervezett kapacitás mértékét, mintegy 31 milliárd köbmétert. Ez a volumen 2007-re 31,1 milliárd köbméterre emelkedett (1. ábra). Ezzel szemben az Ukrajnán keresztül exportált gázmennyiségek alakulásában látható, hogy 1999-ben az export mennyisége még elérte a 118,7 milliárd köbmétert, a Jamal vezetékrendszer beüzemelésének időpontjában viszont 109,3 milliárd köbméterre esik vissza. A két ország közötti függőség még létezett, de az elszakadásra való törekvés már látszott Oroszország részéről. Európa emelkedő gázigénye miatt a Gazprom szükségesnek látta a hálózatok fejlesztését, továbbá fontos szerepet játszott az, hogy az Európai Unió beismerte, Oroszország kiemelkedő helyen szerepel az Európát ellátó gázexportban.¹⁴

¹⁴Ludvig Zsuzsa (2008): *Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai*, Akadémia Kiadó, Budapest, 127.

2. sz. ábra

Az orosz földgázexport legfontosabb célszalai az Európai Unióban 2004-ben

Forrás: Ludvig Zsuzsa (2008): Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai, 285. (saját szerkesztés)

A 2. ábra a szállított mennyiség (millió köbméter) arányban mutatja a függőséget az orosz gázexportból. A legjelentősebb gázfelhasználó országok Németország, Olaszország, Franciaország. Magyarország a negyedik helyen jelenik meg az európai vezető gazdasági hatalmak között, noha gazdasági méretünk és lakossági arányunk a környező országokhoz képest kisebb, de a gázfelhasználás és ezáltal a függőség tekintetében igen jelentős. Az Európai Unió magtérsege jelentős importra szorult, melynek kielégítésére az orosz vezetés új útvonalak létrehozását tervezte. A Gazprom megkezdte a Kék Áramlat (Blue Stream) projektet, melynek célja, hogy Oroszországból szállítson gázt Törökországba. Vlagyimir Putyin nem titkolt terve az volt, hogy a Kék Áramlaton keresztül folyó gázt tovább tudja exportálni Bulgárián, Szerbián és Horvátországon keresztül Nyugat-Európába, mindezt úgy, hogy Ukrajna a továbbiakban már ne legyen tranzitország.¹⁵

Sz. Bíró Zoltán történész, Oroszország-szakértő szerint „... az Oroszország és Ukrajna közötti viszony a gáztranzit kérdésben feszültség forrása lett, melyet csak mélyített az a tény, hogy Ukrajna rendszeresen, bizonyos mennyiséget teljesen illegálisan lecsapolt a rendszerekből.”¹⁶ Ezt a tényt Gereben Ágnes is alátámasztotta: „... az ukránok által illegálisan megcsapolt földgáz vezetékekre hivatkozva Moszkva gázcsap elzárással fenyegette meg Kijevet.”¹⁷

¹⁵ Hydrocarbons –Technology (2022): *A Blue Stream Pipeline Project, Európa*, <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/bluestream-pipeline/> Letöltés ideje: 2022.08.28.

¹⁶ Sz. Bíró Zoltánnal készített mélyinterjú (2022. 08. 16.)

¹⁷ Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest. 92.

Az Ukrajna és Oroszország között zajló gázvita

Az Oroszország és Ukrajna közötti gázvitában a gázárak kapcsán kialakult nézeteltérés, továbbá a gázvezetékek előbb említett illegális megcsapolása miatt nem született megállapodás 2005. december végére. Az orosz elképzelés – válaszul az ukrán lépésekre – ugyanis az volt, hogy az addigi 1000 köbméterenkénti 50 dolláros árat hirtelen 160 dollárra emelnék. A kijevi vezetés az önkényes árszabályozással nem értett egyet és nem is tudott megállapodásra jutni az orosz féllel. Mivel Ukrajna 80 dollárban határozta meg a fizetőképességét 1000 köbméterenként, ezért az orosz vezetés válaszul úgy döntött, hogy 160 dollárról 230 dollárra emelve határozza meg az új árat, melyet Ukrajna nem tudott kifizetni. A kialakult helyzet miatt 2006 január 1-jén a Gazprom elkezdte csökkenteni az ukránoknak szánt mennyiséget 120 millió köbméterrel. Az Európába szánt 360 millió köbméter gáztranzitról a Gazprom úgy nyilatkozott, hogy azt hiánytalanul exportálják. Ezzel szemben a Naftogaz Ukrajna úgy nyilatkozott, hogy Oroszország az Európába szánt gázmennyiséget legalább 180 millió köbméterrel csökkentette. A kialakult gázvita 2006. január első napjaiban kihatott minden importáló országra (ráadásul mindezt az Ukrajnában korábban zajló narancsos forradalom is tetézte).¹⁸ ¹⁹ Putyin figyelmeztetése megrázta Európát, és ennek hatására a nyugati országokban elindította a gondolkodást alternatív források kialakításáról és a gázdiverzifikációra törekvésről (Nabucco projekt).²⁰ Ez az elképzelés mutatja az orosz dominancia meglétét és azt, hogy Oroszország szükség esetén az energiaárak önkényes szabályozásával kényszerpályára sodorhat országokat.

Németország és Oroszország gazdasági megállapodása az Északi Áramlat 1 kapcsán

Mideközben Vlagyimir Putyin a korábban is látható diverzifikációs lépések érdekében megállapodásra jutott Németországgal, és megindult az Északi Áramlat 1 vezetékeinek engedélyezési eljárása. A vezeték elhelyezkedéséből fakadóan Oroszország már teljes mértékben kizárja Ukrajnát tranzitszerepéből. Az Oroszország és Ukrajna közötti 2006-os gázcsörte nagyban hozzájárult Németország azon döntéséhez, hogy egy olyan tranzitútvonalat építsen ki, aminek biztonságát nem veszélyeztetik belpolitikai válságok, továbbá az orosz gáztranzit hiánytalanul megérkezik az importáló országokhoz. Az Európai Unió az Északi Áramlat 1 projektet elfogadta, és a Transzeurópai-energiahálózatokra (TEN-E) vonatkozó iránymutatással alátámasztotta.²¹

Az Oroszország és Ukrajna közötti megegyezés a gázvita rendezésére

A konfliktusok konszolidálása érdekében Oroszország és Ukrajna 2006. január 4-én megegyezett, és egy RoszUkrEnergó (RUE) nevezetű közvetítő cég beiktatásával lehetőséget teremtett olcsó türkmén gáz beszerzésére – a közép-ázsiai országból érkező gáz segítséget jelentett az ukránok által felhasznált gázmennyiség elérésének stabilitásában.²² A Gazprom 5 éves szerződést kötött a RUE céggel, melyben rögzítették, hogy a Gazprom az orosz gázt 230

¹⁸ Hlavay Richárd (2006): *Egy Konfliktus Krónikája – a januári orosz–ukrán gázválság*, Energiainfó, https://www.energiainfo.hu/egy_konfliktus_kronikaja_a_januari_orosz-ukran_gazvalsag-10998/ Letöltés ideje: 2022.10.13.

¹⁹ Sz. Bíró Zoltánnal készített mélyinterjú (2022. 08. 16.)

²⁰ Ludvig Zsuzsa (2008): *Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai*, Akadémia Kiadó, Budapest, 148–149.

²¹ EUR-LEX, An official website of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:l27066> Letöltés ideje: 2022.09.19.

²² Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest, 92.

dollárért, míg a türkmén gázt 95 dollárért adja. A kedvező szerződés 2007-re azt eredményezte, hogy Ukrajna 55 milliárd köbmétert kötött le a türkmén gázból, viszont annak árát már 130 dollárban határozták meg. A közép-ázsiai térségben tomboló hideg miatt 2007-ben kevesebb türkmén gáz érkezett Ukrajnába, így a RUE a kimaradó mennyiséget orosz gázból pótolta, viszont annak az ára már 314 dollár volt – ezt Kijev nem tudta kifizetni, és az adósságot csak halmozta.²³

Az ukrán politikai vezetés elképzelése

Viktor Janukovics, aki éppen akkor miniszterelnöki pozíciót töltött be és oroszbarát politikát folytatott, 2007 végén nem fizette ki Moszkvának az ukránok által felhasznált gázmennyiség árát, ami megközelítette az egymilliárd dollárt. Miniszterelnökként azt kommunikálta az orosz vezetésnek, hogy a földgáz nem Oroszországból, hanem Közép-Ázsiából érkezett, így nem kell határidőre teljesítenie a fizetést. A konfliktus további mélyedésének oka, hogy az akkori elnök, Viktor Juscsenko és az őt körülvevő közvetítő céghálózatok mögött lévő gazdasági csoportok – amelyek nem melleleg az események forgatagából hasznot húztak – erőteljes nemtetszést váltottak ki az ukránokból.²⁴ Megállapítható, hogy a kialakult helyzetben – a gázkérdésben a kölcsönös függőség létezett – a két ország közötti diplomáciai és gazdasági kapcsolatok már akkor sem voltak kiegyensúlyozottnak mondhatók, ugyanakkor a tárgyalt időszakban még fenntarthatóak voltak. Moszkva ismételten fenyegetőzni kezdett a gázcsapok elzárásával, amit Ukrajnának intő jelként kellett volna értelmeznie, hogy gázkérdésben mihamarabb teljesen függetlenedjen Moszkvától. Véleményem szerint Ukrajnának már jóval korábban el kellett volna kezdenie ezen a téren a függetlenedést, amikor az orosz vezetés és a Gazprom már megkezdte azoknak az útvonalaknak a kiépítését, amelyekkel ki akarták zárni Ukrajnát a tranzit szerepéből (Jamal és Kék Áramlat).

Oroszország gázdiverzifikálási stratégiája

Ukrajna a pénzügyi instabilitás és a gáztranzitból származó bevételei miatt kényszerhelyzetbe került Oroszországgal szemben. Sem technikailag, sem pénzügyileg nem tudott versenybe szállni a Gazprommal, így a függés kényszere fennmaradt. A gáztranzit kérdésben – ha a hálózatok és vezetékek meglétét vizsgáljuk – Oroszország még rá volt szorulva Ukrajnára, de már sokkal kevésbé, azonban a további diverzifikációra való törekvés változatlanul kimutatható volt. Ezért 2007-ben Oroszország már az Északi Áramlat 1 és a Jamal vezetéken kívül további két vezeték lehetőségével kezdte meg a diverzifikációt, ezek a Kék Áramlat és a Szohranovka–Oktyabrskaja. A Szohranovka–Oktyabrskaja közötti vezeték Kelet-Ukrajnát szeli át, megépítésének célja az volt, hogy tranzitköltség nélkül tudjon Oroszország gázt exportálni a déli régiókba.²⁵

²³ Weiner Csaba (2010 április): *Az orosz gázipar helyzete a világgazdaságban és hatása a nemzetközi együttműködésre*, Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális-és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, 110–112. https://rgdi.sze.hu/files/Ertekezések,%20tezisek/Weiner%20Csaba_Doktori%20ertekezes_eredeti.pdf Letöltés ideje: 2022.09.03.

²⁴ Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest, 90–93.

²⁵ Weiner Csaba (2010 április): *Az orosz gázipar helyzete a világgazdaságban és hatása a nemzetközi együttműködésre*, Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális-és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, 143–146. https://rgdi.sze.hu/files/Ertekezések,%20tezisek/Weiner%20Csaba_Doktori%20ertekezes_eredeti.pdf Letöltés ideje: 2022.09.03.

Az ukrán gázvezetékek tulajdonlására tett orosz lépések

Míndeközben a zajló orosz elnökválasztás következtében egy redisztribúció kezdődött, melynek hatására letartóztatták a RUE mögött álló Szemjon Mogiljevicset. Vlagyimir Putyin politikai lépéseinek köszönhetően elérte, hogy a Gazpromot beengedjék az ukrán belső piacra.²⁶ A RUE és a Naftogaz megállapodott egy 179 dolláros gázárban, viszont a korábbi közvetítő cég UkrGaz-Energo helyébe a Gazprom 100%-os vállalata, a Gazprom szbit Ukrajna került, mely biztosított mintegy 7,5 milliárd köbméter gázt.²⁷ A tulajdonlás kérdése itt valóban központi helyre került a Gazprom részéről, mert továbbra is azt szerették volna, hogy az ukrán gázvezetékrendszer orosz tulajdonban álljon. Különböző, kompromisszum felé mutató változatok jelentek meg, hogy a rendszer ukrán és orosz közös tulajdonba kerüljön. Oroszország számára ez egyfajta szállítási biztonságot jelentett, de az ukránokra – talán jogosan is – mindez félelemkeltő tényezőként hatott; felismerték, hogy ebben az újrendeződésben Oroszország szükség esetén Ukrajnát teljes mértékben kizárja. Sz. Bíró Zoltán Oroszország-szakértő szerint „...felmerültek bizonyos kivitelezési és megoldási lehetőségek a tulajdonlásra, amibe akár a németek az oroszok mellett egy 20%-os, vagy akár egy 40%-os részesedéssel beléphetnek volna, s akkor a folyamat az ukránok számára biztonságossá válhatott volna. A megállapodásokat és tervezeteket végül nem írták alá, mert továbbra is az oroszoktól való félelem dominált Kijevben.”²⁸ Sz. Bíró Zoltán további feltételezése szerint „...az ukrán politikai elit döntései mögött magánérdekekkel átszótt, oligarchikus csoportok is húzódtak, így sok esetben a háttérben zajló, és árnyéként megbúvó csoportok érdekei felülírták a politikai elit elképzeléseit.”²⁹

Az Ukrajna és Oroszország között zajló második gázvita

A Gazprom 2008 végén bejelentette, hogy nem tudott megállapodásra jutni az ukránokkal a 2009-es gázárakról, aminek a következménye az lett, hogy a Gazprom kilátásba helyezett egy újabb gázcsapellárást. Moszkva elképzelése a gázárakról az volt, hogy a korábbi 179 dolláról 418 dollárra emeli meg a tarifát.³⁰ A helyzetet súlyosbította, hogy Ukrajna 1,67 milliárd dollárral, plusz 450 millió dollár kamattal tartozott az orosz gázóriásnak. Továbbá a Gazprom számára teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy rendszeresen és illegálisan megcsapolták az export vezetékeket az ukránok. A kialakult fizetési képtelenség miatt az ukrán Naftogaz a tartozások rendezésére 2 milliárd dollárnyi hitelt vett fel, melyből a fennálló tartozást rendezni tudta. A fizetési nehézségek, a gázvezeték-megcsapolási vádak mellett a helyzet kilátástalanná és az energetikai kérdések tekintetében vészjóslóvá vált. Moszkva ismételten elkezdte csökkenteni az Európába exportált gáz mennyiségét, majd végül 2009. január 7-én a csapokat teljesen el is zárta.³¹ A korábbi gázmegállapodások értelmében Ukrajnának adott hónap 7. napjáig kell rendezni a tartozásait, ellenben, a Gazprom elzárja a csapokat. Abban az esetben, ha Kijev nem teljesíti a tartozásait, úgy a Gazprom csak előzetes fizetés esetén fogja újraindítani a gázt a vezetékein keresztül.³² A kialakult fizetési képtelenség és a likviditási problémák Ukrajnát aggodalommal töltötték el,

²⁶ Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest, 92–94.

²⁷ Weiner Csaba (2010 április): i. m. 110–113.

²⁸ Sz. Bíró Zoltánnal készített mélyinterjú (2022. 08. 16.)

²⁹ Uo.

³⁰ Jaime Duch Guillot (2009): *Gázvita az EP-ben: a válságtól az energiaellátás biztonságáig*, Európai Parlament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_post_story/2009/HU/03A-DV-PRESSE_STO\(2009\)01-08\(45594\)_HU.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_post_story/2009/HU/03A-DV-PRESSE_STO(2009)01-08(45594)_HU.pdf) Letöltés ideje: 2019.08.17.

³¹ Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest, 100–110.

³² Gereben Ágnes (2010): i. m., 104–105.

ahogyan az orosz gáztól nagyban függő európai országokat is. A két ország közötti energetikai kapcsolatot és az ukrán gazdasági helyzetet Európa a kezdetektől fogva figyelemmel kísérte, és amennyire csak lehetett, minden ország próbált felkészülni egy ismét előforduló gázhiányra. Az orosz dominancia és a gáz elzárásával zsaroló Putyin miatt az Európai Unió központi kérdésévé vált a gázdiverzifikáció (Nabucco projekt). A korábbi, 2006-os gázválsághoz képest így a 2009-ben kitört újabb gázcsörte már nem érte annyira váratlanul az exportáló országokat.³³

A „Gázkirálynő” döntései és az IMF-hitelek

Ukrajna 2009-ben közel került az államcsődhöz, amire az ukrán vezetésnek azonnal reagálnia kellett volna, akár drasztikus határvonalak meghúzásával is. Julia Timosenko, akkori miniszterelnök asszony, a „Gázkirálynő” tisztában volt azzal, hogy ha nem kezdik meg a megszorító intézkedéseket, akkor az összeomlás elkerülhetetlen. Timosenko ezekben a vészterhes időkben abban bízott, hogy a korábban keletkezett jó viszony Putyinnal segítségére lesz, így a várt korlátozó intézkedéseket nem vezették be.³⁴ Az államadóság egy év leforgása alatt 2,6-szorosára nőtt, ami 23 milliárd dollárt jelentett akkoriban. A helyzet kilátástalanná vált, ezért az ukrán kormány az IMF-hez fordult és hitelek felvételével akarta megoldani azt. Ukrajnának az IMF 16,4 milliárd dollár készlethitelt biztosított, melyből 4 milliárd dollárt azonnal kiutalt, aminek többek között belső gazdasági megszorító intézkedések bevezetése volt a feltétele.³⁵ Az ukrán gazdaság GDP aránya 2009-ben 15%-kal esett vissza, a külső adósságállománya 104 milliárd dollárt tett ki, az inflációs ráta pedig 20% fölé emelkedett.³⁶ Julia Timosenko a korlátozások helyett számos olyan javaslatot és intézkedést fogadtatott el, melyek a szociális juttatások és az állami apparátus béreinek a növekedését eredményezték. Az elfogadott intézkedéscsomagok az amúgy is megtépázott állami költségvetésre több mint 80 milliárd dolláros terhet rótt pluszban. Dominique Strauss-Kahn, akkori IMF elnök, látva az ukrán vezetés nem éppen előre vivő intézkedéseit, úgy döntött, hogy a fennmaradó 3,8 milliárd dollárnyi részletet nem az ütemezett időszakban folyósítja, hanem fél évvel kitolja, annak érdekében, hogy az IMF hitelhez szükséges, korábban vállalt feltételeket végrehajtsák. Julia Timosenko az IMF³⁷ döntései miatt kényszerítő politikát kezdett el folytatni, felhívva Brüsszel és az IMF figyelmét arra, hogy ha nem kapja meg a pénzt, nem fog tudni fizetni Moszkvának, ami előrevetít egy újabb gázcsapelzárást.³⁸

Ukrajna a csőd szélére sodródik

Az ukránok belső gázpiacon a gáztározók kellőképpen fel voltak töltve, ami szinte az egész éves saját fogyasztásukat biztosította volna, ám a politikai vezetés folyamatos gázdeficitekről kommunikált. 2009. november 20-án már az ukránok számára is világossá vált a közelgő összeomlás, amikor is a nemzeti bank korlátozta a valutaváltást és befagyasztották az árfolyamot.

³³ European Commission (2009): *President Barroso and Commissioner Piebalgs welcome the signature of the Nabucco Intergovernmental Agreement*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_09_1114 Letöltés ideje: 2022.08.10.

³⁴ Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest. 100–103.

³⁵ Archana Kumar (2009): *IMF Survey: Policy Adjustments Move Ukraine Forward*, International Monetary Fund (IMF) <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/soint050809a> Letöltés ideje: 2022.08.16.

³⁶ Trading Economics: *Ukrajna – Inflációs ütem*, <https://hu.tradingeconomics.com/ukraine/inflation-cpi> Letöltés ideje: 2022.09.15.

³⁷ Pavel Korduban (2009.08.05): *International Assistance Granted to Support Ukrainian Economy*, The Jamestown Foundation, <https://jamestown.org/program/international-assistance-granted-to-support-ukrainian-economy/> Letöltés ideje: 2022.07.24.

³⁸ Gereben Ágnes (2010): i. m. 100–103.

Ezt követően gyakorlatilag már az ukránok mindennapi tevékenységére is kihatott a válság. Elérhetetlenné váltak árucikkek, és a hétköznapi tevékenységekhez szükséges termékek is hiánycikké váltak (papír, szappan, ruházat, a bélyeg már ritkaságszámba ment). Ez odáig gyűrűzött, hogy az állami vasúthálózat csődöt jelentett, a hadsereg és az állami apparátust segítő közigazgatási szervek működése pedig bizonytalanná vált.³⁹ A Kreml, látva Ukrajna várható összeomlását, azonnal figyelmeztette az orosz gáztól függő európai országokat, hogy Ukrajna fizetéseképtelen, és ha Oroszország nem kapja meg időben a pénzét, akkor újabb nehéz időszak vár a gázfogyasztókra. Mindez odáig fajult, hogy az Európai Unió akkori elnöke, José Manuel Barosso felhívta az akkori ukrán elnököt, Juscsenkót, hogy az Oroszországnak járó tartozásait rendezze, és ne sodorja veszélybe az uniós országok energiabiztonságát.⁴⁰

Röviddel ezután (noha közvetlenül nem Barosso közbenjárásának köszönhetően) a Naftogaz rendezte ugyan a tartozásokat Moszkvának, de továbbra is érezhető volt a fizetési instabilitás. A labilis belpolitikai helyzet, az IMF-hitelek feltételeinek való megfelelési kényszer és az orosz nyomás mellett Juscsenko elnöknek sikerült olyan nyugdíj- és minimálbéremelésről szóló javaslatot elfogadtatnia, ami megközelítőleg 120 milliárd dollár kiadással járt. Ezzel az IMF által nyújtott, opcionálisan lehívható 3,8 milliárd dolláros segély került veszélybe, ami hozta magával a további fizetéseképtelenséget. Láthatjuk, hogy az ukrán vezetés számára még mindig nem az volt a cél, hogy a gazdaságot stabilizálja s ezáltal az orosz exportgáz folytonosságát biztosítsa, hanem egyéni érdekek által vezérelt döntések születtek. Mint ahogy arra már korábban is utaltam, a politikai döntések mögött sok esetben oligarchikus csoportok egyéni érdekei húzódtak, amik felülírták a gazdasági és biztonságpolitikai szempontokat.⁴¹

Jaltai találkozó és a 10 éves gázszerződés megkötése Oroszország és Ukrajna között

A két ország között korábban kialakult kölcsönös gázfüggőség 2009-ben még mindig érezhető volt bizonyos szempontból, különösen mikor Julia Timosenko Putyinnal tárgyalt Jaltán. A találkozót követően azt nyilatkozták, főleg Nyugat felé, hogy nem fenyeget senkit veszély az energiainportot illetően. A gázvita lezárása érdekében Julia Timosenko Moszkvába utazott, hogy megkötse egy 10 évre szóló szerződést, amelynek értelmében Ukrajna kedvezményeket kapott volna a gázárakra és tranzitdíjakra. A tárgyalássorozatot mondhatni a mai napig homály fedi, a konkrétumokat illetően több anomália is felmerült. A kezdeti megállapodásokkal ellentétes módon, Ukrajnának jóval többet – a dupláját – kellett fizetnie az orosz gázért. Az exportból származó, és nyugati irányba továbbított gáz tranzitdíjáért viszont sokkal kevesebb pénzt kapott. (A 10 éves szerződés 2019 végén járt le. A két ország között újonnan kötődő szerződésre a dolgozatom 4.4. fejezetében térek ki.) Juscsenko nem értett egyet a megállapodással, azt inkább bírálta. Javaslatlalt élt, melyben megfogalmazta, hogy a helyzet kezelésére inkább az ukrán gazdaság térjen át az európai árakra, továbbá az exportgázból befolyó tranzitdíjakat szintén az európai árakhoz igazítsa. A Gazprom által elképzelt árszinteket az ukrán Naftogaz biztonságosan és kiszámíthatóan képtelen lett volna hosszú távon fizetni.⁴²

³⁹ Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest, 101–104.

⁴⁰ RadioFreeEurope RadioLiberty (2009): *Ukrainian Leader Seeks To Assure EU On Gas*, https://www.rferl.org/a/Ukrainian_Leader_Seeks_To_Assure_EU_On_Gas/1895354.html Letöltés ideje: 2022.08.10.

⁴¹ Gereben Ágnes (2010): i. m. 107–109.

⁴² Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest, 105–120.

Harkovi paktum

2010-ben létrejött az orosz–ukrán flotta- és gázmegállapodás, másnéven a „harkovi paktum”, ami mintegy 4 milliárd dollár gázárkedvezményt adott az ukránoknak, cserébe viszont újabb húsz évre bérbe adták az orosz fekete-tengeri flotta számára a krími kikötőt. A megállapodás értelmében így az orosz flotta 2042-ig állomásozhat a krími kikötőben, ami további öt évvel hosszabbítható. Az egyezményből és az ukrán állam korábbi fizetéseképtelenségéből kiindulva, valamint az oroszok gázexport miatti nyugtalansága következtében ismételtelen fellelhető a két ország közötti kölcsönös függés, de az már aszimmetrikus. A helyzetet elemezve egyik ország sem tudta volna a másik fél nélkül fenntartani az akkori gázárakat.⁴³ A Szevasztopoli kikötő pedig Putyin számára stratégiai jelentőségű a mai napig is.

Oroszország új gazdasági elképzelései a jövőre nézve

Az időközben, 2008-ban bekövetkezett gazdasági világválság hatására, valamint a belső problémák elfedésére, Vlagyimir Putyin 2011-ben új célokat tűzött ki, melyek elérésében az ukránoknak központi szerepet szánt. Az elképzelése egy Eurázsiai Gazdasági Unió létrehozása volt, melynek háttérében ott húzódott, hogy Ukrajna nyugati politikát folytat, ami magában hordozza annak veszélyt, hogy Oroszország végképp elveszíti befolyását az ország felett. A nyomás orosz részről ott csúcsosodott ki, amikor vámháborút indított Ukrajna ellen, melynek során az amúgy is gyenge gazdasági lábakon álló ország mintegy 4 milliárdos veszteséget szenvedett el. Korábbi likviditási problémái miatt nehézkesen tudta fizetni a Gazprom számláit, amit az orosz vállalat természetesen kihasználta és gázvisszatartással fenyegetőzött. Gyakorlatilag innentől kezdve már nem beszélhetünk kölcsönös függőségről, hiszen Putyin politikai lépései immáron sarokba szorították Ukrajnát – ez többek között az Északi Áramlat I megépülésében is manifesztálódott. Így Ukrajna tranzitszerepének jelentősége nagymértékben csökkent. (Mivel a dolgozatomban egyik központi témája az Északi Áramlat és létjogosultságának kérdése, ezért erre később visszatérek.) Az orosz politikai retorika irányt váltott, és Putyin felajánlotta, hogy az Eurázsiai Unióhoz való csatlakozása esetén hatalmas gázárkedvezményeket kaphat Ukrajna, amelynek köszönhetően esetleg újra stabilá teheti gazdaságát. Az ukránok bevétele az unióba egyben egy politikai fondorlat is volt orosz részről, mivel Ukrajna társulási szerződést akart aláírni az Európai Unióval, de az orosz lépések miatt azt elhalasztotta. A nyugati integrációs törekvések emiatt háttérbe szorultak, amit Putyin kifejezetten győzelemként könyvelt el.⁴⁴

Vlagyimir Putyin közbenjárása az ukrán belpolitikai viszonyok rendezésére

Az integrációs törekvések elvetésének hatására tüntetéshullám indult meg Ukrajnában, ami Janukovics elnökkel és a korábban felépített korrump rendszerrel szembeni magas fokú elégedetlenséget is kifejezte. A helyzetet látva a Kreml továbbra is növelni akarta befolyását az ukránokkal szemben, és a körülményeket kihasználva, ajánlatot tett Janukovics elnöknek, amely szerint harmadával csökkentené a földgáz árát, és olcsó hozam mellett 15 milliárd dollárért ukrán állampapírt vásárolna. Az ajánlat, mikor nyilvánosságra hozták, nem stabilitást, hanem további ellenállást váltott ki. Putyin meggyőzte Janukovicsot, hogy a tüntetéssorozattal szemben erőteljesen lépjen fel, s több megtorló intézkedést fogadtatott el. Ezek azonban

⁴³ Sz. Bíró Zoltán (2019): *Putyin Oroszországa*, Noran Libro Kiadó, Budapest, 120–122. p.; Magyar Nemzet (2010. 07. 08.) *A Harkovi paktum*, <https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2010/07/a-harkovi-paktum>, Letöltés ideje: 2022.09.07.; Fedinec Csilla szerk. (2019): *Kijevi Csirke – (Geo)politika a mai Ukrajnában*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kalligram Kiadó, Budapest, 123.

⁴⁴ Sz. Bíró Zoltán (2019): *Putyin Oroszországa*, Noran Libro Kiadó, Budapest, 56–57.

nem a kívánt hatást érték el, hanem brutális, több száz ember életét követelő vérengzésbe torkolt az ellenállás. Az ország az összeomlás szélére került, aminek hatására Janukovics Oroszországba menekült. A háttérben viszont már elő volt készítve a Krím-félsziget mai napig is vitatott annektálása. Ezt követően a két ország között lévő kapcsolat 2014-re elérte mélypontját, amikor is Szevasztopolt és a Krím-félszigetet a föderációhoz csatolta Putyin.⁴⁵

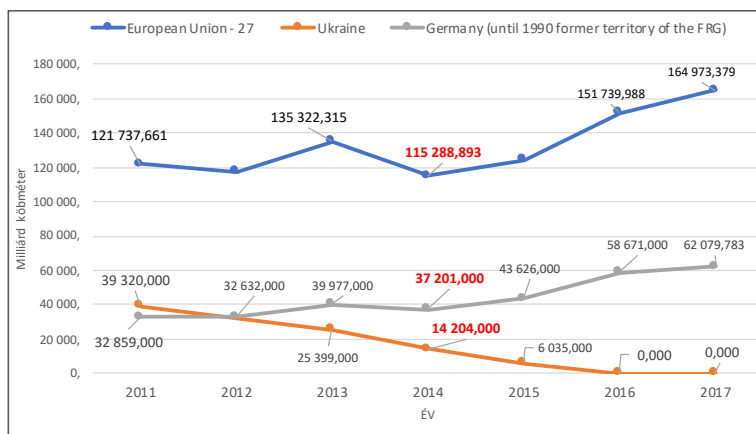
Ukrajna bírósághoz fordul

A korábban már megkötött, 10 évre szóló szerződés szerint 2009-ben 40 milliárd, majd 2010-től 52 milliárd köbméter gázt kapott volna Ukrajna Oroszországtól. A Naftogaz 2012-től már nem vette ki a szerződésekben foglalt gázmennyiséget a rendszerekből, illetve 2015-től kijelentette, hogy nem kér többet az orosz gázból. Ukrán részről a pereskedés háttérében a Krím-félsziget annektálása, majd pedig a gázárak visszamenőleges csökkentése állt, a Gazprom részéről pedig az ukránoknak korábban leszállított gázmennyiség, és az általuk fel nem használt gáz költségeinek visszaszerzése volt a cél. A pereskedésnek 2017-ben vetett véget a stockholmi döntőbíró,⁴⁶ amely 2 milliárd dollár bírság kifizetésére kötelezte a Naftogaz-t, amiért a korábban vállalt és igényelt, a szerződésbe foglalt gázmennyiséget nem használta fel a rendszerből, továbbá a 2010-ben meghatározott 52 milliárd köbméter gáz mennyiségét a bíróság 5 milliárd köbméterre csökkentette. A bíróság a Naftogaz túlfizetési keresetét is elutasította. A 2014-ben érkezett gáz árában volt csak hajlandó árcsökkentést elfogadni, amit 485 dollár helyett 352 dollárban állapított meg. Az ukrán pereskedés másik meghatározó része a Gazprom gázexportja volt Európába. Ukrajna azt próbálta megtámadni, hogy Oroszország 119 milliárd köbmétert vállalt a 2014-es exportszerződéseiben, azonban a teljesítésnek nem tett eleget. Természetesen az orosz fél állítása szerint ezeket minden évben felülvizsgálta az igényeknek megfelelően. A pereskedés hatására az orosz gázóriás kezdeményezte az ukrán tranzitgáz szállításáról szóló szerződés felbontását. A Gazprom úgy vélte, hogy az ukrán gazdaság nem tud stabilizálódni, állandó ingatagság és dekadencia jellemzi.⁴⁷

⁴⁵ Sz. Bíró Zoltán (2019): i. m. 57–62.

⁴⁶ Portfólió (2018): Új fejezetet nyitott Ukrajna a gázháborúban, <https://www.portfolio.hu/uzlet/20180308/uj-fejezetet-nyitott-ukrajna-a-gazhaboruban-279101> Letöltés ideje: 2022.09.12

⁴⁷ Uo.

3. sz. ábra
Oroszországból exportált

Forrás: Eurostat (Imports of natural gas by partner country) (saját szerkesztés)

A 3. ábrán azt szeretném szemléltetni, hogy Oroszország 2014-ben az Eurostat adatai alapján valóban nem tudta teljesíteni az Európai Uniónak vállalt 119 milliárd köbméter gázmennyiséget. Az Ukrajnába exportált gázmennyiség pedig folyamatos csökkenésnek indult, ami 2016-ban nullára redukálódott. Az adatokat elemezve megállapítható, hogy Oroszország Krím-félsziget ellen végrehajtott 2014-es katonai művelete nem változtatott sem Németország, sem az Európai Unió hozzáállásán, mert az Oroszországból importált gázmennyiségük továbbra is folyamatos növekedést mutatott. Ezt a tényt Sz. Bíró Zoltán is alátámasztotta: „Ez azért érdekes, mert láthatóan nem csak a gázcsörték, de a 2014-es krími annektálás, illetve a kelet-ukrajnai megyék áprilisi fellázítása sem hatott figyelmeztetően a németekre, s majdnem megduplázzák 2012 és 2021 közötti oroszországi vásárlásaikat...”⁴⁸

Az Északi Áramlat 1 (Nord Stream 1) megalakulásának körülményei

A Gazprom 1990-ben felvásárolta a finn érdekeltségű North Transgas OY társaság részvényeinek 50%-át, majd később megszerezte a maradék 50%-ot is. A cég ma már Fortum néven van jelen (1997-ben alapította a Gazprom és a Neste) azzal a céllal, hogy Oroszországból a Balti-tengeren keresztül Észak-Németországba szállíthassanak gázt. A North Transgas OY megvalósíthatósági tanulmányt készített a tervezett projekthez, ami megállapította, hogy a tervezett rendszer és útvonal praktikus és gazdaságos.⁴⁹ Oroszország 2004-ben megnyerte Gerhard Schröder német kancellár támogatását a tervezett vezetékpar megépítésére, majd 2005-ben a két fél egyezményt írt alá. A gázvezeték az Európai Unió is megerősítette egy Transzeurópai-energiahálózatokra (TEN-E) vonatkozó iránymutatással, amely kimondta, hogy a transzeurópai elektromos energia és a transzeurópai gázhálózatok összekapcsolása szükséges a belső piac

⁴⁸ Sz. Bíró Zoltánnal készített mélyinterjú (2022. 08. 16.)

⁴⁹ Gas Strategies Group Ltd. (2005.05.19.): *Gazprom buys out Fortum stake in North Transgas OY*, <https://www.gasstrategies.com/information-services/gas-matters-today/gazprom-buys-out-fortum-stake-north-transgas-oy> Letöltés ideje: 2022.09.19.

hatékonyágának növelése érdekében.⁵⁰ 2006-ban az iránymutatásnak megfelelően kidolgozták a Nord Stream tervezetet, egy közös energiapolitikát hozva létre, melyben az Északi Áramlat 1 kiemelt projekt lett.⁵¹

A Nord Stream cégalapítása és az Északi Áramlat 1-hez biztosított gázmező

A beruházás kivitelezésére egy svájci székhelyű és bejegyzésű vállalatot hoztak létre Nord Stream néven, melyben öt nagy cég vett részt: a Gazprom International Projects LLC (PJSC Gazprom leányvállalat) 51%-os tulajdonrészsel, a német Wintershall Dea AG 15,5%-os, a PEG Infrastruktur AG E.ON 15,5%-os, a NV Nederlandse Gasunie 9%-os és az ENGIE 9%-os részesedéssel rendelkezett.⁵² Az Északi Áramlat 1 földgázmezője a Jamal-félszigeten fekvő Bovanenkovo lelőhely. A helyszínen felkutató gáz mennyisége megközelítőleg 4,9 billió köbméter tesz ki, ami a Gazprom szerint megbízható forrást tud biztosítani Európa számára. A gázmezőről mintegy 917 km-es szárazföldi vezeték épült azért, hogy a Balti-tengerfenéken húzódó Északi Áramlat 1 vezetékhez tudjon kapcsolódni. A két vezetékpárral rendelkező Északi Áramlat 1 az orosz Viborg városából indul és a német Greifswald városánál csatlakozik a német hálózathoz (lásd 4. ábra). Az Északi Áramlat 1 páros vezetéke mintegy 1224 kilométer hosszú, és 55 milliárd köbméter gáz szállítására képes. Az első vezetéket 2010-ben kezdték meg lefektetni, majd a tenger mélyén húzódó munkálatok 2011 közepén fejeződtek be – év végén pedig már megindult a gáz szállítása is.⁵³

A második vezetéket 2011 közepén kezdték meg építeni, ami a rákövetkező év közepére készült el, végül az utolsó hónapokban már azon is megindult a gáz exportálása. Az ikervezetékek kapacitása külön-külön évente 27,5 milliárd köbméter exportálására alkalmas. Az Északi Áramlat 1 kapacitását tekintve mintegy 148 000 szélérőmű átlagos éves teljesítményével egyenértékű, vagy 46 darab 800 MW-os széntüzelésű erőmű teljesítményének felelt meg, ami 26 millió háztartást tudott ellátni energiával. A német csatlakozási pontnál (Greifswald városánál) az Oroszországból érkező gáz az OPAL (Baltic Sea Pipeline Link) és a NEL (North European Gas Pipeline) vezetékrendszerekre csatlakozik, ami lehetőséget biztosít a továbbszállításra.⁵⁴

⁵⁰ EUR-LEX: *Transzeurópai energiahálózatok*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:127066> Letöltés ideje: 2022.09.19.

⁵¹ Fraser Cameron (2007): *Az északi áramlat gázvezetékberuházás és annak stratégiai jelentősége* – tájékoztató feljegyzés, Brüsszel, Európai Parlament, Belső Politikák Főigazgatósága C. Politikai Részleg Állampolgári Jogok és Alkotmányos Ügyek, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj30tLZ8KD6AhU-h_0HHVUnAIQFnoECAoQAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2Fmeetdocs%2F2004_2009%2Fdocuments%2Fdv%2F703%2F703356%2F703356hu.pdf&usq=AOvVaw23bxne49CqC56N_Cv6kGjj. Letöltés ideje: 2022.09.19. 3-11.p.

⁵² A Nord Stream hivatalos oldala, <https://www.nord-stream.com/> Letöltés ideje: 2022.09.25.

⁵³ Nord Stream: The Pipeline, <https://www.nord-stream.com/the-project/pipeline/> Letöltés ideje: 2022.09.19.

⁵⁴ Nord Stream: Nord Stream by Numbers (2013. november), https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj43rqR0bn6AhW2wgIHHeb8BCUQFnoECAoQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.nord-stream.com%2Fdownload%2Ffile%2Fdocuments%2Fpdf%2Fen%2F2013%2F11%2Fnord-stream-by-the-numbers_177_20131128.pdf&usq=AOvVaw0j82Jw7j7xFKJa7KwDrFAw. Letöltés ideje: 2022.09.19.

4. sz. ábra

Az Északi Áramlat 1 gázvezeték nyomvonala

Forrás: Mark Iden (2022.05.31) Pipeline Technology Journal.

A gazdasági övezeteket és felségvizeket érintő Északi Áramlat 1 gázvezeték nyomvonala

A NSI vezeték nyomvonala Oroszország, Finnország, Svédország, Dánia és Németország gazdasági övezetén belül, illetve Oroszország, Dánia és Németország felségvizein húzódik. Mivel a vezeték több ország gazdasági övezetein keresztül megy, ezért az érintett tagországok környezetvédelmi hatásvizsgálatának a jóváhagyására volt szükség. A környezetvédelmi vizsgálatok célja az volt, hogy feltérképezzék a nyomvonalon az adott környezetre gyakorolt hatást. A Nord Stream cég továbbá együttműködött a balti-tengeri Környezetvédelmi Bizottsággal (HELCOM) annak érdekében, hogy a korábban elkészült környezetvédelmi hatásvizsgálatok összevethetőek legyenek a cég ökológia tervével, ami a Balti-tenger környezetvédelmi helyreállítását célozta. A Nord Stream kiemelten fontosnak tartotta azt, hogy a tervezett vezetékpár kivitelezése ne okozzon ökológiai veszélyt. A Gazprom szerint, ha környezetkárosításra sor kerülne is, az minimális lenne, és inkább a vezeték építése közben várható, mintsem elkészülte és üzembe helyezése után. Az országok megnyugtatója érdekében az Espoo-i egyezmény alapján a szükséges dokumentumokat és eredményeket az érintett országok számára elérhetővé tette.

^{55 56} A dolgozat terjedelmi korlátai miatt az Espoo-i egyezményt és a további környezetvédelmi hatásokat részletesebben nem áll módomban kifejteni.

Az Európai Unió és Oroszország által elképzelt tervek és vezetékrendszerek

Az Északi Áramlat 1 vezetékének a megépítésével és beüzemelésével nem maradt annyiban a Gazprom terjeszkedése, továbbra sem mondtak le arról a lehetőségről, hogy a likviditási problémákkal küzdő Ukrajna tranzitszerződését teljes mértékben kizárják. Dolgozatom kutatási témáját tekintve elengedhetetlen, hogy röviden bemutassam, az Északi Áramlat 1 gázvezeték mellett milyen projekteket indított el az Európai Unió, illetve Oroszország. Az Európai Unió

⁵⁵ Nord Stream hivatalos oldala, <https://www.nord-stream.com/> Letöltés ideje: 2022.09.19.

⁵⁶ EUR-LEX: A Balti-tenger védelméről szóló Helsinki Egyezmény, <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/helsinki-convention-on-the-protection-of-the-baltic-sea.html> Letöltés ideje: 2022.10.05.

a gázfüggőség megszüntetésére megtervezte a Nabucco gázvezetékét, mely Törökországból Románián és Magyarországon keresztül juttatott volna el földgázt Ausztriáig. Az EU számára a projekt zászlóshajóként manifesztálódott. Az Európai Unió a gázdiverzifikációs stabilitás érdekében egy új vezetékrendszer megépítését irányozta elő, mely a Kaszpi-térségből és a Közel-Keletről érkező gáz lehetőségével függetlenné tudott volna az orosz gáztól. Az új projekt Nabucco néven vált ismertté, mely nagy vetélytársa lett az orosz vezetékrendszereknek, ahogyan a Kék Áramlatnak és a Déli-Áramlatnak is.⁵⁷

5. sz. ábra

Az EU által elképzelt Nabucco projekt és az Oroszország által elképzelt Déli Áramlat gázvezeték tervezett nyomvonala⁵⁸

Forrás: Rafael Leal-Arcas, Juan Alemany Ríos and Dr Costantino Grasso (2014)

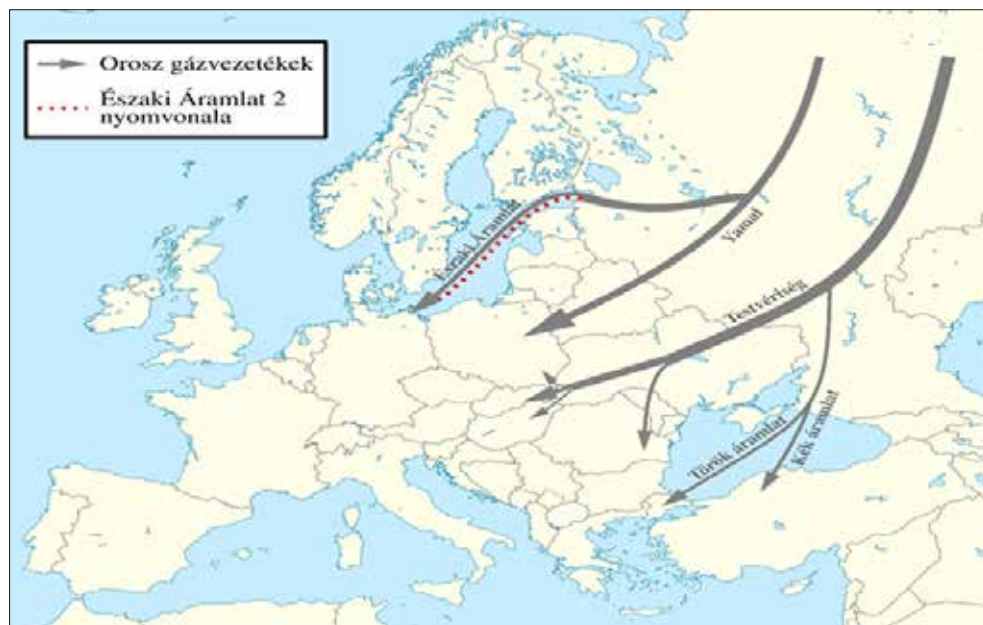
Oroszország az unió által tervezett vezetékben rivalizálást látott, ezért megtervezte a Déli Áramlat nevű, stratégiai jelentőségű gázvezetékét, ami a Fekete-tenger alatt Bulgárián keresztül szállított volna gázt az Európai Unióba (lásd 5. ábra). A tervezett vezeték továbbra is Ukrajnával szemben lett volna stratégiai lépés, melynek fő célja az ukrán tranzitőr szerep kihagyása.⁵⁹ Azt a geopolitikai lépést, hogy Ukrajna teljes mértékben marginalizálódjon, Oroszország már a 2000-es évektől folyamatosan próbálja elérni. Vlagyimir Putyin a Déli Áramlat tervét 2014-ben megszakította, és helyette megindította Törökországgal az energetikai párbeszédet, majd bejelentették, hogy megépül a Török Áramlat. A Gazprom 2014-ben úgy vélekedett, hogy Németország kulcsszerepe az Északi Áramlat 1 vezetékén keresztül valósul

⁵⁷ Hydrocarbons – Technology: *Nabucco Gas Pipeline, Europe*, <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/nabuccopipeline/> Letöltés ideje: 2022.10.17.

⁵⁸ Rafael Leal-Arcas, Juan Alemany Ríos and Dr Costantino Grasso (2014): *The European Union and Its Energy Security Challenges*, Queen Mary University of London, School of Law Legal Studies Research Paper No. 187/2014. file:///C:/Users/decsyg/Downloads/QMULWP_TPNsenergysecurity_RLAJuanCostantino_29Nov2014.pdf Letöltés ideje: 2022.10.20. 18.p.

⁵⁹ Virág Attila (2016): *Áramlatok örvényében – Gázdiverzifikációs játszmák Kelet-Közép-Európában*, https://www.researchgate.net/publication/306111763_Aramlatok_orvenyeben_Gazdiverzifikacios_jatszmac_Kelet-Kozep-Europaban Letöltés ideje: 2022.09.02. 93-94. old.

meg, míg délen a Török Áramlat vezetékkel Törökország kerül kulcspozícióba. A Török Áramlat Oroszországból indulva és a Fekete-tenger alján húzódva Törökországban végződött volna.⁶⁰

6. sz. ábra

Orosz gázvezetékek Európa irányába

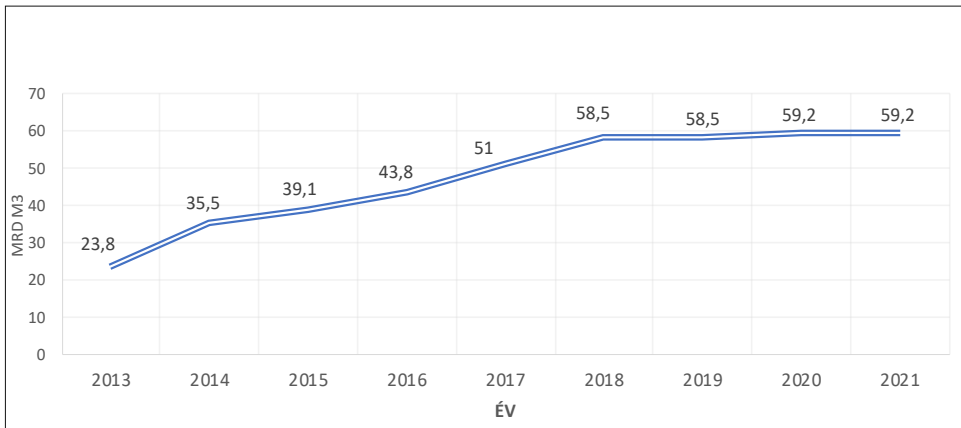
Forrás: Dr. Sziklai R. Balázs, KRTK, (2020. 07. 16.). Portfólió, Gáz Európában: Geopolitikai játszmák az Északi Áramlat bővítése körül

Mint ahogy az előbbieken bemutattam Moszkva diverzifikációs elképzeléseit, a térképen láthatóvá válik a négy fő vezetékrendszer (Északi Áramlat, Jamal, Török Áramlat és Kék Áramlat), melyek lehetőséget biztosíthatnak Ukrajna kizárására. A Török Áramlat vezetékrendszer tervezett éves kapacitása 49 milliárd köbméter. A 2014-es európai uniós gázigény mintegy 119 milliárd köbméter volt. A két fő útvonal (Északi Áramlat 1, Jamal) kapacitása mintegy 86,1 milliárd köbméter. Ahhoz, hogy a vállalt exportmennyiséget szállítani tudja Oroszország, szükségesnek látszott a Török Áramlat megépítése, vagy az Északi Áramlat 1 bővítése. A Török Áramlat létrejöttével a növekvő keresletet Oroszország két stratégiai gázcsomóponttal, plusz a Jamal vezetékkel már el tudná látni.⁶¹ Az Európai Unióban bizonytalanság merült fel a Török Áramlattal kapcsolatos további exportot tekintve, mivel a szükséges rendszerek Törökország részéről még nem álltak készen, illetve az sem volt egyértelmű, hogy mely országokon átívelve csatlakozott volna az európai vezeték hálózatába. Moszkva 2015-ben felfüggesztette a tervezett vezeték projektjét. Hivatkozással mindösszesen azt kommunikálta, hogy kételkednek török partnerükben. A megíúsult vezetékrendszerek mellett Oroszország

60 Georg Zachmann – Simone Tagliapietra (2015): The Russian pipeline waltz, Bruegel <https://www.bruegel.org/blog-post/russian-pipeline-waltz> Letöltés ideje: 2022.10.18.

61 Uo.

megkezdte az Északi Áramlat 1 vezetékének bővítését.⁶² 2012. október 8-án felavatták az Északi Áramlat 1 ikervezetékeit, melyek mintegy 55 milliárd köbméter gáz szállítására képesek. Gerhard Schröder, aki politikai pályafutását feladva akkor már a Nord Stream felügyelő bizottságának tagja volt, a következőképpen fogalmazott az Északi Áramlat 1 vezeték beüzemelésével kapcsolatban: „Az Északi Áramlat kétségtelenül az egyik legmodernebb energiaszállítási rendszer, amely biztosítja, hogy Európa megbízható ellátást élvezzen a világ legnagyobb oroszországi lelőhelyeiből. Ma büszkén mondhatjuk: Szállítunk!”⁶³

7. sz. ábra

Az Északi Áramlat 1 gázvezetéken exportált gázmennyiségek alakulása a 2013–2021 közötti időszakban (saját szerkesztés)

Forrás: Nord Stream – sajtóközlemények.⁶⁴

A 7. ábrán látható, hogy a tervezett évi 55 milliárd köbméter gázmennyiséghez képest a Gazprom 2013-ban 23,8 milliárd köbmétert exportált, ami minden évben folyamatosan emelkedett. A tervezett exportmennyiséget a Gazprom 2018-ban túllépte, így az 103,5% volt. A további években az exportmennyiség folyamatosan növekedett, ami 2021-ben 59,2 milliárd köbmétert, 104,2%-ot jelentett. A Nord Stream első vezetékének megépítése óta mintegy 441 milliárd köbmétert szállított 2021-ig.⁶⁵ Megállapítható, hogy a növekvő gázigények kielégítettek, és az Északi Áramlat 1 létjogosultsága igazolódott az Európai Unió, Németország és Oroszország szempontjából.

⁶² Virág Attila (2016): Áramlatok örvényében – Gázdiverzifikációs játszmák Kelet-Közép-Európában, https://www.researchgate.net/publication/306111763_Aramlatok_orvenyeben_Gazdiverzifikacios_jatszma_k_Kelet-Kozep-Europaban Letöltés ideje: 2022.09.02. 94-101.p.

⁶³ Nord Stream (2012.10.08.): *We Deliver: Nord Stream's Twin Pipelines Come On Stream*, <https://www.nord-stream.com/press-info/press-releases/we-deliver-nord-streams-twin-pipelines-come-on-stream-425/> Letöltés ideje: 2022.10.29.

⁶⁴ Nord Stream – sajtóközlemények: <https://www.nord-stream.com/de/presse-info/pressemitteilungen/die-nord-stream-pipeline-transportierte-592-milliarden-kubikmeter-erdgas-im-jahr-2021-522/> Letöltés ideje: 2022.10.29.

⁶⁵ Nord Stream (2022) Sajtóközlemények. <https://www.nord-stream.com/de/presse-info/pressemitteilungen/die-nord-stream-pipeline-transportierte-592-milliarden-kubikmeter-erdgas-im-jahr-2021-522/> Letöltés ideje: 2022.10.23.

Az Északi Áramlat 2 (Nord Stream 2) megépülésének körülményei

A dolgozatom fókuszában nem a jelenleg zajló energiaháború, hanem az Északi Áramlat 1–2 vezeték megépítésének létjogosultsága áll, így a napjaikban zajló eseményekre a területi korlátok miatt csak részben térek ki. A vezeték megépítésének célja a Németország és Oroszország közötti energiadialógus bővülése és stabilitása volt, aminek segítségével a növekvő európai energiaszükségletet Oroszország ki tudná elégíteni. Németország szempontjából a beruházás tisztán gazdasági érdekeken alapult. Berlin célja az volt, hogy közvetlenül tudjon gázt importálni Oroszországtól, és ezáltal egy energetikai központtá váljon. Dolgozatom központi szerepét azért szántam Németországnak (illetve az Északi Áramlat 1–2 gázvezetéknek), mert szerettem volna bemutatni, hogy miért számít különlegesnek az angolszász országok állásfoglalása mellett a német keletpolitika. A megközelítés nemcsak abban tér el, hogy a válságok és konfliktusok alkalmával hogyan alakultak az orosz–német–USA kapcsolatok, hanem abban is, hogy milyen érdekek húzódtak meg mögöttük – és hogyan kezelték aktuálisan a releváns politikai párbeszédet a mindenkori vezetők. Az Európai Unió erősen függött az orosz gázimporttól, noha már a 2005/2006-os orosz–ukrán gázkonfliktus után a diverzifikáció lehetősége foglalkoztatta az uniós országok vezetőit. A földgáz és kőszén még mindig erős pozíciót foglalnak el az európai energiamixben, aminek kiváltására még feltehetőleg várni kell. Oroszország gázexportja 2020-ban 73% volt az EU-ba, így az import mennyisége növekvő tendenciát mutatott, viszont a belső piaci termelés a Nemzetközi Energiaügynökség tanulmánya alapján, az akkori tendenciákat figyelembe véve legalább 40%-os csökkenést várt, és a kiesett mennyiséget Európa az Északi Áramlat 1–2 vezetékén keresztül akarta pótolni. Korábban az ukrán gázválság kapcsán felvettem a kölcsönös függőség kérdését, ami igaznak bizonyult az EU és Oroszország viszonylatában is. Az EU és Oroszország közötti gazdasági kapcsolat már az exportbevételek miatt is kiemelkedő jelentőséggel bírt Oroszország számára.^{66 67} Már a vezeték engedélyezése is nézeteltéréseket és megosztottságot szült az európai vezetők között. A projekt orosz és német részről pusztán gazdasági szempontok alapján jelent meg, míg a transzatlanti kapcsolatokban, illetve Ukrajna és Lengyelország tekintetében egy geopolitikai aggodalomként, továbbá egy erősödő orosz dominanciaként.^{68 69}

A vezeték finanszírozása és tervezett nyomvonala

Az Északi Áramlat 2 projektet a Nord Stream AG kivitelezte, ami 100%-ban Gazprom tulajdonban állt, ezzel szemben a NS 1 esetében a Gazprom csak 51% tulajdonrészrel bírt az NS AG kivitelező konzorciumban. 2012-ben a NS AG felmérte annak lehetőségét, hogy az NS 1 vezetékpar mellé még egy pár vezetékét építsen ki. Ahogy korábban, a kivitelezés előtti hatástanulmány pozitív volt és eredményesnek bizonyult, úgy 2017-ben is aláírták a

⁶⁶ Martin Russell (2021): *The Nord Stream 2 pipeline Economic, environmental and geopolitical issues*, EPRS | European Parliamentary Research Service, European Parliament 3–4. p. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690705/EPRS_BRI\(2021\)690705_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690705/EPRS_BRI(2021)690705_EN.pdf). Letöltés ideje: 2022.08.25.

⁶⁷ Daniel Gros (2022): *A (E)U-turn from Nord Stream 2 towards a European Strategic Gas Reserve*, CEPS Policy Brief No 2022-02 / January 2022, https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2022/01/CEPS-PB2022-02_A-EU-turn-from-Nord-Stream-2-.pdf. Letöltés ideje: 2022.09.30.2-3.p.

⁶⁸ Szöke Diána (2019): *Vihar egy vezeték körül – Az Északi Áramlat 2 gázvezetékprojekt geopolitikai összefüggései és aktualitásai*, KKI elemzések, Külügyi és Külgazdasági Intézet (E-2019/28), ISSN 2416-0148, https://kki.hu/wp-content/uploads/2019/06/28_KKI-elemzes_NS2_Szoke_20190611.pdf Letöltés ideje: 2022.08.30. 1–4. p.

⁶⁹ Ane Gil Elorri: *The Nord Stream 2 divides the EU*, Universidad de Navarra, <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/the-nord-stream-2-divides-the-eu#> Letöltés ideje: 2022.09.30.

szerződést, melyben megjelent ismételt 5 finanszírozó cég: a francia ENGIE, az osztrák OMW, a brit–holland tulajdonban lévő Royal Dutch Shell, a német Uniper és a Wintershall. A beruházás összes költsége mintegy 11 milliárd euróba került, 50%-ának a kifizetését vállalta az 5 finanszírozó cég.^{70 71} Az Északi Áramlat 2 a világ egyik leghosszabb (1230 km) tengeri vezetéke, de kiemelkedő pozíciójával ellentétben a legtöbbet vitatott és a legmegosztóbb projektnek számít Európában. A vezeték a korábban (2011) már elkészült Északi Áramlat 1 nyomvonalához hasonlóan a Balti-tenger fenekén húzódik. A NS 2 belépési pontja a Balti-tengerbe a leningrádi régió Ust Luga (Усть-Луга) területén indul, majd a kilépési pont a tengerből a korábbi vezetékhez hasonlóan Greifswaldnál van. Mint azt az előző részben említettem, a kilépési pontnál található az OPAL (Baltic Sea Pipeline Link) és a NEL (North European Gas Pipeline) vezetékrendszer, ami lehetőséget biztosít a továbbszállításra. A vezeték kapacitása az ikertestvérhez hasonlóan 55 milliárd köbméter, így a NS 1 és a NS 2 együttes négy vezetéke teljes kapacitás esetén 110 milliárd köbméter gáz szállítására képes.⁷² A vezeték építését 2018-ban kezdték meg, és a tervek szerint 2019-ben akarták befejezni, de végül az csak később realizálódott.⁷³

9. sz. ábra

Északi Áramlat 1 és kiemelve a 2 gázvezeték nyomvonala

Forrás: Michael Sohn – Jarrod Fankhauser (2022) ABC NEWS.⁷⁴

⁷⁰ Claire Mills (2022): *Geopolitical implications of Nord Stream 2*, House of Commons Library, 7. old., <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9462/CBP-9462.pdf> Letöltés ideje: 2022.09.30.

⁷¹ Reuters (2017): *Gazprom's western partners agree Nord Stream 2 gas pipeline financing*, Reporting by Alissa de Carbonnel, Maya Nikolaeva; editing by Vladimir Soldatkin, <https://www.reuters.com/article/russia-nordstream-financing-idUSL8N1HW46A> . Letöltés ideje: 2022.10.03.

⁷² Claire Mills (2022): *Geopolitical implications of Nord Stream 2*, House of Commons Library, 3–7., <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9462/CBP-9462.pdf> Letöltés ideje: 2022.09.30.

⁷³ *Difference Between Nord Stream 1 and 2*, 10Differences.org, 2022, <https://www.10differences.org/difference-between-nord-stream-1-and-2/> . Letöltés ideje: 2022.09.28.

⁷⁴ News: *The US and Germany have now both targeted Nord Stream 2 to punish Russia – Here's why the pipeline is so important*, <https://www.abc.net.au/news/2022-02-24/why-us-germany-sanctions-nord-stream-2-punish-russia/100856910>

Az Északi áramlat 2 kapcsán kialakult vélemények és politikai viták

Az Északi Áramlat 2 vezeték tervezése és annak megépítése körül polarizált viták alakultak ki. A projekt támogatóival szemben a szkepticisták álltak. A viták nagyban nehezítették a projekt kivitelezését, de nem akadályozták meg teljesen. A szkeptikus nézőpont (pl.: Európai Bizottság) az Északi Áramlat 2 energiabiztonságát kritizálta, mondván, az Északi Áramlat 2 nem segíti elő egy jövőbeni gázdiverzifikáció lehetőségét, inkább tovább mélyíti az Oroszországtól való függőséget.⁷⁵

Az Európai Unió véleménye az Északi Áramlat 2 létjogosultságáról

A negatív érvelést az Európai Unió azzal támasztotta alá, hogy az Északi Áramlat 2 vezeték megléte nélkül is elég gázimport érkezik a már működő vezetékeken keresztül az EU területére (2021-ben 441 milliárd köbméter). A folyamatot értékelve megállapítható, hogy a korábbi tranzitokat az ukrán vezeték biztosította, ami kielégítő mennyiséget tudott szállítani, noha az ukrán rendszer kapacitása nem volt a legmodernebb, és a vezetékrendszereik nem működtek 100%-os kapacitással. A tervezett ukrán kapacitás 146 milliárd köbméter volt, de a rendszer 2020-ban összesen 56 milliárd köbméter gáz szállítására volt képes. Ukrajna szempontjából a tranzit megszűnése és az azzal járó tranzitdíjak kiesése (2 milliárd dollár) további dekadenciát eredményezett. A Bizottság további félelme az Északi Áramlat 2 kapcsán, hogy a Gazprom inkább az ukrán tranzitútvonalat kívánja helyettesíteni, mintsem azt kiegészíteni. Az a feltételezés, hogy Oroszország ki akarja zárni Ukrainát, korábban is felmerült, és az Északi Áramlat 1 előkészületeinek során már nyilvánvalóvá vált. Az érintett országok hozzáállása gyakran változott az Északi Áramlat 2 kérdésköre kapcsán.⁷⁶ Ha ennyire vészjósló volt az orosz terjeszkedés, akkor miért támogatta ilyen mértékben Németország? Talán mert a német politikai elit mögött húzódo gazdasági érdekek ebben az esetben is felülírták a biztonságpolitikai és egyben a geopolitikai elképzeléseket, vagy egyszerűen olcsón és gyorsan akartak földgázhoz jutni. Sz. Bíró Zoltán történész és Oroszország-szakértő szerint „...Angela Merkel, aki azért távolságtartóbb volt az orosz politikával és Putyinnal kapcsolatban, mint Schröder, nyilván a saját politikai ízlését is félretéve, egy idő után beleszürkülve ebbe a szerepbe, elfogadta a német üzleti körök nyomását, miközben az Egyesült Államok nyugtalansággal figyelte a történéseket.”⁷⁷

Sz. Bíró Zoltán értelmezése mellett szeretnék további lehetséges magyarázatokkal szolgálni a szóban forgó kérdésre:

- az ukrán gázvezetékek a korukból fakadóan előbb-utóbb felújításra, vagy egy komplexebb karbantartásra fognak szorulni, amit a pénzügyileg instabil Ukrajna vélhetően nem tudna finanszírozni;
- a vezetékrendszerek kimenő kapacitása névlegesen ugyan 178 milliárd köbméter volt, azt azonban soha egyszer sem érte el;
- az Északi Áramlat 2 vezeték, mely rövidebb, mint az Ukrainát átszelő és az Európai hálózatba csatlakozó vezetékek, közvetlen kapcsolatot biztosít Oroszország és Németország között;
- a közvetlen kapcsolat értelmében nincs tranzitdíj;
- az Északi Áramlat 2 esetében 100 km-en áthaladó 1000 köbméter gáz ára 2,1 millió dollárba, míg az ukrán tranziton keresztül ugyanez 2,5 millió dollárba kerülne;

⁷⁵ Martin Russell (2021): *The Nord Stream 2 pipeline – Economic, environmental and geopolitical issues*, EPRS | European Parliamentary Research Service, European Parliament, 7–8. p. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690705/EPRS_BRI\(2021\)690705_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690705/EPRS_BRI(2021)690705_EN.pdf). Letöltés ideje: 2022.08.25.

⁷⁶ Martin Russell (2021): i. m. 7–10. p.

⁷⁷ Sz. Bíró Zoltánnal készített mélyinterjú (2022. 08. 16.)

- az Oroszország és Ukrajna közötti viszony nagyban hozzájárult ahhoz, hogy alternatív források után nézzen Németország – de igaz ez a többi importra szoruló európai országra is.⁷⁸

A Gazprom fő stratégiai célja, hogy az export kérdésében stabilitás legyen, és vezetőkei fölött ellenőrzést tudjon gyakorolni. Nos, Ukrajna esetében ez a feltevés nem állja meg a helyét, mert sem stabilitás, sem pedig felügyeleti joga nincs a Gazpromnak. 2016-ban az Európai Unió akkori energiaügyi biztosa, Maroš Šefčovič a következőképpen fogalmazott az Északi Áramlat 2-ről: „...Soha nem láttam olyan projektet, amelyet tisztán kereskedelmi projektnek hirdettek, ennyire heves politikai vitákkal tűzdelve.”⁷⁹ A problémák már ott elkezdtek halmozódni, amikor 8 EU-ország (Csehország, Magyarország, Lettország, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Litvánia és Észtország) bizalmatlanságát fejezte ki a vezeték létjogosultságával kapcsolatban, mivel úgy érezték, hogy az egész projekt az energiabiztonságon túlmutatóan már biztonságpolitikai és geopolitikai veszélyeket rejt magában az erősödő orosz dominanciával egyetemben.⁸⁰ Más országok esetében is megfogalmazódtak ellenvetések az Északi Áramlat 2 kapcsán. A korábbi ukrán elnök, Petro Porosenko politikai projektnek nevezte az Északi Áramlat 2 vezetékét, illetve a jelenlegi ukrán elnök, Volodimir Zelenszkij is geopolitikai kockázatra hívta fel a figyelmet – ahogyan Észtország és Litvánia is.⁸¹ Az Északi Áramlat 2 beüzemeléséhez szükség volt az Európai Unió gázpiacra vonatkozó jogi szabályozásár, de a dolgozat terjedelmi korlátai miatt a kérdéskört nem fejtem ki.

Az új orosz–ukrán gáztranzitszerződés

Az Oroszország és Ukrajna között korábban létrejövő 10 éves szerződés (2009–2019) 2019 december 31. napjával lejárt. Előtte a két ország vezetője, Vlagyimir Putyin és Volodimir Zelenszkij tárgyalásba kezdett az új tranzitszerződések megkötése érdekében. Az Európai Bizottság, Franciaország és Németország közvetítő szerepe nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Oroszország és Ukrajna között új megállapodás szülessen gazdasági kérdésekben – noha a Krím-félsziget 2014-ben történt annektálása óta feszült politikai és gazdasági viszony volt jellemző a két ország között, és a kompromisszumra szinte esély sem látszott.^{82 83}

Ukrajna az új szerződést – a korábbi hosszútávú 10 éves elképzelésekkel szemben – mindössze 5 évre tervezte, azaz 2019-től 2024-ig. A szerződések megkötésének egyik fő kritériuma a Gazprom részéről az volt, hogy a korábbi bírósági eljárásból fakadó követeléseket Ukrajna

⁷⁸ Martin Russell (2021): i. m.

⁷⁹ Georgi Gotev (2016.04.20.): *Sefcovic sheds light on Nord Stream 2 negotiations*, EURACTIV <https://www.euractiv.com/section/energy/news/sefcovic-sheds-light-on-nord-stream-2-negotiations/> Letöltés ideje: 2022.10.03.

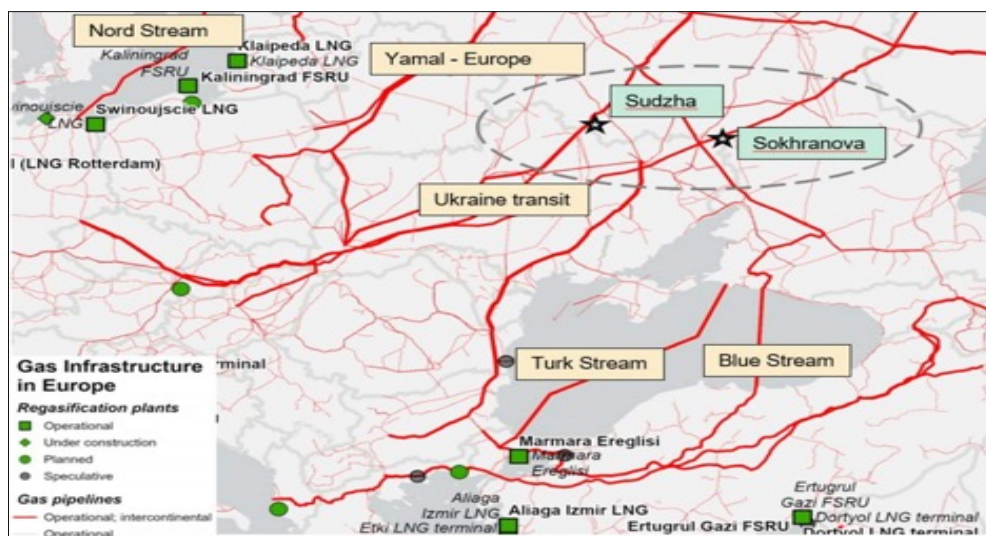
⁸⁰ Andrius Sytas (2016): EU leaders sign letter objecting to Nord Stream-2 gas link, *Reuters* (2016.03.), <https://www.reuters.com/article/uk-eu-energy-nordstream/eu-leaders-sign-letter-objecting-to-nord-stream-2-gas-link-idUKKCN0W11YV> Letöltés ideje:2022.10.03.

⁸¹ Ryan Jacobsen (2021): *US Sanctions on Nord Stream 2*, Institute for politics and society, <https://www.politikaspolecnost.cz/wp-content/uploads/2021/01/US-Sanctions-on-Nord-Stream-2-IPPS.pdf> Letöltés ideje: 2022.09.10. 4-6.p.

⁸² Victor Mallet (2019): Zelensky stands firm in first encounter with Putin over Crimea, *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/b9f1896c-1b4d-11ea-9186-7348c2f183af> Letöltés ideje: 2022.10.25.

⁸³ Simon Pirani – Jack Sharples (2020): The Russia-Ukraine gas transit deal: opening a new chapter, The Oxford Institute for Energy Studies, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2020/02/The-Russia-Ukraine-gas-transit-deal-Insight-64.pdf> Letöltés dátuma:2022.10.25.

vonja vissza, így a Gazprom a megkötendő új szerződések értelmében a korábbi tranzitvitákat elválasztja az új tranzitmegállapodástól. A korábbi gáztranzitért felelős Naftogaz Ukrajna létrehozta az ukrajnai Gázszállítási Rendszerüzemeltető (GTSOU) céget, melynek célja az volt, hogy megfeleljen az európai piaci elveknek, és biztosítsa a gáztranzitot. A Naftogaz és a GTSOU a költségek csökkentése érdekében az Európába irányuló orosz gázt a Sudzha belépési pontnál lévő vezetéken keresztül, míg Romániába és Moldáviába a Sokhranovka belépési pontján lévő vezetéken keresztül fogja továbbjuttatni a célországoknak az (lásd 9. ábra). Az új tranzitmegállapodás értelmében Oroszország 2020-ban 65 milliárd köbméter gázt, majd 2021 és 2024 között 40 milliárd köbmétert fog exportálni Ukrajnán keresztül, ami 7,2 milliárd tranzitköltséget fog eredményezni Ukrajnának. Oroszország és Ukrajna 2019. december 30-án megállapodott, és az új szerződéseket aláírták, ami 2024-ig biztosítja az ukrán tranzitot.⁸⁴

10. sz. ábra

A Sudzha és a Sokhranovka belépési pontoknál csatlakozó ukrán gázvezetékek iránya

Forrás: Energy Knowledge Institute (2022) Ukraine disrupts gas deliveries to Europe for the first time

Sz. Bíró Zoltán szerint az újonnan kötött szerződésben foglalt tranzitdíjat Oroszországnak kell fizetnie: „...a szerződés arra vonatkozik, ha szállít Oroszország, ha nem, akkor is ezt a mennyiséget köteles kifizetni Ukrajnának.” A történész szerint a két ország között létrejövő szerződésnek van egy másik vetülete is: „...Nyilván ez nyugati nyomásra született meg, főleg a németek gyakoroltak nyomást az oroszokra annak érdekében, hogy ezen keresztül próbálták eladni az Északi Áramlat 2 vezetékét, melynek üzemelésével nem alakul ki az a helyzet, hogy teljes egészében elesne a tranzitszállításoktól Ukrajna.”⁸⁵

⁸⁴ Georgi Gotev (2019): Russia and Ukraine finalise gas deal just ahead of New Year deadline, Euractiv, <https://www.euractiv.com/section/energy/news/russia-and-ukraine-finalise-gas-deal-just-ahead-of-new-year-deadline/> Letöltés ideje: 2022.10.25.

⁸⁵ Sz. Bíró Zoltánnal készített mélyinterjú (2022. 08. 16.)

A felvetéssel egyetértek, mivel az Északi Áramlat 2 esetében Ukrajna már korábban is kifejezte aggodalmát, miszerint a vezeték geopolitikai kockázatot jelentene, továbbá az orosz diverzifikációs elképzelések az Északi Áramlat 2 létrehozásával már láthatóvá váltak Ukrajna számára. A félelem alapjait az is erősítette, hogy a korábbi 10 éves tranzitszerződések lejáratának határideje közel volt, és az új szerződések megkötésére kicsi esélyt látott a kijevi vezetés. Így a jelentős német lobbierő érthetővé vált, mivel Németország fenn akarta tartani a kialakult jó gazdasági viszonyt Oroszországgal.

Az Amerikai Egyesült Államok szerepvállalása az Északi Áramlat 2 projektben

A kialakult ellentétes nézőpontok mellett az Egyesült Államok nagy szerepet játszott az Északi Áramlat 2 vezeték megvalósításának feltartóztatásában. Az Amerikai Egyesült Államok úgy vélekedik, hogy az Északi Áramlat 2 megerősíti az orosz befolyást Európában, illetve lehetetlenné válik az orosz gáztól való függetlenedés, ami a transzatlanti kapcsolatokra is kihatással lehet. 2017-ben az Egyesült Államok elfogadta a CAATSA⁸⁶ törvényt (Amerika ellenfelei elleni szankciós törvény), mely főként Oroszországgal szembeni büntetőintézkedésekre adott lehetőséget. A törvény iránymutatóként indult, majd az Északi Áramlat 2 vezeték építésében részt vevő vállalatok korlátozására is kiterjedt. Mint korábban is említettem, az Északi Áramlat 2 vezeték építését 2019 végére be akarták fejezni, de Dánia többször kifogásolta a vezeték nyomvonalát, ami többszöri módosítást eredményezett, ebből eredően a tervezett befejezés időpontja először 2020-ra módosult. Dánia nem tudta eldönteni, hogy a vezeték a Bornholm sziget északi vagy déli részén haladjon, de végül az engedélyezési eljárások könnyítése érdekében maradt az eredeti, déli tervek mellett.⁸⁷

A Gazprom gyorsan haladt a munkálatokkal, és már csak 160 km hiányzott a teljes befejezésig, amikor az Egyesült Államok úgy döntött, hogy elfogadja az Európa védelméről szóló törvénycsomagot (PEESA⁸⁸ – Az európai energiabiztonságról szóló törvény), amit Donald Trump amerikai elnök aláírásával hitelesített. A törvény lehetőséget biztosított az Egyesült Államoknak arra, hogy beavatkozzon az építési folyamatokba, így a vezeték lefektetéséért felelős társaságok (svájci Allseas, olasz Saipem)⁸⁹ működését felfüggesztették, és a további munkálatokat a Gazpromnak kellett átvállalnia. A további szigorítások érdekében a CAATSA törvényt teljes mértékben kiterjesztették az Északi Áramlat 2-re, továbbá a PEESA törvénycsomagot célirányossá tették. Az új PEESA törvény már lehetőséget adott arra, hogy személyeket érintően tudtak szankcionálni. Az elsők között szerepelt a Fortunat vezetéket építő hajó és orosz tulajdonosainak a szankcionálása. A vezeték építése a szankciók hatására megakadt,

⁸⁶ Office of Foreign Assets Control – U. S. Department of the Treasury: – Sanctions Programs and Country Information, <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/countering-americas-adversaries-through-sanctions-act-related-sanctions> Letöltés ideje: 2022.09.03.

⁸⁷ Katja Yafimava (2019): *Gas Directive amendment: implications for Nord Stream 2*, The Oxford institute for energy studies <https://www.oxfordenergy.org/wp-content/uploads/2019/03/Gas-Directive-Amendment-Insight-49.pdf> Letöltés ideje: 2022.09.05.

⁸⁸ U.S. Department of State (2021): Protecting Europe's Energy Security Act (PEESA), as Amended, <https://www.state.gov/protecting-europes-energy-security-act-peesa/#:~:text=PEESA%2C%20as%20amended%2C%20provides%20the,endanger%20Europe%27s%20political%20and%20economic> Letöltés ideje: 2022.09.03.

⁸⁹ Keystone-SDA/ds (2019): US sanctions over Russian gas pipeline project hit Swiss firm, [swissinfo.ch,, 2019. 12. 21., https://www.swissinfo.ch/eng/energy-politics_us-sanctions-over-russian-gas-pipeline-project-hit-swiss-firm/45451528](https://www.swissinfo.ch/eng/energy-politics_us-sanctions-over-russian-gas-pipeline-project-hit-swiss-firm/45451528) Letöltés ideje: 2022.09.16.

de nem végleg, mert 2021 elején a Gazprom további vezetékfektető hajókkal újraindította a kivitelezés folyamatát.⁹⁰

A Donald Trump helyére lépő Joe Biden amerikai elnök kommunikációjában erősen bírálta az Északi Áramlat 2 kivitelezését, de további büntető intézkedéseket nem kezdeményezett, mert felismerte, hogy a vezeték megépülését érdemben már nem tudják megakadályozni.⁹¹ Joe Biden 2021 közepén egy megállapodást írt alá Németországgal, melynek központi eleme az volt, hogy ha Oroszország a földgázt fegyverként akarja használni a későbbiekben, akkor Németország szankciók alkalmazásával fog fellépni, aminek keretében az orosz exportok piacát is korlátozni fogja az Európai Unió területén.⁹²

Antony J. Blinken külügyminiszter az Északi Áramlat 2 kapcsán a következőket fogalmazta meg: „Továbbra is ellenezni fogjuk ennek a projektnek a befejezését, amely gyengítené Európa, valamint Ukrajna és a keleti szárny NATO- és EU-országai energiabiztonságát. Az Északi Áramlat 2 vezetékkel szembeni ellenállásunk rendíthetetlen. Bár nem mindig értünk egyet, szövetségeseinkkel a kapcsolat továbbra is erős, és pozíciónk összhangban van azon elkötelezettségünkkel, hogy erősítsük transzatlanti kapcsolatainkat, mindez nemzetbiztonsági ügy.”⁹³

Németországi reakciók az Amerikai Egyesült Államok közbelépésére

A projektet támogató német politikusok inkább az amerikai–orosz konfliktusban látták a veszélyt, mintsem az Északi Áramlat 2-ben. Németország az USA közbenjárását nem üdvözölte, úgy vélte, hogy az Egyesült Államok beavatkozik Európa energiapolitikájába. Heiko Maas külügyminiszter is élesen bírálta az Egyesült Államok által elfogadott szankciókat: „Az európai vállalatokat is szankciókkal fenyegető intézkedésekről szóló bejelentéseivel az amerikai kormányzat figyelmen kívül hagyja Európa azon jogát és szuverenitását, hogy maga döntse el, honnan és hogyan szerezzük be az energiánkat. Az európai energiapolitikáról Európában döntenek, és nem Washingtonban. Határozottan elutasítjuk a területen kívüli szankciókat.”⁹⁴ Egyébiránt Ursula von der Leyen is bírálta az USA fellépését, mondván: „az EU Bizottsága határozottan elutasítja az olyan európai vállalatok elleni szankciókat, amelyek a törvénynek megfelelő projektekben vesznek részt.”⁹⁵ Németország gazdasági elképzelése alapján az Északi Áramlat 2 beüzemelése után a német fogyasztóknak kevesebbet kell fizetniük a gázért, mivel a vezeték üzemeltetésének költsége alacsonyabb, így ennek köszönhetően árcsökkenést érhetnek el. Becslésük szerint 15–35%-os gázárcsökkenést vártak a projekt megvalósulásától.⁹⁶

⁹⁰ Martin Russell (2021): *The Nord Stream 2 pipeline Economic, environmental and geopolitical issues*, EPRS | European Parliamentary Research Service, European Parliament, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690705/EPRS_BRI\(2021\)690705_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690705/EPRS_BRI(2021)690705_EN.pdf) Letöltés ideje: 2022.09.01.

⁹¹ Uo.

⁹² Balogh Zsófia (2022): *Az Északi Áramlat-2 projekt hatásai Ukrajnára*, in: Demkó Attila szerk.: *A világ 2022-ben*, MCC Geopolitikai Műhely, 442–451., [file:///C:/Users/decsyg/Downloads/2022_MCC_avilag_2022ben_4fd9c9e1e878934cdb21d7a65990bec649b490dd3%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/decsyg/Downloads/2022_MCC_avilag_2022ben_4fd9c9e1e878934cdb21d7a65990bec649b490dd3%20(1).pdf). Letöltés ideje: 2022.11.25.

⁹³ Antony J. Blinken (2021.05.19.): *Nord Stream 2 and European Energy Security – Press Statement*, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/nord-stream-2-and-european-energy-security/> Letöltés ideje: 2022.09.25.

⁹⁴ *Statement by Foreign Minister Heiko Maas on the US announcement on plans to tighten guidance on CAATSA*, Federal Foreign Office Deutsch (2020.07.16), <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/maas-caatsa/2368756> Letöltés ideje: 2022.09.05.

⁹⁵ RFE/RL (2019.12.27): *European Commission President Criticizes U.S. Nord Stream Sanctions*, RadioFreeEurope RadioLiberty, <https://www.rferl.org/a/european-commission-president-criticizes-u-s-sanctions-on-nord-stream/30347898.html> Letöltés ideje: 2022.09.24.

⁹⁶ Martin Russell (2021): i. m., [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690705/EPRS_BRI\(2021\)690705_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690705/EPRS_BRI(2021)690705_EN.pdf) Letöltés ideje: 2022.09.28.

Véleményem szerint, ha az Északi Áramlat 2 véglegesen elkezdte volna a működését, abból fakadóan Németország vélhetően kulcspozícióba került volna Lengyelországgal, Ukrajnával és Csehországgal szemben. Mivel nem titkolt törekvése volt Oroszországnak az ukrán tranzit útvonalának kiiktatása, ezért az Északi Áramlat 2 beüzemelése esetén az előbb említett három ország amúgy is szorult gazdasági helyzetbe került volna (és a megvalósulás megghiúsulása miatt így is szorult helyzetbe került). Ha a korábbi gáztranzit útvonalak megszűntek volna, akkor a szükséges gázmennyiséget más útvonalakon keresztül lehetne csak beszerezniük, továbbá gazdasági szempontból is hátrányos helyzet fog kialakulni számukra, mert a tranzitútvonal kiiktatásával az országok elesnek a tranzitdíjaktól. Ukrajna eredetileg is legalább kétmilliárd dollárnyi kiesést prognosztizált, ami az ingatag gazdasági szektornak egyébként is hatalmas kiesést jelentett volna. Továbbá Ukrajna elveszíti így azt a szerepét, amivel Oroszországgal szemben még fel tudott lépni: noha kevés sikerrel, de több ízben kényszerült tárgyalóasztalhoz ülni Moszkva annak érdekében, hogy megállapodásra jusson Kijevvel, aminek köszönhetően az exportszerződésekben foglalt mennyiséget biztosítani tudja Nyugat-Európa irányába. Jelen esetben, ha az Északi Áramlat 2-t beüzemelnék, és a korábbi tranzit útvonalak megszűnnek, vagy legalábbis csökkennek, akkor egy orosz–német konfliktus esetén nincs egy kapuőr, aki tárgyalási alappal bírna az exportkérdésben, így az oroszok bármikor zsarolási tényezőként használhatják fel az Északi Áramlat vezetékeit – ahogyan ez jelenleg, noha más körülményekből fakadóan, de aktuális.

Az Északi Áramlat 2 felfüggesztésének körülményei

2021 végén az Egyesült Államok, Németország, Nagy Britannia, az Európai Unió és a NATO is figyelmeztette Oroszországot, hogy hagyjon fel a katonai mozgósítással az ukrán határ mellett, és végképp álljon el attól, hogy egy Ukrajna elleni katonai beavatkozás mellett döntsön. A tagországok már ekkor figyelmeztették Oroszországot, hogy lépéseinek gazdasági következményei lehetnek, így például az Északi Áramlat 2 beindításához szükséges hatósági engedélyt nem fogják jóváhagyni. Mindeközben az Északi Áramlat 2 üzemeléséhez szükséges tanúsítási eljárást felfüggesztették, mivel a németországi szakasz kivitelezéséért felelős cég nem felelt meg a korábban elfogadott irányelveknek, kifejezetten a német előírásoknak, így amíg az nem rendeződik, az Északi Áramlat 2 beüzemelési eljárását felfüggesztik. 2022 elején a fokozódó katonai jelenlét az ukrán határ mentén arra sarkallta az Egyesült Államokat, hogy először javaslatokat tegyen a német kormánynak, miszerint az Északi Áramlat 2 vezetékének a beüzemelésével hagyjon fel és a projektet akadályozza meg úgy, hogy a tanúsítási folyamatot állítsák le.⁹⁷ Mindeközben Vlagyimir Putyin 2022. február 21-én kijelentette, elismeri független egységként az Ukrajnában található Donyeck és Luhanszk régiókat.⁹⁸ A folyamat biztosítása érdekében Moszkva 2022. február 24-én katonai műveletet indított Ukrajna ellen. Az orosz beavatkozást követően Olaf Scholz német kancellár az eszkalálódott háborús helyzet miatt azonnal felfüggesztette az Északi Áramlat 2 projekthez szükséges beüzemelési tanúsítási eljárást. Robert Habeck gazdasági és klímavédelmi miniszter az orosz beavatkozás kapcsán a következőket mondta: „Határozottan elítélem a nemzetközi jog Oroszország általi megsértését. Ez a nemzetközi jog súlyos megsértése – minden látható ok nélkül, hűvös és stratégiailag

⁹⁷ Myah Ward (2022): Biden vows to shut down Nord Stream 2 if Russia invades, as U.S. and Germany pledge unity, *Politico*, 2022. 02. 07., <https://www.politico.com/news/2022/02/07/biden-warns-americans-leave-ukraine-00006374> Letöltés dátuma: 2022.09.30.

⁹⁸ *Az EU válasza Oroszország Ukrajna elleni inváziójára*, Európai Tanács – Az Európai Unió Tanácsa, <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-response-ukraine-invasion/> Letöltés ideje: 2022.09.28.

megtervezett. Összehangolt gazdasági szankciókkal fogunk reagálni és egyértelmű válaszokat fogunk adni. A mai napon egyelőre leállítottuk az Északi Áramlat 2 jóváhagyását. A geopolitikai helyzet elengedhetetlenné teszi az Északi Áramlat 2 újrértékelését.”^{99 100}

Az USA a korábban megindított büntetőintézkedések végrehajtására elfogadott törvénycsomagot (CAATSA, PESSA) az Északi Áramlat 2 esetében azonnal kiterjesztette a cégek vezetőire és tulajdonosaira. A Shell PLC igazgatótanácsa 2022. február 28-án bejelentette, hogy kilép a Gazprom minden gazdasági társaságából, és az orosz fellépéstől határozottan elhatárolódik. Az osztrák OMW cég az eset kapcsán a Gazprommal való együttműködés újragondolása mellett döntött. Az Engie úgy fogalmazott, hogy követi a német állaspontot. A Wintershall kártérítési igényt fogalmazott meg a Gazprommal szemben, az Uniper pedig a leállítás mellett döntő német kormány mellé állt. A kialakult helyzet miatt a Nord Stream AG fizetéseketelenséget jelentett be.¹⁰¹ Az Egyesült Államok által kivetett szankciós csomagok hatására 2022. március 2-án a Nord Stream AG felmondta a munkavállalóival kötött szerződéseit.¹⁰²

Az Európai Unió szankciós csomagjai Oroszországgal szemben

A témám kutatásának ideje alatt, 2022. szeptember 15-ig az EU összesen hét szankciós csomagot fogadott el Oroszországgal szemben az Ukrajna ellen indított katonai művelete miatt. Az első korlátozó intézkedések célja az volt, hogy Oroszország korlátozottan férjen hozzá az EU gazdasági és pénzügyi szolgáltatásaihoz. De hozott az EU megszorító intézkedéseket vízumkérdések ügyében is az orosz állampolgárokat sújtva, illetve konkrét tisztségviselőkre, politikusokra, cégvezetőkre is vezettek be korlátozó intézkedéseket. A tovább eszkalálódott háborús helyzet miatt az EU folyamatosan szigorított a korlátozó intézkedésein. Az unió területén légtérzárakat rendeltek el az orosz felségjelzésű légitársaságokra, az orosz központi bankszektortól folytatott tranzakciókat leállították, illetve a bankokat kizárták a SWIFT-rendszerből. Az orosz személyekre vonatkozó, korábban bevezetett korlátozásokat az EU kiterjesztette fehérórosz származású személyekre is, valamint az EU területén letiltották az orosz médiát. Az EU időről-időre további szigorításokat vezetett be a hitelekre, az energiaágazatra és egyéb luxuscikkre vonatkozóan is. Az energiaágazat elleni büntetőintézkedések kiterjedtek az új energetikai beruházásokra, gazdasági árucikkre, a vas és acél, valamint a fosszilis energiahordozók importjának korlátozására is – aminek eredményeképpen a földgáz világszerte drasztikus emelkedésnek indult.¹⁰³

⁹⁹ Habeck zur Lage in der Ostukraine und Stopp des Zertifizierungsverfahrens für Nord Stream 2 – Pressemitteilung, Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz, <https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Pressemitteilungen/2022/02/20220222-habeck-zur-lage-in-der-ostukraine-und-stopp-des-zertifizierungsverfahrens-fur-nord-stream-2.html> Letöltés ideje: 2022.09.30.

¹⁰⁰ Reports of Nord Stream 2 AG filing for bankruptcy after sanctions, Offshore – Technology (2022. 03. 02.), <https://www.offshore-technology.com/news/nord-stream-2-bankruptcy/> Letöltés ideje: 2022.10.10.

¹⁰¹ Claire Mills (2022): Geopolitical implications of Nord Stream 2, House of Commons Library, 15–16. p., <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9462/CBP-9462.pdf> Letöltés ideje: 2022.09.30.

¹⁰² Nadja Skopljak (2022): Report: Nord Stream 2 AG considers insolvency following US sanctions, Offshore – Energy, 2022. 09. 30., <https://www.offshore-energy.biz/nord-stream-2-ag-considers-insolvency-following-us-sanctions/> Letöltés dátuma: 2022.10.15.

¹⁰³ Az Európai Unió Tanácsa (2022): *Az EU válasza Oroszország Ukrajna elleni inváziójára*, <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-response-ukraine-invasion/#how> Letöltés ideje: 2022.10.20.

Összegzés

A dolgozatom bevezetőjében feltett kutatási kérdések alapján végzett háromoldalú (orosz, ukrán, német) vizsgálat alapján a következő megállapításokra jutottam.

Oroszország már 1997-től, a Jamal gázvezeték megépülésétől megkezdte Ukrajna tranzitszerének a csökkentését, ami a két ország között feszült viszonyt eredményezett. Moszkva stratégiai lépéseit a 2000-es évek elején alátámasztotta a kibővült európai uniós országok gázigénye és az Ukrajnával fokozódó feszült viszony. Moszkva számára fenyegetettséget jelentett az Ukrajnában zajló hatalmi viszály és az instabil politikai helyzet, így a földgáz kérdése Oroszország számára politikai kérdéssé vált Ukrajnával szemben, ami a 2006/2009-es gázválságokban realizálódott. A kialakult gázválságok hatására az Európai Unió új gázimport-útvonalak létrehozásának a lehetőségét kereste (Nabucco), amivel szemben Oroszország új útvonalakat tervezett meg (Kék Áramlat és Déli Áramlat). Az új orosz útvonalak célja továbbra is az volt, hogy Ukrajnát kizárják a tranzitszeréből, illetve stratégiai gázcsomópontokat alakítsanak ki „északon” Németország közbenjárásával, illetve „délen” Törökország együttműködésével.

Véleményem szerint a Moszkva és Kijev között kialakult kölcsönös interdependencia 2011-ben megszűnik, mikor is Vlagyimir Putyin célkitűzéseinek hatására Ukrajna nyugati irányba történő integrációs terveit megakadályozza, miközben a marginalizálódásra tett lépései az Északi Áramlat 1 gázvezeték megépülésében realizálódnak. A két ország közötti viszony teljes mértékű elhidegülése a Krím-félsziget Oroszország által végrehajtott annektálásával zárul 2014-ben. Az ukrán gázválságok és az instabil ukrán belpolitikai viszonyok kiváló lehetőséget biztosítottak Putyinnak, hogy a németországi gazdasági kapcsolatokat szorosabbra fűzze. A Németország és Oroszország között kialakult gazdasági viszony már a hidegháborús években kirajzolódott, amit a 2006–2009-es ukrán gázválság stabilizált.

Úgy gondolom, Németország felismerte azt a tényt, hogy szükséges egy stabil tranzit útvonal, melyet nem befolyásol egy instabil belpolitikai viszony, az energiaellátás pedig fenntarthatóvá és biztonságossá válik. A két ország közötti szoros gazdasági viszonyt az Északi Áramlat 1 gázvezeték jelentette meg. Moszkva számára a gázvezeték stratégiai jelentőségűvé vált, mivel egy közvetlen gázvezeték-kapcsolat alakult ki az Európai Unió és Oroszország között, továbbá Ukrajna kizárása immár lehetővé vált.

Az Európai Unió tapasztalva, hogy a gázellátás biztonsága Ukrajnán keresztül kiszámíthatatlan, az energiabiztonság folytonossága érdekében az Északi Áramlat 1 projektet támogatta. Az Északi Áramlat 1 jóváhagyása az Európai Unió által, illetve a tény, hogy az unió elismeri, export kérdésben rá van szorulva az orosz exportgázra, a tárgyalt időszakban paradox jelenség. Mindeközben, ahogy azt már fentebb említettem, az Európai Unió diverzifikációs lépéseivel megtervezi a Nabucco-projektet, ami az orosz energetikai tervekkel, a Kék Áramlattal és a Déli Áramlattal szemben lett volna az európai zászlóshajó, mely az orosz gázt váltotta volna ki a piacról, és diverzifikálta volna a magtárség számára a lehetőségeket. Kérdésként merült fel bennem, hogy a jelentős gázfüggőséget már ekkor megszüntetni kívánó Európai Unió miért hagyta jóvá az Északi Áramlat 1 projektet? A válaszra teljes mértékű bizonyosságot nem találtam, de a kutatási dokumentum és szakirodalmak alapján egy erős német–orosz lobbij megjelenése biztosította az Északi Áramlat 1 létjogosultságát.

Ezen érvekkel egyetértve azt gondolom, hogy az Európai Unió részese akart lenni egy olcsó fűtőanyag felhasználásának, és ezért hajlandó volt geopolitikai törekvéseit, valamint a biztonságpolitikai szemléletet felülírni, akár az orosz függőségnek való kiszolgáltatottsága révén is. Az Oroszország és Németország között jól működő energetikai párbeszéd eredményeképpen megjelent az Északi Áramlat 1 bővítésének a lehetősége. Németország az Északi Áramlat

2 projektet tisztán gazdasági érdekek tekintette, de mögötte ott húzódott egy stratégiai elképzelés lehetősége is, hogy Európa szívében gázcsomóponttá váljon, ami a gáztranzit-kérdésben már geopolitikai átrendeződést eredményezne. Németország a bővítés lehetőségét alátámasztotta az ukrán gázvezetékrendszerek elavultságával, az elégtelen kapacitásukkal, továbbá azzal, hogy az Északi Áramlat 1–2 közvetlen kapcsolatot biztosít Oroszország és Németország között, ami rövidebb, mint az ukrán tranzitútvonallal, és amiből Németország egy tranzitköltségek nélküli, olcsóbb földgázt képes importálni.

Az Északi Áramlat 2 kapcsán az Európai Unió retorikát váltott az Északi Áramlat 1-hez képest, ami már inkább kritikus lett, mint támogató. Az Európai Uniónak az Északi Áramlat 2 inkább geopolitikai kockázatot jelentett, mintsem gazdasági előnyt, amit már az Egyesült Államok is fokozott figyelemmel kísért. Mindeközben Ukrajna korábbi 10 éves gázszerződése lejárt Moszkvával, amit már egy más konstrukcióban, 5 évre szólóan 2019. december végén újrakötöttek. Moszkva engedékenysége az új szerződések tekintetében feltételezhetően nem volt véletlen. Ukrajna teljes kizárását az Európai Unió nem támogatta volna, viszont a németországi erős lobbinak szüksége volt az Északi Áramlat bővítésére. Tehát úgy vélem, hogy az új ukrán gázszerződés megkötése a németek közbenjárásának az eredménye, mert így Ukrajna megtarthatta tranzitszerepét, noha nem olyan mértékben, mint korábban, alátámasztva ezáltal az Európai Unióval szemben az Északi Áramlat 2 létjogosultságát.

Az Egyesült Államok megjelenése az Északi Áramlat 2 kapcsán már nem volt véletlen. A korábbi vezeték kapcsán is bizalmatlanságukat fejezték ki, de az Északi Áramlat 2 esetében már olyan mértékű orosz befolyástól tartottak Európában, ami a transzatlanti kapcsolatokra és a diverzifikációra is kihatott. Az Egyesült Államok komplett törvényesomagokat fogadott el annak érdekében, hogy megfelelő büntetőintézkedéseket érvényesíthessen, ami lehetőséget biztosított az európai energetikai beruházásokba való beavatkozásra. Noha az Északi Áramlat 2 kapcsán az amerikai kormány felhasználta a törvény adta lehetőségeit, de a folyamatokat már nem tudta megakadályozni. Az Amerikai Egyesült Államok szerepvállalását követően Németország kommunikációjában szembefordult Washingtonnal, miközben egy orosz projektben komoly érdekeltségei voltak.

A helyzet akkor változott, amikor 2021 végén Oroszország jelentős katonai csapatokat vonultatott fel Ukrajna határán. Az Európai Unió, a NATO, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia is figyelmeztette Putyint, hogy ne hajtson végre katonai műveletet Ukrajnával szemben. Ennek ellenére Vlagyimir Putyin 2022. február 24-én megtámadta Ukrajnát, mire Németország azonnali hatállyal felfüggesztette az Északi Áramlat 2 beüzemelési eljárását. Németország reakciója a projekt kapcsán prognosztizálható volt. Véleményem szerint egy eszkalálódott háborús helyzetben, ahol Ukrajna már korábban is az EU tagjává akart válni, sem gazdaságilag, sem politikailag nem lett volna kifizetődő a német kormány számára, ha szembemegy a NATO, az EU és az Egyesült Államok döntésével. Németország gyakorlatilag kényszerhelyzetbe került a fent felsorolt események következtében, és az oly sok tervezést, lobbizást, politikai megalkuvást igénylő energetikai beruházás megtérülése jelenleg továbbra is kérdéses. Ahogyan Oroszország korábbi jelentős erőfölénye is kétségessé vált az európai gázellátást illetően. Ukrajna valódi szerepe pedig a háborús folyamatok, valamint az aktuális események miatt napjainkban rendkívül nehezen értelmezhető, de a három aktor közül a legnagyobb vesztes biztosan Kijev. Az Északi Áramlat Bermuda háromszögének kérdésköre még sosem volt annyira ködös, mint most.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

KÖNYVEK, KIADVÁNYOK

- Fedinec Csilla (2019): *Kijevi Csirke – (Geo)politika a mai Ukrajnában*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kalligram Kiadó, Budapest
- Gereben Ágnes (2010): *Az orosz kapcsolat*, Unicus Kiadó, Budapest
- Ludvig Zsuzsa (2008): *Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai*, Akadémia Kiadó, Budapest
- Pittman, Avril (1992): *From Ostpolitik to reunification – West German–Soviet Political relations since 1974*, Cambridge University Press
- Sz. Bíró Zoltán (2019): *Putyin Oroszországa*, Noran Libro Kiadó, Budapest

ONLINE TANULMÁNYOK

- Az Európai Unió tanácsa (2022): Az EU válasza Oroszország Ukrajna elleni inváziójára, <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-response-ukraine-invasion/#how>
Letöltés ideje: 2022.10.20.
- Blinken, Antony J. (2021): Nord Stream 2 and European Energy Security, U.S. Department of State, <https://www.state.gov/nord-stream-2-and-european-energy-security/>
Letöltés ideje: 2022.09.25.
- Bundesministerium für wirtschaft und klimaschutz: *Habeck zur Lage in der Ostukraine und Stopp des Zertifizierungsverfahrens für Nord Stream 2*, <https://www.bmwk.de/redaktion/de/pressemittelungen/2022/02/20220222-habeck-zur-lage-in-der-ostukraine-und-stopp-des-zertifizierungsverfahrens-fur-nord-stream-2.html>
Letöltés ideje: 2022.09.30.
- Carbonnel, de Alissa – Nikolaeva, Maya (2017): *Update 2-gazprom's western partners agree financing for \$10.3 bln nord stream 2 pipeline*, Reuters, <https://www.reuters.com/article/russia-nordstream-financing-idusl8n1hw46a>
Letöltés ideje: 2022.10.03.
- Balogh Zsófia (2022): Az Északi Áramlat-2 projekt hatásai Ukrajnára, in: Demkó Attilaszerk.: *A világ 2022-ben*, MCC geopolitikai műhely, 442–451., [File:///c:/users/decsyg/downloads/2022_mcc_avilag2022ben_4fd9ce1e878934cdb21d7a65990bec649b490dd3%20\(1\).pdf](File:///c:/users/decsyg/downloads/2022_mcc_avilag2022ben_4fd9ce1e878934cdb21d7a65990bec649b490dd3%20(1).pdf).
Letöltés ideje: 2022.11.25.
- European Commission (2009): *President Barroso and commissioner piebalgs welcome the signature of the nabucco intergovernmental agreement*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_09_1114
Letöltés ideje: 2022.08.10.
- EUR-Lex: *Transzeurópai energiahálózatok*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/txt/?Uri=legissum:l27066>
Letöltés ideje: 2022.09.19.
- EUR-Lex: *A Balti-tenger védelméről szóló Helsinki Egyezmény*, <https://eur-lex.europa.eu/hu/legal-content/summary/helsinki-convention-on-the-protection-of-the-baltic-sea.html>
Letöltés ideje: 2022.10.05.

Európai Parlament

[https://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/brie/2021/690705/eprs_bri\(2021\)690705_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/brie/2021/690705/eprs_bri(2021)690705_en.pdf).

Letöltés ideje: 2022.08.25. 7-8.old.

Federal Foreign Office (2020. 07. 16.): Statement by Foreign Minister Heiko Maas on the US announcement on plans to tighten guidance on CAATSA,

<https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/maas-caatsa/2368756>

Letöltés ideje: 2022.09.05.

Letöltés ideje: 2022.10.18. Fraser Cameron (2007): Az északi áramlat gázvezetékberuházás és annak stratégiai jelentősége – tájékoztató feljegyzés, Brüsszel, Európai Parlament, Belső politikák főigazgatósága C. Politikai Részleg – Állampolgári Jogok és Alkotmányos Ügyek,

https://www.google.com/url?Sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahukewj30tlz8kd6ahu-h_0hhvunaligfnoeaoqag&url=http%3a%2f%2fwww.europarl.europa.eu%2fmeetdocs%2f2004_2009%2fdocuments%2fdv%2f703%2f703356%2f703356hu.pdf&usq=aovvaw23bxne49cq56n_cv6kgij.

Letöltés ideje: 2022.09.19. 3-11.old.

Gotev, Georgi (2016): Sefcovic sheds light on Nord Stream 2 negotiations, Euractiv, <https://www.euractiv.com/section/energy/news/sefcovic-sheds-light-on-nord-stream-2-negotiations/>

Letöltés ideje: 2022.10.03.

Gotev, Georgi (2019): Russia and Ukraine finalise gas deal just ahead of New Year deadline, Euractiv,

<https://www.euractiv.com/section/energy/news/russia-and-ukraine-finalise-gas-deal-just-ahead-of-new-year-deadline/>

Letöltés ideje: 2022.10.25.

Gros, Daniel (2022.01): A (e)u-turn from Nord Stream 2 towards az european strategic gas reserve, CEPS Policy Brief No 2022-02, https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2022/01/ceps-pb2022-02_a-eu-turn-from-nord-stream-2-.pdf.

Letöltés ideje: 2022.09.30.2-3.old.

Grüber Károly – Vaszari Tamás (2015): A német–orosz politikai és gazdasági kapcsolatok összefüggései és fejlődési iránya a rendszerváltás után, *Nemzet és Biztonság* 2015/4

http://nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2015_4_05_gruber-vaszari_-_a_nemet-orosz_politikai_es_gazdasagi_kapcsolatok.pdf

Letöltés ideje: 2022.10.10.

Guillot, Jaume Duch (2009): *Gázvita az EP-ben: a válságtól az energiaellátás biztonságáig*, Európai Parlament, [https://www.europarl.europa.eu/regdata/presse/pr_post_story/2009/hu/03a-dv-presse_sto\(2009\)01-08\(45594\)_hu.pdf](https://www.europarl.europa.eu/regdata/presse/pr_post_story/2009/hu/03a-dv-presse_sto(2009)01-08(45594)_hu.pdf)

Letöltés ideje: 2019.08.17.

Hlavay Richárd (2006): Egy Konfliktus Krónikája – a januári orosz–ukrán gázválság, *Energiainfó*, https://www.energiainfo.hu/egy_konfliktus_kronikaja_a_januari_orsz-ukran_gazvalsg-10998/ Letöltés ideje: 2022.10.13.

Hydrocarbons – Technology: *The Blue Stream Pipeline Project, Europe*,

<https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/bluestream-pipeline/>

Letöltés ideje: 2022.08.28.

Hydrocarbons – Technology: *Nabucco Gas Pipeline, Europe*

<https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/nabuccopipeline/>

Letöltés ideje: 2022.10.17.

Jacobsen, Ryan (2021):, US Sanctions on Nord Stream 2, Institute for Politics and Society

<https://www.politikaspolecnost.cz/wp-content/uploads/2021/01/us-sanctions-on-nord-stream-2-ipp.pdf>

Letöltés ideje: 2022.09.10. 4-6.old.

Korduban, Pavel (2009): *International Assistance Granted to Support Ukrainian eEconomy*, The Jamestown Foundation

<https://jamestown.org/program/international-assistance-granted-to-support-ukrainian-economy/> Letöltés ideje: 2022.07.24.

Kumar, Archana (2009): *Policy Adjustments Move Ukraine Forward*, International Monetary Fund (IMF),

<https://www.imf.org/en/news/articles/2015/09/28/04/53/soint050809a>

Letöltés ideje: 2022.08.16.

Leal-Arcas, Rafael Juan Alemany Ríos and Dr. Grasso, Costantino (2014): *The European Union and its energy security challenges*, Queen Mary University of London, File:///c:/users/decsyg/downloads/qmulwp_tpsenergysecurity_rlajuancostantino_29nov2014.pdf

Letöltés ideje: 2022.10.20.

Mallet, Victor (2019): *Zelensky stands firm in first encounter with Putin over Crimea*, Financial Times,

<https://www.ft.com/content/b9f1896c-1b4d-11ea-9186-7348c2f183af>

Letöltés ideje: 2022.10.25.

Mills, Claire (2022): *Geopolitical implications of Nord Stream 2*, House of commons library

<https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/cbp-9462/cbp-9462.pdf>

Letöltés ideje: 2022.09.30.

Nord Stream: Operations,

<https://www.nord-stream.com/>

Letöltés ideje:2022.09.25.

Nord stream: *Die Nord Stream-Pipeline transportierte 59,2 Milliarden Kubikmeter Erdgas im Jahr 2021*,

<https://www.nord-stream.com/de/presse-info/pressemitteilungen/die-nord-stream-pipeline-transportierte-592-milliarden-kubikmeter-erdgas-im-jahr-2021-522/>

Letöltés dátuma: 2022.09.30.

Nord Stream (2013. november): Nord Stream by Numbers,

https://www.google.com/url?Sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahukewj43rq0bn6ahw2wgiheb8bcuqfnoecaogq&url=https%3a%2f%2fwww.nord-stream.com%2fdownload%2ffile%2fdocuments%2fpdf%2fen%2f2013%2f11%2fnord-stream-by-the-numbers_177_20131128.pdf&usg=aovvaw0j82jw7j7xfkja7kwdrfaw

Letöltés ideje:2022.09.19.

Nord Stream: *The Pipeline*,

<https://www.nord-stream.com/the-project/pipeline/>

Letöltés ideje: 2022.09.19.

Nord Stream (2012. 10. 08.): *We Deliver: Nord Stream's Twin Pipelines Come On Stream*,

<https://www.nord-stream.com/press-info/press-releases/we-deliver-nord-streams-twin-pipelines-come-on-stream-425/>

Letöltés ideje: 2022.10.29.

- Gaz Strategies (2005. 05. 19.): *Gazprom buys out Fortum stake in North Transgas OY*,
<https://www.gasstrategies.com/information-services/gas-matters-today/gazprom-buys-out-fortum-stake-north-transgas-oy>
Letöltés ideje: 2022.09.19.
- Offshore Technology (2022.03.02): *Reports of Nord Stream 2 AG filing for bankruptcy after sanctions*,
<https://www.offshore-technology.com/news/nord-stream-2-bankruptcy/>
Letöltés ideje:2022.10.10.
- Pénzügykutató
https://www.google.com/url?Sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahukewimr4j0kcb6ahwj2aqlhwjgd5wqfnoeca0qaq&url=https%3a%2f%2fpenzugykatato.hu%2fsites%2fdefault%2ffiles%2fnabucco_avagy_kek_aramat.pdf&usq=aovvaw3hmingmrxnv5aas5n5obvc
Letöltés ideje: 2022.09.01.
- Pirani, Simon – Sharples, Jack (2020): *The Russia–Ukraine gas transit deal: opening a new chapter*, The Oxford Institute for Energy Studies,
<https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2020/02/the-russia-ukraine-gas-transit-deal-insight-64.pdf>
Letöltés dátuma:2022.10.25.
- MTI / Portfólió (2018): Új fejezetet nyitott Ukrajna a gázhaborúban,
<https://www.portfolio.hu/uzlet/20180308/uj-fejezetet-nyitott-ukrajna-a-gazhaboruban-279101>
Letöltés ideje: 2022.09.12
- RFE/RL (2009): Ukrainian Leader Seeks To Assure EU On Gas, Radiofreeeurope radioliberty
https://www.rferl.org/a/ukrainian_leader_seeks_to_assure_eu_on_gas/1895354.html
Letöltés ideje: 2022.08.10.
- RFE/RL (2019): European Commission President Criticizes U.S. Nord Stream Sanctions, radiofreeeurope radioliberty,
<https://www.rferl.org/a/european-commission-president-criticizes-u-s-sanctions-on-nord-stream/30347898.html>
Letöltés ideje: 2022.09.24.
- Russell, Martin (2021): The Nord Stream 2 pipeline – Economic, environmental and geopolitical issues, Eprs | European Parliamentary Research Service, European Parliament
[https://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/brie/2021/690705/eprs_bri\(2021\)690705_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/regdata/etudes/brie/2021/690705/eprs_bri(2021)690705_en.pdf), Letöltés ideje: 2022.08.25.
- Schmidt, Helmut (2003): *The world of tomorrow*, Russia in global affairs
<https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-world-of-tomorrow>
Letöltés ideje: 2022.10.13.
- Steinberg, Stefan (2006): Gerhard Schröder, Gazprom and German foreign policy, World Socialist Web Site,
<https://www.wsws.org/en/articles/2006/04/schr-a14.html>
Letöltés ideje: 2022.10.13.
- Schwarz Péter (2014): *German elite divided over policy toward Russia and the US*, World Socialist Web Site,
<https://www.wsws.org/en/articles/2014/12/10/geru-d10.html>
Letöltés ideje: 2022.10.13.

- Skopljak, Nadja (2022): *Report: Nord Stream 2 AG considers insolvency following US sanctions*, Offshore Energy, <https://www.offshore-energy.biz/nord-stream-2-ag-considers-insolvency-following-us-sanctions/>
Letöltés dátuma: 2022.10.15.
- Steinberg, Stefan (2006): *Gerhard Schröder, Gazprom and German foreign policy*, World Socialist Web Site, <https://www.wsws.org/en/articles/2006/04/schr-a14.html> Letöltés ideje: 2022.10.13.
- Keystone-SDA/ds (2019.12.21): *US sanctions over Russian gas pipeline project hit Swiss firm*, swissinfo.ch https://www.swissinfo.ch/eng/energy-politics_us-sanctions-over-russian-gas-pipeline-project-hit-swiss-firm/45451528
Letöltés ideje: 2022.09.16.
- Sytas, Andrius (2016): *EU leaders sign letter objecting to Nord Stream-2 gas link*, <https://www.reuters.com/article/uk-eu-energy-nordstream/eu-leaders-sign-letter-objecting-to-nord-stream-2-gas-link-idukkcn0wilyv>
Letöltés ideje: 2022.10.03.
- Sz. Bíró Zoltán (2019): *Putyin Oroszországa*, Noran Libro Kiadó, Budapest.120–122. Magyar Nemzet (2010.07.08.): *A harkovi paktum*, <https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2010/07/a-harkovi-paktum>
Letöltés ideje: 2022.09.07.
- Szőke Diána (2019): *Vihar egy vezeték körül – Az Északi Áramlat 2 gázvezetékprojekt geopolitikai összefüggései és aktualitásai*, Külügyi és Külgazdasági Intézet, KKI elemzések, (E-2019/28), ISSN 2416-0148, https://kki.hu/wp-content/uploads/2019/06/28_kki-elemzes_ns2_szoke_20190611.pdf
Letöltés ideje: 2022.08.30. 1-4.old.
- 10differences.org (2022): *Difference Between Nord Stream 1 and 2*, <https://www.10differences.org/difference-between-nord-stream-1-and-2/> .
Letöltés ideje: 2022.09.28.
- NEWS: *The Us and Germany have now both targeted Nord Stream 2 to punish Russia. Here's why the pipeline is so important*, <https://www.abc.net.au/news/2022-02-24/why-us-germany-sanctions-nord-stream-2-punish-russia/100856910>
Letöltés ideje: 2022.08.30.
- Ukrajna – Inflációs ütem*, Trading Economics <https://hu.tradingeconomics.com/ukraine/inflation-cpi>
Letöltés ideje: 2022.09.15.
- The Nord Stream 2 divides the EU*, Universidad de Navarra, <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/the-nord-stream-2-divides-the-eu#> Letöltés ideje: 2022.09.30
- U.S. Department of State (2021): *Protecting Europe's Energy Security Act (PEESA), as Amended*, <https://www.state.gov/protecting-europes-energy-security-act-peesa/#:%7c:text=peesa%2c%20as%20amended%2c%20provides%20the,endanger%20europe%27s%20political%20and%20economic> Letöltés ideje: 2022.09.03.

- Office of Foreign Assets Control – U.S. Department of the Treasury: Sanctions Programs and Country Information,
<https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/countering-americas-adversaries-through-sanctions-act-related-sanctions> Letöltés ideje: 2022.09.03.
- Virág Attila (2016): *Áramlatok örvényében – Gázdiverzifikációs játszmák Kelet-Közép-Európában*, 93–101. https://www.researchgate.net/publication/306111763_aramlatok_orvenyeben_gazdiverzifikacios_jatszma_koep-kozep-europaban
Letöltés ideje:2022.09.02.
- Ward, Myah (2022): Biden vows to shut down Nord Stream 2 if Russia invades, as U.S. and Germany pledge unity, Politico
<https://www.politico.com/news/2022/02/07/biden-warns-americans-leave-ukraine-00006374>
Letöltés dátuma: 2022.09.30.
- Weiner Csaba (2010): *Az orosz gázipar helyzete a világgazdaságban és hatása a nemzetközi együttműködésre* – doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola,
https://rgdi.sze.hu/files/ertekezesek,%20tezisek/weiner%20csaba_doktori%20ertekezes_eredeti.pdf
Letöltés ideje: 2022.09.03. 110-113.old, 143-146.old.
- Wittmann Edina (2016): *Oroszországi németek vagy németországi oroszok*, Kodolányisok világa
<http://www.kodolanyi.hu/kv/cikk/oroszorszagi-nemetek-vagy-nemetszagi-oroszok-704>
Letöltés ideje: 2022.10.13.
- Yafimava, Katja (2019): *Gas Directive amendment: implications for Nord Stream 2*, The Oxford Institute for Energy Studies,
<https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/03/gas-directive-amendment-insight-49.pdf>
Letöltés ideje: 2022.09.05.
- Zachmann, Georg – Tagliapietra, Simone (2015): *The Russian pipeline waltz*, bruegel,
<https://www.bruegel.org/blog-post/russian-pipeline-waltz>

ÁBRAJEGYZÉK

Az Oroszországból exportált gázmennyiség alakulása az 1999-től 2007-ig tartó időszakban a Jamal vezetéken és Ukrajnán keresztül

Saját készítés

Az adatok forrása: Weiner Csaba (2010): *Az orosz gázipar helyzete a világgazdaságban és hatása a nemzetközi együttműködésre* – Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, https://rgdi.sze.hu/files/Ertekezesek,%20tezisek/Weiner%20Csaba_Doktori%20ertekezes_eredeti.pdf

Letöltés ideje: 2022.09.12.

Az orosz földgázexport legfontosabb célországai az Európai Unióban 2004-ben

Saját készítés

Az adatok forrása: Ludvig Zsuzsa (2008): *Oroszország és a kibővíült Európai Unió gazdasági kapcsolatai*, Akadémia Kiadó, Budapest. 285.

Oroszországból exportált földgáz az Európai Unióba a 2011–2017 közötti időben

Saját szerkesztésű

Az adatok forrása: Eurostat (Imports of natural gas by partner country) https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_TI_GAS/default/table?lang=en&category=nrg.nrg_quant.nrg_quanta.nrg_t.nrg_ti

Letöltés ideje: 2022.09.12.

Az Északi Áramlat 1 gázvezeték nyomvonala

Forrás: Mark Iden (2022.05.31): *Ukraine Exerts Pressure on Germany To Suspend Nord Stream 1 Gas Transmission to Europe*, Pipeline Technology Journal. <https://www.pipeline-journal.net/news/ukraine-exerts-pressure-germany-suspend-nord-stream-1-gas-transmission-europe>

Letöltés ideje: 2022.10.12.

Az EU által tervezett Nabucco nyomvonala és az Oroszország által elképzelt Déli Áramlat gázvezeték tervezett nyomvonala

Forrás: Rafael Leal-Arcas, Juan Alemany Ríos and Dr Costantino Grasso (2014): *The European Union and its energy security challenges*, Queen Mary University of London, School of Law Legal Studies Research Paper No. 187/2014., file:///C:/Users/decsy/Downloads/QMULWP_TPNsenergysecurity_RLAJuanCostantino_29Nov2014.pdf

Letöltés ideje: 2022.10.15.

Orosz gázvezetékek Európa irányába

Forrás: Dr. Sziklai R. Balázs, KRTK (2020.07.16): *Gáz Európában: Geopolitikai játszmák az Északi Áramlat bővítése körül*, Portfolió <https://www.portfolio.hu/krtk/20200716/gaz-europaban-geopolitikai-jatszma-az-eszaki-aramlat-bovitesi-korul-441042>

Letöltés ideje: 2022.10.20.

Az Északi Áramlat 1 gázvezetéken exportált gázmennyiségek alakulása a 2013–2021 közötti időszakban

Saját szerkesztés

Forrás: Nord Stream- sajtóközlemények. <https://www.nord-stream.com/de/presse-info/pressemitteilungen/die-nord-stream-pipeline-transportierte-592-milliarden-kubikmeter-erdgas-im-jahr-2021-522/>

Letöltés ideje: 2022.10.22.

Az Északi Áramlat 1 és kiemelten a 2 gázvezeték nyomvonala

Forrás: Michael Sohn□Jarrod Fankhauser (2022): The US and Germany have now both targeted Nord Stream 2 to punish Russia. Here's why the pipeline is so important, ABC NEWS <https://www.abc.net.au/news/2022-02-24/why-us-germany-sanctions-nord-stream-2-punish-russia/100856910>

Letöltés ideje: 2022.10.28.

A Sudzha és a Sokhranova belépési pontoknál csatlakozó ukrán gázvezetékek iránya

Forrás: Energy Knowledge Institute (2022): Ukraine disrupts gas deliveries to Europe for the first time,

<https://knowledge.energyinst.org/new-energy-world/article?id=126925>

Letöltés ideje: 2022.10.25.

Frisch Dianna Dóra

Konzulens tanár: Dr. Laki Ildikó főiskolai docens

A fiatalok olvasási szokásai a 21. században

Absztrakt

A jelen dolgozat napjaink magyarországi fiataljainak olvasási és könyvvásárlási szokásairól szól. Három egységen keresztül mutatja be, mit jelent az olvasás, mi jellemzi a kor olvasóit, legfőképpen a fiatalok körét. Az elméleti részben megismerhetővé válik, hogy miért fontos a család és az iskola szerepe, illetve hogy hogyan változott meg a könyvpiac. A családi környezet adja az első impulzusokat, de ma már a gyerekek TV-n keresztül néznek mesét. Egy vizsgálat kimutatta, hogy napi egy órát meghaladó tévézés hosszú távon fehéralomány-károsodást eredményezhet. Az iskolánál érdemes kiemelni a PISA 2018 tesztet, amely kimutatta, hogy Magyarország mindössze a 33. helyen áll. A szokások változásában szerepet játszik még a papírhány is, amely a pandémia következtében jelent meg. A kutatási részben a „A fiatalok olvasási szokásai a 21. században” online kérdőív eredményei szerepelnek. A kérdőívvel, amelyet 565 fő töltött ki 2022 júliusa és szeptembere között, arra kerestük a válaszokat, hogy a fiatalok mennyit olvasnak, hol és mennyit vásárolnak, illetve, hogy tényleg a fantasy könyvek olvasása jellemzőbb-e rájuk. A válaszok megmutatták, hogy ez a korosztály szívesen és sokat olvas. A 14–29 év közöttiek inkább könyveket vesznek és szívesebben használják a könyvesboltokat. Szeretnek fantasyt olvasni, mert ezzel a műfajjal elmenekülhetnek a hétköznapiak elől. Az eredmények jól mutatják, hogy a fiatal korosztályban is vannak kivételek. Ne ítéljük el őket borító alapján!

Abstract

The present paper/essay is about the reading and book buying habit of today's Hungarian young people. The paper/essay presents in three units what reading means, what characterizes readers from given age group, especially young people. In the theoretical part, it becomes known why the role of family and school is important and how book market has changed. The family environment gives the first impulses, but nowadays children watch tales mostly on TV. A study showed that watching TV more than an hour a day can result in a long-term white matter damage. The PISA 2018 school test showed that Hungary is not delivering the best results, only in the 33rd place. The lack of paper during the pandemics led to changes in people's reading habits. In the research section there are the results of the online survey called „Young people's reading habits in the 21st century”. 565 people filled out the survey between June and September in 2022. We wanted to know how much young people read, where and how many books they buy and is it really more typical that they read fantasy books. The answers showed that this age group likes to read and they read a lot. People between 14 and 29 rather buy books and they rather use bookstores. They love to read fantasy, because they can run away from weekdays with this genre. The results show there are exceptions in the young age group too. Don't judge them by the cover!

Bevezetés

„Ezek a mai fiatalok...”

Manapság egyre többször hallani, hogy a fiatalok mennyire nem olvasnak, mindig csak a telefont nyomkodják. Az okos eszközök, mint a telefon, a tablet vagy éppen a TV, erősen képesek befolyásolni az olvasási szokásokat. Előbb vesszük elő a telefont egy utazás során, mint egy 300 oldalas könyvet. Szomorú, de igaz. Bár a Covid-19 során megnőtt a könyvnyomtatás száma, hiszen valahogyan el kellett menekülni a bezártság elől. Az Európai Könyvkiadók Szövetségének (Federation of European Publishers) felmérése szerint a világ népességének 33%-a a járvány idején több könyvet olvasott otthon, mint hallgatott hangoskönyvet, és többet olvasott, mint előtte. Magyarországon is hasonló volt a helyzet, a válaszadók 31%-a töltött több időt az olvasással 2020-ban. Nem csak a könyvek vásárlása, de a könyvkiadás volumene is megnőtt. A Magyarországon megjelent könyvek és füzetek száma összesen 14 694. A művek nagyobb részét karácsony előtt adták ki. A könyvpiac helyzete ellenére a könyvvásárlás és -olvasás tarolt a járvány idején. De ha mindez nem lett volna elég, egyes országokban kampányokat indítottak az otthoni olvasás népszerűsítésére.

Ahogy az adatok is mutatják, még mindig van igény a könyvekre és lesz is. Ebben a tanulmányban szeretném azt bizonyítani, hogy a felnőttek és az idősek mellett a fiatalok is szívesen olvasnak, és nemcsak a járvány idején, hanem a hétköznapiakban is. Mint azt már az első mondat is mutatja, a kutatás célcsoportja a fiatalok, vagyis a 14–29 év közöttiek. Kutatásom apropója a TÁRKI 2020-as olvasástanulmánya, melyben a 14–29 év közöttiekről külön nem esett szó, csak a felnőtt lakosságról, pedig az utóbbi időben a fiatalok kapják a legtöbb elmarasztalást, hogy csak a telefont nyomkodják, mindig ott van a kezükben, de semmi értelmesre nem tudják használni. A mai fiataloknak valóban már természetes, hogy telefon van a kezükben, ha kérdésük van, az internethez fordulnak, de persze nem mindig lehet bízni az internetben sem. Arról nem is beszélve, hogy a mai gyerekek már tényleg telefonnal a kezükben születnek. Esténként nincsen meseolvasás, tableten vagy tévéen néznek mesét, ami még mindig tele van veszélyekkel, hiszen a gyermek elkalandozhat és más-más videókat találhat. Pedig az olvasással a gyermekek kreativitását lehetne fejleszteni.

A TÁRKI fent említett olvasástanulmányának inspirációjára megfogalmazódtak bizonyos kutatási kérdések, amelyek kimondottan a fiatalokra irányultak. Ebben a témában három fontosabb kérdés merült fel:

1. Mennyi időt töltenek manapság a fiatalok, a 14–29 éves korosztály olvasással?
2. Hol és mennyi könyvet vásárolnak?
3. Jellemzőbb-e erre a korosztályra a fantasy könyvek olvasása, mint más műfajú – szépirodalmi, önéletrajzi – könyveké?

A kutatási kérdésekből következnek az alábbiak hipotézisiek is:

- Feltételezésem szerint a fiatalok, vagyis a 14–29 év közöttiek sok könyvet olvasnak;
- egyre aktívabbak a könyvvásárlás terén,
- inkább a fantasy választják, mint egy szépirodalmi vagy önéletrajzi könyvet.

Itt fontos kiemelni, hogy a tanulmány a könyvnyomtatási és -vásárlási szokásokról szól, nem a könyvtár használatáról és az ahhoz kapcsolódó szokásokról. Ezért a dolgozat elméleti feldolgozást, kutatás, vizsgálatot nem tartalmaz, ugyanakkor több fejezetben felhasználja Gereben Ferenc–Katsányi Sándor és Nagy Attila Olvasásismeret című könyvét, amely alapot ad például a Környezeti változások az olvasásban című fejezet alfejezeteihez is. Az iskola

szerepénél fontos a PISA 2018 eredményeinek felhasználása. Külföldi kutatásokat is találhatók a témában, de nehéz helyzetben voltam, mert a fantasyt mindig a sci-fivel együtt vizsgálják, így a fantasyra vonatkozó önálló kutatást nem találtam. Hogy a hipotéziseket be tudjam bizonyítani, a dolgozathoz egy online kérdőív készült, amelyet a Facebookon, illetve azon belül a „Deszy könyvajánló csoport”-ban osztottam meg. A kérdőív 21 kérdésből állt, amelyek nagy része zárt, feleletválasztós, de két kérdésnél ki kellett fejteniük a véleményüket a válaszadóknak.

A dolgozat öt nagyobb egységből áll. Az első témája, hogy mi az olvasás és milyen változások történtek az olvasási szokásokban. Szó esik a család és az iskola szerepéről és a digitalizációról is. A második fejezet a könyvpiac helyzetét ismerteti. A következő két fejezet a témában végzett online kérdőíves vizsgálat eredményeit mutatja be ábrákkal: a harmadik fejezet a fiatalok olvasási szokásait, míg a negyedik a vásárlási szokásokat és a fantasy népszerűségét. Az utolsó fejezet az összegzés mellett az olvasás népszerűsítésére létrejött kezdeményezéseket ismerteti.

A tanulmány elméleti és gyakorlati részből áll: előbbihez elsősorban az Olvasásismeret című könyv, a PISA 2018 eredményei és a TÁRKI 2020-as olvasástanulmánya voltak segítségemre. A gyakorlati rész lényegében a kutatásom ismertetése, amelyben 565 fiatal vett részt egy online kérdőív kitöltésével. A kérdőív célja az volt, hogy megismerjük a fiatalok olvasási és vásárlási szokásait.

Az olvasásról általában...

Mi az olvasás?

Az Olvasásismeret című könyvben Nagy Attila fogalmazza meg, mi az olvasás. Eszerint az olvasás során gondolattá alakítunk át egy vizuális jelekből álló sort. Az olvasás a kultúrtechnikák egyike, amely ismeretközlő és informáló szerepe révén kultúránk és munkánk nélkülözhetetlen eszköze a művelődés minden fokán.

Gereben Ferenc az olvasást szociológiai szempontból vizsgálja. Az olvasásszociológia nem egy önálló szaktudomány, hanem szélesebb körű szociológiai szakágazatok, elsősorban a művelődés- és művészetszociológia része. Az olvasással-könyvvel kapcsolatos kérdésfelvetéseket, megállapításokat gyűjti egybe. Másként megfogalmazva, az olvasásszociológia sajátos területre alkalmazott művelődés- és művészetszociológia együtt. Az olvasáskutatás szoros kapcsolatban áll a szemiotikával és a kommunikációelmélettel.

Az olvasáskultúra öt fokozatát különböztetik meg a sajtó- és könyvolvasási szokások adatai alapján: az elsőbe azok tartoznak, akik se könyvet, se más sajtóterméket nem olvasnak. Ez az olvasási készség elkopásához vezet. A következő fokozatba tartozók a napilapokat időnként olvassák. Ezt követik azok, akik napilapot rendszeresen olvasnak ugyan, de könyvet egyáltalán nem. Az időnként könyvet olvasók a negyedik, a rendszeres könyvolvasók pedig az ötödik fokozatba sorolhatók.

Ennél a fejezetnél érdemes azt is megnézni, hogy miért és hogyan olvas az ember. A könyv szerzői szerint az olvasásfogyasztáson belül meg kell különböztetni funkcionális és irodalmi fogyasztást. A funkcionális fogyasztás elsősorban ismeretszerzés és adatgyűjtés. Irodalmi funkcionális használata ennél összetettebb. Legjellemzőbb a „gyógyhasználat”, pl. valaki azért olvas, hogy elaludjon vagy lekösse gondolatait. Vannak „lazító” olvasmányok, mint a detektívregények. A kifejezetten irodalmi fogyasztás az olvasást nem eszköznek tekinti. A könyv képes kapcsolatot teremteni az emberek között, de az olvasás egyéni elfoglaltság. Az olvasás antiszociális és szociális tevékenység is. Az olvasás menekülés az emberi létből. Megszünteti az egyén kapcsolatát a világgal. Minden olvasmány elsődlegesen szórakozás és kikapcsolódás is.

A kikapcsolódás igénye a mai világra is jellemző. A rohanó mindennapokban mindenkinek

kell egy olyan hobbi, ami nyugis és a nap végén kikapcsolja. Van, aki elmegy edzeni, van, aki festeni kezd, más a könyveket választja. Mint a filmek, a könyvek is egy „másik világba” visznek el bennünket, és amikor ott vagyunk, nem kell azzal törődni, hogy mi lesz holnap. Olyan világban lehetünk, amelyről sosem gondoltuk volna, hogy létezik. Persze csak a könyvben és a képzeletünkben. Olvasás közben szereplőkké válunk és fontosnak érezhetjük magunkat. Ezek a történetek erőt adhatnak és segíthetnek a saját problémáink megoldásában is. Bár miközben olvassuk a könyvet, nem biztos, hogy rögtön megértjük, miért lehet számunkra fontos, vagy mi a mondanivalója, a végére minden összeáll és remek inspiráció lehet, hogy például hogyan nézzünk szembe félelmeinkkel, hogyan bízzunk önmagunkban.

A kedvenc sportolóról, zenésről, színésről vagy más híres emberről szóló könyvek is inspirálóan hatnak az emberre. Azért olvassuk, mert kedveljük az illetőt vagy a munkáját, esetleg példaképnek tekintjük. Vannak olyanok, akiről én is szívesen olvasok. Aki hatalmas inspiráció tud lenni számomra, nem más, mint Stan Lee, olyan szuperhősök megalkotója, mint a Pókember, a Vasember vagy Hulk. Stan Lee egy egész képregényvilágot hozott létre, ahol a hősök is sebezhetők és olyan problémáik vannak, amikkel az olvasó, rajongó azonosulni tud. Inspiráló személyek továbbá a Forma 1-es pilóták. Megtanították, mi a kitartás, hogy soha ne add fel, és ne stresszeld túl a dolgokat. Ezek a könyvek sportolókról, művészekről vagy más hírességekről megmutatják, hogy ha nekik sikerült a semmiből, akkor neked is sikerülhet.

Mi az olvasás? Nézhetnénk ezt rengeteg oldalról, mert mindenkinek mást jelent ez a szó, tevékenység. Van akinek kikapcsolódás, egy hobbi, de lehet, hogy másnak menekülés. Bármerre megy a világ, az olvasás egy biztos pont lesz. Lehet, nem könyvekkel, hanem elektromos eszközökkel, de mindig ott lesz.

Környezeti változások az olvasási szokásokban

Az Olvasásismeret című könyv olvasása közben eszembe jutott, hogy mi lenne, ha egyik fontosabb tényezőt én is kiemelnék és megnézném, hogyan alakult át, illetve milyen jellemzői vannak. A kötet 1979-ben jelent meg, hatvanas évekbeli adatok találhatóak benne, mégis megdöbbentő, hogy milyen eredményeket kaptak szerzői. Természetesen a világ azóta teljes mértékben átalakult, de a könyv egy remek alapot ad ahhoz, hogy elkezdjük a vizsgálatot.

Az első két legfontosabb tényező a család és az iskola. Mindkettő lehet sikeres és sikertelen is. A családból hozhatjuk az olvasás szeretetét, de lehetséges az is, hogy nem ismerkedünk meg semmilyen könyvvel. A szülőnek nagyon nagy szerepe van ebben, de erről részletesen a következő fejezetben lesz szó. A másik fontos tényező az iskola, az a hely, ahol megtanulunk olvasni és megszerethetjük az olvasást, vagyis legalábbis ennek kellene lennie, de az utóbbi időben csak elveszi a gyerekek kedvét mindentől. Az olvasást sürgetik, mert kevés idejük van a tanítóknak a tanmenet miatt. A kötelező olvasmányok pedig régiek, nehéz a nyelvezetük és senkit nem érdekelnek.

Ami a legnagyobb változást jelenti, az a digitalizáció megjelenése. Azzal, hogy mindenkinek van telefonja, amit magunknál hordunk, a gyerekek mesenézési és olvasási szokásai is teljesen átalakultak. A mai gyerekek már tablettel, telefonnal a kezükben születnek, és az esti mesehallgatás elmarad, mert a szülő fáradt és/vagy nincs ideje, így inkább telefonon vagy tévén néznek a gyerekek mesét. Ez is lehet egy megoldás, hiszen addig a gyermek nyugton van és leköti az, amit néz, de számos hátránya is van ennek a fajta mesefogyasztásnak. A Digitalizáció hatásai fejezetben részletesen kifejtem, milyen problémákkal járhat, ha nem olvasunk fel mesét a gyermekeknek.

Amiről az Olvasásismeret című könyv nem beszél, de szó lesz róla, az a könyvpiac helyzete.

A könyvpiac 2021 óta nehéz helyzetben van. A pandémia mellett megjelent a papírhiány problémája, ami miatt a könyvek folyamatos csúszásban vannak. 2022-re pedig fennáll az a veszély, hogy emiatt drágulni fognak a könyvek, ami nem meglepetés, de már így is vannak, akik magasnak találják a legtöbb könyv árát.

Összefoglalva tehát, a következő fejezetekben megnézzük azokat a tényezőket, amelyek befolyásolhatják az olvasást. Mindegyiknek van jó és rossz oldala is, melyekről szó lesz.

A család és az iskola szerepe

Katsányi Sándor szerint a kultúra átadásának legfontosabb színtere a család. A családi környezet adja az első és egész életre kiható impulzusokat. A másik fontos tényező az iskola. A család és az iskola mellett más egyéb csatornák is vannak: rokoni, baráti, társadalmi csoportok, egyházak, kulturális intézmények, tömegkommunikációs eszközök stb. A család „magatartásmintákat” ad a könyvekkel. A családi otthonban lévő könyvek vagy éppen a hiányuk mutatja meg a gyerekeknek, hogy milyen értéke van a család számára a könyveknek. A családi könyvek elsősorban értékek átadásával hatnak, sokszor a szülők szándékától függetlenül. Hozzájárul még ehhez a szülők tudatos tevékenysége, amellyel a gyerekek könyvhöz való viszonyát befolyásolni szeretnék. Egyik ilyen lépés, hogy a gyerekek kiskoruktól fogva könyveket kapnak. A másik fontos lépés a mesélés. A gyerek mesehallgatás közben képeket alkot. Ez a két cél találkozhat a könyvből olvasással. Megtanulása után az olvasás a gyerekek szabadidős tevékenységei között jelenhet meg. A szülőnek nagy szerepe van abban, hogy a gyerek megismeri és megszereti-e az olvasást vagy nem.

Ehhez képest a mai világban a gyerekeknek számos könyvet ajándékoznak, de a mesefogyasztás lényegében mégis, TV-n keresztül történik. Mint már korábban írtam, a szülőnek nincsen dolga vele, hiszen a gyermek a kedvenc meséjét nézve lenyugszik és nem csinál mást, mint egyhelyben ül. A szülők így képesek feladataikat nyugodtan elvégezni. Arról már elfeledkezünk, hogy a gyermekeknek egy kattintás, és már teljesen máshol járnak. Ami azért veszélyes, mert bármilyen tartalmat fogyaszthatnak, ami nem nekik való. Azonban Szarka-Tamás Enikő speciális mozgásfejlesztő óvodapedagógus, kora gyermekkor szakirányú neveléstudományi szakember szerint a kisgyermekkorban történő rendszeres napi 15 perc mesehallgatás években mérhető iskolai előnyököt eredményezhet. Ma már bizonyított, hogy a 3–6 éves korosztály esetében a napi egy órát meghaladó képernyőzés hosszú távon fehérállomány-károsodást eredményez, ami a kognitív képességekért felelős, tehát nehézséget okozhat az olvasásban, nyelvtanulásban, gondolkodásban. A mesének számos előnye van, a szakember ebből ötöt emelt ki. Az első, hogy a mese oldja a feszültséget. Fontos, hogy a szülők olyan meséket válasszanak, amelyekkel a gyerekek azonosulni tudnak. Érdemes számba venni az egyéni sajátosságokat is a megfelelő könyvek és mesék kiválasztásakor. A mesék az érzelmi nevelés eszközei. Szarka-Tamás Enikő szerint az sem baj, ha egy mesét egy gyermek egymás után többször kér. Ilyenkor talál benne valami olyat, amit újra és újra át akar élni. A mesélés értékrendet alakít a gyermeki világképben, és az érzelmi nevelés egyik kiemelt eszköze, miközben segíti az ok-okozati összefüggések megértését is. A gyerekek sokkal több időt töltenek képzeletvilágukban, mint a valóságban, ezért a mesehallgatás egy nélkülözhetetlen tanulási folyamat. A legfontosabb, hogy bővíti a szókincset. Köztudott, hogy a mesével rengeteget lehet tanulni az anyanyelvet tekintve, és a szókincs is egyre bővül. A köznapi kommunikációval szemben a könyvekből megismert szavak és kifejezések jóval összetettebbek és bonyolultabbak, mint amiket közvetlen környezetükből megismernek a gyerekek. A rendszeres „betűnézegetés” és a bonyolultabb szavakkal való találkozás a későbbiekben segíti az olvasás megtanulását. A mesék fenntartják a figyelmet

és megtanítanak koncentrálni. A képeskönyvek nézegetése nemcsak a fantázia beindítására van jótékony hatással, hanem a figyelem fenntartására is. Főként kisgyermekkorban, hiszen amikor a látótérbe kerül valami mozgó dolog, akkor a figyelem ösztönösen arra irányul. Ebből következik, hogy a kisgyermek mindig azonnal azzal akar játszani, amivel a másik. Erre nagyon alkalmas ellensúlyozó praktika az állóképek nézegetése könyvekben vagy diavetítőn. A képernyőzés viszont csak felerősíti a mozgásra fókuszáló figyelmet, így hosszú távon azt eredményezheti, hogy könnyen elterelhető lesz a figyelem, és ehhez gyenge koncentrációs készség párosul, ami viselkedési és/vagy tanulási zavarokat is okozhat 4–5 éves kor után. Vekerdy Tamás gyermekpszichológus azt vallja, hogy a legfontosabb az olvasóvá nevelésben a mindennapos mese. Vekerdy szerint a felolvasást később se hagyjuk abba. Ha otthon a szülők újságon és magazinon kívül könyveket is lapozgatnak, akkor a gyerek 1,5 éves korára szintén hasra fekszik és lapozgat.

A másik fontos tényező az iskola. Nagy Attila azt írja, hogy az olvasás megtanulása komoly követelmények elé állítja a hatéves gyerekeket. Pedagógiai tapasztalatok alapján az olvasás eredményes, ha a gyermek csak rövid időre is, de már irányítani tudja a figyelmét. Legyen képes az „analízis-szintézis” műveletének végrehajtására. Tudja felfogni az írott szöveget, a szóképeket ne csak képzetek szintjén sajátítsa el. Elengedhetetlen, hogy beszéde, annak nyelvhelyessége megfelelően fejlett legyen. Ha a gyermek korához képest nem elég fejlett, az nehézségekkel fog járni. A sikertelenség, túlzott erőfeszítés elveheti a gyerek kedvét az olvasástól. Az olvasástanítás egyik tényezője a tanuló, a másik a tanítási módszer. Ha jó a módszer, akkor korrigálhatja a gyermek képességének hiányosságait. Olvasástanítási módszerek összeállítása során figyelni kell a problémás gyerekekre is. Maguk a módszerek három csoportba oszthatók: szintetikus, globális és kombinált módszer. Magyarországon az általános iskolák a betűk elsajátítását egy-egy kiinduló szó első betűjéhez kapcsolják. A tanult betűk összeolvasásával jutnak el az új szavakhoz. A tankönyvnek az olvasástanítás mellett más feladatai is vannak: a beszédképesség fejlesztése, irodalmi szövegek hallgatása. A globális szavakkal színessé tudják tenni a tanítók az órákat, ahol még csak kevés betű áll rendelkezésre. Ezek lennének a sikeres olvasástanulás feltételei, amik azonban ma nem így néznek ki. Az Olvasás és pedagógia című lapban jelent meg egy írás, amely az olvasással és szövegértéssel foglalkozott Cs. Czachesz Erzsébet Olvasás és pedagógia című könyvéről szól. Évtizedek óta zajlik a vita arról, hogy tudnak-e olvasni a magyar gyerekek, és milyen módon lehetne eredményesen tanítani az értő olvasást. Az iskolának kell biztosítania az olvasási képesség kifejlődését és annak tudássá válását. Az olvasás a gyermek számára újfajta gondolkodásmódot jelent. Az olvasó számára lehetőségek világa nyílik meg. Az internet és az általa közvetített virtuális világ alapvető kihívást jelent a könyvet szerető ember számára. Olvasás során az írott jeleket dekódoljuk. Ennek sikerét az befolyásolhatja, hogy milyenek az előzetes ismereteink. Az olvasás rendkívül komplex szellemi tevékenység, ezért alapkérdés, hogy milyen kognitív feltételei vannak az olvasástanulásnak. Kezdő olvasók esetében fontos, hogy mekkora szókincsük van. A könyv szerzője empirikus kutatásairól számol be, amelyek 7–8 éves gyerekek olvasástudását vizsgálják. Az olvasás és szövegértés képességét vizsgálta, amelynek eredménye szerint a teljesítmény mindkét esetben jó, az olvasáspróbaé 97%, a szövegértésé 72%. Második osztály után a 9 éves magyar gyerekek nemzetközi szinten már nem szerepelnek olyan jól, 31-ből a 22-dikek. Látható, hogy az iskola első 2 félévében kiváló munkát végeztek, de a folytatás valamiért sikertelen. Az iskolának az olvasás területén fontos feladata van, mert családok jelentős része nem biztos, hogy segíti az olvasás fejlődését.

Egy másik nagyobb, átfogóbb eredményt is érdemes itt megvizsgálni. Ez nem más, mint a

PISA-teszt. A megfelelő olvasáskészséget vizsgálja a 2018-as PISA-teszt, melyben a magyar 15 éves tanulók nincsenek jó helyen. Magyarországon kb. 250 iskola 5100 7–10. osztályos tanulója vett részt. 2018-ban a szövegértési feladatsor viszonylag nehéz volt, három részből álló szövegegyüttest kaptak, amiből nagyobb mennyiségű információt kellett kezelniük. A szöveg nehézsége 5. képességszintű volt. A PISA 2018 újdonsága, hogy alkalmazkodik a tanuló sikerességéhez. Pontosabb eredmények kaphatók, de kérdésesebb az összevethetősége a korábbi eredményekkel.

A legutóbbi PISA-teszt 2018-ban volt, melynek eredménye 2019-ben lett nyilvános. A PISA-tesztről tudni kell, hogy három témakörből készítenek felmérést, matematika, természettudomány és szövegértés. Ebben a dolgozatban csak a szövegértési eredményeket fogom megvizsgálni. 2018-ban 5% rendelkezett otthon internet-hozzáféréssel. A fejlődő technikák megváltoztatják az emberek olvasási szokásait és az információcsere módját, otthon és az iskolában is. A magyar 15 éves tanulók 177 percet töltöttek online, 220 percet interneteztek. Ezzel párhuzamosan úgy tűnik, hogy szabadidejükben kevesebbet olvasnak. Ha olvasnak, a 15 évesek szépirodalmat, kb. 28%. Többet olvasnak online. A PISA a szövegértésre fókuszál, ami több, mint pusztán olvasás. A szövegértést olyan tevékenységként fogalmazzák meg, amelynek során az olvasó interakcióba lép az olvasott szöveggel és a feladatokkal. A vizsgálat célja, hogy megállapítsák, milyen szintű a diákok szövegértési képessége. Azt mérték fel, hogy a résztvevő 15 éves tanulók mennyire igazodnak el a többelemű digitális szövegekben. Az eredményeket több szempontból vizsgálják. Először az átlagpontoszámokat szemléltetik, majd azt, hogy az oktatási rendszerek tanulói milyen arányban értek el bizonyos teljesítményszinteket. Megnézik az eredménykülönbségeket is. A PISA 2018 felmérést a szervezetet alapító 37 mellett 42 ország bonyolította le. A szövegértési átlagteljesítmény 2018-ra csökkent, 487 pontra. Az első helyen Kína, a másodikon Szingapúr foglal helyet. A magyarországi diákok szövegértése éppen csak az OECD-átlag alatt teljesítő országok közé sorolható. A szövegértési eredmény a 2015-ös felméréshez képest (470 pont) 6 pontot emelkedett. De az eredmény statisztikai értelemben a mérési hibahatáron belül van. Hazánkkal egyenértékű eredményt nyolc másik résztvevő ért el: Horvátország, Olaszország, Izland, Lettország, Litvánia, Oroszország, Izrael és Fehéroroszország. A szövegértési vizsgálat során nyolc szintből épül fel a szövegértésskála. A képességszintek nemcsak a diákok teljesítményét írják le, hanem a felmérésben szereplő feladatok nehézségi szintjét is. Magyarországon a diákok jelentős hányada, 75%-a éri el legalább a 2. szintet, ami az OECD átlagnál kis mértékben, de alacsonyabb. Húsz oktatási rendszerben a tanulók több mint 10%-a tartozott a kiválók közé, Magyarországon ez 5,7%. A teljesítmény három gondolkodási művelethez kapcsolható (információ-visszakeresés, értelmezés, értékelés és reflexió). A három gondolkodási művelet szerinti eredmények tekintetében Norvégia esetében a szövegértés átlaga 499 pont. Az információ-visszakereső feladatokban 503, értelmezést mérő feladatokban 498, az értékelést és reflexiót kívánó feladatokban pedig 502 pontot értek el a norvég 15 évesek. Magyarország eredménye sem egyenemű, legerősebb az értelmezés típusú műveletekben (479 pont). Az értékelés és reflexió feladatokban ennél gyengébben teljesítettek (477 pont). A legalacsonyabb eredményt az információ-visszakeresésben érték el (471 pont). Az átlageredmények változása nemcsak Magyarországra jellemző, hanem az országok többségére. Az átlageredmények változása mögött minden esetben a populáció teljesítményeloszlásának változása áll. A PISA definíciója szerint, akik a 2. szintet nem érik el, ők az alulteljesítők. Számukra kihívást jelent egy-egy szöveg értelmezése. A kiváló képességű tanulók elérik az 5. képességszintet. 2018-ban a tanulók negyede nem érte el a 2. szintet Magyarországon. 2015-höz képest mindhárom területen javult a helyzet, kis mértékben csökkent az alulteljesítő

tanulók aránya, ezzel a magyar eredmény az EU-tagállamainak átlagához közelít. A kiválóan teljesítő tanulók arányát tekintve kisebb ingadozás tapasztalható. 2018-ban 5,7% szövegértésből érte el legalább az 5. képességszintet. A magyar PISA populáció 71%-a a 9. évfolyamon tanult. A diákok 19%-a ekkor tizedik éve tanult a köznevelési rendszerben évfolyamismétlés nélkül, 8%-uk tanult a 8. évfolyamon és 2%-uk a 7. évfolyamon. A 9. és 10. osztályos diákok átlageredménye között mérési területenként 24–34 pontos különbség van. A szövegértés átlageredménye alapján Magyarország az OECD-átlag alatt, a nyolcadik helyen áll, az összes ország között pedig a 33. helyen.

Az iskolán belül fontos még az olvasókönyv és a kötelező olvasmányok is. Az olvasókönyv az első könyv, amelyből megtanulják a betűket és megtanulnak olvasni. A kötelező olvasmányok jelentik az első összefüggő szöveget, melyet meg kell érteniük, majd különböző feladatok segítségével feldolgozni. Ezekből a feladatokból látja a tanár, hogy a gyerekek hogyan haladnak az olvasással és a szövegértéssel. Nagy Attila szerint az olvasókönyv előnye, hogy sok éves tapasztalat alapján készült el és megkíméli a pedagógust a szöveg összeállításától. Hátránya, hogy kötött a szöveg, s az elején lévő rövidebbeket vannak, a gyermekek gyorsan megtanulják és emlékezetből mondják. A könyvben lévő képek is segíthetnek ebben. A gyermek tudni fogja, hogy melyik képhez melyik szöveget kell mondania. Az olvasástaníttás előtt ajánlott táblára vagy füzetbe írt szöveget olvastatni. Előnye a tábláról olvasásnak, hogy a gyerekek pillanatnyi fejlődése alapján válogatják össze a szövegeket. Jó dolog, ha a gyerekeknek mesekönyvet adnak a kezükbe. A szövegek legyenek egyszerűek, ne álljanak hosszú, összetett mondatokból. Kezdő olvasóknak a könyvek meséje/szövege legyen rövid, hogy a gyerek ne fáradjon el az olvasásban. A betűk legyenek nagyobb típusúak, a képek pedig illusztrálják a könyvet. A gyerek először a képet nézi meg, aztán olvassa a szöveget. Azonban az iskoláknak egyre kevesebb tankönyv lehetőségük van. 2019 áprilisában a Tankönyvek Országos Szakmai Egyesületének (TANOSZ) alelnökével, Romankovics Andrással készítették interjút, aki elmondta, hogy ugyanazok a magánkiadás tankönyvek, amelyek az akkori tanévben megfeleltek a tantervi követelményeknek, a 2019-ben megjelent tankönyvjegyzéken már nem szerepeltek. A TANOSZ számítása szerint, míg 2018-ban 3350 kötet közül választhattak a pedagógusok, 2019-ben 2754 szerepel a listán. Az állami és magántankönyvek aránya 70–30%. Az adatokba beleszámítanak a speciális tankönyvek, szakképzési kiadványok is. A magyar, matematika, történelem, természettudományok, idegen nyelv területén még nagyobb arányban csökkent a rendelhető magánkiadás kötetek száma. 2018-ban 993 ilyen kiadvány szerepelt a jegyzékben, idén már csak 368 van a listán. Romankovics András szerint a helyzet abszurd, mert bizonyos esetekben nem lehet egy tankönyvcsaládot egyben rendelni. A TANOSZ kiadott egy alternatív tankönyvjegyzéket, így az iskolák a szülőkkel összefogva megrendelhetik a hiányzó könyveket. Azonban vannak olyan iskolák, ahol megtiltották a pedagógusoknak, hogy a szülőket anyagilag terheljék, pedig a Szülői Hang Közösség korábbi felmérése szerint a szülők inkább költenének néhány ezer forinttal többet azért, hogy a gyermekük minőségi tankönyvből tanuljon. Pilz Olivér, a Tanítanék Mozgalom egyik alapítója és a miskolci Hermann Ottó Gimnázium tanára mondta el, hogy a közismereti tárgyakat illetően tovább szűkült a kínálat. Pilz Olivér fizikát tanít és csak egy könyvből választhat. Az angol tanárok akadtak ki a legjobban, évfolyamonként egy-két tankönyvre szűkült a választék. Mindeközben az egyházi iskolák, amelyek nem állami intézmények, olyan tankönyveket rendelnek, amilyet akarnak.

Másodikos korukban a gyerekek megismerkednek az úgynevezett „kötelező olvasmányokkal” is. 2019-ben Homonnay Hilda magyar tanárt kérdezték a kötelező olvasmányokról, aki szerint ezek célja, hogy értő olvasásra tanítsák a gyerekeket, illetve hogy bővítsék a szókincsüket, de

a jelzőjük – kötelező – miatt sem lehet megszerettetni ezeket az olvasmányokat. A pedagógus azonban élvezetessé tudja tenni a megismerésüket. Az utóbbi időben a gyerekek nem tudnak azonosulni a regény cselekményével. Homonnai Hilda szerint a leírás megmozgatja a fantáziát, képzelőerőt. A Rómeó és Júlia olvasása előtt megtanította a diákoknak, hogyan kell drámát olvasni, majd a mű elolvasása után fogalmazást íratott a gyerekekkel. A fiúknak Júlia, a lányoknak Rómeó szemszögéből kellett happy enddel befejezni a történetet, így belehelyezkedtek a történetbe, valóban meg tudták érteni. A tanárnő szerint is fontos már kicsi korban könyvet adni a gyerekek kezébe. Aki így nő fel, soha nem tagadja meg a könyveket és még a kötelezőket is elolvassa. A tanárnő óráján sokan szerették volna elolvasni a könyveket e-book formájában, de nem engedte. Szerinte el kellene felejteni azt a szót, hogy „kötelező”, s csakis természetes módon beépíteni ezeket a műveket a tananyagba. A mai gyerekeknek nem hősökre van szükségük, hanem arra, hogy empátiára, elfogadásra, csapatmunkára és gondolkozásra nevelje őket az adott olvasmány.

Egy másik interjúban diákokat és magyartanárokat kérdeztek a témával kapcsolatban. A történet onnan indul, hogy egy magyar szakos bölcsész és tanár végzettségű, könyvszerető és könyvíró elolvasta gyermeke helyett A láthatatlan embert. Olvasónaplót közösen készítettek, vagyis lediktálta gyermekének a válaszokat. Hármast kaptak. Így fogalmazott: „A szívem szakadt meg a diákokért, akiket lenevelnek az olvasás örömeiről.” Egy neve elhallgatását kérő tanárnő mondta azt, hogy „sok magyartanár annyira becsontosodott, hogy gondolkodás nélkül tolja a régi sémát, ha kell, ha nem.” A baj a szűklátókörű tanárokkal van. Más országokban közös olvasási élményként dolgozzák fel az irodalmat, míg itthon elvárják a gyerekektől, hogy otthon kínlódjanak vele. Míg a nyugatos időszakban frissítették az olvasmányokat, most 60–70 éve ugyanazok a kötelező olvasmányok. Homonnai Hilda tanárnő az Assassin's Creed nevű kalandjátékkal szokta motiválni a gyerekeket. Az Assassin's Creed fejleszti a kreativitást, a a fantáziát, ezért viszi be az órára. A regényeket gyakran filmen nézik. Probléma még a teljesen irreális órakeretek kérdése is. Moldován Szilvia a Kőrösi Csoma Sándor baptista gimnáziumban tanít irodalmat. Szerinte a legrosszabb, hogy alig vannak tanárok, és már az is „hatalmas öröm”, ha van egy olyan tanár, aki bemegy órára, tanít, esetleg még tanmenete is van. Ami a régi rendszerből maradt és rossz, az az irodalomtörténet kronologikus tanítása, még rosszabb a tankönyvi kényszer. Moldován Szilvia szerint arról is fontos beszélni, hogy a gyerekek mennyire leterheltek, hogy semmi idejük otthon olvasni. Ha a gyerekeket kérdezzük, akkor úgy tűnik, az olvasás megszerettetése az általános iskolai tanítók kezében van. Az egyik waldorfos iskolában a gyerekek kaptak egy modernizált könyvlistát, és onnan kellett választaniuk. Olyan szerzők szerepeltek rajta, mint Agatha Christie, Rejtő Jenő. A gimnazista Kata szerint alsós korban fontos, hogy olyat olvassunk, amit élvezünk. Egy jól megválasztott kötelezővel az olvasást meg lehet szerettetni, és még függővé is válhat a gyerek. Van, ahol az olvasónapló elkészítésénél is támogatják a kreativitást. Kata szerint a magyar rendszer nagyon sok, száraz, tényszerű dolgot vár el. Ha a szaktanár nem foglalkozik azzal, hogy mi érdekli a diákjait, csak az elavult kötelezőket erőlteti, a szakadékot erősíti a tanár és diák között. Réka egyik magyar tanárával beszélgetett, aki azt mondta, nem értik, miért olvasnak fantasyt, hiszen annak semmi értelme, és miért van szükség a kitalált lényekre, ha itt a való világ.

A probléma az, hogy egyre kevesebb a tanár itthon. Van iskola, ahol a fontos érettségi tárgyakhoz sincsen tanár. Akik pedig még a pályán maradtak, hosszú évek óta dolgoznak a szakmában és nem változtatnak az óráik menetén. Ha 20 évig bevált a tanítási módszerük, akkor minek újítanak. A másik probléma, hogy amióta megváltoztatták a NAT-ot, azóta még többet várnak el a gyerekektől. Még több kötelező olvasmányt, még több író és költő

életét kell tudni. A diákok már elsőtől kezdve le vannak terhelve, szabadidejük kevés, és már a tanulástól is elvették a kedvüket. Vekerdy Tamás úgy tartotta, meg kell tanulni az iskolában olvasni, és ez általában elmarad. Úgy gondolta, abnormális az ötlet, hogy az elsős gyerekeknek karácsonyra már írni, olvasni kell tudniuk. Nem betűkkel kellene kezdeni, hanem a tanító néninek izgalmas, érdekes könyveket, szövegeket kellene felolvasnia, amiket kinyomtatott példányban a gyermekek haza tudnának vinni. Vannak olyan könyvek, amik „beszippantják” őket, de ezek nem a kötelező olvasmányok közül kerülnek ki. Az iskoláknak azt kellene elérniük, hogy megszeretessék az olvasást, s „élvező olvasóvá” tegyék a gyerekeket.

A digitalizáció hatásai

A hatvanas években Magyarországon megjelentek a rádiók és televíziók. A TV-ben nem volt lehetőség annyi műsort nézni, mint manapság, de már felforgatta a családok életét. A hivatkozott kötet, az Olvasásismeret című a szociológia szempontjából is megvizsgálja az olvasást. Az 1960-as évek első felében a legelterjedtebb művelődési program az olvasás volt, illetve a rádió hallgatása. A rádiózásé volt a vezető szerep és második helyen volt az olvasás. 1972-ben reprezentatív kutatást végzett az MRT Tömegkommunikációs Kutatócsoportja. A szabadidő növekedett, de a művelődésre szánt idő nem. Az művelődött többet, aki korábban is. A kulturális programoknál első helyen volt a rádiózás, majd a televízió nézés és csak a harmadik helyen az olvasás. Az 1960-as és 1970-es évek között a televízió nézés gyakorisága nőtt, míg az olvasásé csökkent. A csökkenés nem az olvasók számát, hanem az olvasás gyakoriságát tekintve volt mérhető. Egyértelmű, hogy a könyvekkel szemben a TV jelenti a legnagyobb kihívást. A társadalomban a szabadidő növekszik, ahogy a képernyő előtt töltött idő is. Az olvasásra fordított idő vagy változatlan, vagy lassan csökken. Két vélemény alakult ki: az egyik szerint a társadalom előnyben részesíti az eszközt, ha könnyen kezelhető. Így a televíziót is, hiszen információt közöl, szórakoztat, analfabéták vagy nehezen olvasók számára is élvezhető. A másik álláspont szerint ezek a tömegkommunikációs eszközök nem versenyben vannak egymással, hanem erősítik egymást. Tehát a TV kulturális értékek középpontba helyezésében segítő társ lehet. Amerikai szakirodalom szerint a televízió úgy segíthet, hogy az irodalmi műveket megfilmesítik. A tévéadaptációk itthon is fellelhetők, pl. Mikszáth egy-egy művének változata. Habár a televízió segíthet, mégis megemlítenek a hivatkozott könyv szerzői egy negatívumot. A televízió segíthet, de nem azoknál a rétegeknél, ahol a pozitív hatását várják.

Az amerikai szakirodalomnak igaza volt. Egyre több könyv kap valamilyen képernyős változatot, film, sorozat, de még animációs sorozat is készül könyvekből és képregényekből egyaránt. Az iskolai kötelező olvasmányok is meg vannak filmesítve, ami könnyen segíthet a gyerekeknek. Előnye a kötelező olvasmányok esetében, hogy nem kell elolvasniuk a diákoknak, hanem megnézik a filmet, és legalább valamilyen fogalmuk van arról, hogy miről szól a könyv. Egy-egy film által az adott korszakot is meg tudják érteni. Hátránya, hogy nem túl részletes, és sok információ vagy fontos jelenet kimarad a filmből. Az utóbbi években egyre több filmadaptáció készül, de ezeknek is megvan az előnyük és a hátrányuk. Előnyük, hogy a nagy rajongók láthatják kedvenc könyvüket megelevenedni a képernyőn vagy a filmvászonon. A film vagy éppen sorozat sokkal több embert vonz a képernyő elé, és több rajongója lehet így az adott műnek. Előnye még, hogy a fantasy vagy sci-fi könyvek világát megnézhetjük képernyőn is, amely a számítógépes technikával még élethűbb. Olyan világban lehetünk, ami elképesztő. Hátránya itt is, hogy mivel a film nem lehet hosszabb 3 óránál, ezért vannak jelenetek, amik kimaradnak. Ezek a jelenetek a rajongók számára pedig nagyon fontosak és meghatározók. Kiemelten foglalkozik a fantasy műfajával az Olvasásismeret című kötet.

Remek példa a Harry Potter, A gyűrűk ura és a Stephen King könyvek sikere. Az első Harry Potter 2001-ben jelent meg, melyben számos CGI-t alkalmaztak, de tökéletesen bemutatta azt a világot, amelyet J. K. Rowling elképzelt. Hatalmas sikere volt ennek a világnak, és mind a hét könyvből filmet készítettek. Nem csak ezek a filmek készülnek könyvekből. A Netflixen nemrég jelent meg a Sandman vagy éppen HBO-n A szolgálólány meséje, ami már az ötödik évadnál tart. Mivel a filmipar egyre nagyobb biznistr lát a könyvek megfilmesítésében, biztosan készülni fognak még ilyen adaptációk később is.

Az Olvasásismeret szerzőinek hipotézise, hogy a társadalmi változással a könyv és a televízió funkciója is megváltozott. Egyes korokban, társadalmi rétegekben a könyveknek két funkciója volt: egyedi kulturális érték és a szellemi kultúra jelentős részének hordozója, és közreműködött a társadalmi konszenzus megteremtésében, fenntartásában. A társadalmi fejlődés gyorsulásával a könyv egyre kevésbé tudott lépést tartani. A TV és a rádió az önreflexió ideális médiuma lett. A tömegkommunikációs eszközökből hiányzik a kulturális önállóság, eredetiség, ezeket/ a könyveknek kell betölteni.

A mai világban az okostelefon egy státuszszimbólummá vált, mindenki azt nézi, kinek milyen van, és mindenkinek mindig a legújabb kell. Mindenki a telefonon lóg, mondhatni, azon éli a mindennapi életét. Egyre több alkalmazásra, játékra kattantunk rá, ami miatt egész nap a telefonunkat nyomkodjuk. A gyerekek, különösen az iskoláskorúak a virtuális térben már nem időszakosan, hanem folyamatosan jelen vannak. Rengeteg változás: kommunikáció térnyerése, újabb és újabb médiumok. Maryanne Wolf 2018-ban fogalmazta meg, hogy a digitális kultúra nemcsak a figyelem-koncentrációnkat, hanem a tanulásunkat is fenyegeti, illetve a szépség és az igazság felismerését is. A Z generációra sok minden jellemző, de az elmélyülés nem. Soha nem látott mennyiségű információ megy át az agyukon, de ezeket kevésbé képesek rendszerezni, így a tanulási, ismeretszerző képességük is gyengébb. Multitasking jellemző rájuk, de ez csak felszíniesség. 2017 és 2019 között hazai felmérést készítettek „Az én könyvtáram” címmel, amit EFOP-pályázat segítségével végeztek el. Az iskoláskorú magyar gyerekeket vizsgálták, hogy milyen a viszonyuk a könyvekhez és az olvasáshoz. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár az „Az én könyvtáram” című kiemelt projekt részeként kérte fel a Psyma Hungary Kft-t, hogy végezze el a felmérést két alkalommal, 2017 és 2019 őszén. 2019-ben a kisiskolások, a 10–14 évesek háromnegyede, a 14–17 évesek több mint 90%-a volt rendszeres internetező. A felnőtteknél a kor előrehaladtával fordított a tendencia. A gyerekek esetében (3–17 éves korosztály) 5,2% 10–20 percenként nézi meg a telefonját. A két adatfelvétel között a változásokat kerestek. A legaktívabb netezők -aránya a korábbiakhoz képest a duplájára nőtt, majdnem 9%-ra. Akik 1–3 óránként lépnek fel az internetre, azok aránya csökkent, 24%-ról 16%-ra. 2017-ben 26% mondta azt, hogy nem használ netet, 2019-re ez a szám 18%-ra csökkent. A „10–20 percenként ránéz a telefonjára” a 6–9 évesek 3%-ára, a 10–13 évesek 8,2%-ára s a 14–17 évesek 22,4%-ára jellemző. A mai középiskolások és egyetemisták többsége permanensen elérhető. A kapott üzeneteket azonnal megnézik, fontosnak érzik magukat. A kérdezettek 49%-a kommunikációs céllal használja a közösségi médiát, 40% információszerzéshez, 43% szórakozási céllal. A 14–17 évesek 13,5%-a napi rendszerességgel használja a netet munkavégzésre, illetve házi feladat készítésénél. A 6–9 évesek 4,9%, a 10–13 évesek 11,4%-a használja a netet tanulásra. A vizsgálat a nemek szerinti megoszlást is megnézte. Eszerint a legaktívabb kategóriában 51% a fiú. Akik naponta többször használják a netet, azok 54%-a szintén fiú. Az internetet nem használók között 51,6% a lány. 2017-ben rákérdeztek az internethasználattal kapcsolatos szokásokra. Összefüggést kerestek az olvasási kedv és a digitális kultúra iránti elkötelezettség között a gyerekeknél. Azoknak, akik folyamatosan online vannak, 57,7%-a egyetlen könyvet

sem olvasott. Az 1–3 óránként netre ránézők között a nem olvasók aránya 28,7%. A 2019-es vizsgálat számai sokban különböznek, negatív irányba mozdultak el. A folyamatosan online lévő fiatalok 61,3%-a nem olvasott könyvet. A nem netezők között nagy arányban vannak a sokat olvasók, közel 26%. Az eredményt szétválasztották 9–13 és 14–17 éves korosztályra. A 9–13 évesek korosztályában a nem internetezők között 64,3% nem is olvas. A 14–17 évesek korcsoportjában 223 fiatalot kérdeztek meg, ebből 1 hetente egyszer-kétszer netezik, ketten pedig sosem használnak internetet és nem is olvasnak. A 2017-es kutatás szerint a fiatalok ízlése átalakult, előretörték a fantasy, sci-fi könyvek, illetve a képregények. A 14–17 évesek 32,6%-a olvas szívesen fantasyt. 2019-ben alig volt változás. A fantasyolvasók 96,4%-a folyamatosan online van.

Az internetnek természetesen nemcsak negatív hatásai vannak. Léteznek olyan közösségi oldalak, amelyek tagjait az olvasás hozta össze. Ilyen pl. a moly.hu, ami egy kommunikációs felület. Az olvasók posztot készíthetnek, értékelhetik a könyveket, figyelhetik mások tevékenységét. A 21. században csúcsra jutott a fanfiction, rajongók által továbbgondolt és -írt történetek. Ezeket különböző oldalakon megosztják, tanácsokat tudnak adni egymásnak, de akár üzenetek által is tudnak beszélgetni. A fanfiction születése mögött nincs pénzszerzési szándék. Ilyen oldal pl. a Merengő. Gyakori panasz, hogy a könyvkiadás is rossz irányba halad, az értéktelenebbek felé. A digitális „bennszülöttek” egy részét olyan könyvek érdeklik, amelyekből film készült vagy hírnevet szerzett celebek (színész, zenész, sportoló) (élet)történetei. Ugyanakkor egyes műfajok, mint a sci-fi és a fantasy, hatalmas népszerűségnek örvendhetnek.

Mint mindennek, ennek is megvan az előnye és a hátránya. Egyszerűbb az élet az internet és okoseszközök világában, mert gyorsabban tudjuk intézni a dolgainkat, de közben háttérbe szorulnak a könyvek. Lehet, hogy a sok digitalizált dologgal, tevékenységekkel eljutunk egy olyan világba, amelyet Ray Bradbury Fahrenheit 451-ben álmódott meg.

A fejezetek alapján jól látható, hogy az olvasás kérdését több irányból is vizsgálhatjuk, hiszen mindenkinek mást jelent. Az olvasás legfontosabb állomása az iskola, ahol megismerkedünk az olvasással. A PISA-teszt jól mutatja, hogy Magyarországon az értő olvasás megtanítása kevésbé eredményes az oktatásban. A kötelező olvasmányok régiek és nehezek. Sokat kérnek az iskoláktól, miközben tanárok sincsenek. Akik pedig vannak, már idősek és a megszokott módon tanítanak. Semmit nem fognak változtatni. Nagy hatással van még az olvasásra a digitalizáció, ami komoly problémákat jelent az utóbbi években, hiszen már egészen kicsi gyermekek is jelen vannak az online térben.

A könyvpiac helyzete

Könyv és/vagy olvasás

A könyvpiac nehéz helyzetben van a pandémia óta. A papírhány mint elsőszámú probléma, 2021-ben jelent meg. A Könyves Magazin 2021 őszén írt erről a problémáról, amely olyan mértékű, hogy bizonyos könyvek csak csúszással tudtak megjelenni – Facebook-oldalán a Fumax írt erről. A globális papírhány miatt jelentősen emelkedett a papír ára, ami meglátszhat a kiadványok árán is. Az okokról a CBC írt: a könyvnyomtatáshoz szükséges papír, tinta világszintű hiánya azt eredményezi, hogy bizonyos könyvek megjelenését el kellett halasztani. A probléma hatással volt a karácsonyi időszakra, amikor rengeteg könyvet szoktak eladni. Az olvasókat arra biztatják, hogy rendeljék meg előre a könyveket. A VOX arról cikkezett, hogy a hiány hátterében a pandémia, a papír iránti megnövekedett kereslet és a nyomdaipar szabályozása áll. Azt írta, attól nem kell félni, hogy rögtön könyvhiány lesz, hiszen a könyvpiacon hónapokkal előre szoktak tervezni. Az viszont előfordulhat, hogy az új könyvek megjelenése csúszik majd.

Deszy is közölte ezeket a híreket, részletesen leírva, hogy a helyzet kialakulásában nagy szerepe van a pandémiának. A legtöbb nyugati ország statisztikái szerint a könyvek fogyása megemelkedett. Az NPD Bookscan szerint 2021-ben 21%-kal nőtt az eladott könyvek száma. A pandémia miatt sokan kezdtek el többet olvasni a szabadidejükben, ez pedig meglátszott a könyvek fogyásán. A papírhány messzire nyúlik, egészen a fapéphiányig. A Sheridan nyomda jelentése szerint a fapép ára 1200 dollárra nőtt tonnánként. A pandémia során drasztikusan megemelkedett az online rendelések száma. Ezeket is karton-, vagyis papírdobozokba csomagolják. A globális könyvkiadói válság mellett más problémák is fennállnak, hasonló gondok vannak a festékekkel is. Deszy is mindenkit arra figyelmeztet, hogy ha valamilyen könyvet nagyon várunk, mindenképp rendeljük meg.

2022-re megérkezett a piac következő problémája, a könyvek ára. A megemelkedett nyomdai eszközök ára mellett megjelent az infláció, ami hatással van minden termék árára, nem csak a könyvekére. A KSH adatai szerint 7 év alatt 530 Ft-tal, 15,5%-kal nőtt a könyvek ára. Nyáry Krisztián, a Lira kreatív igazgatója azt nyilatkozta, hogy 2020 és 2021 között kb. 4%-kal emelkedtek a könyvárak, aminek oka előállítási költségek emelkedése, továbbá a növekvő bér- és rezsiköltségek. Kovács Péter, a Libri-Bookline Zrt. vezérigazgatója szerint a könyvárak növekedésével kell számolni. A kedvezőtlen gazdasági folyamatokkal kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy Nyugat-Európában megállt az árak növekedése, ami azt jelenti, hogy Magyarországon is így lesz. Nyáry Krisztián elmondta, hogy 2021 folyamán már megjelent a nagykereskedelemben a nyersanyagárak növekedése, ez azonban a kiskereskedelmet még nem érintette, tehát a vásárlók csak az inflációs növekedést érzékelhették. A nyomdaipar képviselői arra számítottak, hogy 2021 végén az áremelkedés fél évig tart, ám mostanra a helyzet kiszámíthatatlan. A válság meg fog jelenni a könyvek árában. A drágulás miatt a lakosság kevesebb könyvet fog vásárolni, ezért a könyvkiadóknak ezzel is számolniuk kell. A könyvek árának felső határa 2021-re 6000 Ft-ra emelkedett, de számít az is, hogy keménytáblás vagy puhakötésű könyvről van-e szó.

A csúszás még most is jelen van, hiszen a problémák nem tűntek el. Cassandra Clare író nő a pandémia alatt kiadott 2 könyvet is. A Chain of Gold 2020 márciusában jelent meg. Clare könyveit a megjelenés után pár hónappal már lefordítják, és megjelennek, vagy az év vége felé kerülnek a polcokra. Ez a könyv több mint egy évet csúszva 2021 decemberében került a boltokba. Ennek a trilógiának a második része, a Chain of Iron 2021 márciusában jelent meg, magyar kiadásról nincs semmilyen információ. Ha az előzőből indulunk ki, 2022 decemberében

kerülhet a polcokra a fordítás. M. J. Arlidge krimiíró könyvei sem jelennek meg, és semmilyen információt sem osztanak meg a kiadók. Arlidge Helen Grace sorozatából, amely 11 könyvből áll, magyarul csak kilenc érthető el. A sorozat 10. és 11. könyve 2021 júniusában és 2022 júniusában jelent meg, és egyiket sem fordították még le. Ez a lista hosszan sorolható lenne még, hiszen számos könyv várk magyar fordításra.

Kutatások az olvasásról

Napjaink olvasási szokásai

Az utóbbi időben egyre nagyobb szerepet kapnak a fantasy regények a fiatalok körében. De mi is az a fantasy? A fantasy vagy urban fantasy varázslatot vagy más természetfeletti jelenségeket használ fő cselekményelemként, témaként vagy környezetként. A varázslók vagy más mágikus lények gyakoriak ezekben. Fontos nem összekeverni a fantasyt a sci-fivel. A különbség közöttük a narratív elemek hihetősége. Egy sci-fi elbeszélése valószínűtlen, de látszólag lehetséges a logikai, tudományos vagy technológiai extrapoláció révén, míg a fantasy narratíváknak nem kell tudományosan lehetségesnek lenniük.

Varju Zsuzsanna írt 1999-ben a fantasyról. Magyarországon a '80-as évek közepén jelent meg ez a stílusirányzat. Ez egy olyan öntörvényű világ, melynek saját történelme, idő- és térbeli jellemzői, népei, mitológiája van. A fantázia szabad megnyilvánulását, a hétköznapi megszűnését adja, felszabadít. A fantasztikus irodalmak eltávolítanak a realitástól: újfajta, a hétköznapi elő nem forduló szituációkat teremtenek. A fantasy társadalmi megítélése jórészt alul-, illetve félreinformáltság miatt meglehetősen negatív. Magyarországon nincs is számotartva irodalmi műfajként, holott ezek a természetfölötti jelenségeket valószerű környezetben, reális hősökkel megjelenítő szépirodalmi művek. Olvasóközönségük egy nem túl széles réteg. A fantasyre jellemző a modernség, a misztikum. Tudatosan elszakad a realitástól, öntörvényű világot teremt. Az olvasók ezáltal eltávolodhatnak a valós világtól. A fantasy megjelenési formái túlmutatnak a hagyományos értelemben vett műfaji határokon: képzőművészet, kártyajátékok, internetes fórumok mind hozzátartoznak.

A fantasyolvasók döntő többsége 11–13 éves korában ismerkedik meg a műfajjal, jellemző életkori csoportok a kamaszok, illetve az egyetemisták. Magyarán lehet erre, hogy a gyerekek iskolai terhelése megnőtt. Egyre kevesebb idő marad a játékokra, egyre jobban a tudatalattit megszólító mesékre marad idő. A fantasy lehetőséget ad a „mesekorszak” kitolására. Ezekben a könyvekben a problémák kezelhetőbbek, a csodák mindennaposak. A serdülőkorban lévőket érdekli a kaland, kockázat, próbatétel. A fantasy megmozgatja a fantáziát, a kaland és az irracionalitás iránti igényeket elégíti ki. Az egyetemisták esetében a fantasyolvasás a valóság előli menekülés, egy saját valóság megteremtése. Olvasás közben úgy érzik, hogy aktív résztvevői az adott történetnek.

A fantasy a kollektív tudattalan felé fordulás. A kollektív tudattalan szimbólumként jelenik meg, ismétlődő, újra és újra feltűnő, sajátosan kiemelt szerephez jutó motívumok, természeti jelenségek formájában. Jellemző még rá a mítoszalkotás. A nagy fantasyírók újraértelmezik, aktivizálják a nagy mítoszokat, pl. Tolkien A Gyűrűk Ura című regénye egy modern Nibelung-legenda. A fantasy szereplői általában hősök: kiváló harcosok, különleges képességgel rendelkeznek. Mindig kell egy szembeállított gonosz, akivel fel kell venni a harcot, de ez nem egyéni érdek, hanem az adott világ egészéé. Egyre fontosabbak a női alakok, de csak valamilyen hagyományos női szerepben ábrázolják őket. A fantasy jellemzője még a közelharc és a csatajelenetek részletes leírása. Könnyen bemutatható a szereplők ügyessége. A fantasy szerzői szeretik a vastag könyveket, ahol bőven van hely a világok bemutatására: országokat,

népeket, nyelveket aprólékosan jellemeznek. Fantasztikus helyszíneken játszódnak, ezáltal a hősök is rá tudnak csodálkozni az eléjük táruló világra.

A legtöbb a való világban játszódik egy kis varázslattal, vagy egy elképzelt jövőben. A fantasy sikere a Covid alatt nőtt meg. Segített az embereknek kiszabadulni a valóságból. A bezártságot segített leküzdeni, miközben különböző világokban kalandozhattunk. Kitalált világ, népek, nyelvek, szereplők, amelyek precíz pontossággal vannak kidolgozva. A fiatalok imádják mindezeket. Lenyűgöző, amikor a rajongók, olvasók különböző teóriákat gyártanak egy-egy népről, vagy amikor különböző részletes rajzokat készítenek a könyvben található leírások alapján. A legtöbb könyv főszereplője nő, általában egy erős és brutális szereplő. Számítalan ilyen említhető, például Katniss Everdeen, akivel rengeteg fiatal tudott azonosulni, de emellett tanulhattak tőle bátorságot, család iránti felelősségvállalást. Katniss karaktere sem tökéletes, hiszen rendkívül makacs az egész trilógiában. Ilyen még Celaena Sardothien, akit képtelenség megtörni. Évek óta sóbányákban szenved, de egy pillanatra sem hátrál meg. Mindeközben végig nőies, és megmarad a humora. Nemcsak a szereplők vannak részletesen kidolgozva, hanem minden csata is. Minden leírás részletes, de nem túl hosszú. A fantasyk terjedelme 320 oldaltól akár 848 is lehet.

Mivel Magyarországon csak az utóbbi időben – a Covid óta – kezdett el hódítani a fantasy, így nem találtam kutatást erről a műfajról. Külföldön sem vizsgálták külön, mindig a fictionnal és a sci-fivel együtt. Ebben a témában nehéz volt kutatást találni, hiszen ez a műfaj csak pár éve kezdett el virágozni, hiába voltak már előtte is nagy sikerű fantasy könyvek, sorozatok. Már korábban is említettem, fontos, hogy a két műfajt nem szabad összekeverni. A sci-fi valamilyen logikus magyarázat alapján lehetséges, míg a fantasy teljesen elvarázsolt helyeket, népeket ír le. Ha egy könyvesbolt oldalán beírjuk, hogy sci-fi, vagy fantasy, vagy fiction, ezek mind egy kategóriába vannak sorolva. A kutatás, amit a témában találtam, a sci-fit és a fantasyt vizsgálta együtt. Azokat az eredményeket emelem ki, ahol a fantasy is szóba került.

Egy friss kutatás kimutatta, hogy a sci-fi és a fantasy definíciói erősen meghatározottak az akadémiai vitákhoz képest, és a sci-fi olvasók nem tekintik a műfajt a fantasy alkategóriájának. A kutatás a következő kérdésekre kereste a választ: 1. Mik a sci-fi és a fantasy közönségének demográfiai jellemzői? 2. Mit gondolnak a válaszadók, mennyire befolyásolja a sci-fi a valós tudományhoz való hozzáállást? a.) Szerintük a sci-fi milyen előnyöket generál a tudomány számára? b.) Szerintük a sci-fi hogyan befolyásolhatja a többi ember hozzáállását a tudományhoz? c.) Eltérőek-e a tudósbrázolások a való élet tudósaihoz képest? 3. Van-e jelentős összefüggés a válaszadók jellemzői, a műfajra vonatkozó válaszaik s a tudományhoz és a tudósokhoz való viszonyulásuk között. Ez a cikk a *Science Fiction and Fantasy: Your Experiences* című, 2015 novemberében indított és egy évvel később lezárt online felmérés eredményeit írja le, amelyre 909 egyedi válasz érkezett. A felmérés az olvasási szokásokra, műfaji preferenciákra, a tudományhoz való hozzáállásra és demográfiai jellemzőkre vonatkozó kérdéseket tartalmaz, összesen 57-et. A válaszadók átlagéletkora 42 év, és a nemek közötti arány a nők javára dől el, 54,5%-kal. Az átlagéletkor alacsonyabb volt a nőknél, mint a férfiaknál. A válaszadók földrajzi megoszlása is változatos, a válaszok 42,8%-a Észak-Amerikából jött. A legtöbb válaszadó (81,7%) első nyelve az angol, a többieké 15 különböző nyelv között oszlik el, beleértve a finn nyelven beszélőket, 1,1%-kal. A válaszadók jobban kedvelik az olvasást, mint más tevékenységeket, 85,1% az olvasást részesíti előnyben. Majdnem mindenki, 95,5% nyilatkozott úgy, hogy mindig olvasnak valamit, az átlagos válaszadó havonta 5 könyvet és egy-két magazint. Az olvasók többsége (87,3%) 15 éves kora előtt kezdett el sci-fit olvasni és 76,5%-uk ugyanannyit vagy többet olvas, mint amikor elkezdte. A sci-fi és a fantasy az

előnyben részesített irodalom (85,6%) és ugyanilyen arányban válaszolták azt, hogy a sci-fi és a fantasy ugyanolyan jó vagy jobb műfaj, mint a többi.

Jacqueline Manuel és Don Carter kutatásukban angol anyanyelvű ausztrál tinédzserek jelenlegi és korábbi olvasási szokásait vizsgálták. Manuel és Carter (2015) azt is megállapították, hogy a sci-fi és a fantasy nem volt népszerű a tinédzserek körében, a 12 fiúból 6-ot érdekelt (42%) és 12 lányból 8-at (12%). A lányok számára a fantasy volt az első, a fiúknak pedig a második a műfajok között. Az olvasott anyag mennyisége, valamint az a szempont, hogy önállóan vagy más külső tényezők befolyása alapján választottak-e olvasmányt, befolyásolják az eredményt. A sci-fi és fantasy átlagon felüli mennyiségben való olvasása összefüggésbe hozható a magas iskolai végzettséggel, a válaszadók 82,4%-a egyetemi végzettséggel rendelkezik.

Mint már említettem, a kutatás alapja a 2020-ban készült TÁRKI olvasástanulmány, amelyben a magyar lakosságot vizsgálták. A TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. 2020 nyarán kutatást végzett a rendszeresen olvasó felnőtt magyar lakosság olvasói és könyvvásárlási szokásainak feltérképezésére. Az online kérdőívet 2020. június 26. és augusztus 5. között 2910 fő töltötte ki. A felnőtt magyar lakosság 13%-a olvas rendszeresen, 34% alkalmasszerűen, 53% egyáltalán nem olvas. A 60 évnél idősebbek és nyugdíjasok csoportja is az átlagnál nagyobb arányban olvas. A nők 15%-a rendszeresen olvas, míg a férfiak 59%-a egyáltalán nem. Az online kérdőív kitöltői átlagosan 37 könyvet olvasnak el egy évben: 21% legfeljebb 10-et, 24% 11–20 között, 16% 21–30 között. Ugyanakkor 21% 31–50 könyvet, 18% 50-nél is többet olvas el egy évben. A nők átlagosan 38 könyvet olvasnak el, míg a férfiak 33-at. A kitöltők 54%-a egyszerre 1 könyvet olvas, 46% többet is egyszerre. A könyvolvasók 72%-a szépirodalmat, 73%-a fantasyt, krimi, sci-fit. a 2020-as felmérés szerint 46% évente egy idegennyelvű könyvet elolvas: 90% angolul, 19% németül, 9% franciául. 4-5% között van az olasz, spanyol és orosz. Az idegennyelven olvasók 29%-a több nyelven is olvas könyveket. A kitöltők 45%-a nem szeret olvasni. Közülük 33% az időhiányt jelölte indoknak, 21%-uk inkább filmeket vagy sorozatokat néz, 16% más szabadidős tevékenységekkel tölti az idejét. A könyvedvelő online válaszadók között 44% vásárol havonta, 35% negyedévente, 7% félévente, 12% pár alkalommal és további 2% más forrásból szerez be könyveket. A kutatás külön kitért az új olvasási lehetőségekre is, mint az e-book vagy a hangoskönyv. A válaszadók közül 97% vásárolt nyomtatott könyveket, 29% e-bookot és csupán 8% hangoskönyvet. Az utóbbi időben a vásárlás is átalakult, hiszen rengeteg lehetőség van a könyvek beszerzésére. 88% maradt a hagyományos könyvesbolti vásárlásnál, de szintén 88% online rendel. 52% inkább az antikváriumot választja. 44% közvetlenül a könyvkiadótól, 31% Könyvhéten vagy Könyvfesztiválon és 23% bevásárlóközpontokban vásárol. Az e-book esetében 83% magyar áruházból, 30% külföldi oldalról vásárol. Hangoskönyvnél 44% könyvesboltban vásárol, 13% külföldi webáruházban, 10% közvetlenül a kiadótól. Az online válaszadók 49%-a havi rendszerességgel jár könyvesboltba, 12% legalább félévente.

2021 októberében kiadtak egy kutatást, ami az Egyesült Királyságban élő gyerekek és fiatalok olvasási szokásait vizsgálta 2020 tavasza és 2021 eleje között a pandémia idején. Az 2020-as tavaszi lezárás során készített kutatás eredményei azt mutatták, hogy a gyerekek és fiatalok többsége élvezte az olvasást és gyakrabban olvastak, mint a világjárvány előtt. A válaszadók megjegyzései arra utaltak, hogy ez azért lehetett, mert hirtelen idejük lett (újra) foglalkozni az olvasással, kevesebb egyéb tevékenység vette el az idejüket. A legutóbbi Annual Literacy kutatást 2021. január és március közepe között végezték. A folyamatban lévő világjárvány és az iskolák bezárása ellenére a 8 és 18 év közötti korosztályból 42 502 gyerek és fiatal vett részt az online kérdőív kitöltésében az Egyesült Királyság 117 iskolájából.

2021 legfontosabb eredményei: a gyerekek és fiatalok 51,5%-a mondta azt, hogy élvezték

az olvasást. Ez valamivel alacsonyabb, mint a 2020-as tavaszi első lezárás idején (55,9%). A szakadékok között, hogy a fiúk és a lányok mennyire kedvelték az olvasást, ugyanakkora maradt 2021 elejéig, mint amit már a 2020-as lezárás alatt láthattunk. Több lány kedvelte az olvasást, mint a fiúk. 30,1%-a a gyerekeknek és fiataloknak mondta azt 2021-ben, hogy naponta olvas valamit szabadidejében, ami alacsonyabb, mint az első, 2020-as lezárás idején. Az olvasás szeretetével együtt az olvasás mennyisége hasonlóképpen alakult, több lány olvasott szabadidejében, mint a fiúk, ez nem változott 2021-re sem. A kikapcsolódás volt az egyik fő ok, amiért a gyerekek és fiatalok olvastak, 2021 elején 52,7% mondta ezt, ezután két oktatási szempont következett: új dolgok megismerésében segítség (51,4%) és új szavak tanulása (49,8%). Minden harmadik válaszadó azt mondta, hogy az olvasás boldoggá tette, és a 4-ből több mint 1, hogy az olvasástól jobban érzi magát, amikor szomorú. 5-ből 1 fiatal számára az olvasás kapcsolatot teremtett a világgal.

1. ábra:

Children and young people's reading engagement

Az olvasás továbbra is támogatja a gyerekek és fiatalok mentális egészségét, 44,6% egyetért azzal, hogy az olvasástól jobban érzi magát. Messze a legnépszerűbb olvasmány a gyerekek és fiatalok körében a szöveges üzenet (92,4%), ezt követi a játékon belüli kommunikáció (87,4%). Kettőből egy még mindig olvas papíralapú fictiont szabadidejében, míg 28,1% szintén olvas fictiont online. Összeségében 2021-ben többen olvastak különféle formátumokat online/képernyőn, mint egy évvel korábban. Ugyanakkor kevesebben olvastak papíralapon. Bár 2021 adatai magasabbak voltak a 2020-asokhoz képest, ennek ellenére volt visszaesés, amikor a 8 és 18 éves gyerekek és fiatalok 51,5%-a mondta azt, hogy vagy nagyon szerette, amit olvasott (21,6%), vagy nagyon sokat olvasott (29,9%). Az egyik oka, hogy kevesebben olvastak 2021 elején a 2020-as lezáráshoz képest, hogy kevesebb idejük volt olvasni, mert több tanuló ismét iskolába járt. 2021 elején több lány (55,9%), mint fiú (45,6%) élvezte az olvasást. Több 8 és 11 év közötti gyerek (62,4%) is azt mondta, hogy élvezték az olvasást 2021 elején, az olvasás élvezete a 11 és 16 év közöttiek körében csökkent, majd újra emelkedett. Arra is kíváncsiak

voltak a kutatók, hogy hogyan változott meg a dinamika az évek során, különösen, hogy a pandémia súlyosbította a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket. Az eredmények szerint lezárás megnövelte a lányok és fiúk közötti különbséget az olvasásélvezet tekintetében: a 2020 elején mért 2,3%-ról 11,5%-ra. Mostanra nyilvánvalóvá vált, hogy ez a szakadék kisebb, de 2021 elejéig kitarzott, ahol a különbség a fiúk és a lányok között az olvasás élvezését tekintve 10,3% volt, ismét a lányok javára. 2021 elején kevesebb 8–11 év közötti gyerek mondta azt, hogy élvezte az olvasást. Ez azt jelenti, hogy a 8–11 és 11–14 évesek között 13,2%-ról 15%-ra nőtt a különbség, a tavaszi lezárás és 2021 eleje között viszont ismét csökkent 11,7%-ra. Hasonlóképpen növekedett az olvasás élvezésének különbsége 2021 elejére azok között, akik otthon maradtak, illetve akik iskolába mentek: 2020-as tavaszi lezárás során mért 1,4%-ról 4,2%-ra. A 2020-as tavaszi lezárás során több gyerek és fiatal mondta azt, hogy az olvasás segített a mentális egészségén. Valóban, 59,3% mondta azt, hogy az olvasástól jobban érezte magát. Ez enyhén csökkent 2021 elejére, a gyerekek és fiatalok 44,6%-a mondta ugyanezt. Bár a százalék alacsonyabb, a fiatalok kétötöde még mindig azért olvas, hogy jobban érezze magát. 34,4% mondta azt, hogy az olvasás boldoggá tette, 26,1%-ot felvidített, amikor szomorú volt. 19,3% számára az olvasás kapcsolatot teremtett a világgal. A napi olvasás gyakorisága is nőtt a 2020-as tavaszi lezárás során, minden harmadik gyerek és fiatal mondta azt, hogy naponta olvastak szabadidejükben. Ezek azonban nem volt tartós, 2021 elejére az arányok a 2020 elején tapasztaltak alá csökkentek. 2021 elején több lány (33,4%) olvasott naponta szabadidejében, mint fiú (25,9%).

A 8–11 év közötti gyerekek 42,9%-a mondta azt, hogy naponta olvas, ez az arány a 11–16 év közöttiek esetében csökken, majd ismét kissé emelkedik. 51% olvas papíralapú fictiont, míg 28% online. 42,5% olvas papíralapú non fictiont, 18,2% online. 61,7% olvas dalszövegeket online, 7,9% papíralapon olvas dalszövegeket. 2021-ben magas volt a könyvtulajdonosok száma: 94,2%-nak voltak saját könyvei és 95,4%-nak voltak otthon könyvek, amiket olvashattak. Arra a kérdésre, hogy mit csináltak, amikor a pandémia idején zárva voltak a könyvesboltok és könyvtárak, kettőből egy ember azt mondta, hogy újra olvasta azokat a könyveket, amik otthon voltak, ötből kettőn többit olvastak online. Kis százalékuk töltött le először e-bookra könyvet vagy könyvtári alkalmazást. A 2020 tavaszán készült kutatás után néhány hónappal kimutatták, hogy az olvasásélvezet jelentősen megnőtt, a gyerekek és fiatalok 55,9%-a mondta azt, hogy szeret olvasni. A gyerekek megjegyzései arra utalnak, hogy a pandémia miatti iskolabezárások következtében több idejük volt olvasásra, sokaknak esélyt adott arra, hogy újra felfedezhessék az olvasás szeretetét.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy sok gyereknek még mindig nincs otthon saját könyve, és egyes válaszok azt mutatták, hogy az iskolákban és közkönyvtárakban elérhető olvasmányokhoz való hozzáférés hiánya káros hatással volt a gyerekek könyv és olvasás iránti érdeklődésére. Ez kiemeli a könyvajándékozási programok fontosságát, és annak fontosságát, hogy az iskola és a közkönyvtárak támogatják a leginkább rászoruló gyerekeket összehozva őket olyan könyvekkel, amelyek inspirálhatják őket.

A fiatalok olvasási szokásai

Szeretném bizonyítani, hogy a fiatalok, vagyis a 14–29 év közöttiek sokat olvasnak. Szeretném bizonyítani, hogy ez a csoport inkább a fantasyt választja, valamint, hogy a fiatalok inkább könyveket vesznek, mint könyvtárba járnak. Ezek igazolásához kérdőíves felmérést végeztem a 14–29 éves fiatalok, fiatal felnőttek körében. A kérdőívet a Facebookon osztottam meg, illetve a Deszy könyvajánlója nevű Facebook-csoportban, amelynek több mint 10 000 tagja

van. 2022. júliustól szeptemberig lehetett kitölteni. A 21 kérdésből álló, feleletválasztós és kifejtős kérdések többféle válaszra adtak lehetőséget.

A kérdőívet 565 fő töltötte ki. 96,8%-uk nő, 2,8%-uk férfi és 0,4% az egyéb. Az életkori megoszlást tekintve jelentősebb számban a 24–29 év közöttiek voltak, őket követte 37,5%-kal a 19–23 évesek köre, továbbá 22,5%-kal a 14–18 évesek. 235 fő vidéki városban él, 168 kistélepülésen, 114 pedig Budapesten. A válaszadók közül 9 fő jelezte, hogy falun él. Többen külföldön élnek, London, Németország, Ausztria, Erdély, Kárpátalja és Szlovákia szerepelt a helységnevek között.

Az olvasásra vonatkozó kérdések előtt megkérdezésre került mennyit használnak a telefonhasználatra, illetve a film- vagy sorozatnézési szokásokra kérdeztem rá. A telefont 59,5% napi 1–3 óra közötti időtartamban használnak a kitöltők, ezt követték 25,7%-kal azok, akik 4 vagy annál több órát használnak. 14% csak 30–60 perc között veszi igénybe az okoseszközt. Legkevesebben 30 percet használnak a telefont, mindössze 0,9%. Ha csak a közösségi média átnézésére, email-írásra és üzenetváltásra használjuk a telefont, az 1–3 óra közötti idő egy átlagos időtartam. A kitöltők 14%-a sem sorozatot, sem filmet nem szokott nézni. 6%-uk viszont nagyon sok filmet vagy sorozatot néz. A következő három kategóriában néhány százalék különbség figyelhető meg. 30,1% nagyon keveset néz filmet vagy sorozatot, ami azt jelenti, hogy csak akkor, ha ideje engedi. 30,4% keveset fogyasztja ezeket a tartalmakat. Közel volt ehhez a két kategóriához, de mégis a legtöbben válaszolták azt, hogy sokat, vagyis napi 2–3 órát néznek filmet vagy sorozatot, összesen 31%.

A kiküldött kérdőív három nagyobb egységből áll. Egyrészt a fiatalok olvasási szokásairól érdeklődtem, azaz: milyen gyakran olvasnak könyvet és online könyvet, mennyi könyvet olvasnak el 1 évben, és milyen műfajú könyveket olvasnak szívesen. A második egységben a kérdezettek vásárlási szokásait vizsgáltam, a harmadik részben pedig a fantasy olvasásáról kérdeztem a válaszadókat.

Olvasni sem könnyű – vizsgálat az olvasási szokásokról (fiatalok)

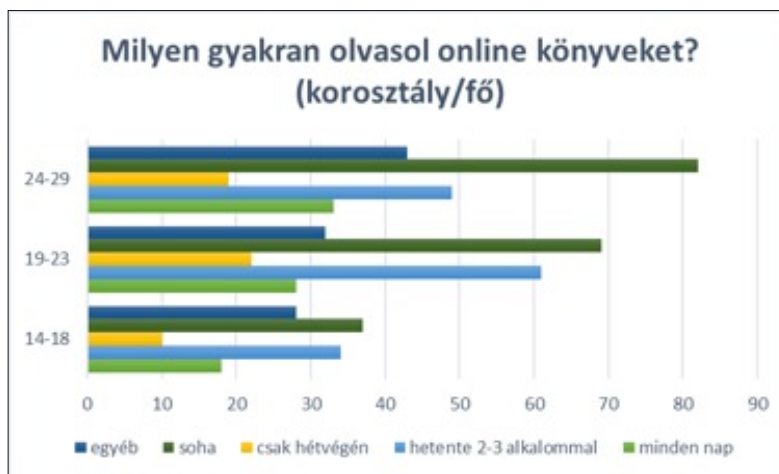
A kutatás érdekessége, hogy a fiatalokat sokszor kritizálják azért, mert nem olvasnak. A kérdőívre adott válaszok és a kutatási eredmények alapján mégis csak megállapítható, hogy a fiatalok szeretnek olvasni, gyakran vesznek könyvet a kezükbe. Az olvasás által szeretnének elmenekülni a hétköznapokból. A kutatás is jól mutatja, hogy a 14–29 év közöttiek szívesen olvasnak nyomtatott könyvet.

A válaszadók 47,6%-a minden nap olvas, 37,5% hetente 2–3 alkalommal. 5,7% csak hétvégén. Lehetőség volt saját választ is megadni, ahol a leggyakoribb az volt, hogy akkor olvasnak, ha idejük engedi, illetve, ha találnak olyan könyvet, ami érdekli őket. Az online könyvolvasásnál megfordultak a válaszok, ami azt jelenti, hogy 33,3% soha nem olvas online könyveket, 25,5% hetente 2–3 alkalommal, 14% minden nap. Ezt követik 9%-kal azok, akik csak hétvégén használják ki ezt a lehetőséget. Itt is volt lehetőség saját választ megadni, ahol a legtöbbször előfordul az volt, hogy ritkán, nagyon ritkán olvasnak online. Ami még sokszor előfordult, hogy csak akkor, ha a könyvet online vagy PDF formátumban találják meg.

2.ábra

A 2. ábrán látható, hogy mind a három életkor kategóriában minden nap olvasnak, majd ezt követi a hetente 2–3 alkalommal. A 14–18 évesek között 64 fő olvas minden nap, míg 41 hetente 2–3 alkalommal. A 19–23 évesek körében 92 fő olvas minden nap és 84-en hetente 2–3 alkalommal. A 24–29 évesek között 113 válaszadó olvas könyvet minden nap és 87-en hetente 2–3 alkalommal. A soha lehetőséget kismértékben választották, a 14–18 évesek között mindössze két fő, ennek a kétszerese volt a 19–23 évesek között. A 24–29 évesek csoportjában senki nem választotta ezt a lehetőséget.

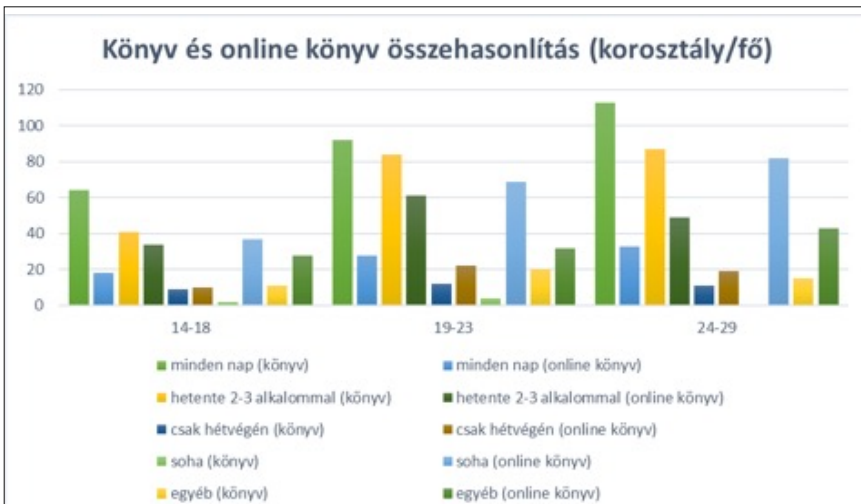
3.ábra

Saját kutatás, 2022

A 3. ábrán látható, hogy a soha lehetőség mindhárom csoportban a legtöbbet választott, majd ezt követi a hetente 2–3 alkalommal. A soha lehetőséget a 24–29 évesek csoportjában választották jórészt, összesen 82 fő, míg hetente 2–3 alkalommal 49 fő olvas online. A 19–23 éveseknél 69-en

soha nem olvasnak és 61-en hetente 2–3 alkalommal. Hasonló a helyzet a 14–18 évesek között is: soha nem olvasnak online 37-en, hetente 2–3 alkalommal 34-en. A mindennap olvasók száma a 24–29 évesek között a legmagasabb, 33. A legtöbben E-bookot használnak. A 14–18 évesek között 10 fő olvas minden nap online könyvet, a 19–23 évesek között ez a szám 28.

Az összehasonlított ábrán látható, hogy magasan kiemelkedő azoknak a száma, akik inkább papíralapú könyveket olvasnak. Volt olyan is, aki soha nem olvas, de a 24–29 év közöttieknél nem volt ilyen válaszadó. Ami szintén magasan kiemelkedik az ábrán, az a már korábban említett, hetente 2–3 alkalommal olvasók aránya. Szintén kiemelkedő azoknak a válaszadóknak a száma, akik soha nem olvasnak online könyveket. Minden csoportban előfordult ilyen válaszadó: a 14–18 évesek között 37 fő, a 19–23 évesek között 69 fő és a 24–29 éveseknél 82 válaszadó.

4.ábra

Mint a telefon használatára vonatkozó kérdésnél, a napi olvasásra fordított idő esetében is az 1–3 óra közötti lehetőség végzett első helyen 66%-kal. A 4 vagy annál több óra és a 15–30 perc válaszlehetőségek között 2,8% különbség van. A 15–30 percnyi olvasás a kitöltők 18,4%-ára, míg a 4 vagy annál több óra 15,6%-ukra jellemző.

Arra a kérdésre, hogy mennyi könyvet olvasnak el 1 évben, a kitöltők 0,4%-a válaszolta azt, hogy egyet sem. Lehetőség volt saját választ is megadni, amire majd később kitérek. A válaszadók 59,3%-a több mint 10 könyvet olvas el 1 évben, 17,7%-uk 6–10 könyvet, 11%-uk pedig 0–5 között. Mint említettem, volt lehetőség saját választ is megadni, amiből nagyon sok érkezett. Ami kiemelendő: kb. 13 fő 100 és/vagy 100–150-nél több könyvet olvas el 1 évben. 16 fő 50 vagy 50-nél több könyvet olvas el. Öten 20 vagy annál több könyvet olvasnak el 1 évben, négyen pedig 40-et. Egy kitöltő válaszolta azt, hogy 200-nál is több könyvet olvas el 1 évben. Az, hogy valakinek lehetősége van ennyi könyvet elolvasni 1 évben, két dolgot enged feltételezni: egyszerre több könyvet is olvas vagy okoseszközeit is olvasásra használja.

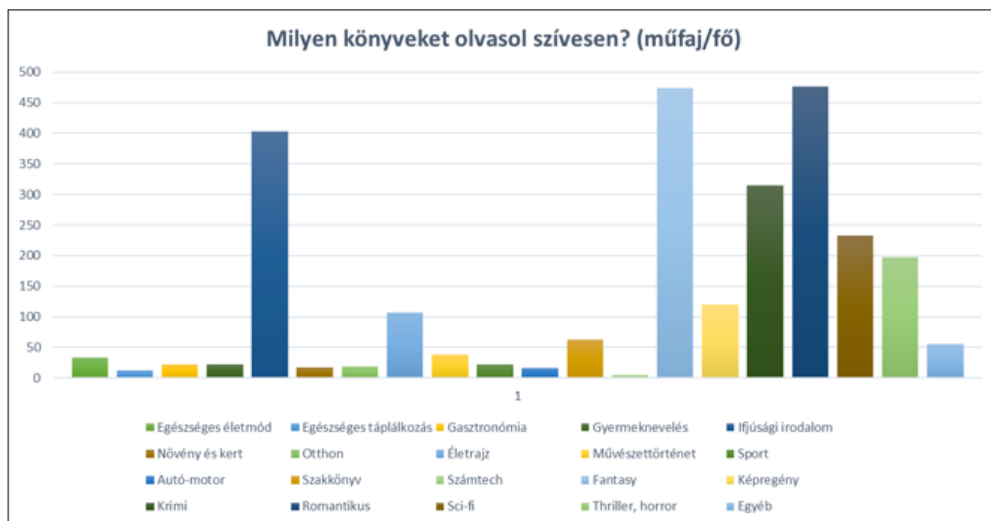
A kérdőív rákérdezett arra is, hogy mennyi könyv található az otthonukban és ezekből mennyit olvastak el. Ahogy a 5. ábra is mutatja, mindenkinek található az otthonában könyvek. A 14–18 évesek csoportjában két válaszadó van, akik semmilyen könyvet nem

olvastak otthoni gyűjteményükből. Jól mutatja a táblázat, hogy a felnőtt fiatalok körében többen 100 könyvnél többet birtokolnak otthonukban, de ők sem olvasták el mindet. Az elolvasott könyvek számánál kiemelkednek a 19–23 év közöttiek, akiknél 78 fő 1–50 könyvet olvasott el az otthon meglévőkből. Ezt követi a 24–29 évesek csoportja, közülük 76 válaszadó olvasott el 51-100 kötetet. A 14–18 évesek körében 29 válaszadónak van otthon 1–50 között a gyűjteménye, melyből 24 fő olvasta is ezeket a könyveket. Az egyéb kategóriákba olyanok tartoznak, akiknek akár több mint 1000 könyve is lehet otthonukban. Ebből többen vannak olyan válaszadók, akik nem olvasták az összeset

korosztály	Otthonukban megtalálható könyvek				egyéb	Ezekből a könyvekből az elolvasottak száma				
	0	1-50	51-100	100+		0	1-50	51-100	100+	egyéb
14-18	0	29	32	61	5	2	24	49	18	4
19-23	0	30	61	112	9	0	78	73	56	5
24-29	0	46	48	113	19	0	71	76	65	14

5. ábra
Saját kutatás, 2022

A 6. ábra jól mutatja, hogy a fiatalok egyik kedvence a romantikus történet, de szorosan ezt követi a fantasy. A két műfaj között két emberrnyi különbség figyelhető meg. Ezeket követi az ifjúsági irodalom, 403 fővel. Ezután jön a krimi 315 fővel, 233 válaszadó a thriller, horrort olvassa szívesen. 120-an a képregényeket választották, 107-en életrajzi könyveket. 198 válaszoló adott meg más műfajokat is. A leggyakrabban előfordulók: manga, történelmi regények, ezotéria, erotikus könyvek, kalandregények. Amit még ennél is többen írtak, azok a pszichológiai és szépirodalmi könyvek.

6. ábra
Saját kutatás, 2022

Vásárlási szokások

E tematikai egység keretében összesen négy kérdés vonatkozott a vásárlásra, amelyek közül egynek a megválaszolása igényelt több időt. A kérdések: milyen gyakran vásárolsz könyvet, mennyi könyvet vásárolsz 1 évben, hol vásárolsz szívesen és mi a véleményed a könyvek áráról. Az első kérdésnél 39,6% havi rendszerességgel, 38,9% évente néhány alkalommal vásárol könyvet. 15,4% félévente jutalmazza meg magát valamilyen könyvvel. 1,4% soha nem vásárol, de ehhez a válaszhoz hozzá lehet adni azokat is, akik saját válaszukban azt mondták, hogy inkább könyvtárba járnak vagy kölcsönkérik az olvasnivalót. Illetve voltak még olyan válaszadók, akik azt mondták, hogy változó, milyen gyakran vásárolnak, mert vagy akkor, ha találnak jó könyvet, vagy ha valamilyen számukra fontosjelenik meg.

Ahogy a 7. ábra is mutatja, a korcsoportok között is jelentős különbségek vannak. A 14–18 évesek között 51 fő vásárol havi rendszerességgel. Ez a szám a legmagasabb ebben a csoportban. A 19–23 éveseknél legmagasabb számban az évente néhány alkalommal válasz szerepel, 98 fővel. Havi rendszerességgel 95 fő vásárol a 24–29 évesek között. Hogy a 14–18 évesek körében kevesen vásárolnak havonta, azzal is magyarázható, hogy nem dolgoznak, önálló keresettel nem rendelkeznek. Zsebpénzt nem biztos, hogy kapnak, vagy ha mégis, akkor nem könyvekre költik, hanem szórakozásra. Amit még érdemes kiemelni, hogy voltak olyan válaszadók a fiatal és fiatal felnőtt korosztályban, akik soha nem vásárolnak könyvet. A 24–29 éves korosztályban csökkent a nem vásárlók száma.

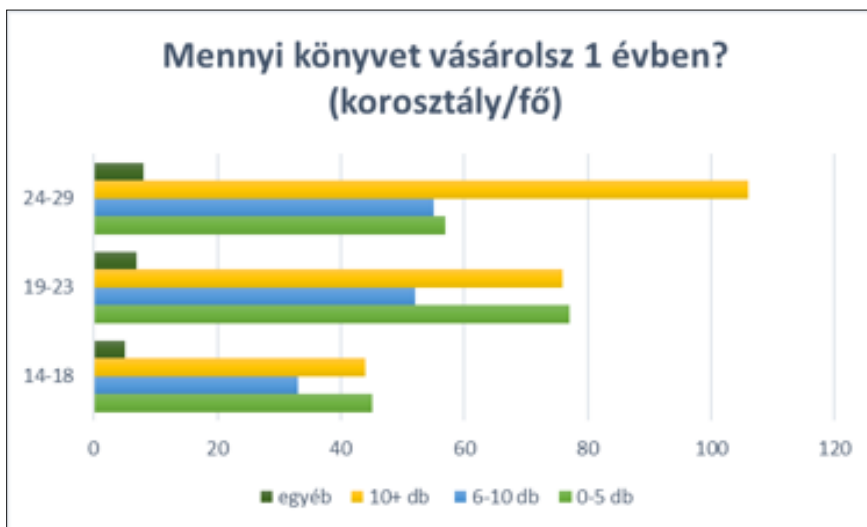

7.ábra

Saját kutatás, 2022

Hogy mennyi könyvet vásárolnak az érintettek 1 évben, a következőképpen oszlik meg: 40% vásárol több mint 10 könyvet, 31,5% 0 és 5 között, 24,8% pedig 6–10 között. Van, aki nem számolja, hogy mennyit vásárol, más azt írta, hogy változó, illetve előfordult még olyan válasz is, hogy sokat. A legjellemzőbb válaszok: 100 vagy 100 körüli a vásárolt könyvek száma, 30–40 közötti és 50+ (40–60, 60+, 70, 80+). A 14–18 évesek között a 0 és 5, illetve a 10+ között kizárólag egy válaszadónyi a különbség. Szintén ekkora mindössze a különbség a 19–23 évesek között is, csak kicsivel több válaszadóval. A 24–29 évesek körében a legtöbben

több mint 10 könyvet vásárolnak 1 évben, amit a 8. ábra is mutat. A 0–5 és a 6–10 lehetőségét választók között csak 2 fő az eltérés.

8. ábra:
Saját kutatás, 2022

A harmadik csoportba tartozó kérdések, arra vonatkoztak, hogy a válaszadók hol vásárolnak szívesen. 85,1% a hagyományos úton vásárol, vagyis könyvesboltban, 66,2% webáruházban. Itt jegyezném meg, hogy volt olyan, aki webáruházon keresztül megrendeli, majd a könyvesboltban átveszi a könyveket. 1,2%-a a válaszadóknak az antikváriumot választja. Ezeken kívül a válaszok között szerepel a moly.hu, a POKET Zsebkönyvek vagy valamilyen nagyobb könyves esemény, mint például a Könyvhét, Könyvfesztivál. Többen szeretnek használt könyveket vásárolni, más embertől például. Vannak, akik különböző adás-vételi csoportokból szerzik be az olvasnivalót.

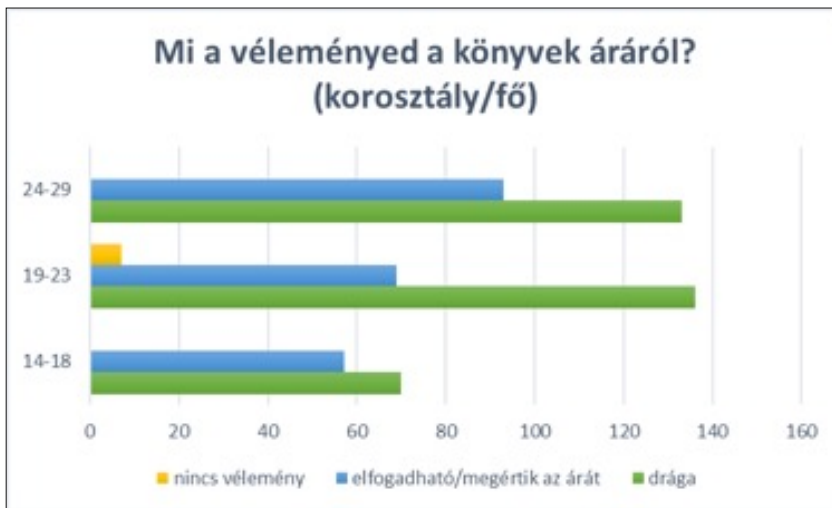
Mind a három korcsoportban igen népszerűtlen volt az antikvárium. Ezt követik az egyéb lehetőségek. A legtöbben a 24–29 évesek között választanak egyéb lehetőségeket a vásárlásra. A 19–23 és 24–29 éves korcsoportokban ugyanannyian használják a könyvesboltokat, illetve a 24–29 éveseknél többen választották a webáruházak lehetőségét is. (9. ábra) Habár már van lehetőség online válogatni az olvasnivalók között, és kényelmesen hához rendelni, érdekes módon mégis a könyvesboltok vezetnek még mindig, és népszerűek. Természetesen a boltoknak is megvan a hangulata, de a webáruházban még nagyobb kínálat elérhető.

9. ábra

Saját kutatás, 2022

A szöveges vélemények első körét a könyvek árára vonatkozóak alkották. 565 kitöltő közül 7 nem jelzett véleményt. 558 válaszadó véleményét két csoportra lehet osztani: vannak, akik már drágának találják az árakat, és vannak, akik szerint elfogadhatóak a könyvárak. A könyvárakat drágálló válaszok közé besoroltam azokat is, akik azt írták, hogy egyre jobban drágulnak. Az árakat elfogadhatónak tartók kategóriájába belevettem azokat is, akik elfogadják az árat, mert tisztában vannak a papírhiánnyal és a papír árával, illetve azzal, hogy mennyi munka van egy-egy könyv megírásával. Összesen 339 fő mondta azt, hogy drágák a könyvek és 219-en azt, hogy elfogadható az áruk, és tisztában vannak vele, hogy miért.

10. ábra

Saját kutatás, 2022

Azok közül, akik drágának tartják a könyveket, többen figyelnek arra, hogy akciósan vásároljanak. Többen online szoktak vásárolni, hiszen folyamatosan vannak különböző kedvezmények, vagy saját pontjaikat tudják beváltani. Például: a Bookline webáruházban 5–15%-os kedvezmények elérhetők minden könyvre, és a fizetés során még kupont is választhatunk, amellyel további kedvezményt kaphatunk. A könyváratok drágálló kategóriában voltak olyan válaszadók, akik szerint a könyvek már lassan luxuscikkeknek számítanak. Többen egyetértettek abban, hogy a magas árak miatt egyre kevesebben fognak olvasni. Egy idő után oda is eljuthatunk, hogy a gyerekek nem fogják ismerni a könyveket és nem fognak olvasni sem:

„Már most is szinte akciókkal és kedvezményekkel vásárolok könyveket, ha tovább tornásszák az árakat nem tudom mi lesz.” (19–23 éves női válaszadó)

„Online vásárlás esetén járnak kedvezmények, kuponok, így azzal nincs gondom. Üzletben ritkábban vásárolok jellemzően leértékelésnél vagy törzsvásárlói kártyával. A könyvek ára számomra még tűrhető, bár érezhetően drágultak az utóbbi időben.” (19–23 éves női válaszoló)

A könyváratok elfogadhatónak tartók a már említett érvek mellett tisztában vannak azzal, hogy a kiadóknak is meg kell élniük valamiből, és hogy a bejövő pénzből a szerző még kevesebbet is kaphat akár. Illetve a mostani gazdasági helyzetben, amikor minden napról napra drágul, nem lepődtek meg azon sem, hogy a könyváratok is feljebb mentek:

„Egyre drágább, mint minden. Viszont tudom, miért kerül ennyibe és hogy ez egy »befektetés«, így megéri az árát és nem sajnálom erre kiadni a pénzem.” (14-18 éves női válaszoló)

„Néha drágállom őket, de aztán eszembe jut, hogy mennyi munka van vele, mennyi kézen kell átmennie így megbarátkozom az árakkal.” (19–23 éves női válaszadó)

A „könyvmoly” válaszadók között is voltak olyanok, akik drágának találják a könyveket, és odafigyelnek arra, mikor, honnan és hogyan vásárolnak, de nem mondanak le a könyvekről, és nem is szeretnék online vagy E-book formájában olvasni, mert számukra a könyveknek eszmei értékük van:

„Az évekkal egyre jobban drágulnak. De aki könyvmoly, az így is meg fogja venni. Max kevesebbet eszik abban a hónapban. (vicc volt).” (24–29 éves női válaszadó)

Fantasy rajongók

A kutatás harmadik egysége a fantasy kitalált világára vonatkozott. Az első kérdés ezzel kapcsolatban az volt, hogy szoktak-e fantasyt olvasni. A válaszadók 88,8%-a jelezte, hogy szokott ilyen típusú könyveket olvasni, 11,2% pedig, hogy nem olvas fantasyt. Az erre épülő kérdés saját választ igényelt, amit a 11,2%, azaz 63 fő kihúzott, és még volt 11 fő azok közül, akik igennel válaszoltak, de nem volt véleményük. Tehát összesen 491 válaszadó mondta el, miért szereti a fantasy könyveket. A válaszadók egyetértettek abban, hogy ez a műfaj menekülés a szürke hétköznapok elől. A fantasy olvasása közben más világban lehetnek, amely izgalmas és lenyűgöző. Ezek a könyvek kikapcsolják a rajongókat, és nem kell törődniük a különböző elvégzendő feladatokkal. Gereben Ferenc az Olvasásismeret című könyvben fogalmazta meg ezt az ideillő idézetet: „Más esetben azt várják a könyvtől, hogy a kábítószerhez hasonlóan közvetlenül hasson az idegrendszerre, bizonyos érzéseket váltson ki...”. Arról nem is beszélve, hogy a műfajba tartozó művek cselekménye kiszámíthatatlan:

„Szeretem, ha egy történet teljesen kiszakít a valóságból és a hétköznapokból, emellett szeretem a korábbi történelmi korok hangulatát, mondavilágát és ebben a műfajban ez sok regényben megjelenik. Emellett kicsi koromtól kezdve imádtam a tündéres, manós meséket (édesanyám sok ilyet olvasott fel nekünk) és ez felnőtt koromra sem változott.” (24–29 éves női válaszoló)

Az író fantáziája szabadjára van engedve, és ámulatba ejtő, miket ki nem tud találni. Mivel az író bármit leírhat, ezáltal bármi megtörténhet. Az olvasók más világokat ismerhetnek meg és bármilyen kalandban részt vehetnek:

„Olyan világba repít el, ami a valóságtól eltér. Sokszor jobban szabadjára tudja engedni az író a fantáziáját, ha nincs a valóság keretei közé szorítva.” (1923 éves női válaszadó)

„Mert belecsempész egy kis csavart az író, ami a valóságban nem történhet meg. Úgy csavarja a cselekményt, a szereplőket, a helyet és az időt, ahogy ő szeretné. Ezért is van nálam a top3-ban fantasy könyv. Persze ez nem jelenti azt, hogy a többi műfajt nem szeretem.” (19–23 éves női válaszadó)

Amit ez az idézet elmond, az elképesztő. A 14–18 évesek között a legtöbben (127-ből 100-an) olvasnak fantasyt, és lehet, hogy ez volt az első műfaj, amellyel megszerették az olvasást. A testvérem 12 éves volt, amikor először fantasy könyvet olvasott. Ez nem más volt, mint Cassandra Clare-től Az angyal – Pokoli szerkezetek 1. című könyv, amit majdnem 5 nap alatt olvasott ki, majd elolvasta a másik két részt is. A mai napig a kedvenc írója Cassandra Clare, és a kedvenc trilógiája tőle, amit bármikor elolvas:

„Engem a fantasy világok ragadtak meg a legjobban, mert képes teljesen kiragadni a hétköznapokból, szó szerint (amikor olvasok, hozzám nem szabad beszélni, mert meg sem hallom, ha valaki egyáltalán mellettem van).” (14–18 éves női válaszoló)

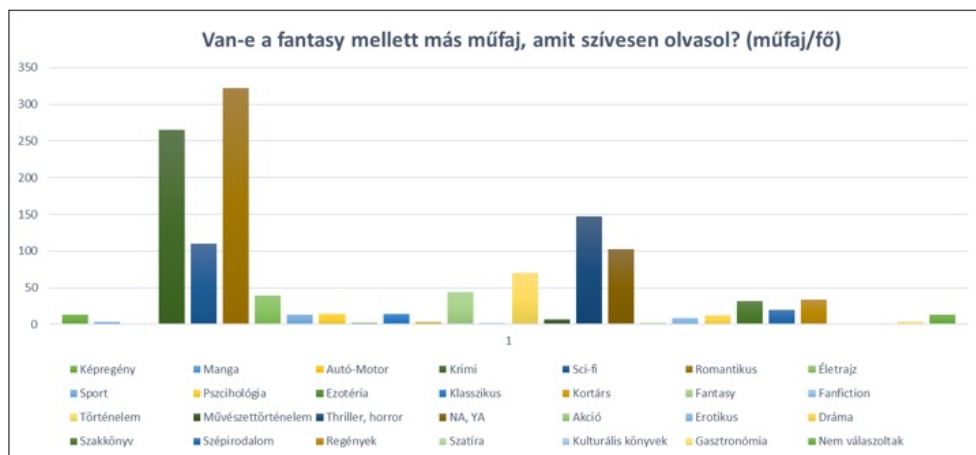
Ez a műfaj rengeteg rajongót vonz, akik töretlenül ott vannak az adott író vagy íróknak mellett. Olvasták az összes könyvüket, emlékeznek mindenre a történetekből, különböző csoportokban vannak benne, ahol teóriákat gyártanak vagy rajzokat készítenek a szereplőkről. A fantasy segíthet a fiatalok számára megnyitni, hiszen a műfaj rajongójaként megismerkedhetnek új emberekkel, akik nem fognak furán nézni, hogy milyen könyveket olvasnak:

„Néha jó olyanokat olvasni, ami nem a valóság :DD illetve azt is nagyon szeretem ha egy kitalált valami összefogja az embereket. Például ha valaki mond egy tipikus valamit egy adott könyvből az sok embernek nem mond semmit mert nem tudja mit jelent/miből származik. Viszont ha két fan találkozik és értik hogy miről van szó/ miről beszél a másik olyan jó érzés tartozni egy közösséghez és kibeszélni a dolgokat. :DD” (19–23 éves női válaszoló)

Fantasy témában a következő kérdések arra vonatkoztak, hogy ki a kedvenc írójuk és mi a kedvenc sorozatuk. 61,1% választotta J. K. Rowling írónt, akinek Harry Potter könyveire 63,4% szavazott. Második helyen Cassandra Clare van 50,6%-kal. Clare könyvsorozataiból három került a kedvencek közé, ezek pedig A végzet ereklyéi, a Pokoli szerkezetek és a Gonosz fortélyok. A legtöbben, 41,9% a A végzet ereklyéi című sorozatot ismerik, ezt követi a Pokoli szerkezetek 33,8%-kal, majd a Gonosz fortélyok 19,1%-kal. A következő Sarah J. Maas 47,3%-kal, a nevéhez pedig az Üvegtrón-sorozat és a Tüskék és rózsák udvara fűződik, amely a listában 32,2%-kal, illetve 36,5%-kal szerepel. Stephenie Meyer 27,3%-kal van a negyedik helyen, míg híres könyvsorozata az Alkonyat 25,5%-kal nyolcadik a listán. Ezután egy holtverseny következik Leigh Bardugo és Rick Rirdan között 24,4%-kal. Bardugo nevéhez fűződik a Grisaverzum, míg Rirdan nevéhez a Percy Jackson. A válaszadók 27,8%-a választotta a Percy Jackson könyveket és 24,4% a Grisaverzumot. Utánuk következik J. R. R. Tolkien 21,8%-kal, kinek könyvei a könyves listában a tizenkettedik helyen foglalnak helyet, 17,9%-kal. A következő helyen a horror királya, Stephen King van, 21,3%-kal. King A setét torony című könyvsorozata nem került be a listára, összesen 2,3% választotta. A horror királya után a kilencedik helyen Suzanne Collins következik 20,7% szavazattal, akihez Az éhezők viadalt-trilógia kapcsolódik, 28,3%-kal. Tizedik helyen van 16,6%-os szavazataránnyal George R. R. Martin. Könyve, a Trónok harca nem került be a TOP 13 könyvsorozat közé, összesen

15% szavazott rá. A könyvlistában tizedik helyre került a Narnia krónikái 19,5%-kal és tizenharmadik helyen van a The Witcher/Vajak könyvek, 17,5%-kal. Elgondolkodtató, hogy egy-egy író több szavazatot kapott, mint a könyve, de előfordulhat, hogy az adott könyv vagy könyvsorozat tetszett a kitöltőknek, de az íróval nem szimpatizálnak. Például az évek során J. K. Rowling elég sok botrányba keveredett, ezért sokan elpártoltak az írónő mint személy mellől, de könyveit továbbra is sokan olvassák. Látható az is, hogy az „újabbnak” számító nevek kezdik átvenni a piacot, vagy már át is vették. Újak érkeztek versenybe, mégis a régi klasszikusokat nem lehet letaszítani a trónról. Cassandra Clare folyamatosan ontja a jobbnál jobb könyveket, és hatalmas rajongótábora van, amit megerősít, hogy mindkét listában stabilan a második helyen van.

A kérdőív utolsó kérdése arra vonatkozott, hogy akik olvasnak fantasyt, milyen más műfajokat olvasnak szívesen emellett. Összesen 13 kitöltő nem válaszolt erre a kérdésre. A válaszok között új műfaj, ami eddig nem került elő a kérdőív kitöltése során, nem jelent meg. Mint ahogy a kedvenc műfajnál, itt is (11. ábra) az derült ki, hogy a legtöbben romantikus könyveket olvasnak, ezt követi a krimi. A válaszok között a krimi és a romantikus könyvek szinte mindig együtt szerepeltek. Ami még magasan szárnyalt a műfajokat tekintve, az a thriller és a horror párosa. Rengeteg ember olvas pszichothrillert. Akik a fantasyt kedvelik, mind első helyre sorolták a műfajt, s csak ezután következett náluk a többi. A történelmi kategóriába beletartoznak a különböző korok eseményeiről szóló, illetve a romantikus történelmi könyvek is. A regények is sokfélék, vannak, akik családregényt olvasnak (4 válaszadó) vagy kalandregényt (17 válaszadó). Akik a pszichológiai könyveket írták be, legtöbben önismerettel foglalkozó műveket olvasnak. Ami még kiemelendő, hogy a szakkönyvek között is rengeteg fajta volt. Vannak, akik gyereknevelésről olvasnak vagy éppen kutyákról.

11. ábra
Saját kutatás, 2022

A kutatásról elmondható, hogy a részvétel igen magas volt, a női válaszadók voltak többségben. Az első egység számai jól mutatják, hogy a fiatalok, vagyis a 14–29 év közöttiek szívesen olvasnak. Minden napos rendszerességgel vagy hetente 2–3 alkalommal, szívesen vesznek

könyvet a kezükbe. Az adatokból az is kiderül, hogy az olvasók szívesen töltik az idejüket ezzel a kikapcsolódási lehetőséggel, hiszen többen több mint 10 könyvet, de egyes válaszadók százas nagyságrendben is olvasnak könyveket. Inkább megvásárolják a könyveket, hiszen annak eszmei értéke is van sokak számára. Könyvmolyok számára fontos, hogy otthon a polcon meglegyen a kedvenc könyv, ők legyenek a könyv első olvasói, szeretik az új könyv illatát. Kényesen ügyelnek arra, hogy a könyv ne törjön meg, ne legyen peccéses, számfűles. A könyvvásárlás általában hagyományos módon történik, tehát az esetek nagy többségében könyvesboltban. Sokan túl drágának tartják a könyveket, viszont akik olvasnak, általában tisztában vannak a könyvpiac nehézségeivel, illetve, hogy mennyi munka, mire egy könyv az üzletbe kerül. A többség szereti a fantasy világát, de ezen válaszadók nagy számban olvasnak romantikus könyveket is. Ez szorosan összefügg azzal, hogy a fantasy világán túl a könyvek szeretetének egyik lényege, hogy kikapcsolnak, szórakoztatnak és egy másik világba repítik az olvasót.

Összegzés és kezdeményezések

A dolgozat a fiatalok olvasási szokásaival foglalkozik, ami részletesen bemutatja, hogy miért fontos az olvasás témájával foglalkozni, milyen változások történtek az évek alatt. Magába foglalja egy 21 kérdésből álló online kérdőív feldolgozását is. Három fontos hipotézis merült fel, amelyekre ezzel a kérdőívvel kerestük a választ: 1. A fiatalok, vagyis a 14–29 év közöttiek sok könyvet olvasnak, 2. egyre aktívabbak a 14–29 év közöttiek a könyvvásárlás terén, és egyre kevesebb a könyvtárhasználat, 3. inkább a fantasyt választják, mint egy önéletrajzi könyvet.

A kutatási eredmény jól mutatja, hogy a fiatalok, vagyis a 14–29 év közöttiek szívesen és sokat olvasnak. A fiatal felnőttek kiemelkedőbben sokat foglalkoznak az olvasással. A válaszadók szívesen töltenek el időt a könyvek világában, ezt jól mutatja az is, hogy többen több mint 10 könyvet olvasnak el egy évben.

Ahogy a negyedik fejezet első része is leírja, a fiatalok inkább megveszik a könyveket. Ezeknek a könyveknek eszmei értékük van és fontosak számukra, főleg, ha kedvenc írójuk vagy írónőjük új művét vették meg. A hagyományos, hangulatos verziót választják többen, ez a könyvesbolt. Bemennek, megveszik az olvasnivalót és már bele is kezdhetnek. Nem kell várniuk semmire. Az árakkal pedig a legtöbb válaszadó tisztában van. Tudják, hogy mi történik a könyvpiacra, tudják miért drágák a könyvek, mégsem retenti el ez őket kedvenc hobbijuktól.

A negyedik fejezet második része mutatja be, hogy a fiatalok szeretnek fantasyt olvasni. Az oka pedig, hogy ez a műfaj a válaszadók számára izgalmas, kikapcsoló. Elmenekülhetnek a hétköznapiak elől, miközben egy elképzelhetetlen kalandban vesznek részt. Legtöbben a nagy hírnevű írókat és írónőket választják, de egyre több új író könyve jelenik meg ebben a műfajban.

Bár az eredmények jól mutatják, hogy a fiatalok szívesen olvasnak és kapcsolódnak ki ezzel a tevékenységgel, sokan vannak mégis, akik egyáltalán nem olvasnak, mert számukra unalmas. Ezért az olvasás megkedveltetésére az utóbbi években – amióta az elektronikus eszközök ennyire benne vannak a mindennapjainkban – egyre több kezdeményezés jelent meg. Az első legfontosabb kezdeményezés a POKET Zsebkönyvek, amely Vecsei H. Miklós színész ötlete volt. A POKET egy zsebkönyv-projekt. A zsebkönyvek automatákból érhetőek el, s okostelefon-méretűek. A könyvek 1500 forintosak, klasszikus és kortárs művek. A kezdeményezés célja az olvasás népszerűsítésén túl, hogy a zsebkönyvből kilógó színes könyvek tulajdonosai egy összenézés erejéig is társak lehessenek. A zsebkönyvek mindig valakinek az ajánlásával

kerülnek be az automatákba, ilyen például A nagy gatsby Wunderlich József ajánlásával, vagy az Egy elmebeteg nő naplója Dr. Zacher Gáboréval. Külön van egy nagyobb POKET, ami a Mondjad Atikám! című előadás forgatókönyvét tartalmazza.

A másik két kezdeményezés, amit itt érdemes kiemelni, a moly.hu és a Deszy könyvajánlója. A moly.hu egy könyves weboldal, inkább könyvmolyoknak való, de rengeteg hír és érdekesség is megtalálható itt. Jelenleg 323 858 tagja van. A moly egy olvasástámogató szolgáltatás. Célja, hogy olyan olvasásélményekhez segítse az embereket, amelyekkel többek lesznek. Lehetőség van az oldalon könyvek, alkotók értékelésére, könyvekkel és olvasással kapcsolatos élményeket megosztani. Segíti a könyvhöz jutás lehetőségét is, megjelenítve a forrásokat, ahol az adott könyv megvásárolható. Lehetőség van még adás-vételre és cserére is. Deszy blogja inkább a könyvrajongóknak szól. Az oldalon könyves hírek, vélemények érhetőek el, minden, ami könyvvel kapcsolatos. Így filmes adaptációkról is ír, elmondja a véleményét filmekről, sorozatokról. Deszy ezenkívül egy Facebook oldalt is vezet és elérhető két zárt csoportja is, ahol könyveket ajánlanak egymásnak a tagok vagy segítenek megtalálni bizonyos könyveket.

Amikről még érdemes beszélni: a Merengő és a Wattpad. Mindkét oldalon lehetőség van történetek, könyvek megosztására, amelyeket a lelkes felhasználók írtak. A Merengő egy fanfiction oldal. 2004 óta működő oldal lényege, hogy írók, írópalánták az olvasók számára novellákat, egyperceseket, regényeket vagy verseket osztanak meg. A felhasználóknak lehetőségük van kritikákat írni az adott olvasmányhoz. A Wattpad szintén ingyenes használható oldal, alkalmazás, ahol könyveket, történeteket, egyperceseket lehet megosztani. 2006-ban alapították és már több, mint 40 millió felhasználója van. Wattpadon szintén az írók és amatőr írók oszthatják meg történeteiket, könyveiket, amelyeket a felhasználók véleményezni tudnak. A könyvek legtöbbször fanfiction, romantikus. Lehetőség van olvasólistát készíteni, embereket követni és üzenetet küldeni a másoknak. Keresésénél kiválaszthatjuk a nyelvet is, így még gyakorolni is lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM:**Könyvek**

- Bernát Anikó–Hudácskó Szilvia (2020): *Könyv olvasási és könyvvásárlási szokások*, TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. megrendelésére készült, Budapest
- Christina Clark and Irene Picton (2021): *Children and young people's reading engagement in 2021*, National Literacy Trust, United Kingdom (fordította: Frisch Dóra, átnézte: Frisch Mónika)
- Christopher Benjamin Menadue–Susan Jacups (2018): *Who Reads Science Fiction and Fantasy, and How Do They Feel About Science?* Preliminary Findings From an Online Survey, America (fordította: Frisch Dóra, átnézte: Frisch Mónika)
- Gereben Ferenc–Katsányi Sándor–Nagy Attila (1979): *Olvasásismeret*, Tankönyvkiadó, Budapest
- Oktatási Hivatal (2019): *A PISA 2018 eredményei*, https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatasi/nemzetkozi_merekek/pisa/PISA2018_eredmenyek_1203.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2022-09-06)
- Oktatási Hivatal (2019): *PISA 2018 Összefoglaló jelentés*

Folyóiratok

- Gombos Péter–Csimá Melinda (2019): A digitális bennszülöttek olvasási kedve, olvasáshoz való viszonya a 2017-es és 2019-es felmérések tükrében, *Anyanyelvi kultúrák közvetítés* 2(2), 45–57.
- Komlóssy Ákos (2000): Olvasás és pedagógia, *Olvasás Portál* <https://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=93>
- Varju Zsuzsanna (1999): *A fantasy Magyarországon, Olvasáspedagógia*, 1999/1.szám, <https://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=44> (utolsó letöltés dátuma: 2022-10-06)

INTERNETES ELÉRHETŐSÉGEK:

- Clerget-Tasi Barbara (2019): A mai gyermekeknek már nem hősökre van szükségük, *CSALAD.HU*, <https://csalad.hu/csaladban-elni/a-mai-gyermekeknek-mar-nem-hosokra-va-szukseguik> (utolsó letöltés dátuma: 2022-09-14)
- Deszy könyvajánlója (2021): *A papírhány nemcsak a hazai kiadást sújtja – na de miért van papírhány?;* <http://www.deszy-konyv.hu/2021/10/a-papirhany-nem-csak-hazai-kiadast.html> (utolsó letöltés dátuma: 2022-09-16)
- Fiala Borcsa (2019): „Hatalmas a tanárok felelőssége, szerintem fel sem fogják, mekkora” – vélemények a kötelező olvasmányok kálváriájában, WMN, : <https://wmn.hu/ugy/51400-hatalmas-a-tanarok-felelossege-szerintem-fel-sem-fogjak-mekkoraa-velemenyek-a-kotelezo-olvasmanyok-kalvariajaban> (utolsó letöltés dátuma: 2022-09-15)
- fk (2021): Papírhány fenyegeti a könyvkiadást, *Bookline.*; <https://konyvesmagazin.hu/friss/papirhany.html> (utolsó letöltés dátuma: 2022-09-16)
- KSH: *A könyvkiadás főbb jellemzői*, 2020, https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kkiadas/2020/index.html?fbclid=IwAR3m6_oa53EYUxjbCwQEzSGG2n3PdAHdJsvJLbSxtdaS8JEceZ7MrjUpvCI#avilgnpessgnekharmadatbbknyvetolvasotthangosknyvethallgatott2020banmintazelzvbvn (utolsó letöltés dátuma: 2022-08-22)
- Merengő Fanfiction, merengo.hu, <https://www.merengo.hu/viewpage.php?page=community> (utolsó letöltés dátuma: 2022-10-17)
- moly.hu: *Rólunk*, <https://moly.hu/> (utolsó letöltés dátuma: 2022-10-07)

- Népszava (2019): *Nincsen miből tanítani: küzdenek a tanárok a szűkülő tankönyv választékkal*, <https://www.penzcentrum.hu/oktatas/20190408/nincs-mibol-tanitani-kuzdenek-a-tanarok-a-szukulo-tankonyv-valasztekkal-1076687> (utolsó letöltés dátuma: 2022-09-15)
- POKET Zsebkönyvek: *Rólunk*, <https://poketonline.hu/> (utolsó letöltés dátuma: 2022-10-07)
- sa (2022): Nagyot drágulnak idén a könyvek, már nem elég az inflációhoz igazítani az árakat, Bookline, https://konyvesmagazin.hu/friss/konyvar_dragulas.html (utolsó letöltés dátuma: 2022-09-16)
- Vágó Júlia (2020): A mese 5 jótékony hatása a gyerekre: igen fontos készségeket fejleszt, *Femina*, <https://femina.hu/gyerek/mese-fejleszto-hatasa-szakerto/> (utolsó letöltés dátuma: 2022-09-06)
- Wikipedia: *Fantasy*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Fantasy#Traits> (utolsó letöltés dátuma: 2022-05-10)

Hevér Csenge

Konzulens tanár: Dr. Laki Ildikó főiskolai docens

Művészetterápia és közművelődés – Szükség van-e a közművelődésben a művészetterápiára?

Absztrakt:

Magyarországon fontos feladatot tölt be a közművelődés kulturális és tanítási szempontból. Emellett a művészetterápia egyre elterjedtebb módszer. A kutatásom során szeretném megvizsgálni, hogy a közművelődésbe beépített művészetterápia képes-e mindenki számára lehetőséget biztosítani a mentális egészség gondozására. Emellett szeretném tanulmányozni, hogy a közművelődés és a művészetterápia között milyen kapcsolat található meg. Ezenfelül a kutatás arra is kiterjed, hogy a közművelődés rendszerébe beépíthető-e a művészetterápia, továbbá figyelmet fordít a közművelődési rendezvényekben, programokban megtalálható művészetterápiás módszerekre. A kutatás során különböző szekunder források felhasználására, emellett interjúk készítésére került sor. Mint további kutatási terület, felmerül más művészetterápiás formák lehetséges felhasználása és a közművelődés paradigmaváltásához kapcsolódó attitűd.

Abstract:

In Hungary, general education has an important role in education and in culture. In addition, art therapy has been gaining more and more recognition. In my research, I would like to examine if general education combined with art therapy was able to make available mental health for everyone. Moreover, I would like to study what kind of relationship art therapy and general education share. During the research, secondary sources were used and also, interviews were made. It is possible to search further with the topics of other kinds of art therapy forms usability in general education and the attitudes towards the changes of the general education.

Bevezetés

A modern társadalom egyik legnagyobb kihívása a mentális egészség javítása, megőrzése, ápolása. Az elmúlt időszakban különféle nehézségek jelentek meg, amelyek lélektani hatásai cáfolhatatlanok: a Covid-időszak, a háború és az energiaválság. Mindezen tényezők előtérbe helyezték a mentális egészség gondozását.

Ebből adódóan jelen munka arra fókuszál, hogyan is válhatna elérhetővé a mentális egészség ápolása, javítása mindenki számára a társadalomban. Megoldást kínálhatnak-e a közművelődésbe integrált művészetterápiás foglalkozások.

A dolgozat a művészetterápia és a közművelődés kapcsolatának jelenkori állapotát vizsgálja, valamint a művészetterápia beágyazódását a budapesti közművelődési házak programjaiba. A

téma érdekessége abban rejlik, hogy a művészetterápia segíti az önfejlesztést, az önismeretet. Emellett fejleszti a problémamegoldási és időbeosztási képességeket is, ami kihatással lehet a szabadidős tevékenységekre. Ezenfelül kikapcsolódási lehetőséget biztosít emberek, csoportok számára, akár a közösségformálást is serkentve. Ezzel párhuzamosan a közművelődés a tanítással egybekötött szórakozásra és a közösségek létrehozására fókuszál. E két fő tevékenységet összeköti a személyiségfejlesztéssel.

A dolgozat három fejezete, kiegészítve a bevezetéssel és az összefoglalással a közművelődés mint diszciplína alapfogalmainak, célkitűzéseinek és jelenlegi keretrendszerének tisztázását követően a művészetterápia lényegével, jótékony hatásaival foglalkozik, a két terület közös szegmenseit vizsgálva. A harmadik fejezet a művészetterápia és a közművelődés közös szegmensével foglalkozik. Ennek keretében elemzi a budapesti művelődési házak programjait, rendezvényeit abból a szempontból, milyen a kapcsolatuk a művészetterápiával. Ehhez interjúk készültek mindkét terület képviselőivel: a művészetterapeuták a közművelődéssel, míg a közművelődésben dolgozók a művészetterápiával kapcsolatban fejtették ki gondolataikat.

Az eddigi kutatások többsége a közművelődés területén működő művészetpedagógiával foglalkozik. Éppen ezért lenne érdemes megvizsgálni, milyen folyamat jönne létre azáltal, ha a művészetterápia integrálná a közművelődés kereteibe.

A dolgozat a következő kérdéseket vizsgálja:

- Mi jellemzi a művészetterápia és a közművelődés jelenlegi kapcsolatát?
- A Budapesten található művelődési házak létrehozna-e művészetterápiával kapcsolatos programokat, rendezvényeket?
- Milyen művészetterápiás eszközöket, elemeket lehetne integrálni a közművelődésbe, amelyek segíthetik a jelenlegi rendszerét?
- A művészetterápia és a közművelődés integrálva elérhetővé teszi-e amentális egészség gondozását minden társadalmi réteg számára?
- A hipotézis, melyet jelen munka vizsgál: a közművelődési keretekbe integrált művészetterápia segítségével minden társadalmi csoport számára lehetőség nyílik a mentális egészség gondozására, ápolására.

A legfontosabb szakirodalmak, amelyekre a dolgozatom épül: Durkó Mátyás *A felnőttnevelés és közművelődés új útjai* című könyve, valamint Antalfai Márta *Alkotás és kibontakozás – A Katarzis Komplex Művészetterápia elmélete és gyakorlata* továbbá Boldizsár Ildikó *Meseterápia – Mesék a gyógyításban* és a *mindennapokban* című kötete.

E dolgozat a 36. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készült, amely rendezvény keretein belül különdíjban is részesült.

A közművelődés keretei

A közművelődés rengeteg célkitűzése alkalmazkodik mind az emberek szükségleteihez, mind a modern társadalomhoz. Így most nem is sorolom fel mind, csupán azokat a tényezőket, amelyek ismerete szükséges ahhoz, hogy vizsgálhatóvá váljanak e diszciplína és a művészetterápia közös halmazai, eltérései, együttes működésük lehetőségei.

Néhány alapvető terület, amelyet a közművelődés szem előtt tart és kiemelten fontosként kezel: művelődés, nevelés, önevelés, szórakozás. E tényezők közül kiemelendő az önevelés, amely visszatérő fogalom lesz a művészetterápia szemszögéből is¹

Ez azt jelenti, hogy a közművelődésben az oktatás mellett fontos szerepet tölt be az emberek tanulása és annak segítése. Vagyis a közművelődés a kultúra és az oktatás egyik sarokpillére társadalmunkban.

A célok között szerepel: a résztvevők nevelése és önevelésük serkentése, segítése; az élethosszig tartó tanulás lehetőségének megteremtése; a személyiségformálódás és -formálás megvalósítása.² Ezek az elemek elhelyezhetőek a korábban említett alapterületeken.

A fent említett tényezők mind a tanulás irányába mutatnak. Ez azt jelenti, a posztmodern társadalomban az embereknek folyamatosan fejlődniük és változniuk kell, ami segítséget nyújt abban, hogy egy változó világban is meg tudják állni a helyüket. Ennek elengedhetetlen elemei a tudásszerzés és az önfejlesztés.

Élethosszig tartó tanulás

Az elmúlt években az andragógia, a közművelődés és a felnőttképzés nagy hangsúlyt fektetett az élethosszig tartó tanulás fogalmára, ismertetésére és népszerűsítésre. Az ok „egyszerű”: a rohamos léptekben fejlődő világgal lépést kell tartania az egyes embernek is.

Ezt a jelenséget az Európa Unió is felismerte még a huszadik században, és ennek megfelelően hozott intézkedéseket. A gazdasági és politikai egyesülés létrehozott egy lifelong learning koncepciót, amelynek lényege, hogy a folyamatos tanulás valamilyen formában megvalósuljon. Jelenleg a továbbképzések és a tanfolyamok kapnak kiemelkedő szerepet az informális tanulással szemben. A folyamatos tanulás kihat az oktatás, a gazdaság és a foglalkoztatás területére is.³

Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a mai modern társadalomban a tényezők hatással vannak egymásra és szorosan összekapcsolódnak. Ez megmutatkozik olyan esetekben, amikor a társadalom egyik szegmensének fejlesztése sokkal szélesebb körű megoldásrendszert igényel, mint a gyors „tűzoltás”. Ebből adódik, hogy a posztmodern társadalomban több területnek kell összefognia ahhoz, hogy a felmerült probléma megoldására működő lépéseket tegyenek.

Visszatérve az élethosszig tartó tanulásra, az Európai Unió megállapított nyolc kulcskompetenciát, amelyek fejlesztésére a tagállamoknak figyelmet kell fordítaniuk.⁴ Az összes kulcskompetencia hasonlóságokat mutat a kommunikációhasználat és a problémamegoldás területein. Ez magában hordozza, hogy e két készséget tartják a modern társadalom működésében a legfontosabb elemeknek. Viszont ezek fejlesztése lehetőséget nyújt a könnyebb együttműködésre. Amit szem előtt kell tartani, hogy e kompetenciák elsajátítása időigényes, és adott személytől függ, mennyi időre van szüksége ehhez.

A nyolc kulcskompetencia tanítása és használata, kiegészítve az Európai Unió által megfogalmazott

¹ Durkó Máttyás (1999): A felnőttnevelés és közművelődés új útjai, Magyar Művelődési Intézet, 9–10.

² Uo.

³ Óhidy Andrea (2021): Élethosszig tanulni, Gondolat Kiadó, 141–143.

⁴ Óhidy Andrea (2021): i. m., 150–151.

egyéb ajánlásokkal, lehetővé teszi a kultúrák egymásra épülését, a multikulturalizmust, ami azt is jelenti, hogy különböző kultúrák hatással vannak egymásra.⁵

Ez magába foglalja a magyar kultúra megváltozását is, ami a kultúrafogyasztásra is hatással lehet. A szociális érzékenyítés előtérbe kerül azáltal, hogy most már nem csak nemzeti szinten válik szükségessé, hanem a nemzetközi szinten is megjelenik. Ehhez tökéletesen kapcsolhatók a kompetenciák, amelyek fejlesztése lehetőséget nyújthat a másik ember hatékonyabb megértésére.

A felsorolt intézkedésekből, tudatos döntésekből levonható a következtetés, hogy a végleges, nagy célkitűzés, amelyre az Európai Unió is összehozta, az emberek folyamatos fejlesztése különböző szempontokból. E folyamat akár önfejlesztés útján is megvalósítható.

Önfejlesztés

A közművelődés segítséget nyújthat az Európai Unió meghatározta célok eléréséhez azáltal, hogy a művelődés az egyik alapja – elkerülhetetlenné válik oktatás és tanulás ösztönzése ezekben az intézményekben.

A lifelong learninget össze is lehet kapcsolni az önfejlesztéssel. A tanulás meghatározza a célokat, a sikereket, a motivációt. Hatással van az életvitelre – legnagyobb mértékben a kultúrafogyasztásra – és a személyiségre, azon belül a fejlesztésére. Ezenfelül befolyásolja a személyes kapcsolatokat, a szabadidős foglalkozásokat, az egészség megőrzését is.⁶

Vagyis levonható a következtetés: minél tájékozottabbak az emberek, annál több mindent megkérdőjeleznek és megváltoztatnak az életükben, s e változásokat úgy alakítják, hogy számukra megfeleljenek. Viszont az ehhez szükséges tudás, amelynek megszerzése rengeteg időt és energiát igényel, az oktatásban is elkezdődhet. Ha a köz- és felsőoktatásban nem kerül rá sor, megszerzhető az életút későbbi szakaszaiban is.

A munkaerőpiac várható változása miatt feltételezően az informális tanulás segítségével elsajátított tudás megjelenésére is szükség lehet a munka világában (amikor is a munkavállalónak nem feltétlenül van oklevele az adott tanulmányokról, a szakmai tapasztalata azonban ellensúlyozza ezt).

Ezenkívül az önismeret és -fejlesztés segíti az emberek motivációjának megtalálását azáltal, hogy felismerhetővé válnak azok a területek, amelyek örömet okoznak nekik. Ezen a ponton kapcsolódik be a folyamatba az élethosszig tartó tanulás. Ha valaki megtalálja azt a területet, amelyen folyamatosan fejlődhetne, mivel örömet leli sikereiben, akkor szívesen tanul és tudása elmélyül.

Mindemellett a közművelődésnek biztosítania kell a második esély lehetőségét azok számára, akiket a lemorzsolódás veszélyeztet társadalmilag, anyagilag és minden egyéb szempontból.⁷ Vagyis itt is újra feltűnik az oktatás, tanulás fontossága mint kitörési lehetőség az adott szituációból.

A nevelési technikák a közművelődésben eltolódtak a szórakoztatva tanítás irányába. Ebből következően olyan programok megszervezése kerül előtérbe, amelyek ötvözik e tényezőket, vagyis egyszerre jelenik meg a könnyen befogadható tudás és az ismeretek megszerzésének lehetősége anélkül, hogy előzetes tanulásra volna szükség.

⁵ Anatlóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér szerk. (2009): Vészjelzések a kultúráról, Nemzeti Kulturális Alap, 55.

⁶ Mócz Dóra (2013): Az andragógia elmélete, története, társadalmi funkciói, gyakorlata, Eötvös József Kiadó, 29.

⁷ Harangi László – Pordányi Sarolta (szerk.) (2000): Felnőttképzés a közművelődésben, Magyar Művelődési Intézet, 63–65.

A szabadidő eltöltése

Már azáltal, hogy az emberek részt vesznek a programokon, a közművelődés egyik célja teljesül, amely a szabadidős tevékenységek formálására irányul. A szabadidő formálása segíti a személyiségfejlesztést is, mivel a részvétel tudatos döntéshozattal és időbeosztással társul, ami elősegíthet változásokat az élet más területein is.⁸

Ez azért fontos tényező, mivel az emberek többsége nem is tudatosítja, mennyi szabad idővel is rendelkezik egy adott időpontban, ha nem fordít rá különösebb figyelmet. Viszont rendszeres programokkal a résztvevők megtanulják a saját időbeosztásukat kezelni, ami bármilyen környezetben hasznossá válhat a hétköznapi életben is. Ezenkívül a prioritások kialakításának folyamata is elkezdődhet.

Mindemellett a saját érdeklődés feltámasztása, kibontakoztatása, kielégítése is hatással van a személyiségre⁹ azáltal, hogy szabadidős tevékenységek segítenek a stressz levezetésében és elvonatkoztatni a mindennapok szituációjától, problémáitól. Továbbá kikapcsolódást nyújtanak, ezáltal a személy energiaszintje stabilabbá válhat.

Ebből adódóan kifejezetten fontos, hogyan is tölti valaki a szabad perceit. Ehhez segítséget tud adni a közművelődés: a résztvevőknek csak el kell dönteniük, hogy szeretnének-e eljönni a programra, nem kell maguknak megszervezniük.

Budapesten rengeteg kulturális intézmény létezik az egyéb szórakozási lehetőségek mellett. Ez a tényező megnehezítheti a választás folyamatát.

Felmerülő nehézségek

Az egyik legnagyobb probléma, amellyel a közművelődés küzd, a lemorzsolódók bevonása az intézményi keretekbe, ahol segítséget, kitörési lehetőséget kaphatnak.

Viszont ez egy ördögi kör: e rétegek nem járnak, nem tudnak eljárni a közművelődési intézményekbe. Azáltal, hogy a napi megélhetésért küzdenek, a legtöbb esetben nem engedhetik meg maguknak a „luxust”, hogy eljárjanak otthonról. Viszont a támogatás, amelyet kapnának, segítene megoldani az anyagi problémáikat.¹⁰

Azért nehezen feloldható ellentmondás ez, mivel azok, akik a holnapi nap miatt aggódnak, vagy éppenséggel annyit dolgoznak, hogy bármely más elfoglaltságot már nem szeretnének a napjukba sűríteni, nem fognak eljárni a közművelődés intézményeibe. Ezen intézmények pedig nem képesek maguk ezt az ügyet kezelni, mivel nincsenek meg a szükséges eszközei hozzá. Szociológiai kutatások eredményei azt mutatták, hogy több szempontból érdemes foglalkozni a különböző rétegek kultúrafogyasztási szokásaival. Rávilágítottak arra, hogy az iskolázottság és a kultúrafogyasztás között koherencia van: minél alacsonyabb az előbbi, annál kevésbé lesz igény az utóbbira.¹¹

A másik nehézség, hogy a közművelődés hogyan is vonzza be az embereket az intézményeibe. Az elmúlt időszak, amely magában foglalja a Covid-világjárvány miatt bevezetett korlátozásokat is – ami rengeteg rendezvénytér leállásával (is) járt –, megváltoztatta az emberek kultúrafogyasztási szokásait. Ezenfelül megváltozott az információbefogadás mértéke is, amit figyelembe kell venni egy rendezvény kapcsán. Ez azt jelenti, hogy előtérbe került a szórakozás és a tanítása

⁸ Durkó Mátyás (1999): A felnőttnevelés és közművelődés új útjai, Magyar Művelődési Intézet, 71.

⁹ Durkó Mátyás (1999): i. m., 92–93.

¹⁰ Maróti Andor (2015): A tanuló felnőtt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Az Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány, 20.

¹¹ Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér (szerk.) (2009): Vészjelzések a kultúráról, Nemzeti Kulturális Alap, 161.

vegyítése. Vagyis egy programon elvárt, hogy mindenki számára érthető legyen, ne legyen szükség egy alaptudása, emellett minden résztvevő gyarapítsa a tudását is.

E jelenség magában hordozza azt a tényt is, az emberek arra a rendezvényre fognak eljönni, amely felkelti a figyelmüket, érdeklődésüket. Budapesten rengeteg szórakozási lehetőség van, így a közművelődésnek ezekkel az eseményekkel is versenyezniük kell, olyan rendezvényeket létrehozni, amelyek érdeklődőket vonzanak. Ezenkívül a programoknak igazodniuk kellene a célkitűzésekhez, amelyeket a közművelődési rendszer felállított. Ennek két nagy területe lehetséges: tudás- vagy kompetenciafejlesztés. Ezekben az intézményekben tehát olyan munkatársakra van szüksége, aki létre tudja hozni e tevékenységekhez a megfelelő programokat.

Összefoglalva, a közművelődés egyik fontos célkitűzése a tanítás, a személyiségformálás és az önfejlesztés segítése. A posztmodern társadalom ugyanis elindult egy olyan irányba, ahol az előbb felsorolt tényezők fontos szerepet játszanak az élet szinte minden területén. Ezért ehhez igazodó döntések születnek – mind nemzeti, mind nemzetközi szinten –, amelyek segítik az embereket, hogy a változó világban is meg tudják állni a helyüket. Ehhez tökéletes terepet biztosít a közművelődés, jóllehet küzd néhány problémával: a lemorzsolódó rétegek segítségével és a programok felépítésével, továbbá a résztvevők megtalálásával és bevonásával az intézményekbe.

Művészetterápia

Mielőtt az általános terápia emberekre gyakorolt pozitív hatását mélyebben tárgyalnám, szeretnék egy kiterjesztett művészetterápiás rendszert bemutatni. Dolgozatom a képzőművészeti és biblioterápiával foglalkozik kiemelten. Viszont megtalálhatóak más terápiásmódszerek is, amelyekről érdemes említést tenni. A képzőművészeti terápiás módszer magában foglalja a festéssel, agyaggal, szövessel-fonással, textillel és egyéb más anyagokkal való alkotási folyamatokat. A biblioterápia fókuszában a drámákkal, irodalmi alkotásokkal és/vagy mesékkel történő gyógyulási módszerek állnak.

Az említett irányok mellett megtalálható még a mozgás- és zeneterápia is. E módszereket általánosan ismertetem, viszont a dolgozat ennél mélyebben nem fog kitérni rájuk a továbbiakban. A mozgásterápia a test megmozgatásával kapcsolatos foglalkozásokat jelent. Ha példát szeretnénk nézni erre a közművelődés területén, azt látjuk, különböző néptáncsoportok megtalálhatóak az intézményekben.

A zeneterápia főbb irányai a koncertekben, a filharmóniákban teljesedik ki. A közművelődésben is megtalálhatóak hasonló programok, amelyek tudatalatt hatnak a résztvevőkre. Az első kérdés, amelyet tisztázni kell, bármilyen jellegű terápiáról legyen is szó: miért is fontos az emberek számára?

A posztmodern társadalomban a mentális egészség a régebbi időszakokhoz viszonyítva egy olyan témává vált, amiről szabadabban lehet beszélni, szabadabban lehet foglalkozni vele, nem számít szégyenletes tevékenységnek.¹²

Az is megfigyelhető, melyik generáció hogyan viszonyul a terápiához, ami meg is határozza az elfogadási szintet. Ennek ellenére retrospektíven nézve, a mentális egészséggel való foglalkozás megítélése javult.

Mivel a mentális egészség kutatása felkeltette az emberek érdeklődését – más egyéb pszichológiai tényezők mellett –, így a pszichológia területe rohamos fejlődésnek indult a huszadik században.

¹² Bagdy Emőke szerk. (1999): Mentálhigiéné – elmélet, gyakorlat, képzés, kutatás, Animula, 15.

Ez azt eredményezte, hogy a huszonegyedik században rengeteg megközelítési mód jött létre a lélek kutatására, vizsgálatára és nem utolsósorban gyógyítására. Ebből kiindulva levonhatjuk a következtetést, hogy az embereknek nagyobb terük van a számukra megfelelő módszer felfedezésére a lelki gyógyulás érdekében. Az egyik lehetséges irány a művészetterápia, melynek során az emberekben feloldódnak a gátlások, szabadabbakká válnak, mélyebben megismerik önmagukat. Így a saját képességeikkel és tulajdonságaikkal való bánásmód is tudatosabbá válik, ami az egész életükre kihatással lehet: a családi életre, a munkavégzésre, a munkakör testreszabására.

A művészetterápia segíti továbbá az öngyógyítást és javítja az életminőséget is.¹³ Az előbbi tényező fontosságát azért érdemes figyelembe venni, mivel rengeteg viselkedésformát sajátítunk el életünk során, s a legtöbb a gyermekkorból ered, azon belül is az elsődleges szociális környezetből, a családból. E sémák és történések nem feltétlenül segítenek a későbbi életünk során. A jó hír az, hogy ezeknek az élményeknek a feldolgozására van megoldás, vannak terápiás módszerek.

A hagyományos terápia és a művészetterápia legnagyobb különbsége a célrendszerükben jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy míg a hagyományos módszerekkel egy adott problémára koncentrálnak a foglalkozás, addig a művészeti irányzat segítségével felszínre még nem hozott, ismeretlen traumák feldolgozása zajlik olyan módon, hogy az adott személy nem feltétlenül tudatosítja a pontos történéseket. Ennek ellenére a felszabadulás élménye megtörténik.

Ezenfelül a művészetterápiás foglalkozások ára alacsonyabb, mint a megszokott (?) terápiás foglalkozásoké, ezért több ember tud(na) hozzáférni, többen engedhetnek meg maguknak a foglalkozásokon való részvételt, mint a pszichológusok által tartott órákat. Ez a tényező a lemorzsolódó rétegek számára kiemelkedően fontos.

A művészetterápia csakúgy, mint más terápiás módszerek, elérhető csoportos vagy egyezményes foglalkozás keretében is. Mindkét lehetőségnek megvan a maga előnye és hátránya. Az egyéni akkor előnyösebb a résztvevő számára, ha a csoportos munkában nem tud teljes mértékben feloldódni, vagy elsősorban csak önmagára szeretne koncentrálni a gyorsabb eredmény érdekében. Az egyéni foglalkozás hátránya viszont a csoport reflexió kihagyása, a csoportban való részvétel és feloldódás lehetőségének elvesztése.

A csoportos foglalkozásoknál az előnyök a következők: több résztvevőtől érkezik visszajelzés, ezáltal érzékelhetőbbé válik az egyén számára, hogyan is látják a személyét mások. Ez azért fontos, mivel magunkkal élünk együtt, így nem látunk rá objektíven magunkra. Viszont más emberek által lehetőségünk nyílik megpillantani a személyiségünk olyan rétegeit, amire egyedül nem lennénk képesek. Ezenfelül más folyamatokat is elindítanak a jelenlévőkben: az önszelekciót, a valódi reakciók kezelését, amely tényezők kihathatnak a viselkedésre.¹⁴ A szelekció azt jelenti, hogy a csoportos véleményből az adott résztvevő kiszemezi azon információkat, amelyekkel rezonál és úgy véli, a fejlődését segítik. A reakciók kezelése azt jelenti, hogy olyan véleményeket is megtanul kezelni, amelyeknek nem feltétlenül örül. Ezenkívül a csoportos terápia által elsajátítható a képesség, hogy a résztvevők érzékeljék, a saját és mások gondolatai mind értékesek.

A csoportos terápia azon a feltételen alapszik, hogy működik a bizalom a résztvevők között, ami elengedhetetlen az őszinte vélemények és érzések kifejtéséhez. A bizalomhoz szükséges az empátia, az elfogadás és a közvetlenség.¹⁵

Ebből adódóan, ha az előbbieken elhangzott felsorolásból bármi is hiányzik, a résztvevők egy része is küszködni fog azzal, mennyit áruljon el a saját megérzéseiből, érzéseiből, gondolataiból

¹³ Jeney Éva (2012): Nyitott könyv – Irodalom, terápia, elmélet, Balassi Kiadó, 43.

¹⁴ Rogers, C. R. (2008): Találkozások – a személyközpontú csoport, Edge 2000 Kiadó – Oktatás és Fejlesztő Intézet, 162–163.

¹⁵ Harday Silvia Ildikó (2004): Az elfogadás művészete, Akadémiai Kiadó, 72.

a másik alkotásával kapcsolatban. Ez eredményezheti azt, hogy fontos információk nem fognak elhangzani, amelyek pedig segíthetnék a többieknek a személyiségfejlődésben és az adott téma feldolgozásában, emellett az adott személy sem fogja azt érezni, hogy elmondott mindent, amit szeretett volna.

A csoportos terápia további hátrányai: azáltal, hogy több résztvevő van jelen, a figyelem megoszlik közöttük. Viszont a terapeuták figyelnek mindenre, hogy hogyan érzik magukat, ezáltal elkerülhető az, hogy egy témát megfelelő mértékben kimerítsenek. Ezenkívül elképzelhető, hogy lesznek olyan csoporttagok, akik nem tudnak együtt dolgozni másokkal. Viszont ez fejleszthető.

Művészetterápia általánosságban

Az első kérdés, amelyet érdemes feltenni a művészetterápiával kapcsolatban, hogy miért is érdemes együtt használni a terápiát és a művészetet.

Különböző elméletek léteznek a felvetéssel kapcsolatban, a kiindulópontjuk azonban közös: miért is hasznos a művészet? A válaszok eltérőek, abban viszont egyetért a szakirodalom, hogy hasznos kompetenciákat fejleszt, serkenti a pozitív érzések generálását, ezen felül problémamegoldó és -feldolgozó oldala is létezik. Csoportos alkotás esetén a közösség is fejlődik az alkotási folyamat és az azt követő beszélgetés során.¹⁶

A művészet erősen kapcsolódik ahhoz, hogy egy ember hogyan is látja a világot. Vagyis az alkotásai által fel lehet térképezni, hogyan is érez adott témával kapcsolatban, amely mint központi elem jelenik meg a terápiás foglalkozáson. E tevékenység felhozhat olyan emlékeket, érzéseket, amelyekről a személy nem is tudott, hogy a felszín alatt rejtőznek, vagy tudatosan nem foglalkozott velük. Carl Gustav Jung pszichológus is ezt vallotta. Úgy vélte, hogy a szimbólumok használata és értelmezésük emberfüggő, ezért már a szimbólumhasználatlaltal a saját érzelmeinket és gondolatainkat fejezzük ki.¹⁷

Vagyis mindenki alkotásbefogadása és -értelmezése egyedi. Előfordulhat, hogy néhány részlet, kiemelés hasonló embereknél, vagy éppenséggel egyetértenek benne. Viszont bizonyos elemek észrevétele és megemlítése, máskéntértelmezése is gyakori jelenség. Ezáltal mindenki sajátosan jellemző értékelést hoz létre, így az egyéni alkotás és mások műveihez való viszonyulás is egyedi, speciális kifejezésen alapul. Ezt a véleményt fogalmazta meg Alwin Schultz is a *Bevezetés a művészetbe* című könyvében: „... általánossá lesz a tudat, hogy a művészet az emberi lélek legmélyebb gondolat- és érzés-világát fejezi ki, hogy a művészet élvezete a legnemesebb emberi tulajdonságaink megismeréséhez vezet...”¹⁸ Azonfelül, hogy az alkotások mélyebb szimbólumrendszerét jellemzi, tovább viszi a gondolatsort azzal is, hogy a művészetélvezet által saját magunk megismerése is lehetséges. Fennállhat az esélye, hogy az általunk létrehozott művek olyan elemeket tartamaznak, amelyeket magunk nem tudunk megfejtetni – a tudaton kívül alkotás jótékony hatásairól a későbbiekben esik majd szó –, külső segítséget nyújthat az alkotást befogadó véleménye. E szemlélők lehetnek egy közösség tagjai, vagy éppen a terapeuta. Jung szintén fontosnak tartotta az alkotás megértési folyamatában, hogy a képzelet és az intuíció meglevenedjenek gondolati síkon.¹⁹

¹⁶ Gyuris Petra – Meskó Norbert szerk. (2016): *Evolúciós pszichológia mesterfokon*, Pro Pannónia Kiadó Alapítvány, 326–331.

¹⁷ Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsanna – Nyitrai Erika szerk. (2011): *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia*, Kulcslyuk Kiadó, 257.

¹⁸ Schultz, A. (1922): *Bevezetés a művészetbe*, Pantheon Irodalmi Intézet R.-T., 12.

¹⁹ Jung, C. G. (1978): *Az ember és szimbólumai*, Göncöl Kiadó, 92.

Vagyis az emberek gondolkodása és megérzései egyszerre kerülnek feldolgozása és ezután rendeződnek összefüggő véleménynyé. E folyamat gyorsasága és a tudatlanban való dolgozása miatt nehezebb megfigyelni pontosan, hogyan is történik. Viszont idővel és gyakorlással sémák megfigyelhetőek személyeknél.

Az individuális gondolkodástól elvonatkoztatva, az emberek érzékelési világát befolyásolja az a társadalom, amelyben felnőttek és/vagy élnek. Ez annak tulajdonítható, hogy a társadalmi berendezkedések rendelkeznek egy átfogó kultúrával, amelyet az enkulturáció és a szocializáció során a személy elsajátít.²⁰

Ez magában hordozza, hogy a kultúrák közötti átjáráshoz és kommunikációhoz szükséges a művelődés folyamata. Ezen felül bizonyos alkotások befogadása könnyebbé válik attól függően, hogy a befogadó mennyire ismeri az adott kultúrát, amelyből az alkotó származik. Ennek hiánya önmagában nem zárja ki az értelmezés lehetőségét, de nehézséget okozhat, ha olyan központi elem található a művön, amelyet a befogadó nem tud megfejteni az eltérő kulturális háttér miatt.

A tudattalan művészeti alkotás nagyban segíti a mélyebb érzelmek felszínre kerülését, ezáltal láthatóvá válnak.²¹ Ehhez szükséges az alkotók nyugodt állapota, így a művészetterápia meditációt alkalmaz a lelkiállapot eléréséhez, mielőtt elkezdődne az alkotási folyamat. Ez azért kiemelkedően fontos, mivel a résztvevők aggódhatnak attól, hogy nem „tudnak” rajzolni, nem ugyanolyan „ügyesek”, mint a többiek. E gondolatok elvonhatják a figyelmét, megzavarhatják a koncentrációt, ezáltal meghíúsul a művészet általi feldolgozás lehetősége.

A tudattalan alkotás folyamatában megtörténik az az alkotót foglalkoztató élmény, érzelem feldolgozása, ezáltal az illető kifejezi önmagát, és elindul az öngyógyítás folyamata. A segítségnyújtás a terapeuta által valósul meg, aki vezetett beszélgetés alkalmazásával képes mélyebbre ásni a megelevenített elemekben.²²

Ezen a ponton szeretném megemlíteni, hogy az alkotás folyamata maga is rendelkezik pozitív hatással. A feldolgozás és felszabadulás élménye megtörténik. Viszont, ha nincs a személy mellett terapeuta, a folyamatok megmaradhatnak a tudattalanság szintjén. Vagyis nem biztos, hogy az illető tudatosítja a pontos élményt, traumát, érzelmet, amelyet megelevenített az alkotásban.

A következő fontos eleme a terápiáknak a flow-élmény, hogy tehát az eredmény felé haladva az illető belefeledkezik a tevékenységbe, amelyben a már meglévő képességeit használja. Ennek során a régebbi kompetenciák, tapasztalat, tudás mélyebben rögzül. Ezen felül a cél általában a megszokott komfortzónán kívül kerül, ezáltal fejlődés is megvalósulhat. Ezt az élményt általában boldogság zárja le és a vágy, hogy az egész megismétlődjön.²³

A flow-élmény azért is kifejezetten szükséges, mert elfelejteni a mindennapi ügyeket, amelyek lefoglalják az emberek gondolatait akkor is, amikor nem tudna változtatni az állapoton, vagy éppenséggel még az esemény előtti előre tervezés történik. Azáltal, hogy az oda nem tartozó gondolatokat kizárják, a koncentráció az adott kulcsszóra, kifejezésre terelődik, amellyel az alkotás folyamán foglalkoznia kell a résztvevőnek.

A dolgozatomban két terápia-iránnyal fogok foglalkozni. Az egyik módszer a biblioterápiákhoz tartozik: a Boldizsár Ildikó által alkotott meseterápia. A másik terápiái irányzat a képzőművészeti módszerekhez tartozik: ez az Antalfai Márta által kidolgozott katarzis-terápia. Ezekon kívül természetesen rengeteg más módszerrel dolgozó terápia megtalálható.

²⁰ Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér szerk. (2009): (Vész)jelzések a kultúráról, Nemzeti Kulturális Alap, 29.

²¹ Halász László szerk. (1983): Művészetpszichológia, Gondolat Könyvkiadó, 234–235.

²² Halász László szerk. (1983): i. m. , 247.

²³ Csikszentmihályi Mihály (2009): Az öröm művészete – Flow a mindennapokban, Nyitott Könyvműhely, 32–49.

A Boldizsár Ildikó által megalkotott irány a befogadóra fektet nagyobb hangsúlyt és az érzéseire, amelyeket az adott mű, művek kiváltak belőle, míg az Antalfia Márta által képviselt irány az alkotás folyamatára helyez nagyobb hangsúlyt, és az azutáni befogadókban keltett érzésekre, amelyeket lehetőség van a foglalkozás keretein belül megosztani és megbeszélni.

Boldizsár Ildikó meseterápiája

A Metamorphoses Meseterápia módszere, amelyet Boldizsár Ildikó dolgozott ki, az Egyesült Államokban elterjedt a vers megalkotására épülő versterápiát ötvözi az Európában meghonosult receptív változattal, amelynek lényegi eleme a mese elolvasása és az azt követő beszélgetés.²⁴

A terápiás folyamat a következő módon zajlik le. A foglalkozáson résztvevő személy megnevezi az alkotást, amelyet a legközelebb érez magához, vagy éppen a kedvencének tart. Ez lehet az illető gyerekkori, vagy jelenlegi kedvenc meséje. Ha nincs ilyen, akkor a foglalkozástartó segítségével is választható rezonancia alapján.

A választás azért kiemelkedően fontos, mivel a mesében szereplő motívumok megfeleltethetők az ember életének aktuális nehézségeivel, ám ez nincs tudatosítva. Ezáltal az önfejlesztő, önismereti munka lényege, hogy a résztvevő az elbeszélés által feldolgozza az adott problémát, szituációt, traumát. Ezután képessé válik a saját életén is változtatni a meséből tanult elemek és a terapeuta segítségével.²⁵

Hogyan is működik pontosan a terápián résztvevő és a mese kapcsolata?

A mesék univerzális tanulsággal rendelkeznek, így a vonzódás oka az adott elbeszéléshez mélyebb, mint ahogyan elsőre gondolnánk az öntudatlan választás során.

Bővebb választ Kádár Annamária és Kerekes Valéria adnak a „Mesét Másként” módszer leírása közben – ez a művészetterápia-irányzat szintén a biblioterápiához tartozik: „Történeteink tehát alapstruktúrájában azt a viszonyrendszert közvetítik, ahogy mi magunk a világhoz viszonyulunk.”²⁶

Ez azt jelenti, hogy azokat a meséket választják ki a résztvevők, amelyekre rezonálnak. A rezonanciát a történetben megtalálható motívumok generálják. (A képzőművészeti irányzatban ugyanez történik a szimbólumok esetében.) Ezáltal a hasonlóság az élete és a történet között fellelhető. Ez a kiindulási pontja az ön- és személyiségfejlesztésnek.

A Metamorphoses Meseterápia arra épül, hogy a módszer és a terapeuta segítségével a személy észrevegye az élete és a választott mese közötti párhuzamokat. Ezután a megoldás is könnyebben elérhetővé válik a terápia során, mivel a mese megoldása gyakran felhasználható.

Ezenkívül a meséknek nyugtató hatása van az emberi szervezetre, testre.

Antalfai Márta katarzis művészetterápiája

Az Antalfai Márta által kidolgozott Katarzisz Komplex Művészetterápiás módszer lényege az alkotás folyamatában és az azt követő beszélgetésben rejlik.

Véleményem szerint a legjobban akkor tudom ezt megmutatni, ha leírom, milyen tapasztalatokat szereztem egy foglalkozáson. A terapeuta, akinél jártam, csoportos órát tartott a Katarzisz módszerrel. A foglalkozás első perceiben beszélgettünk, megismertük egymást. Ezután következett az első feladat, amelyben az asztalon elhelyezett híres festmény- kártyák közül kellett választani egyet. Azután elmondtuk, melyiket miért választottuk, utána a többi résztvevő

²⁴ Boldizsár Ildikó (2010): Meseterápia – Mesék a gyógyításban és a mindennapokban, Magvető, 17–18.

²⁵ Uo.

²⁶ Kádár Annamária – Kerekes Valéria (2017): Mesepszichológia gyakorlatban – Az önbecsülés és a küzdőképesség megalapozása gyermekkorban, Kulcslyuk Kiadó, 27.

mesélt arról, ők mit látnak az adott képen és mit gondolnak az alkotásokról. Vagyis mind a saját érzések, mind a mások benyomásai megnyilvánultak az alkotási folyamat előtt.

A bevezetés után következett a ráhangolódás. Ez a része a foglalkozásnak megadja a témát, amellyel a továbbiakban dolgozni kell. Bármilyen kulcsszó lehetséges mint központi elem. E fókuszponttal a művészterapeuta előre készül. Lehet verses vagy zenés formában is. Mi mindkettőt használtuk a foglalkozás során. A hangolódás által a résztvevők egy meditatív állapotba kerülnek, amely elősegíti a koncentrációt.

A hangolódás után elkészítettük az első művet. Az alkotások elkészülése után először a többi résztvevő mondja el, mit lát és gondol az adott illusztrációról. Ezután van lehetősége az alkotónak is kinyilvánítani a véleményét és reflektálni a többiekére.

Ez az a pont, ahol szeretném megjegyezni, hogy a foglalkozás, amelyen részt vettem, különleges keretek között zajlott: két művet is készítettünk. A tapasztalataim nem elég mélyek ahhoz, hogy meg tudjam mondani, más terapeuták hogyan tartják az óráikat. Viszont akinél voltam, Németh Márta általában egy alkotást készített el egy foglalkozás keretein belül.

Ezután egy kis szünet következett, amikor tudtunk kicsit beszélgetni, inni, enni, majd leültünk a második művet is megcsinálni. Itt nem volt relaxáció, hangolódás újra. Viszont új vers került előtérbe, így más lett a központi téma is, amellyel foglalkozni kellett. Emellett a média is, amellyel alkotni kellett, megújult.

A második alkotás utáni beszélgetés viszont megváltozott. Az által, hogy kollázst kellett készíteni, valamennyire háttérbe szorult a csoporttagok véleménye. Vagyis a saját alkotásunkról kellett beszélni, hogy miért az adott elemet választottuk és mit jelent számunkra. Ezután természetesen a csoporttagok tudtak kérdezni, ha nem értettek valamit. Ami érdekesség ennél a feladatnál, hogy a terapeuta a kollázs alapján a személyiségünkkel kapcsolatban levont néhány következtetést, amelyeket megosztott velünk.

Az eredeti módszert, amelyet Antalfai Márta kidolgozott, a saját tapasztalatom alapján felvázoltam. Viszont azt fontos megemlíteni, hogy akadt eltérés a Katarzisz módszerhez képest. Az eredeti elképzelés magába foglalta a zenehallgatást, a relaxációt, az alkotást és a megbeszélést. A foglalkozás elején fellelhető festményválasztás a foglalkozást tartó terapeuta kiegészítése.

Visszakanyarodva a Katarzisz módszer elméletéhez: Mit is jelent pontosan a „katarzisz”?

„A katarzisz hatására az egyén fájdalom és öröme összekapcsolódik az emberiségével, ez az élmény az, amely kiemelheti az adott állapotból”²⁷ – írja Antalfai Márta a könyvében.

Vagyis a katarzisz során a fájdalom, amely tudatosult vagy tudatosulatlan, az alkotási folyamat által feldolgozásra kerül. Ezután, hogy a felszínre kerül az élmény, trauma, tapasztalat, a személy képes elfogadni, és az én részévé válik. Ezt követően válik lehetővé, hogy a terapeuta és a személy dolgozzanak a fájdalommal, és elkezdődhet az öngyógyítás, önfejlesztés.

Összefoglalva, a művészetterápia hasonló célokkal rendelkezik, mint a közművelődés. Csoportos szinten is alkalmazható a módszer, így kisebb-nagyobb közösségek számára is egyszerre elérhető. Ezenfelül a művészetterápia jótékony hatásai segítik az ön- és személyiségfejlesztést, az érzelmek, események feldolgozását. A résztvevőket érzékenyíti, fejleszti a közösségben való dolgozást, és ezáltal fejleszti a közösségeket.

²⁷ Antalfai Márta (2016): Alkotás és kibontakozás – A Katarzisz Komplex Művészetterápia elmélete és gyakorlata, Lélekben Otthon Alapítvány, 99.

Közművelődés és művészetterápia

Új szemléleti mód a közművelődésben

A közművelődés alapját az emberek adják. Viszont a világ is változásokon megy keresztül és a benne élők is. Ezért a közművelődésnek is lépést kell tartania ezzel a folyamattal. Vajon milyen fejlesztések szükségesek az említett területen, hogy megfeleljen a posztmodern társadalom igényeinek?

A közművelődés még nem épült be az emberek mindennapjaiba.²⁸ Ebből adódóan a közművelődési színterek kihasználatlanok. Természetesen ennek ellenére a közművelődési tereknek van egy bázis közönségük, ami változik az adott művelődési intézet elhelyezkedése és működése által. Emellett fontos megemlíteni, hogy vannak korcsoportok – fiatalok, fiatal felnőttek és fiatalabb aktív dolgozók – amelyek számára kevesebb programot szerveznek az intézmények, mivel kevesebb résztvevővel számolnak általában. Ez magában hordozza azt, hogy a közművelődés elvesztheti a lehetőséget a második esély nyújtására, ha ezek a társadalmi rétegek és korcsoportok nem jelennek meg a színtereken. Hogyan is lehetne ezen változtatni?

Az egyik újabban megjelent célkitűzés a közművelődésben a harmadik helyé válás.²⁹ E kifejezés arra utal, hogy az emberek számára a munkahelyük és az otthonuk után a közművelődési színterek válnának az időltöltés legfontosabb helyszínévé.

Vagyis olyan helyé kell válnia a közművelődési intézménynek, ahol az emberek kellemesen érzik magukat, informális módon gyarapítják a meglévő tudásukat és közösségformálásra is lehetőségek nyílik.

E változáshoz két tényező szükséges. Az első, hogy a közösségeknek ki kell lépniük a passzívabb szerepből és cselekvő közösséggé kell válniuk.³⁰ A passzív szerep ebben az esetben azt jelenti, hogy az emberek eljárnak a programokra, de nem tesznek semmit a rendezvények fejlesztése érdekében.

Vagyis az aktív szerep azt hordozza magában, hogy a közösség el kezd gondolkodni, mire is lenne szüksége, milyen rendezvényekre járna el és mit szeretne csinálni azokon. Emellett az informális közösségformálódás irányába kell elmozdulnia a csoportoknak, hogy ez megvalósulhasson.

Ahhoz, hogy a csoport tisztában legyen az igényeivel, elengedhetetlen tényező a tagok önismerete: ők maguk mit szeretnek csinálni, alkotni; milyen szükségletekkel bírnak; mivel tudják segíteni a közösség elmozdulását, fejlesztését. Ezáltal képessé válnak a saját életük formálására is.³¹

²⁸ Ponyi László (2020): Társadalmiasítási folyamatok, közösségi részvétel és az önkéntesség jellemzői a közművelődésben – Közművelődési intézmények és közösségi színterek reprezentatív felmérése (2. rész), Kulturális Szemle, 2020/4. <https://www.kulturalisszemle.hu/storage/app/media/pdf/Kulturalis-Szemle-2020-4-ponyi-laszlo-tarsadalmiasitasi-folyamatok-kozsegi-reszvetel-es-az-onkentesség-jellemzoi-kozmuvelodesben-kozmuvelodesi-intezmenyek-es-kozossegi-szinterek-reprezentativ-felmerese-2-resz.pdf> letöltés ideje: 2022. 10. 29.

²⁹ Arapovics Mária – Beke Márton – Dóri Éva – Tóth Márton szerk. (2019): Módszertani útmutató – Kulturális intézmények társadalmiasított működési módja, 9-10. <https://docplayer.hu/148768610-A-kulturalis-intezmenyek-tarsadalmiasított-mukodesi-modja-modszertani-utmutato-a-kozossegi-reszvetelen-alapulo-mukodteteshez.html> letöltés ideje: 2022. 11. 01.

³⁰ Uo. <https://docplayer.hu/148768610-A-kulturalis-intezmenyek-tarsadalmiasított-mukodesi-modja-modszertani-utmutato-a-kozossegi-reszvetelen-alapulo-mukodteteshez.html> letöltés ideje: 2022. 11. 01.

³¹ Kleisz Terézia (2019): Elméleti látószögek a jelenkori közösségek állapotáról és a közösségfejlesztés lehetséges céljairól, Kulturális szemle, 2019. 12. 15., <https://www.kulturalisszemle.hu/12-szam/nemzetkozi-kitekintes/kleisz-terez-elméleti-latoszögek-a-jelenkori-kozossegek-allapotarol-es-a-kozossegfejlesztés-lehetséges-celjairól> letöltés ideje: 2022. 11. 04.

A közösségek mellett a civil társadalom is megerősödik³² azáltal, hogy e csoportok informálisak, alulról szerveződnek és azonos célok vezérik őket. Mivel az emberi kapcsolatok megerősödnek, így a közösségi ügyek iránti érzékenység is nő. Ezáltal megnő az esélye, hogy egy közös ügy érdekében kiállnak és tesznek érte. Ily módon a civil társadalom jelenléte is megerősödik, ami kihathat a közművelődésre is. Ha informális csoportok alakulnak, akkor helyszín is szükségessé válik, ahol össze lehet gyűlni. Így a közművelődés szerepe közösségi térként és harmadik helyként egyaránt megnő.

A másik tényező, amely szükséges az említett változáshoz, a látogatók, a közösségek és a közművelődési intézményben dolgozók partneri viszonya.³³ Ez azt jelenti, hogy az érdeklődők a programok szervezésére kihatással lennének, mivel az adott személy/személyek értékes visszajelzést tudnának adni, ami a rendezvényt előre mozdíthatná.

E jelenség nagyban hasonlít az előbbiekhöz, viszont az emberi kapcsolatok alá- és fölérendeltsége megszűnne ezáltal. Vagyis a résztvevők egyenrangúvá válnának az intézményi dolgozókkal egy partneri viszony keretein belül. A két tényező tökéletesen kiegészítené és segítené egymást azáltal, hogy a közösség tisztában van a saját szükségleteivel, így meg tudja határozni, milyen rendezvényeken szeretne részt venni, amit a közművelődési intézmény felé jelezni is tud. Az intézmény pedig meghallgatja e közösségeket, és a véleményüket tiszteletben tartva olyanná formálja a programot, hogy az még jobban kielégítse az érdeklődők, csoportok igényeit. Innen már csak egy kis ugrás, amikor a szervezés a közösség segítségével történik.

Ezenfelül a közművelődésnek a szerveződő közösségek részére a helyszínt, az eszközöket és a dolgozók szakértelmét kell biztosítani.³⁴ Ezáltal lehetőséget teremt, hogy a közösségek önszerveződők legyenek, ami az informális csoportok nagyobb számú megjelenéséhez vezethet. Növelheti továbbá a civil társadalom jelenlétét a magyar társadalomban, és erősíti a közösségek s a közművelődési intézmények kapcsolatát, együttműködését is.

Ha a közösségből cselekvő közösség válik, nem csak a programokra gyakorol ez hatást, hanem az emberi kapcsolatokra is. Azonkívül, hogy a közművelődési intézmények együtt dolgoznak az érdeklődőkkel, a látogatók között is kialakul és megerősödik a kapcsolat. Ezáltal létre jöhetnek az informális és civil társadalmi csoportok. Ez a tényező azért fontos, mert e kapcsolatok a társadalmi tőkéhez tartoznak, amely az utóbbi időben egyre fontosabb szerepet tölt be.³⁵

Ebből következően a közösségek nem csak abból tudnak gazdagodni, hogy a saját szükségleteikkel tisztában vannak. E szükségleteket képesek kommunikáció útján eljuttatni a közművelődési szintér felé és szükség esetén segítséget kérni az intézménytől.

³² Dr. Juhász Erika – Sotkóné Máté Krisztina – Ponyi László (2018): Társadalmi és kulturális tőke – válságok és folyamatok, Cselekvő közösségek, 2022/2, 21–22. https://cselekvokozosseg.hu/wp-content/uploads/D_SZIN-22-2.pdf letöltés ideje: 2022. 11. 02.

³³ Arapovics Mária – Beke Márton – Dóri Éva – Tóth Márton szerk. (2019): Módszertani útmutató – Kulturális intézmények társadalmiasított működési módja, Szabadtéri Néprajzi Múzeum – NMI Művelődési Intézet – Országos Széchényi Könyvtár, 15. <https://docplayer.hu/148768610-A-kulturalis-intezmenyek-tarsadalmiasított-mukodesi-modja-modszer-tani-utmutato-a-kozossegi-reszvetelen-alapulo-mukodteteshez.html> letöltés ideje: 2022. 11. 01.

³⁴ Beke Márton (2018): Társadalmiasítás – Lehetőség vagy erősség?, Cselekvő Közösségek, május 23/2., 31. <https://cselekvokozosseg.hu/wp-content/uploads/SZIN-K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi-M%C5%B1vel%C5%91d%C3%A9s-magazin-23-2.pdf> letöltés ideje: 2022. 11. 02.

³⁵ Ponyi László (2014): Közművelődés és tőkeelméletek, Kulturális Szemle, 2024. 03. 24. <https://www.kulturalisszemle.hu/1-szam/nemzetkozi-kitekintes/ponyi-laszlo-kozmuvelodes-es-tokeelmletek> letöltés ideje: 2022. 10. 29.

Művészetterápia a jelenlegi és a lehetséges új közművelődésben

A továbbiakban a művészetterápia és a közművelődés jelenlegi kapcsolatát ismertetem mások gondolataival, tapasztalataival kiegészítve.

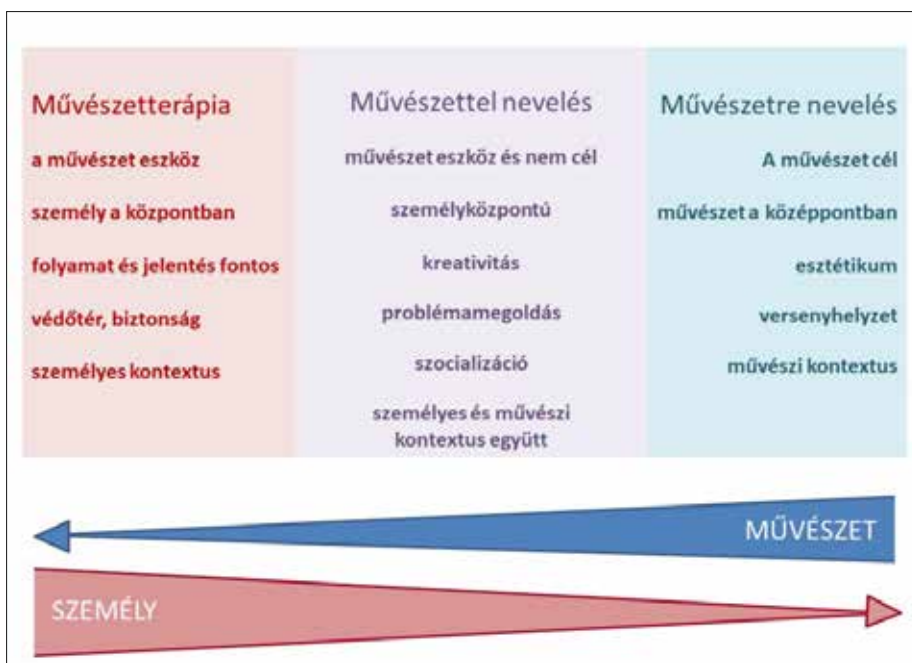
A közművelődés régebb óta figyelmet fordít arra, hogy valamilyen szintű alkotással kapcsolatos támogatást biztosítson.³⁶ Leggyakrabban e segítség magában foglalja a művészeti programok, események szervezését, a tehetséggondozás lehetőségét, amatőr alkotói klubok és tanfolyamok működtetését, ezenfelül bemutatkozási lehetőséget az amatőr művészek körében kiállítások formájában.

Ezen a ponton szét kell választani a művészetterápia és a művészeti oktatás fogalmát.

A művészeti oktatásban a tanulók megfigyelnek, értelmeznek, befogadnak. Ezután alkotják meg a saját elképzeléseiket.³⁷ Ez azt jelenti, hogy a tanuló személye az alkotás pillanataig nem tölt be kiemelkedő szerepet. A tanult alkotó és művei kerülnek fókuszba.

Ezzel szemben a művészetterápia más megközelítést alkalmaz: ismeretszerzés, képességfejlesztés, szociális érzékenyítés, személyes támogatás és traumafeldolgozás.³⁸ E felsorolás mutatja, hogy a terápia személyközpontú, míg az alkotás „csak” segítség és eszköz a folyamatban.

Az alábbi ábra demonstrálja a művészet és a személyek általános kapcsolatának lehetőségeit. Az ábrát Kiss Virág tanulmányából emeltem ki.³⁹

³⁶ Beke Márton – Ditzendy Károly Asztrid szerk. (2008): Integrált közösségi és szolgáltató terek, Módszertani kézikönyv. HROD, 29. <https://mek.oszk.hu/07900/07917/07917.pdf> letöltés ideje: 2022. 10. 29.

³⁷ Dr. Szüdi János szerk. (1998): Az alapfokú művészetoktatás követelményei és tantervi programja – Képző- és iparművészet, ROMI-SULI Kiadó és Továbbképző Műhely, 8.

³⁸ Kiss Virág (2021): Művészetterápia, művészettel nevelés, művészet alapú módszerek I-III. Vizuális Kultúra, 2021. 4–5. https://vizualiskulturaujsag.hu/wp-content/uploads/2021/03/4.1%20Kiss_j1.pdf letöltés ideje: 2023. 09. 12.

³⁹ Kiss Virág (2021): Művészetterápia, művészettel nevelés művészetalapú módszerek I-III. – Vizuális Kultúra, 2021. 1/2. https://vizualiskulturaujsag.hu/wp-content/uploads/2021/03/4.1%20Kiss_j1.pdf letöltés ideje: 2023. 09. 12.

Véleményem szerint az a rész, amely fontos a közművelődés és a művészetterápia integrálásának kérdésében, a személy és a művészet kapcsolatára, az eszközhasználatra és a célra vonatkozik. Vagyis a közművelődés területén érdemes megfigyelni, milyen a kapcsolat a művészet és a résztvevők között, amely meghatározza az eszközhasználatot és a célt is. A művészetre nevelés történhet kiállítások által, amelyek a nem hivatásos művészetek – amatőr művészek – számára is elérhetőek. A látogatók számára pedig élményt biztosítanak.

A művészettel nevelés a kreativitás felszabadítására és az alkotás örömeire összpontosít. Vagyis minden olyan jellegű program, rendezvény, amely biztosítja e tényezőket, ebbe a kategóriába tartozik. A művészetterápia az előbbi besorolásokkal ellenben a művészetet mint eszközt használja és az adott személyre vetíti ki az alkotást. Ebből adódik, hogy több kategóriával is találkozhatunk a közművelődésben. Viszont a művészetterápia és a művészettel nevelés kerül majd középpontba a vizsgálat során. Összefoglalva, a közművelődés szükségesnek vél egy pragmatikaváltást a közönségével való kapcsolatában. Vagyis az is vizsgálható, hogy jelen van-e az új szemléletmód, ezenkívül hogy a „rég” és az „új” közművelődésbe tudna-e beépülni a művészetterápia. Az alapvető gyakorlati kérdés viszont, hogy jelenleg megtalálható-e a művészetterápia a közművelődésben. Ha igen, hogyan képes azt hasznosítani? Ha nem, mi lehet az oka? Ha jelenleg nem található meg a művészetterápia a színterekben, fellelhető-e a művészettel nevelés? Vajon ennek mi lehet az oka? Miért nem integrálódott a két diszciplína?

A vizsgálatom előtt szakirodalmakban kutattam, milyen észrevételeket jegyeztek le korábban a kérdéseimmel kapcsolatban. A következőkben ezeket mutatom be.

A jelenlegi közművelődés leggyakrabban nem művészetterápiás elemeket alkalmaz, hanem művészetpedagógiai szempontból közelíti meg a programjait, rendezvényeit.⁴⁰ A művészetpedagógiai módszerek a művészetre és művészettel neveléssel kapcsolhatók össze.

Ez azt jelenti, hogy a legtöbb kreatív programnak, amelyet a közművelődés megrendez, a célközönsége, célcsoportja leggyakrabban a gyerekek. A felnőttek, szülők, kísérők szerepe kimerül abban, hogy ott vannak és segítséget nyújtanak, amikor elakadás történik. Viszont ebben az esetben a foglalkozást tartó is tud segítséget nyújtani, nem szükséges a kísérők jelenléte.

Ezzel szemben fellelhető néhány helyszín, ahol felnőttek számára nyújtanak kreatív programokat, tanfolyamokat. Ez függ az intézmény bázisközönségétől és az ő érdeklődésüktől.

Ennek ellenére, ahogyan Illés Anikó írja: „A művészetterápiát elsősorban az önismeret, a feszültségoldás, a közösségformálás területein célszerű alkalmazni.”⁴¹ Vagyis a művészetterápia minden olyan területen használható, ahol az emberek formálta csoportok, közösségek előtérbe kerülnek. Ez azt jelenti, hogy az élet több területéhez csatlakozhat. Például: közművelődés, oktatás és a munka világa. Ez bizonyítja, hogy a közművelődésnek érdemes foglalkoznia a művészetterápia lehetőségeivel. Ezenfelül az emberek a magánéletükben is hasznosnak tapasztalhatják a terápia hatásait.

A közművelődésnek és a művészetterápiának – ahogyan az előző fejezetekben szó volt róla – vannak közös célkitűzéseik, amelyek segíthetik a könnyebb integrációt.

⁴⁰ Kiss Virág (2014): A vizuális művészetpedagógia és művészetterápia összehasonlítása a tanári és terapeuta kompetenciák tükrében – Doktori értekezés tézisei, Budapest, 15–16. https://ppk.elte.hu/file/kiss_virag_tf_m.pdf letöltés ideje: 2022. 08. 10.

⁴¹ Illés Anikó (2009): Művészetterápia a közoktatásban: elméleti lehetőségek és etikai megfontolások, Új Pedagógiai Szemle, 2009/5–6. 233–240. https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_200905_beliv_vagott_27.pdf letöltés ideje: 2022. 08. 10.

Kutakodás a művészetterapeuták, közművelődésben dolgozók munkájában

A kutatás az elméleti rész ismeretanyagát szeretné megfigyelni a gyakorlatban. Ehhez kvalitatív interjút készítettem.

Az alapvető elképzelés a mindkét oldal meghallgatására épül. Ez azt jelenti, hogy a közművelődés képviselőit a művészetterápiáról, míg a művészetterapeutákat a közművelődésről kérdeztem. Igyekeztem egymásnak megfeleltethető kérdéseket feltenni mindkét oldalnak. Ezáltal a két diszciplína képviselőinek válaszai összefűzhetőek és vizsgálhatóak kivetítve a területekre.

Összesen hat interjút készítettem: három művészetterapeutával és három közművelődésben dolgozó szakemberrel. Igyekeztem más kerületekben és más intézményekben tevékenykedő személyeket elérni.

Az interjúalanyok mind a fővárosban, Budapesten tevékenykednek. Ezáltal a kutatásom erre a területre korlátozódik.

Azért tartottam fontosnak az interjúk készítését, mivel az elméleti sík az integráció lehetőségét mutatja. Ennek ellenére fontos kutatni, hogy a valóságban ténylegesen megoldható-e a kivitelezés. Fennállhat az esélye, hogy az elméleti kutatások nem demonstrálnak egy adott helyzetet, ami megakadályozza az integráció létrejöttét.

A kiválasztás során azért készítettem interjút mind művészetterapeutákkal, mind közművelődésben dolgozókkal, mivel az integrációt akadályozó tényező bármely oldalon fellelhető, és a másik nem feltétlenül érzékeli azt.

A kérdések megfogalmazásánál fontosnak tartottam az összehasonlíthatóságot. Vagyis mindkét diszciplínát ugyanazokkal a kérdésekkel próbáltam kutatni. Ezenfelül vizsgáltam a két oldal véleményét egymásról, a hiányosságokról és az integráció lehetőségéről.

Az interjúk elkészítése után összesítettem a válaszokat, és levontam a következtetéseimet.

Az alábbiakban először a művészetterapeuták válaszait ismertetem, továbbá hozzáfűzöm a saját gondolataimat is. Ezután a közművelődésben dolgozók feleleteit tárgyalom, úgyszintén következtetésekkel kiegészítve. Végezetül egy összesítő részben az általános véleményeket mutatom be újból, a saját további elképzeléseimmel.

Művészetterapeuták

Ahogy az előbbiekben is említettem, három művészetterapeutával beszélgettem: Németh Mártával, Vargáné Dánics Izabellával és Gáspár Klárával. Az interjúk sorrendje megegyezik a felsorolással.

Németh Márta az interjú során említette, hogy a közművelődési szinterek azért alkalmasak művészetterápia befogadására, mivel az emberek már ismerik az adott helyszínt. Ezáltal nem alakul ki olyan mértékű szorongás, mint egy pszichoterápiás rendelőbe való belépés esetében.

Ez azért fontos tényező, mert a biztonságérzet segíti a nyitottságot. Ezáltal a résztvevők nagyobb eséllyel lesznek képesek megnyílni, alkotni és kifejezni az érzéseiket, gondolataikat.

Ezenfelül Márta említette, a terápiás hatásnak hosszabb időre van szüksége, hogy kiteljesedjen. Vagyis, ha valaki szeretne a művészetterápia eszközeivel élni, nem elég néha-néha eljárnia a foglalkozásokra, hanem rendszeresen meg kell jelennie hónapokig.

E kijelentés esetében figyelembe kell vennünk azt is, hogy a lemorzsolódás mind a közművelődés, mind a pszichológiai foglalkozások terén létezik. Amire érdemes odafigyelni, hogy a terápiás folyamat időigényes. Vagyis a közművelődési szintérnek huzamosabb ideig fenn kell tartania a programot, tanfolyamot.

Arra a kérdésre, hogy mindenki számára elérhető-e a művészetterápia, Németh Márta azt a választ adta: igen, elméletileg igen. Viszont nem eléggé ismert terápiás megoldás jelenleg.

Ezenfelül nem található meg a művészetterápia minden közművelődési intézményben, így nem is férhet hozzá mindenki. Ennél a kérdésnél gondolhatunk a vidék és a város közötti különbségekre közművelődési szempontból. Márta hangsúlyozta, hogy sajnálatos módon, mégsem tudja mindenki kihasználni a művészetterápiás foglalkozásokat. A lemorzsolódó csoporttagok nem feltétlenül engedhetik meg maguknak, hogy minden alkalmat kihasználjanak, mivel a művészetterápiás foglalkozások is anyagi kötelezettséggel járnak a résztvevőkre nézve. Emiatt nem mindenki számára elérhető mentálhigiénés megoldás e terápia.

Felvetődik a kérdés, hogy a közművelődés hajlandó lenne-e átvállalni ezt a költséget a résztvevőktől.

Vargáné Dánics Izabella művészetterapeuta véleménye szerint a közművelődés fontos alappillére a kultúrának. Vagyis a társadalomban betöltött szerepe hangsúlyos azáltal, hogy milyen értékeket tár a közönség, az érdeklődők elé programok, rendezvények, tanfolyamok formájában.

Izabella szerint bármely közművelődési intézményben megvalósítható a művészetterápia, legkönnyebben a közösségi terekben, ha megfelelő kereteket alakítanak ki a működtetésére, amikor e programot létrehozzák. E keretek szinte azonosak a Németh Márta által leírt meghatározásokkal.

Vargáné Dánics Izabella kiemelte, hogy már önmagában az alkotás élménye és annak megosztása képes kiváltani a terápiás hatást. E kérdéskört magam is érintettem a művészetterápiával kapcsolatos fejezetben.

Izabella kifejtette továbbá, hogy az alkotási élmény során művészetterapeuta nélkül nem moderált, nem vezetett beszélgetés alakul ki, de így nem várható el ugyanaz az eredmény, bár a pozitív hatások így is jelentkeznek önismereti szinten. A tudatalatti alkotás, a mások véleményének elfogadása és a reflexió már önmagukban terápiás hatásúak.

Ezen állítás erősíti a lehetőséget, hogy a közművelődés alkotással kapcsolatos programjai javítják a közönségük mentálhigiénés állapotát.

Vargáné Dánics Izabella véleménye szerint a művészetterápia a közművelődésbe integrálva a társadalom mentálhigiénés állapotát is tudja segíteni. A közművelődési szinterek ugyanis mindenki számára megközelíthetőek – legalábbis Budapesten, mint említettem –, és a rendezvények mindenki számára biztosítottak, de ez az állítás nem feltétlenül terjeszthető ki a vidéki régiókra.

Izabella véleménye szerint bárki bekapcsolódhat a művészetterápia-foglalkozásokba ugyanúgy, mint a közművelődési programokba, rendezvényekbe. Ami ezt befolyásolhatja, az az információhiány az érdeklődők részéről.

Vagyis itt újra előtérbe kerül a művészetterápia nem megfelelő ismertsége. Vargáné Dánics Izabella úgy gondolja, az internet megoldja ezt a problémát, hiszen az embereknek lehetőségük nyílik megismerni e terápiás módszert.

Gáspár Klára művészetterápiás konzulens mostanában pozitív változást tapasztalt az embereken a művészetterápiával kapcsolatban. Véleménye szerint a művészetterápia hatásainak bizonyítása elősegítette, hogy szélesebb körben elfogadott legyen ez a módszer, s népszerűségének növekedését is.

Ugyanakkor Klára kiemelte, hogy létezik egy tényező, amely visszatarthatja az embereket a művészetterápiától: a gondolat, hogy „nem tudok valamit megcsinálni”. Lehetséges, hogy a „művészet” kifejezéshez és az emberek e fogalomhoz kötődő általános vélekedésével függ össze ez. Például valaki nem szívesen megy el egy festéssel kapcsolatos foglalkozásra, ha ő maga úgy véli, nem tud festeni.

Vagyis az emberek gondolkodását arról, hogy mi számít művészetnek és ki képes művészeti alkotást létrehozni, új megvilágításba lenne érdemes helyezni. .

Gáspár Klára véleménye szerint az egyik probléma, amellyel a művészetterápia küzd, hogy nincs benne a köztudatban. Ezzel mindegyik művészetterapeuta egyetértett.

Klára kifejtette, hogy az ismeret hiánya miatt sokkal kevesebben látogatnak el a művészetterápiás foglalkozásokra. Vagyis a népszerűsítés egy fontos feladat a művészetterápiával kapcsolatban.

Gáspár Klára említette, hogy Angliához képest – a művészetterapeuta konzulens a szigetországban folytatta tanulmányait – Magyarországon kevesebb helyen található meg művészetterápia a szociális hálózatban, annak ellenére, hogy Antalfai Márta egy egészségügyi intézményben folytatta módszerének kutatását.

Klára véleménye szerint a szociális hálózat és a közművelődési intézményrendszer ki tudná használni a művészetterápiás módszer lehetőségeit. Ennek ellenére a művészetterapeuta konzulens jelenleg úgy érzi, nincsenek megfelelő pozíciók e feladat ellátására.

Kifejtette, úgy érzi, a közművelődési intézmények elindulnak egy útvonalon és nem változtatnak a tanfolyamokon, rendezvényeken szinte az utolsó pillanatig.

Véleményem szerint ez abból adódhat, hogy a jelenlegi közművelődés egy paradigma-váltáson megy át. Vannak, akik változtatni szeretnének a régebbi módszereken, szervezési metódusokon, viszont vannak, akik nem tulajdonítanak a változás szükségességének nagy jelentőséget. Így fennáll a veszélye annak, hogy ezek az intézmények egysíkúvá válnak, és nincsenek alternatív lehetőségek a kibontakozásra és a felfedezésre.

Gáspár Klára egyetértett az előtte megkérdezett művészetterapeutákkal, hogy könnyen adaptálhatóak lennének a művészetterápiás foglalkozások a közösségi terekbe, mivel lehetőség van nyílni egy barátságos, elkülönített tér létrehozására, amely a biztonságérzetet ad és oldja a feszültséget.

Művelődésszervezők, közösségszervezők

Az általam felkeresett három intézmény a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár körüti tagkönyvtára, a Csili Művelődési Központ és az Újpesti Kulturális Központ. A dolgozók, akikkel az interjút készítettem: Kuczko Andrea, Ternyilla Kornélia és Tóth Zsolt.

Az első közintézmény, amelynek képviselőjével az interjút készítettem, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár volt.

A választásom azért is esett erre a könyvtárra, mivel a tagkönyvtárak manapság a megszokott funkciók mellett nagy hangsúlyt fektetnek a programkínálatra. Ezenkívül a Körüti Könyvtár tart biblioterápia-foglalkozásokat is.

Kuczko Andrea, a könyvtár vezetője mesélt e foglalkozásokról. Az egyik fontos tényező, amelyet kiemelt, hogy a mára kialakult helyzetben – Covid-járvány, poszt-covid-helyzet, energiaválság – az emberek elakadtak, és szeretnének ezen változtatni, beszélni róla. Ebből a szempontból segítséget nyújt a könyvtár, mivel helyet biztosít az egy terapeuta vezette, havonta megrendezett biblioterápia-foglalkozásnak.

A programsorozattal kapcsolatban Andrea kiemelte, hogy vannak, akik jönnek és mennek, nem vesznek részt rendszeresen a terápián. Viszont van a foglalkozásnak egy magja, akik mindig jelen vannak.

Vagyis a terápia folyamán kialakult egy közönség, akik számítanak a programra. Új jelentkezők is részt vesznek a rendezvényen. Emellett megjelent a közösségformáló hatás is. Ezáltal a közművelődés több célkitűzése is teljesül: közösség- és személyiségformálás.

Visszakanyarodva az alkalmi résztvevőkre, természetesen, ez más keretek között is előfordul,

például a pszichológiai foglalkozásokon is. Viszont a művészetterapeuták felhívták a figyelmet arra, a programnak rendszeresnek kell lennie, hogy a megfelelő hatások jelentkezzenek a látogatókban.

Fontos tényező, hogy e programsorozatot egy terapeuta tartja, mivel a terápiás hatások nagyobb intenzitással képesek érvényesülni, ha egy képzett szakember vezeti a foglalkozást.

Kuczko Andrea említette, hogy jó, ha a csoportfoglalkozást olyan vezeti, aki (minimum) ért az önismereti csoportokhoz, hogy a foglalkozás ne tegyen kárt a résztvevőkben a segítségnyújtás helyett.

Andrea kifejtette továbbá, hogy a terápiás foglalkozás olyan nagy népszerűségnek örvend, hogy be kellett vezetnie egy felső kvótát a résztvevők számát illetően. Ez azért fontos, mert egy adottságszám felett nem lehet hatékony és célszerű munkát végezni.

Ezenfelül a biblioterapiás programsorozat ingyenes, de előzetes regisztrációhoz kötött – az előbbieken említett részvételi kvóta miatt.

Vagyis az interjúból levonható a következtetés, hogy Budapest keretein belül el lehet helyezni a művészetterápiát egy közművelődési intézményben, valószínűleg lesz rá érdeklődő, lesznek, akik ki fogják használni a program nyújtotta lehetőségeket. Valószínűsíthető továbbá, hogy az adott intézmény elhelyezkedése és bázisközönsége is befolyásolni fogja az érdeklődők számát és a rendezvény sikerességét.

A Körúti Könyvtár a belvárosban található, a Teréz Körúton. Vagyis az intézmény gyűjteményét az egyetemi hallgatókhoz és az aktív dolgozókhoz igazították. Természetesen a szépkorúak itt is megjelennek.

A belvárosi elhelyezkedés miatt a közönségben megfigyelhetőek speciális sajátosságok. Az egyik ilyen a kimagaslóan magas részvételi arány az aktív dolgozók részéről. A közművelődés a tinédzserek, fiatal felnőttek és aktív dolgozók csoportjait nehezebben képes megszólítani. A könyvtárban adott módon megfigyelhető egy olvasóközönség, akik beiratkoztak. Ezenfelül megtalálható olyan közönségréteg is, akik nincsenek beiratkozva, de a programokon megjelennek, jelezve ezzel, hogy a könyvtár új funkciója bevonzotta őket mint látogatókat.

A következő közművelődési intézmény, amelynek munkatársával interjú készült, a Csili Művelődési Központ. A pesterzsébeti intézményről érdemes tudni, hogy rengeteg különböző alkotással kapcsolatos programmal, tanfolyammal rendelkezik. Ezenfelül fél évre előre szóló programfüzettel, mivel hat havonta új tanfolyamokat, programokat hirdet meg.

Ternyilla Kornélia közművelődési csoportvezető mesélt az általuk szervezett különböző alkotási tanfolyamokról, rendezvényekről, amelyek hosszabb múltra tekintenek vissza – például üvegfestés, festés –, de újabb tanfolyamokról is. A sokrétű alkotói programok ellenére az intézményben nincs művészetterápiás foglalkozás.

Kornélia a programjaikról beszélve kiemelte, hogy az alkotással kapcsolatos tevékenységekre van igény a Csili Művelődési Központban. Vagyis feltehetően a művészetterápia iránt is lennének érdeklődők. Ezt az is erősíti, hogy régebben voltak olyan programok, amelyeket terapeuták tartották. Viszont ezek nem voltak rendszeresek, és jelenleg nem találhatóak meg a repertoárban.

A Csili tanfolyamai ugyanakkor, egy szinten segíthetnek az emberek lelkivilágán. Nem terapeuta tartja a foglalkozásokat, hanem pedagógusok, vagy művészek. Ebből az következik, hogy az alkotások csoportos megbeszélésére nem feltétlenül kerül sor, míg egy művészetterapeutával tartott foglalkozáson lenne lehetőség erre is. Ha van is, nem biztos, hogy olyan mélységű a beszélgetés, mint amit egy képzett szakember vezet.

Viszont az alkotással együttjáró pozitív hatások megmutatkozhatnak ennek ellenére is. Vagyis a stressz levezetése, a mindennapi problémáktól való elszakadás és a kreativitás felszabadítása, kiélése, ami lehetővé teszi a résztvevők (kisebb mértékű) öngyógyítását.

Ternyilla Kornélia hangsúlyozta, ha valaki megfelelő végzettséggel és ambíciókkal rendelkezik a terápia megtartásához a közművelődési intézményben, akkor a pesterzsébeti művelődési központ részéről a nyitottság megvan e tanfolyam biztosítására.

A Csili által szervezett programok, tanfolyamok elősegítik az alkotással és az önismerettel kapcsolatos pozitív hatásokat. Innen már csak egy kis lépés a művészetterápia bevezetése, ha a rendezvény elég érdeklődővel bír és képes meggyökeresedni az adott helyszínen.

Ternyilla Kornélia az interjú során említette, hogy régebben adódtak olyan olyan táborok, vagy foglalkozások az intézményben, amelyeket terapeuta szervezett, de ezek nem rendszeres, hanem alkalmi rendezvények voltak.

Ebben az esetben, a művelődési központ felmérheti, hogy a közönségnek megfelelnek-e az alkotással kapcsolatos programok, tanfolyamok, vagy esetleg igényli különböző művészetterápiás foglalkozások megszervezését is.

A Csili Művelődési Központ bázisközönségét a családosok és időskorúak teszik ki. Kisebb számban vannak jelen a fiatalok és aktív dolgozók. Ebből az is következik, hogy néhány korosztály nincs jelen annyira aktívan a közművelődési szintereken, mint más kohorszok teszik. Az aktív dolgozókat a mozgással kapcsolatos programokkal egy idő után sikerül bevonni a közművelődési szinterekbe – akár újra, akár mint új résztvevőket.

A negyedik interjúalany az Újpesti Kulturális Központ munkatársa. Az intézmény központi szerepet tölt be a kerületben, így több tagintézmény is tartozik hozzá.

Tóth Zsolt művelődésszervező elmondta, hogy jelenleg az intézményben nem található meg művészetterápiával kapcsolatos program, alkotással kapcsolatos foglalkozás is csak alkalmanként. Gyerekek számára kéthetente tartanak kézművesfoglalkozásokat, ezenkívül hetente gyermekek és felnőttek számára kerámia tanfolyamot.

Zsolt kifejtette, hogy jelenleg igényfelmérést végeznek a közönségük körében az alkotással kapcsolatos intenzívebb rendezvényeket illetően. 2022. novemberének elején a Körösi Csoma Sándor Kőbányai Kulturális Központ egyik kollégájának segítségével rendeztek egy élményfestés foglalkozást.

Tóth Zsolt mesélt az alkotással kapcsolatos jelenlegi programjairól, amelyek leginkább a gyerekek számára létrehozott pályázatok. A kiírások célja, hogy két, alkotással kapcsolatos területet közelebb hozzanak a gyermekekhez. 2022-ben például a versek illusztrálására buzdító rajzpályázatot írtak ki gyermekek számára a költészet napja alkalmából.

Zsolt az interjú során említette, hogy még mindig érdeklődés- és igényhiányt tapasztalnak az alkotással kapcsolatos programok iránt. Viszont a novemberi foglalkozás által tisztább képet kapnak az említett helyzetről. Ezért sem csatlakozott az Újpesti Kulturális Központ az EMMI által meghirdetett népművészettel kapcsolatos szakkörök szervezéséhez.

Tóth Zsolt említett egy érdekes történetet a művészetterápiával kapcsolatban. Az Újpesti Kulturális Központban lehetőség nyílt volna művészetterápiás foglalkozás tartására, mivel egy művészetterapeuta megkereste az intézményt, de ő csak a helyszínt bérelte volna, így ez a kezdeményezés informális, nem a közművelődés által létrehozott formális foglalkozást jelentett volna.

Vagyis informálisan jelen van a társadalomban a művészetterápia, és elszórva jelenik meg intézményesített szinten is. Erre tökéletes példa a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár biblioterápia foglalkozása. Viszont a legtöbb közművelődési intézmény alkotással kapcsolatos tanfolyamokat tart, gyakran nem is rendelkeznek rendszeres, alkotással kapcsolatos rendezvényekkel, amelyek a terápia pozitív hatásait valamilyen szinten ki tudnák váltani az érdeklődőkből.

Szerencsére ennek ellent mond a Tóth Zsolt által elmesélt élményfestés-foglalkozás iránti

érdeklődés felmérése. Viszont az elmondható, hogy underground stílusok nem igazán szoktak bekerülni a közművelődési intézmények többségének falai közé.

Zsolt véleménye szerint nem feltétlenül kell kifejezetten terápiának lennie a foglalkozásnak ahhoz, hogy a lelkiállapot felszabaduljon, hanem egy élmény is elégnek bizonyulhat ehhez.

Tapasztalatok

Az interjúk tapasztalatai alapján levonható pár következtetés abból, hogy miben értettek egyet, illetve miben különbözik a megkérdezettek álláspontja.

Mindegyik megkérdezett művészetterapeuta könnyen adaptálhatónak tartja a művészetterápiát ahhoz, hogy a közművelődésbe tudjon integrálódni. A közművelődési szintereket olyan helyszínnek tartják, ahova az emberek nem félnek betérni. Ezáltal megnő a lehetőség arra, hogy el mernek menni egy terápiás foglalkozásra, mivel a környezet már ismert, így nem vált ki szorongást.

A diszciplínák jelenlegi integrációjára vonatkozóan leszűrhető, hogy a közművelődési szinterek három lehetséges módon foglalkoznak a művészetterápiával és az alkotással kapcsolatos programokkal.

Az első lehetőség az, amikor az intézményben megtalálható valamilyen formában a művészetterápia. Ebbe a kategóriába tartozik a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, ahol biblioterápia-foglalkozást tartanak rendszeresen.

A második előforduló lehetőség az alkotással kapcsolatos tanfolyamok, programok szervezése, ilyeneket tart a Csili Művelődési Központ is. Ezek a rendezvények az alkotási folyamat miatt pozitív hatással vannak a résztvevőkre.

A harmadik lehetőség, amely az Újpesti Kulturális Központra is jellemző, hogy kevesebb alkotással kapcsolatos programot szerveznek rendszeresen, mivel nem érzékelnek akkora igényt ezekre.

Sem a közművelődésben dolgozók, sem a művészetterapeuták oldaláról nem találhatók kizáró indokok, amelyek miatt úgy vélnék, a művészetterápia nem alkalmas arra, hogy a közművelődésbe integrálódjon. Bizonyos feltételek szükségesek egy művészetterápiás foglalkozáshoz, amelyeket be kell tartani ahhoz, hogy megvalósulhasson a tevékenység. Viszont feltételek bármely más rendezvény, tanfolyam esetében is felmerülnek.

A művészetterápia számára segítség lenne, ha meg tudna jelenni a közművelődés szinterein. Megfigyelhető egy fellendülés az érdeklődők számát tekintve, viszont még így is kevésbé ismert terápiás módszer. Ennek ellenére elméletileg mindenki számára elérhető a művészetterápiás foglalkozás mint mentálhigiénés megoldás.

A közművelődés és a művészetterápia is ugyanazon két problémával küzd. Az egyik az érdeklődők bevonása, a másik a leszakadó csoportok elérése. Lehetséges, hogy az érdeklődés hiánya az információhiányhoz köthető. Vagyis különböző kommunikációs módszerek használatával el lehetne érni, hogy a közművelődés és a művészetterápia szélesebb körben váljanak ismertté. A leszakadó csoportoknál ok lehet a létszükségletre való előteremtése, aminek fényében a kultúra elhanyagolható, lejjebb kerül a prioritási sorban.

A közművelődési paradigmaváltás során a szinterek szorosabban dolgoznának együtt a közönségükkel. Ez a folyamat viszont lehet, hogy lassabban megy végbe, és ezért csak kisebb mértékű változásokat tapasztalunk.

A paradigmaváltás során a csoporttagok önismerete és a közösség megerősödik. Ezáltal az igényeiket ki tudják fejezni a közművelődési szintér felé, a köztük lévő kapcsolatok társadalmi tőkévé válnak, és a civil társadalom is erősödik. Ez a folyamat magában hordozza az informális tanulás és a csoportok alakulását.

Ebbe az új intézményi szervezetbe beleillik a művészetterápia azáltal, hogy erősíti az önismeretet és a közösségformálásra is hatással van. Emellett a közművelődés keretei alkalmasak arra, hogy e terápiás módszer megjelenhessen bennük. A művészetterapeuták, akikkel interjú készült, alátámasztották, hogy a művészetterápia bizonyos feltételek betartásával képes az integrációra. Erre láttunk példát is. A terápia által az érdeklődők képessé válnak a saját igényeiket, szükségleteiket megfogalmazni. Ezt a közművelődés is képes hasznosítani a civil társadalom és az együttműködés szintjein.

Összegzés

A közművelődés legfontosabb célkitűzései az emberek személyiségfejlesztésére és szabadidő-formálására irányulnak. Emellett megtalálható közöttük a tanítási szándék, amely a művelődést és az iskolai kereteken kívüli tanulást segíti.

A közművelődésben egyre nagyobb hangsúly helyeződik az élethosszig tartó tanulásra és a szélesebb körű társadalmi csoportok elérésére. Ez megmutatkozik a programkínálatban, amely figyelmet fordít arra, hogy új érdeklődők is részt tudjanak venni a rendezvényeken. Ezenkívül még mindig fontos szerepet játszik a tudásátadás a foglalkozásokon. E témában kiemelkedő jelmondat a szórakoztatva tanítás, ami az élménnyel összekötött tanítást helyezi előtérbe, a régebben megszokott oktatásközpontúság helyett.

A művészetterápia legmeghatározóbb jellemzője az emberek segítése mind a krízis-, mind a problémamegoldás területein. Ezenkívül fontos szerepet játszik a belső feszültség levezetésében és a személyiség fejlesztésében az önismeret segítségével.

A dolgozatom a képzőművészeti és a biblioterápia módszertanával foglalkozott átfogóbban. Fontos viszont szem előtt tartani, hogy a mozgás- és a zeneterápia is létezik, s e terápiás módszerek a közművelődés területén is megjelenhetnek, de ezt a kérdéskört nem kutattam. Viszont a közművelődési szintereken megtalálható mozgással (például tánctanfolyamok) és zenével (például koncertek) kapcsolatos programok miatt érdemes további kutatásokat végezni ezeken a területeken. A dolgozat egy-egy művészetterápiás irányzatot ismertetett tüzetesebben mind a képzőművészeti, mind a biblioterápia-módszerek közül: a Boldizsár Ildikó által létrehozott meseterápiát és az Antalfai Márta által alkalmazott művészetterápiát.

A meseterápia a mesékben felfedezhető motívumok segítségével gyógyít, míg a képzőművészeti módszer az alkotás során átélt élményekre, érzésekre épít.

Az interjúk során fény derült arra, hogy a közművelődés és a művészetterápia képes lenne integrálódni, mivel vannak azonos célkitűzéseik. Viszont hasonló problémákkal is küzdenek.

Ezenfelül a közművelődés helyszínt tudna biztosítani a művészetterápiának, amely segítséget tud nyújtani az érdeklődőknek a tudatosság terén is.

Ezenkívül, az interjúk során egyik oldalnak sem volt komoly ellenvetése az integrálódással szemben. A művészetterapeuták egy keretrendszerrel említettek, amely szükséges a művészetterápia működéséhez, míg a közművelődésben dolgozók az érdeklődés felől közelítették meg a kérdést, viszont senki sem zárta ki a projekt kipróbálását.

Ahogy a szakmai beszélgetések is mutatták, már vannak közművelődési szinterek, ahol bizonyos művészetterápiás programok megjelennek. Erre tökéletes példa a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Teréz körúti tagkönyvtára, amely biblioterápia-foglalkozásokat is tart. Míg más intézmények esetében – mint például a Csili Művelődési Központ – az élménnyel és az alkotással kapcsolatos tanfolyamok dominálnak. Ennek ellenére figyelembe kell venni, hogy léteznek olyan szinterek is, amelyek profiljában nem töltenek be kiemelkedő szerepet a művészetterápia és/vagy az alkotással kapcsolatos programok.

Az adott közművelődési helyszíntől függően, hogy tehát milyen profilja van az adott intézménynek, változó típusú művészetterápiás foglalkozások tudnának integrálódni. Erre példa a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, ahol könyvekkel kapcsolatos terápia zajlik, ezzel szemben a Csili Művelődési Központ alkotással kapcsolatos foglalkozásokat tart.

Dilemmák

Nehézséget jelentenek, amelyekkel a közművelődés és a művészetterápia is küzd az érdeklődők bevonása, részvételre buzdítása és a lemorzsolódó rétegekkel való foglalkozás.

Ez azt jelenti, hogy a művészetterápia ismertebbé válna a közművelődési színterek által és több potenciális érdeklődőhöz tudna eljutni. Míg a közművelődésnek kisebb-nagyobb fokú szemléletváltozáson kéne átesnie ahhoz, hogy megoldja az említett problémát. E változás folyamatban van, de lassabban érezhető a hatása a résztvevők oldaláról.

A második jelenség akkor válik feltűnővé, amikor a lemorzsolódó csoportok nem jelennek meg se a közművelődés, se a művészetterápia területein. Ez azért tragikus tényező, mivel mindkét terület segítséget tudna nyújtani számukra, akár a kitörés lehetőségét is biztosítva a helyzetükből. Ez a jelenség magában hordozza azt is, hogy a mentális egészség nem lesz minden társadalmi csoport számára elérhető.

A közművelődés nincs jelen a mindennapokban, így a kihasználtsága sem olyan mértékű, mint amilyen lehetne. Ebből következően a programok tervezése leginkább a bázisközönségre korlátozódik, vagyis az új rendezvények háttérbe szorulnak a megszokott, bevált programokhoz képest, nem képesek új érdeklődőket bevonni.

A meghatározó tényező, amely befolyásolja a közművelődési színtereket és a programkínálatukat, az érdeklődés. Ha nincs elég résztvevő egy rendezvényen, akkor kétséges, hogy bekerül-e a program a repertoárba. Az intézmények igyekeznek a saját bázisközönségükhöz igazodni, annak igényeit kielégíteni.

A jelenlegi közművelődés nem feltétlenül tart fenn pozíciókat művészetterapeutáknak, mivel nem tapasztalható érdeklődés. Az alkotással kapcsolatos tanfolyamokat nem feltétlenül terapeuták tartják, így nem alakul ki igény a terápiára. Ennek ellenére bizonyos terápiás elemek pozitív hatásai mértékkel megmutatkoznak. Természetesen vannak olyan intézmények is, ahol tényleges terápiás foglalkozások zajlanak.

A jelenlegi közművelődésben a leggyakrabban fellelhetők a művelődés-, közösség-szervezők által kitalált és létrehozott programok, tanfolyamok, amelyekre eljönnek az emberek. Annak fényében, hogy hány érdeklődő vett részt a rendezvényen és mekkora további érdeklődésre lehet számítani, a szervezők eldöntik, hogy szeretnék-e folytatni a programot. Vagyis a jelenlegi rendszer azon alapszik, hogy az adott programokon, tanfolyamon hányan vettek részt. Viszont a szemléletváltás e módszert megváltoztatná és a közönség együttműködésére épülne.

Jövőkép, kutatási területek

Az új szemlélet alapja, hogy a látogatók és a szervezők partneri viszonyban hoznak létre rendezvényeket, amelyek megfelelnek a közösségek igényeinek. Vagyis a hangsúly áthelyeződik a közös szervezésre és az érdeklődők bevonására a közművelődési színterek programjainak kialakításába.

Ez magában hordozza a csoportok fejlődésének lehetőségét, ami az önismeret és az összetartás területein fejt ki a legnagyobb hatását. A tagok csoporton kívüli életében is megjelenik ez oly módon, hogy tisztábban érzik a saját szükségleteiket, és a kommunikációs képességek is kialakulnak, aminek következtében a későbbiekben folyamatosan mélyül a tudatosság a partnerekben. A közművelődésnek pedig megnő az esélye, hogy harmadik helyé váljon.

A jelenlegi közművelődés profilja a szocialista időszakban megszokott, előre kiszabott rendszerből visszamaradt keretekben mozog. Az előbb említett szemléletváltás ezekből a keretekből való kilendülést jelentené, amely más pozitív hatással is járna a társadalomra nézve – például a civil társadalom erősödése. Ezenfelül a Nyugat-Európában megtalálható programok könnyebben adaptálhatóvá válnának a hazai közművelődési színterekben.

Az elkövetkezőkben szeretnék néhány további kutatási területet említeni.

Az egyik lehetséges kutatás, amely a dolgozatom is érintett, az emberek véleménye a közművelődésről és a lehetséges ok, amiért a közművelődés nem volt eddig képes beépülni a mindennapokba. Ennek megtalálása után lehetséges a megszüntetés, ezáltal válna képessé a közművelődés harmadik helyé válna az emberek számára.

A másik témakör, amely a közművelődés pragmatikaváltásához kapcsolódik: az emberek véleményét és attitűdjét vizsgálni a jelenlegi és a szemléletmódváltás utáni közművelődéssel kapcsolatban.

Továbbá lehetséges kutatási téma a zene- és mozgásterápia integrációja a közművelődésbe. A dolgozatom a hangsúlyt a biblio- és képzőművészeti módszerekre helyezte. Fontos viszont, hogy a közművelődés rendelkezik mozgással és zenével kapcsolatos programokkal is.

Vizsgálható továbbá az emberek attitűdje és kapcsolata a művészetterápiával. Ezen kutatás segítheti az ismertségét, fejlesztési területekre világíthat rá. Ezenfelül általános felmérést is lehet folytatni a közművelődési intézményekbe való integrációról – ahol jelenleg nem található meg ilyen program – és előzetesen felmérni az igényeket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Könyvek:

- Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér szerk. (2009): *Vészjelzések a kultúráról*, Nemzeti Kulturális Alap
- Antalfai Márta (2016): *Alkotás és kibontakozás – A Katarzisz Komplex Művészetterápia elmélete és gyakorlata*, Lélekben Otthon Közhasznú Alapítvány
- Bagdy Emőke szerk. (1999): *Mentálhigiéné – elmélet, gyakorlat, képzés, kutatás*, Animula Kiadó
- Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsanna – Nyitrai Erika szerk. (2011): *Transzperszonális pszichológia és pszichoterápia*, Kulcslyuk Kiadó, Budapest
- Boldizsár Ildikó (2010): *Meseterápia – Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*, Magvető Kiadó, Budapest
- Csíkszentmihályi Mihály (2009): *Az öröm művészete – Flow a mindennapokban*, Budapest, Nyitott Könyvműhely
- Durkó Mátyás (1999): *Andragógia – A felnőttnevelés és közművelődés új útjai*, Magyar Művelődési Intézet
- Gyuris Petra – Meskó Norbert szerk. (2016): *Evolúciós pszichológia mesterfokon*, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány
- Halász László szerk. (1983): *Művészetpszichológia*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Harangi László – Pordányi Sarolta szerk. (2000): *Felnőttképzés a közművelődésben*, Magyar Művelődési Intézet

- Harday Silvia Ildikó (2004): *Az elfogadás művészete*, Akadémia Kiadó, Budapest
- Jeney Éva (2012): *Nyitott könyv – Irodalom, terápia, elmélet*, Balassi Kiadó, Budapest
- Jung, C. G. (1978): *Az ember és szimbólumai*, Göncöl Kiadó, Budapest
- Kádár Annamária – Kerekes Valéria (2017): *Mesepszichológia gyakorlatban – Az önbecsülés és a küzdőképesség megalapozása gyermekkorban*, Kulcslyuk Kiadó, Budapest
- Maróti Andor (2015): *A tanuló felnőtt*, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Az élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány
- Mócz Dóra (2013): *Az andragógia elmélete, története, társadalmi funkciói, gyakorlata*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest
- Óhidy Andrea (2021): *Élethosszig tanulni*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Rogers, C. R. (2008): *Találkozások – a személyközpontú csoport*, Edge 2000 Kiadó – Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet
- Dr. Szüdi János szerk. (1998): *Az alapfokú művészetoktatás követelményei és tantervi programja – Képző- és iparművészet*, ROMI-SULI Könyvkiadó és Továbbképző Műhely
- Schultz, A. (1922): *Bevezetés a művészetbe*, Pantheon Irodalmi Intézet

Folyóiratok:

- Beke Márton (2018): *Társadalmiasítás – Lehetőség vagy erősség?. Cselekvő Közösségek*, 2018. május 23/2. <https://cselekvokozossegek.hu/wp-content/uploads/SZIN-K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi-M%C5%B1vel%C5%91d%C3%A9s-magazin-23-2.pdf> letöltés ideje: 2022. 11. 02.
- Dr. Juhász Erika – Sotkóné Máté Krisztina – Ponyi László (2019): *Társadalmi és kulturális tőke – válságok és folyamatok, Cselekvő közösségek*, 2022/2, 21-22. https://cselekvokozossegek.hu/wp-content/uploads/D_SZIN-22-2.pdf letöltés ideje: 2022. 11. 02.
- Kiss Virág (2021): *Művészetterápia, művészettel nevelés, művészet alapú módszerek I-III. Vizuális Kultúra*, 4-5. https://vizualiskulturaujsag.hu/wp-content/uploads/2021/03/4.1%20Kiss_jl.pdf letöltés ideje: 2023. 09. 12.
- Ponyi László (2014): *Közművelődés és tőkeelméletek, Kulturális Szemle*, Nemzeti Művelődési Intézet <https://www.kulturalisszemle.hu/1-szam/nemzetkozi-kitekintes/ponyi-laszlo-kozmuvelodes-es-tokeelmletek> letöltés ideje: 2022. 11. 02.
- Ponyi László (2020): *Társadalmiasítás folyamatok, közösségi részvétel és az önkéntesség jellemzői a közművelődésben – Közművelődési intézmények és közösségi színterek reprezentatív felmérése (2. rész)*, *Kulturális Szemle*, 16/4. <https://www.kulturalisszemle.hu/storage/app/media/pdf/Kulturalis-Szemle-2020-4-ponyi-laszlo-tarsadalmiasitasi-folyamatok-kozossegi-reszvetel-es-az-onkentesség-jellemzoi-kozmuvelodesben-kozmuvelodesi-intezmenyek-es-kozossegi-szinterek-reprezentativ-felmerese-2-resz.pdf> letöltés ideje: 2022. 10. 29.

Internetes források:

- Arapovics Mária – Beke Márton – Dóri Éva – Tóth Márton szerk. (2019): *Módszertani útmutató – Kulturális intézmények társadalmiasított működési módja*, <https://docplayer.hu/148768610-A-kulturalis-intezmenyek-tarsadalmiasitott-mukodesi-modja-modszertani-utmutato-a-kozossegi-reszvetelen-alapulo-mukodteteshez.html> letöltés ideje: 2022. 11. 01. <https://docplayer.hu/148768610-A-kulturalis-intezmenyek-tarsadalmiasitott-mukodesi-modja-modszertani-utmutato-a-kozossegi-reszvetelen-alapulo-mukodteteshez.html>

- Beke Márton – Ditzendy Károly Asztrid szerk. (2008): Integrált közösségi és szolgáltatási terek – Módszertani kézikönyv, HROD <https://mek.oszk.hu/07900/07917/07917.pdf> letöltés ideje: 2022. 10. 29.
- Illés Anikó: Művészetterápia a közoktatásban: elméleti lehetőségek és etikai megfontolások, Új Köznevelés 2009/5–6 https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_200905_beliv_vagott_27.pdf letöltés ideje: 2022. 08. 10.
- Kiss Virág (2014): A vizuális művészetpedagógia és művészetterápia összehasonlítása a tanári és terapeuta kompetenciák tükrében – Doktori értekezés tézisei https://ppk.elte.hu/file/kiss_virag_tf_m.pdf letöltés ideje: 2022. 08. 10.
- Kleisz Terézia (2019): Elméleti látószögek a jelenkori közösségek állapotáról és a közösségfejlesztés lehetséges céljairól, *Kulturális Szemle* 2019/2. <https://www.kulturalisszemle.hu/12-szam/nemzetkozi-kitekintes/kleisz-terez-elmeleti-latoszokek-a-jelenkori-kozossegek-allapotarol-es-a-kozossegfejlesztes-lehetseges-celjairol> letöltés ideje: 2022. 11. 04.

Ábrajegyzék

- Kiss Virág (2021): Művészetterápia, művészettel nevelés és művészetalapú módszerek I-III. *Vizuális Kultúra*, 2021. 1/2. https://vizualiskulturaujsag.hu/wp-content/uploads/2021/03/4.1%20Kiss_j1.pdf letöltés ideje: 2023. 09. 12

Lukács Zoltán Gábor

Konzulens tanár: Dr. Jablonczay Tímea főiskolai docens

Itt és most – A személyes tér és idő megélése a magyar és a dél-indiai kultúrában

Absztrakt:

Kutatásom során az indiai társadalomból kiszoruló társadalmi réteg, a kaszton kívüli érinthetetlenek helyzetét vizsgáltam gender, identitás és az általuk elérhető narratíva szemszögéből. Számukra a tér-idő szövege beszűkül, nem látható a kiút, nincs hatékony eszköztáruk a következő lépés megtételéhez, sorsuk időtlen mozdulatlanságba dermedhet.

Megvizsgáltam a szociokulturális hátteret, kontextusba helyeztem a társadalmi felépítést, feltérképeztem a kaszttrendszer lebontásának és a jelenkor változásának főbb folyamatait. Ehhez szekunder kutatásom során igyekeztem összefüggéseiben feltárni a kapcsolódó szakirodalmi hátteret, hangsúlyt fektetve friss, releváns indiai publikációkra. Primer eszközül az indiai terepmunkát, valamint a mélyinterjút választottam. Beszámolok indiai tanulmányútjaim kapcsolódó megfigyeléseiről, tapasztalatairól. Az interjúk során egy indiai értelmiségit, egy magyar hajléktalant és egy magyar civil szakértőt szólaltatok meg.

A téma kezdeti felvetésénél célul határoztam meg az áthatolhatatlan társadalmi falakat, a társadalmi rétegződéseket és a kaszttrendszert működtető folyamatok feltérképezését. Szerettem volna mélyebben feltárni a társadalom peremére sodródók diszkurzív és narratív lehetőségeit. Igyekeztem olyan nézőpontot adni, ami a külső szemlélő aspektusánál mélyebb betekintést ad a társadalom rejtettebb kulturális rétegeibe.

A kirekesztettségéből nincs egyértelmű és könnyen járható kiút, egyetlen, mindenre kiterjedő megoldás. A jó szándék, az érdekek egyeztetése, a motivációk összehangolása nélkül hiába keretездnek változásként az elmúlt évtizedek. Az évezredes rendezőelvek és szokásrendszerek átalakulása, igazságosabbá válása hosszú és összetett folyamat.

Vizsgálatom lezárásaként megállapítottam, hogy az oktatási rendszer fejlesztése és mindenki számára elérhetővé tétele, a társadalmi diszkurzusból való kiszorulás csökkentése, az egyenlőbb esélyek megteremtése valódi változást hozhat a modern kor Indiájában. Ezek a nehézségek valamilyen formában Magyarországon is jelen vannak, amihez érzékenyen, empátiával és segítőkészséggel fordulva érdemi változást érhetünk el.

Abstract:

In my research, I investigated the position of the untouchables, a social stratum excluded from Indian society, from the perspective of gender, identity and the narratives they access. For them, the text of space-time is narrowing, there is no way out, they have no effective tools to take the next step, their fate may be frozen in timeless immobility.

I have examined the socio-cultural background, contextualised the social structure, mapped the major processes of caste disintegration and change in the present. For this purpose, I conducted secondary research to contextualise the related literature, with emphasis on recent relevant Indian publications. I have chosen Indian fieldwork, discourse analysis and in-depth interviews as my primary tools. I report on related observations and experiences from my study visits to India. During the interviews I interviewed an Indian intellectual, a Hungarian homeless person and a Hungarian NGO expert.

In initially setting up the topic, I set the goal of exploring the impenetrable social walls, social stratification and the processes that operate the caste system. I wanted to explore more deeply the discursive and narrative possibilities of those who are marginalised. I have tried to provide a perspective that gives a deeper insight into the more hidden cultural layers of society than the outsider's perspective.

There is no clear and easy way out of exclusion, no single, all-encompassing solution. Without good intentions, alignment of interests, alignment of motivations, the past decades are framed as change in vain. The transformation of millennia-old ordering principles and customary systems, and the process of making them more just, is a long and complex one.

In concluding my study, I have concluded that improving the education system and making it accessible to all, reducing marginalisation from social discourse, and creating more equal opportunities can bring about real change in modern India. These difficulties are also present in some form in Hungary, to which we can make a meaningful difference by approaching with sensitivity, empathy and helpfulness.

Bevezető

A jelenben élni, a most mostságán keresztül. Az itt és most, ami meghatároz. Meghatároz engem, meghatároz mindannyiunkat. Amikor a jelenben élek, rajta a jelemen, a tér-idő síkjának számomra kijelölt találkozásában. Az a ponttá illanó, a végtelenség homályában tovatűnő pillangó, aminek minden egyes szárnyrebbentése újabb és újabb hullámokat kelt, s terjeszt szerteszét létezőm dimenzióin át.

Keresem a helyem, kutatom azt a pontot, ahol vagyok, vagy éppen lennem kell. A kettő vajon egyezik? Ahol vagyok, oda vajon a pusztá fizikai lét, esetleg más, felsőbb folyamatok, szervezőelvek szándéka és eredménye vezérelt? Mennyiben determinált számomra a tér és idő egymásra hatása? Lehetnék-e egyáltalán máshol, máskor, mint ahol a jelenben, a jelemen létezve létezem?

Kérdések ezek, amik meg-megmozdulnak itt bent, az itt és mostom belső terében, miközben a repülőn ülök India felé. Hatodszorra érkezem már világunk egyik ősi bölcsőjébe. Egy újabb kutatóútra indulok, hajt a kíváncsiság, hogy feltárjam és megértsem mindazt, ami itt és most történik. Ismét újabb interjúk várnak rám, bölcsessel, tudósokkal találkozom, könyvesboltok hosszú sorát járom be, ősi könyvtárak féltve őrzött iratait vizsgálhatom.

Kérdések, amik magként kelnek ki, majd a kihajtó csírák, szárba szökkenő válaszok azonban további kérdőjelekké érnek. A kérdőjelek pedig, bármelyik irányból is néztem, újra és újra civilizációnk és a bölcsesség egyik ősi tere, India felé mutattak.

Első utazásomon, 2016-ban az ismeretlen terébe érkeztem, az idegenség, a kultúrsokk, a kulturális hagyma csipős rétegei érdekes, ám nehezen áttörhető kihívások elé állítottak (Hofstede, 2005: 13). Az egy hónap, amit Indiában töltöttem egy papucs, egy diktafon és egy jegyzetfüzet társaságában, végül nem riasztott el. Újabb és újabb utazásokra inspirált. Azt a

teret kerestem, amin át lépésről lépésre haladhatok az őmagaság, sőt, az önmagam felé vezető úton (Ricoeur, 1995: 15).

Ki vagyok? Honnan jöttem és hová tartok? Mit alkotok, mit teremthetek? „Isá, por és homou vogymuk.” Lehet, hogy valójában többek vagyunk pornál és hamunál? (Madas, 1992: 317–318)

Idővel kezdett körvonalazódni egy vezérfonál. Biztam benne, hogy ezt felgombolyítva rálelhetek valamire. Arra, ami talán nem létezésünk képlete, hiszen kicsi vagyok én ahhoz, ám a hamu végtelen terében talán egy-egy újabb porszemet tesz hozzá lét-elemünk megismeréséhez. Ahogy haladtam a kutatásaimmal, adódott néhány kérdés és kulcsszó, amelyek a hatodik kutatóútam főbb csomópontjaiként szolgáltak. Közben úgy éreztem magam, mint a Vilém Flusser által a fotográfusra adott definíció: „az az ember, aki azon igyekszik, hogy képbe tegyen át olyan információkat, amelyeket a fényképezőgép programja nem irányzott elő.” (Flusser, 1990: 29).

Feltárni és megérteni, hogy azok, akiket az égiek az élet árnyékosabb oldalára teremtettek, a sodródók és leszakadók milyen eszköztárral bírnak az élet nagy színpadán. Az itt és mostnak a legsűrűbb rétegében megélt kemény út vajon mennyire maszkulin természetű, hogyan jelenik meg a kasztrendszerből kiesőknél a gender, a férfi–női lét nehézsége, milyen narratívák mentén haladnak, hogyan juthatnak előrébb a társadalom észbontó útvesztőjében?

Gondolataim palástjának újabb és újabb rétegei, amiket megfejtve remélhetőleg közelebb kerülhetek a vágyott megértéshez. A személyes tér és idő, így létünk megértésének tere, színtere a saját világunk, az imago mundi középpontja (Eliade, 2022: 14). Ez a világ, illetve a lehetőségek rendszere egy nehézségekkel, küzdelmekkel teli élet során szűkké és terheltté válhat. Egy összenyomott, akár leszakadó réteg, kirekesztett kaszt tagjaként megélt élettörténet feltárása és megismerése mindannyiunk terét és idejét tágíthatja. A tér és az idő pedig, a megeléseiink, a belső világunk középpontján átszűrve reflektálódnak újra a külvilág felé. Ennek a visszatükröződésnek egyik fontos narratív eszköze az önéletírás (De Man, 1997: 3).

Dolgozatomban az indiai kultúrán és társadalmon keresztül, a leszakadók és kirekesztettek homlokzatán, narratíváin, reprezentációin át, részben a magyar társadalom leszakadóinak tanulságait felhasználva igyekszem feltárni egy olyan utat és elgondolkodtató lehetőségrendszert, ami mentén az egyén, illetve a társadalom szintjén is előrébb léphetünk egy igazságosabb és kiegyensúlyozottabb világkép felé. Ahogy az indiai kultúrában egy év elteltével együtt az „idő meggyógyulását” és újrateremtődését jelenti, úgy bízom benne, hogy a gondolatébresztő, a tudatosság felé lágyan sodró elmélkedés legalább porszemnyi léptékben hozzásegít minket nehéz társadalmi helyzeteink gyógyulásához (Eliade, 2022: 24).

Kutatásom során a szekunder szakaszban megvizsgálom India szociokulturális hátterét, a társadalmi rétegződést a kasztrendszer mentén, majd megnézem a jelenkor változásainak keretezését. Primer eszközül az indiai terepmunkát, valamint a mélyinterjút választottam. Interjúalanyaim hozzájárulásukat adták, hogy saját névvel szerepeltessem őket (Babbie 2008: 334–339). Beszámolok indiai tanulmányútajaim kapcsolódó megfigyeléseiről, tapasztalatairól. Az interjúk során egy indiai értelmiségit, egy magyar hajléktalant és egy magyar civil szakértőt szolgáltattak meg. Véleményem szerint ez egy rendkívül összetett téma, amiben igyekszem a szakirodalmi háttér bemutatása, a megfigyelések és az interjúk során releváns, több rétegen áthatolni képes feltárást végezni.

Önreflexió

2010 óta foglalkozom az indiai kultúra megismerésével. A munkám során indiaiakkal dolgozom együtt. Ők olyan lelki tanítók, spirituális mesterek, természetgyógyászok, akik a jövő kutatásával, az emberi sorsok működésének feltárással foglalkoznak. Az utazásaimon,

munkám és kutatásaim során átéltek s a személyes tapasztalataim a dolgozatban is megjelennek. Írásom elméleti részeinél, a szekunder és a primer kutatás lefolytatásánál, bemutatásánál igyekszem a lehető legnagyobb mértékben tárgyilagos maradni.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Jablonczay Tímeának a dolgozat megírásához nyújtott támogatásáért, tanácsaiért és a bizalomért. Köszönettel tartozom interjúalanyaimnak, Jalecz Katalinnak, Újszászi Györgyinek és D. Shyamnak az értékes válaszaikért és a támogató hozzáállásukért. Szeretném kifejezni megbecsülésemet, szívből jövő szeretetemet családomnak a támogatásukért és a belém vetett hitükért.

Kontextus

Az elmúlt tíz évben a mindennapjaim részévé vált Dél-India, azon belül is a tamil kultúra, az ottani és az onnan származó lelkiség és spiritualitás kutatása. Munkám során tamil tanítókkal, kutatókkal, bölcsekkel konzultálok. Az ő tudásukat, forrásaikat, archívumaikat kutatom, beszédeiket és tanításaikat fordítom, tolmácsolom és interpretálok angolról, tamil-angol, „tanglish” nyelvezetről magyar nyelvre (Narayanan, 2010). Az indiai kultúra megismerése és az ehhez kötődő tevékenységeim által sokakkal nyílt alkalmam beszélgetni a létezés megismerésének igényéről és korlátairól, önmagunk térben és időben, identitásban és keretekben való elhelyezkedéséről.

Talán mindannyian vágyunk a békére, egyensúlyra, megnyugvásra. Adódhat azonban számos olyan tényező, ami ebben hátráltat. A megtorpanás oka lehet például a család, a barátok, a munkahely zártabb hozzáállása, vagy éppen az általunk betöltött hely a társadalomban, a réteg, a kaszt, a származási és egyéb keretezés mint korlátozó tényező.

Van, akinek támogatóbb lehetőségrendszer adódott, vannak viszont, akik számára az élet lényegében akadálypályaként funkcionál. Ők akár úgy is érezhetik, hogy nem úton vannak, hanem útban. Sokan szeretnék letenni a maszkot, elengedni, kiengedni a börtönbe zárt érzéseket, megnyitni az önkifejezés, a tapasztalás, az átélés kapuit. Bennünk van a vágy, hogy megismerjük önmagunkat, a világunkat. Akár az is, hogy megtapasztalhassunk más, a hétköznapi alkotta keretektől merőben eltérő reprezentációkat.

A vágyott út keresése során azonban adódhatnak nehézségek, vagy akár áthatolhatatlan falak. Ilyen lehet például a társadalom rétegződésének üvegplafonja, akár a kasztrendszer, vagy kulturális, vallási, politikai korlát, bemerevedett értékrend, esetleg épp a gender és az identitás definiálásának korlátozásai.

Van egy belső kép, egy mag, ami egy vágyott, máshol elérhető, más körülmények között megélhető tapasztalati mező. Ehhez társul egy külső világ, egy színpad, aminek gyakorlati, mindennapi síkon a részei vagyunk, de szereplőként, a belső megélések szintjén időnként nehézkes lehet azonosulni vele.

Színház az egész világ (?)

Mindannyian részt veszünk az élet nagy színpadán. Olyan tér ez, ahol az itt és most széles eszköztárával felvértezve részesei vagyunk különböző interakcióknak, interperszonális helyzeteknek. Ahogy Kricsfalusi Beatrix írja a Színrevitel című írásában, a szín mint az árnyékba vagy a fókuszba hozatal helyszíne jelenik meg (Kricsfalusi, 2018: 346). A színpad, ahova a fény és a figyelem vetül, a külvilág távoltageásával létrehoz egy különleges teret, ahol lehetőség nyílik megmutatkozni, fellépni a nyilvánosság előtt. Ahogy Erving Goffman

idézi George Santayanát: „A maszkok börtönbe zárt kifejezések, érzések csodálatra méltó, egyszerre hűséges, diszkrét és fölséges visszhangjai.” (Goffman, 2000: 7) Számomra ez a kifejezés és megfogalmazás egyszerre sugallja a nyitottság és a zártság, az önmagaság és az idegenség érzését.

Kricsfalusi megfogalmazásában a színrevitel több, mint a színházművészet esztétikai jellemzője. Helyette egy átfogó kultúratudományi modellként értékeli. A nagyvilág színpadán mindannyian fellépünk, a színtér és a közönség változhat, mi magunk, a szereplők, azonban folyamatosan megmutatjuk magunkat. Mindennapjaink és életeseményeink során egyaránt számos olyan megéléssel gyarapodunk, amiket beépíthetünk az identitásunkba, önképünkbe, mintegy a hétköznapi maszk diszkrét részévé alakítva. Az idézett cikkben Erika Fischer-Lichte írására hivatkozik Kricsfalusi: a véletlennek, a tervezetlennek fontos tere van, a színpad jóval több, mint egy végleges felvétel megtekintése, hiszen a szabad játéktérnek köszönhetően a kimenetek tárháza igen széles.

Martin Seel meghatározása szerint – amit ugyancsak Kricsfalusi Beatrix idéz – a színrevitel fontos, lényegében elengedhetetlen eleme a közönség, akik részesülnek az érzéki folyamatok megélésében (Kricsfalusi 2018: 347–348).

A színháztudomány diskurzusából távolabb helyezkedve, a mindennapi élet színpadának aspektusából a performance fontos része lehet az új megélése, a határok tágítása, a véletlen tudatos beemelése. Ez akár a hétköznapiól nagyban eltérő, a normatívól túlságosan is, akár több síkon eltérő reprezentációhoz vezethet (Goffman, 1981: 38–52). Szándékosan és szándékolatlanul is részt veszünk az örökös körforgásban, homlokzatokat építünk, keressük a jól működő megjelenítéseket, igyekszünk az érvényesülés útján haladni.

A színtér a modern kommunikációs eszköztár világában rendkívül szélessé és színessé vált. A szín, a szkené egyszerre jelenik meg a valós és a virtuális térben. Az egyén szituatív meghatározottsággal egyszerre akár két vagy több csoporthoz is sorolhatóvá vált (Binddorfer, 2001: 35). Kricsfalusi idézi Wolfgang Isert: „aki önmaga, de nincs önmagánál, nincs önmaga birtokában.” (Kricsfalusi, 2018: 348). A színrevittel közelebb kerülhetünk önmagunkhoz, segíti a kapcsolódást, erősíti a jelenlétet. Támogathatja a külső és a belső világ formálódását, hozzájárulhat az önazonosság megéléséhez. Ehhez kapcsolható a Stuart Hall értelmezése szerinti szubjektum belső magjának formálódása a „szignifikáns másokkal” fenntartott viszony során (Hall, 1997: 54–55). A „kint” és a „bent”, a szereplő belső világa, a viselt homlokzat, a nézők, a külvilág percepciója a színrevitel interakciós játéka során magasabb szintre juthat. Goffman a társas életet színházi előadásként elemzi, ebben az értelemben a színpadi megtapasztalások, a performance eredményei beépülhetnek az énkép, a „self” képződésébe. Az identitásunk változik, az egyes előadások, interakciók során új elemekkel gazdagodik. Ez változás a változatlanságban, ahogy Malinánál megjelenik, az identitás feltételez bizonyos fajta stabilitást, állandóságot (Malinák, 2005: 22). A belső mag változásnak indul, teret ad egy új személyes és kulturális identitás kialakulásának. Ahogy Kricsfalusi kiemeli, a színrevitelhez elválaszthatatlanul kapcsolódik az észlelés és a láthatóság koncepciója. Goffman gondolatát idekötve, ha nincs közönség, nincs érzékelő ágens, úgy a színrelépés megrekedhet a szövegek és a homlokzat magányos, tükör előtti próbálgatásának szintjén (Metts, 2015: 328). Goffman szerint a színpad a személyközi interakciók színtere. Az eseménytér igen fontos része a homlokzat mellett a keretezés, a kontextus és számos szimbolikus jel (Peirce, 2005: 29–30).

A modern technológia új kereteket biztosít a színpadon, a játékmester, a rendező immár a látó és a követés lett. A kezünkben tartott telefont, a varázstükört simogatva bárhol, bármikor színpadra léphetünk. Sokak percepciók terében talán az itt elért siker artikulálódik valóságként,

a külső, fizikai valóság egyre inkább az utópia, a megvalósulás távoli homályába vész, a hiperrealitás áll nyerésre. Az idealizált állapot színrevitele, a tökéletességet sugárzó homlokzat elfedi a valóságot, a szimulákrum elsőbbsége egyre erősebb (Baudrillard, 1996: 161–193).

Az objektumot a szem fényével hozzuk létre, a szubjektumot a gondolatral (Kriegel, 2004: 22). Életünk előadásának színrevitele során a színpad fénye és a körülvevő világ árnyéka meghatározó. Az észlelés, a láthatóság érvényesülésünk, haladásunk, fejlődésünk fontos kellékei. A modern korban életünket egyre több, egyre erősebb impulzus keretezi. Az idő sűrűsödik, a most eseményhorizontja tágul, így a színpad és a felvonások folyamatosan változnak, talán egyre gyorsabb és intenzívebb jeleneteket felvonultatva. A szabad játéktér egyre tágabbnak mutatkozik, bár értelmezésem szerint a szabadság látszólagos. A lehetőségek végtelenségét rendkívüli módon beszűkíthetik a kommunikációs felületek szabályai és feltételei, vagy éppen a külvilág visszajelzéseire épülő siker paraméterei. Amikor a látszólagos tökéletesség adja a csillogást, minél többen igyekeznek idealizált homlokzattal létezni, az annál univerzálisabbá és elhasználtabbá válhat. A színrevitel mint esztétizálási folyamat, a gyorsuló világban önnön farkába harapó kígyóként térhet vissza az ürességbe, hogy új célokat, új színpadokat és platformokat keressen.

A mélység, az értő intellektus, a fókusz és a figyelem ellaposodhat a show világában. A pillanatnyi csillogás nem feltétlenül igényel stabil alapokat. A hosszú távú, tudatos építkezéshez, a percemberek világának elengedéséhez viszont véleményem szerint tudás, összpontosítás és kitartó gyakorlás szükséges. Mint a színésznek az átélés, memorizálás és a próbák hosszú során át, hogy amikor végre eljön a premier, a megjelenésnek, a szavaknak súlya legyen. Hogy árnyékba állíthatóvá váljon az, ami elengedhető, és arra vigye a reflektor fényét, ami igazán lényeges.

Ennek tükrében a figyelem fókuszát jelen dolgozatomban egy olyan társadalmi réteg felé irányítom, akiknél viszont szinte teljes egészében hiányoznak a színrevitel eszközei. Sőt, akár kifejezetten az eltűnés, a rejtőzködés, a diszkurzív marginalizálódás jellemzi mindennapjaikat. Ők azok, akiknél gyakran pont az válik színtérre, ami másoknál az árnyékot jelenti.

Diszkurzív marginalizáció

Teun van Dijk a kritikai diskurzuselemzés elveiről szóló írásában az uralom, a hatalom újratermelésében, vagy annak megkérdőjelezésében szerepet játszó diskurzust helyezi középpontba (van Dijk, 1993: 249–257) Véleménye szerint az elitek, hatalmi intézmények általi hatalomgyakorlásnak jelentős mértékben következménye a társadalmi egyenlőtlenség, politikai, kulturális, etnikai, faji, nemi- és osztályegyenlőtlenség értelemben egyaránt. Tézisének kérdése, hogy milyen kommunikációs struktúrák és stratégiák játszanak szerepet az újratermelés folyamatában. Célja, hogy megváltozhasson az uralomtól és egyenlőtlenségtől szenvedők helyzete. Ehhez megvizsgálja a hatalmi túlkapások, az igazságtalanság és egyenlőtlenség diszkurzív dimenzióit, majd az eredmények alapján komplex elméleteket alkot. Megfogalmaz egy álláspontot, ami alapján felállítható egy cél- és eszközrendszer s megfogalmazhatók azok az elvek, amelyek politikai és hatalmi síkon egy igazságosabb, szenvedéstől mentesebb struktúra felé viszik a társadalmat.

Ebben a tekintetben a szolidaritás az egyik legfontosabb tényező. Etikusa aktivista hozzáállás alapján érdemi segítséget nyújtani a súlyos, valóságos problémákra. Nem feltétlenül egyéni, eseti szinten, hanem általánosabb síkon, rendszerszinten gondolkodva, strukturális téren. Ehhez túl kell lépni a mindennapok problémáin, mert a nagy rendszer jelentős kisiklásai, a társadalmi rétegződés, a rétegek, osztályok közötti falak és egyenlőtlenségek távlati nézőpontból, a nagy kép felvázolása során könnyebben azonosíthatók .

A kritikai diskurzuselemzés során hangsúlyos, hogy ki a beszélő, milyen pozícióból nyilatkozik, milyen érdekek mentén vesz részt az interakcióban. A kapott eredményt pedig olyan formában célszerű interpretálni, ami nem a fennálló hatalom érdekeit szolgálja, hanem az egyenlőtlenségek dekonstruálása felé vezet.

Van Dijk szerint a társadalomból kiszoruló, sodródó, leszakadó csoportok és rétegek a kommunikációból is kiszorulhatnak. Ez a diszkurzív marginalizáció. A hatalommal bírók hozzáférnek a privilegizált erőforrásokhoz, tudáshoz, szolgáltatásokhoz, ellenőrzéssel bírnak mások felett. A hatalomtól távol lévők hozzáférése erősen korlátozott lehet. Nincs hangjuk, elnémulhatnak. Nem tud felszólalni a parlamentben, nem tud nyilatkozni az újságban. Sőt, talán írni és olvasni sem tud, esetleg nincs meg a verbális eszköztára a gondolatai komplex kifejezéséhez. A különböző rétegek tagjai eltérő forgatókönyvek szerint képesek haladni. Az ezt formáló feltételrendszert nagyban befolyásolhatják a feljebből, fentről, hatalmi pozícióból érkező ideológiák, normák és vélemények.

Jelen dolgozatomban az indiai társadalom rétegződését, a rendszerből kiszoruló diszkurzív lehetőségeit és narratíváját vizsgálom, a kaszton kívüliek és a nők lehetőségein keresztül. Ez egy rendkívül összetett problémakör, amihez igyekszem kereteket alkotni, és ahol lehetőségem van rá, felfejteni a felszín alatti rétegeket is. A téma tárháza lényegében végtelen, így további kutatásokban érdemes lehet egy-egy alrendszerét mélyebben is megvizsgálni. A vizsgált folyamatok, rétegek, modellek mögött a valóságban súlyos emberi krízisek és történetek rejtőznek. Úgy gondolom, hogy ehhez a témához alázattal, szerénységgel, tisztelettel kell fordulnom, hogy lerőjám megbecsülésemet mindazon emberek előtt, akik a „sorstalanság itt és mostjának” kétségbeejtő labirintusából igyekeznek kitörni.

Úton India felé

India, az emberiség egyik ősi bölcsője egy hatalmas, végtelenül összetett ország. Története a múlt távoli horizontjában ered. Az Indus-völgyi civilizáció az i. e. IV. évezredben már virágzó társadalom volt. Emlékei, hitvilága, értékei egészen a mai napig elkísérik világunkat. Területe 3,2 millió km², ez Magyarországnál harmincöt-ször nagyobb. 1,4 milliárd fős, folyamatosan, bár csökkenő ütemben növekedő lakosságával hamarosan bolygónk legnépesebb országa lesz. Népeisége alapvetően juvenilis szerkezetű. A korfa körtét formáz, a várható életkor viszonylag rövid (67 év), a társadalom törzsét a fiatal felnőttek adják, a gyermekvállalás pedig az elmúlt 15–20 évben csökkenő tendenciát mutat, atermékenységi ráta 2,1 (CIA World Factbook).

India alapvetően hindu vallású ország, a közel 80% hindu lakosság mellett 14,2% vallja magát muszlimnak, míg 2,3% keresztény és 1,7% a szikh hitet követi (Socio Economic and Caste Census, 2011).

Society in India című könyvében Ram Ahuja három fő társadalmi szerkezetet azonosít, ezek a tradicionális, modern és posztmodern formák. Indiát tradicionális társadalomként értelmezi (Ahuja, 2021: 1–13) Ennek főbb ismérvei:

- a viselkedési normákban és értékekben hangsúlyt kap a vallás és a mágia,
- önmagát egy valós vagy elképzelt múlt mélyen összekapcsolódó folytonosságának tekinti,
- széles körűen elfogadja a rituálét, áldozati/felajánlási rítusokat és szent ünnepeket.

Tradicionális társadalom ősi értékekkel

Az alábbiakban kiemelek, majd magyarázatokkal egészíték ki nyolc fontos ismérvet, amelyeket Ahuja a tradicionális társadalom strukturális szervezőelveiként nevez meg.

1. Egy tradicionális társadalomban az egyén státusza elsősorban a születésétől, származásától függ, a társadalmi mobilitás foka alacsony. Ennek egyik igen markáns lenyomata az indiai kasztrendszer. Ide sorolom továbbá azt az indiai dogmát, miszerint hindunak csak születni lehet. Utazásaim során számos olyan templomot látogattam meg, ahol a belső térbe, a rituális szentélyekbe nem mehettem be. A társadalmuk tapasztalataim szerint alapvetően befogadó, de a szimbolikus kulturális hagyomány rétegeit felfejtve eljuthatunk olyan falakhoz, amelyek vallási és/vagy etnikai kívülállóként áthatolhatatlanok. Számos ilyen templomba eljutottam Indiában, ahova helyi interjúalanyom, D. Shyam kísért. Véleménye szerint ezekben a terekben a jellemző közös pont, hogy a hindu eredetmítoszokhoz kötődő ősi terek, amik a vallási közösségeik számára fontos identitásképző jelentőséggel bírnak. Ilyen például a dél-indiai Csennájban a Kapaleswarar Temple, vagyis a kívánságok terének szentélye, ahol a vágyak megvalósulásáért, a győzelemért imádkoznak, vagy a Tandzsaurban található Brihadeswarar Temple, a déli Csola-dinasztia királyainak egyik fontos koronázási temploma. Itt járva magam is megtapasztalhattam ezt a kulturális falat. A bejáratnál mindössze egy apró, kézzel festett táblára van kiírva, hogy hindukat látnak szívesen. Amikor bármelyik templomban a szentély bejáratához mentem, a várakozó zárándokok azonnal odajöttek, és békésen, de igen határozottan megkértek, hogy ne menjek be az épületbe. A sarokban meghúzódnak a figyelmeztető tábla és a zárándokok markáns viselkedése számomra azt sugallja, hogy az elutasítás aktusa konszenzusos módon fejezi ki a társadalmi rendet, nem pedig elsősorban hatalmi döntés alapján (Andok, 2017: 107).
2. Viselkedésüket áthatják a múlthoz kötődő szokások, tradíciók, normák és értékek. Ezek generációról generációra nem, vagy csak minimálisan változnak. Indiai utazásaim során több mint húsz dél-indiai tamil család otthonában jártam. Ez természetesen nem reprezentálja a teljes indiai valóságot, ugyanakkor érdekes betekintést adott a szokásrendszereikbe. A vendégfogadás mindenhol ugyanabban a tradicionális keretben történt. A családfő fogadott a bejáratú ajtó előtt egy lépéssel. Elmondta, hogy bocsánatot kér tőlem minden olyan bűnért, sértésért, amit a jelen életében, vagy bármely inkarnációjában elkövetett ellenem. Kért, hogy én is kérjek bocsánatot tőle ugyanígy. Utána a bal kezében tartott kurkumapasztából a jobb mutatóujjával a homlokomra tett egy pöttyöt, ami a magammal hozott feszültség és ártó gondolatok letételét szimbolizálja. Ezt követően beléphettem a házba, ahol a jelenlévő családtagok életkor és hierarchia alapján sorban köszöntöttek. Ez csak egy apró példa abból a rituáléból, vagy éppen a Mead által megfogalmazott valóságalkotó folyamatból, a goffmani homlokzatainkból, ami az egyes családoknál töltött órák minden pillanatát áthatotta (Mead, 2003: 62). Kérdésemre elmondták, hogy ezek a szokások a családjukban, közösségeikben emberemlékezet óta jelen vannak, lényegében változatlan formában.
3. A társadalmi szokások, rendezőelvek, csoportképző folyamatok erősen hierarchikusak, szabályozottak és előjelezhetők. – Utazásaim, indiai tanulmányútjaim során ötvennél több településen jártam. Bejártam a templomaikat, találkoztam mesterekkel, papokkal, szertartásvezetőkkel, segítőkkel. Számos tapasztalatot gyűjtöttem az utcát járva, bazárokból, riksával és taxival utazva. Bárhova mentem, a hasonlóan keretezett szituációk szinte minden esetben lényegében ugyanúgy reprezentálódtak. Mintha ugyanannak a színdarabnak a mindössze finom, illékony, elsősorban lényegében láthatatlan árnyalatokban különböző előadásain vettem volna részt. Ahogy viszont évről-évre utazom Indiába, riksák százaiban ülve, úgy egyre élesebben kirajzolódnak azok az egyébként akár igen markáns különbségek, amik a felszínen csak egy-egy pillantásban, vagy apró gesztusban nyilvánulnak meg. A riksa vezetője ugyanúgy int, ugyanazok a mozdulatai, ugyanúgy küzd át magát a közlekedés

kaotikus eseményterének egy másik pontjára. Vagy mégsem? A riksa díszei, feliratai, matricái utalnak a vezető vallására, az általa követett irányzatra. A rajzok, szimbólumok jelentését ismerve kiolvasható, hogy van-e felesége, gyermekei, India melyik térségéből származik. Más a tempó, az előzékenység, a kanyar vehemenciája a hindu, muszlim és a keresztény településeken. A nagy rendezőelvek tehát szabályozottak, hierarchikusak és előjelezhetők, de Ahuja tételéhez hozzáteszem, hogy a figyelmes szemlélő horizontján a diverzitás csodás árnyalatai is megjelenhetnek, amik mögött valójában jelentős különbségek rejtőznek. Ez véleményem szerint érdekes kiindulási alap lehet egy későbbi kutatáshoz.

4. A rokonsági kapcsolatok elsődleges kohéziós erővel bírnak, stabil identitásképző pontok. – Amikor megérkezem egy indiai családhoz, ott jellemzően sokan vannak. Lehet, hogy a kétszobás lakásban tíznél is többen fogadnak. Olyan érzés, mintha itt mindenki mindenkinek a rokona lenne. A tamil nyelv jellemzően magázva kommunikál. Tegeződni elsősorban rokonok és a legközelebbi barátok szoktak. Aki viszont bekerül a bizalmi körbe, már családtagnak számít. A családtaggá fogadás aktusa tapasztalataim és indiai interjúalanyom elmondása szerint a távozáskor történik. Amennyiben a vendéglátás színpadán kölcsönösen sikeres volt az előadás, és szívesen látnák újra a vendéget, úgy a családfő a távozó vendég nyakába tesz egy díszes kendőt. Innentől lehetővé válik a tegeződés, idővel akár a vendég is testvér, brother, sister lesz.
5. Az egyén értékelésénél fontosabbak a társadalmi kapcsolatai, mint az ő saját pozíciója és kvalitásai. – Tanulmányútjaimon számos olyan vezető segítségével utaztam, akik saját kvalitásaik alapján láthatóan nem voltak kompetensek a helyi kultúra, vallás, intézmények, szállások, éttermek tekintetében. Viszont bármilyen szükséglet merült fel, azonnal előkerült egy-egy telefonszám, a a hozzá tartozó segítőkész kapcsolattal, aki egy percen belül megoldással szolgált.
6. Az emberek konzervatívak. – Erre, és a 8. pontra is ráilleszhető az előző pontok kiegészítése. Roger Scruton konzervativizmus-definíciója alapján ide sorolható a megteremtett értékek megőrzése, az alap, a gyökerek megóvása, mindaz az emlék és érték, amire építeni lehet (Scruton 1980: 15–27).
7. A gazdasági rendszer egyszerű, inkább eszközökön alapul, kevésbé gépesítettség. Viszonylag kevesen hoznak létre a létminimum feletti hozzáadott értéket. – A 2011-es Socio Economic and Caste Census felmérése alapján jövedelemadót mindössze az indiai háztartások 4,57%-a fizet. A teljes népesség 4,97%-a dolgozik az állami szektorban, 1,11% a közszférában, 3,56% a magánszektorban. Összesen 9,64% rendelkezik bejelentett munkahellyel, közülük csak a fele éri el a létminimum feletti szintet, ahol már van jövedelemadó-fizetési kötelezettsége. A háztartások 74,52%-ában a legjobban kereső családtag teljes havi bevétele 5000 rúpia, vagyis kb. 25000 Ft alatt marad. Mindössze az összes háztartás 8,25%-ában haladja meg a fő kereső havi bevétele a 10 ezer rúpiát, az 50 ezer Ft-ot (Socio Economic and Caste Census, 2011).
8. A társadalomban a mitikus gondolkodás meghatározó, a logikus érvelés kevésbé érvényesül.

Stuart Hall a modern társadalomra hat fő identitásképző ismérvet fogalmaz meg (Hall & Gay, 1996: 1–14):

1. A vallás háttérbe szorul, szekuláris materialista kultúra lép a helyébe, olykor vallási jegyekkel.
2. A feudális gazdasági struktúra helyett pénzközpontú folyamatok kerülnek előtérbe. Hangsúlyossá válik a tömeggyártás, a magántulajdon és a tőke felhalmozása.

3. A vallási befolyás marginalizálódik, helyette a szekuláris politikai berendezkedés kezében lesz a hatalom.
4. A társadalmi berendezkedésben a szívességi-rokonsági rendszer helyett a szakmák ismerete, a specializáció az érvényesülés alapja. Új társadalmi osztályok emelkednek ki, megváltoznak a férfi–női szerepek.
5. Új nemzeti, népi eszmerendszer és identitás épül, változnak a kulturális értékek.
6. A világ tudományos-racionális szemlélete.

A jelenkori indiai politikai berendezkedés a modern társadalom tulajdonságai felé halad. Az 1998-tól 2004-ig, majd 2014 óta jelenleg is kormányzó konzervatív pro-hindu nacionalista BJP párt ideológiája, a Hindutva, „hinduság”. Kialakulása a jelenben is zajlik, a múlt idealizált értékeit keretezi újra a most felsőbb, akár felsőbbrendű interpretációja által. Az új értékrendet a hagyományos hindu értékek alapján, de a vallást és az államhatalmat teljes mértékben elkülönítve igyekeznek megvalósítani (Britannica).

A hagyma rétegei

Minél többet járok Indiában, minél mélyebb betekintést kapok a világukba, annál inkább látom, hogy minden erőfeszitésem ellenére is csak a felszín kapargatom. Néhány helyen beelátok csodás összetettségű kultúrájuk, spiritualitásuk mélyebb rétegeibe, de véleményem szerint az elérhetetlen, hogy a teljes rendszert megismerjem. A számtalan népcsoport, nyelv, emlék és hagyomány, a szokások sokszínűsége minden egyes kutatóutam során más és más megtapasztalásokhoz juttat. A hinduk úgy tartják, hogy mindenki az általa elképzelt istenkép szerint alkotja meg azt, amit Istennek hív. Így ahányan vagyunk, legalább annyi eltérő isteni reprezentáció létezik. Véleményem szerint Indiából is ennyi, vagy még több van. Nem létezik egy mindent átfogó, koherens „Indiaország”. Inkább értékek, hagyományok, szokások, hitrendszerek csodálatos összességéként szemlélem. Valami olyan megfoghatatlan érzés ez, ami minden pillanatban megújul, közben mégis megőrzi az évezredek változatlanágát.

A korlátait ismerve jól beilleszthető ide a kultúra egy általánosító, távoli, felülnézeti képe, Hofstede nemzeti kultúra-modellje. Ez az egyes nemzetekre jellemző vonásokat őt, a kiegészített elmélete szerint pedig hat különböző dimenzió mentén vizsgálja. (Hofstede, 1991; 2011). Ennek alapján, egytől százig terjedő skálán nézve az indiai kultúrában a hatalmi távolság magas (77), az individualizmus–kollektívizmus aránya kiegyenlített (48–52), a társadalom inkább maszkulin (56), a bizonytalanság kerülése alacsony (40), a jövőorientáció közepes (51), az engedékenység, rugalmasság (indulgencia) szintje alacsony (26).

Hogy plasztikusabbá tudjam tenni a viszonyszámokat, beemelem ide a modell Magyarország kapcsán azonosított főbb eltéréseit. A magyar kultúrában jóval alacsonyabb a hatalmi távolság (46), sokkal individualistábbak vagyunk (80), a társadalmunk sokkal inkább maszkulin (88) és bizonytalanságkerülő (82). A jövőorientáció és az engedékenység nagyságrendileg hasonló értékeket kapott (Hofstede Insights).

Hofstede felfogásában a kultúrát a számunkra látható rétegein keresztül értelmezhetjük, a maga teljes valójában azonban akár az adott kultúrába születetteknek sem feltétlenül nyilvánul meg. Ahogy egy hagyma belseje is csak a rétegeket lefejtve tárul fel (Hofstede, 2005: 13). Saját utazásaim tapasztalatai, eddigi kutatásaim, így a kultúra általam megismert és eddigi megismerhető rétegei alapján úgy látom, hogy a Hofstede modellje értelmében vett dimenziók a nagy képet tekintve megfelelően reprezentálják a dél-indiai társadalmat. Alapvetően inkább maszkulin, fegyelmezett, rugalmatlan, (a közlekedést kivéve) kockázatkerülő világot ismertem

meg. A plakátokon és egyéb vizuális reprezentációs felületeken elsősorban férfiak jelennek meg, fegyelmezett, zárt testtartással, szigorú, merev tekintettel.

Véleményem szerint Hofstede nemzeti kultúra-modellje a felszín szemlélve, külső aspektusból nézve jónak tűnő értékelést és összehasonlítást tesz lehetővé. Ahogy azonban az általa megfogalmazott kulturális hagyma-modelljén is látszik, az emberi értékrend, a társadalom szövete ennél jóval összetettebb. A teljes sokaság egyetlen számsorba sűrítése pontatlanságokhoz vezethet. Egy adott társadalmon belül az elit, a középosztály, vagy éppen a leszakadók akár gyökeresen eltérő reprezentációit élhetik meg az életterük adta lehetőségtérnek. A felszínen szemlélve, vagy akár a saját indiai utazásaim tapasztalataira hagyatkozva megfelelőek lehetnek az értékek, azonban a társadalmi rétegeket külön-külön vizsgálva, a kultúrát, annak rétegeit mélyebben ismerve egészen más reprezentációk tűnhetnek fel.

Vagyis mélyebb betekintésre van szükség, hogy egy-egy réteg reprezentációja pontosabban jelenhessen meg. Az egyszerűsítés, általánosítás több síkon is hibás eredményhez vezethet (Müller-Bloch – Kranz, 2014: 1–19).

- Hofstede konklúziója a nagy képre igaz Indiában, de a helyszínre utazva, a társadalom szövetét megnézve látszik az általánosítás visszássága. A maskulinitást 56 pontra értékelte. Ahogy a dolgozatom későbbi részében mélyebben is vizsgálom, az indiai kultúrában a mai napig jelen van a nők elnyomása, a patriarchális szemléletű férfiuralom. – Tapasztalataim szerint a mindennapokban az indiai utca embere végtelenül szelíd és békés, a külvilág felé mutatott viselkedésükben a feminin jellemzők is hangsúlyosak. A nominálisan megadott 56 pont kijöhet akár több, egymástól távoli érték átlagaként is, ami rámutat a modell pontatlanságára.

- A nemzeti kultúra modellje Indiában véleményem szerint elsősorban az átlagpolgárra, még inkább a középosztály képviselőire lehet igaz. Egy olyan rétegre egyszerűsít, amely igen vékony, egyáltalán nem reprezentálja a teljes sokaságot.

- Érdekes más aspektusok, eltérő módszertan alapján is vizsgálni a sokaságot, hogy teljesebb és relevánsabb kép alakuljon ki.

Ahogy a társadalom egy összetett rétegződés, úgy az egyes rétegek és az egyének szintjén a lelkiség, a homlokzat, a megélések és narratívák s a társadalmi nemi reprezentációik is nagyban eltérőek lehetnek.

Az általánosítás elősegíti olyan előítéletek létrejöttét, amik felerősíthetik az általános képtől és társadalmi normáktól eltérő személyek és közösségek perifériára sodródását. Ez különösen erős lehet, ha jelen van az institutionális prejudikáció, az intézményi szintű előítéletesség. Ez nem feltétlenül szándékos és tudatos folyamat, ám növelheti a bizonytalanság érzését, a támadások, sérülések esélyét, a fő csoportnormától eltérő reprezentációjúak perifériára sodródását (Berry, 1997: 75–77)

Ennek adott, vagy akár jelenleg is ad teret Indiában a kasztrendszer, ősi formájában a Chaturvarna, vagyis a négy réteg.

Társadalmi rétegződés és kasztrendszer

A varna rendszere valójában más volt, mint a ma általunk ismert kasztok. A kasztosodás kemény, akár áthatolhatatlan határokat képzett. Emberek tömegeit kirekesztő, marginalizáló, szegregáló intézmény, amely megvonja a leszakadók hangját és korlátozza a lehetőségeiket. A varna viszont a lefelé irányuló szelekció helyett egyenlőbb alapról indult, a felfelé kiemelkedés lehetőségét kínálta.

A varna rétegződése négy szintre osztható (Ahuja, 2021: 12–17):

1. Ösztöndíjak, kitüntetettek – Ők a brahminok. Ide tartoztak a papok, tudósok, kutatók, orvosok, gyógyítók. Elvárt jellemzőik az önmegtartóztatás, tiszta gondolkodás, megbocsátás, egyszerűség, bölcsesség, filozófiai gondolkodás. Fő feladataik a szertartások, rituálék végzése és vezetése, tanítás, segítségnyújtás.
2. Adminisztratív és védelmi megbízások – A kshatriják rétege. Közéjük sorolhatók az uralkodók, katonák, irányítók, döntéshozók. A feladatuk, hogy megbízhatóan, odaadóan, figyelmesen, könyörületesen lássák el a rájuk bízott felelősségteljes ügyek képviselését. Joguk van törvényeket, szabályokat alkotni, határokat állítani, büntetést kiszabni.
3. Gyártás, újraelosztás és kereskedelem – Őket hívták vaishjáknak. Tagjaik a kereskedők, termelők, az agrárium résztvevői. Aki ide tartozik, felé elvárás a kemény munka, önálló aktív és proaktív gondolkodás. Létrehozzák és elosztják azokat a fogyasztási és fizikai javakat, amiket a társadalom tagjai igényelnek. Gondoskodniuk kell arról, hogy az alsóbb rétegbe tartozók létbiztonsága meglegyen.
4. A rendszer aljára a sudrák, a képzetlenek kerültek. Legtöbbjük fizikai munkát végzett, a fenti három réteg irányítása alatt, alárendelt szerepben. Ők elsősorban végrehajtók. Sokuk írástudatlan volt, így a felsőbb rétegek segítségére szorultak például a szertartások vagy az ügyintézés során.

A varna ősi rendszerében úgy tartották, hogy egy személy valamely réteghez tartozása nem a születésénél, származásánál fogva dől el, hanem a képességei, tehetségei alapján. Lehetősége nyílt arra, hogy egyénileg, vagy egy csoport részeként, önmagát képezve feljebb juthasson, majd más szerepet, társadalmi szerepet kapjon. Ez az út az érdemek függvényében felfelé és lefelé egyaránt átjárható volt.

Véleményem szerint érdemes kritikával fordulni a varnákkal kapcsolatos emlékképek felé. A kapcsolódó szakirodalmat, illetve a hindu eredettörténeteket, őseposzokat, például a bölcsességeket összefoglaló Rigvédát vagy az ősi jogrendszert taglaló Manusmritit olvasva számomra úgy tűnik, hogy időnként egy múltba révedő, idealizált világképet rögzítettek, ami a valóságban nem feltétlenül volt ennyire szabad és rugalmas. Az ősi írásokban elsősorban maskulin pozíciókkal találkoztam, a rendszer patriarchális alapú, a szövegezés férfi névmásokat alkalmaz. Mintha a nők nem léteznének, vagy nem látszanának a társadalom domináns szerkezetében irányából.

Ez a megközelítés azonban félrevezető lehet. Az ősi morális és etikai tanításokat, az eredettörténetként szolgáló Bhagavad Gítát, az intelmek ezreit megfogalmazó Tirukkuralt és más ősi írásokat olvasva viszont látható, hogy van mindennek egy mélyebb értelmezése. A nők nem vettek részt a politikai választásokon, mert nem voltak még választások. A nők nem kerestek pénzt, mert a közember szintjén, főleg a vidéki életben nem igazán volt pénzhasználat. A nők írástudatlanok voltak, de nem volt formális oktatás, az olvasás nem volt az ókori és középkori közember életének szerves része. A férfi névmás pedig a megfogalmazás függvényében nem feltétlenül kifejezetten a férfit jelenti, hanem lehet egy általánosító értelmezése. India világának megismeréséhez elengedhetetlen a kulturális és morális értékek feltárása, a felszín önmagában nem képes reprezentálni a mögötte meghúzódó mélységet.

A varna rendszere akár már az ősi Indus-völgyi civilizációig visszavezethető, a kasztrendszer kialakulása viszont jóval későbbre tehető. Az ezres évek elején jelent meg a muszlim hódítás India területén. Ekkoriban, vagy akár a III. századra tehető Gupta-dinasztia idején kezdett szigorúbbá, átjárhatatlanabbá, valamint születésen alapulóvá válni a társadalmi szerkezet (Ghurje, 1932: 1–27).

Bhimrao Ambedkar értelmezésében a Chaturvarna gyakorlati megvalósulása, majd az abból

kialakult kasztrendszer rendkívül kontraproduktív, sőt, szavai szerint gonosz és kártékony konstrukció. Ambedkar egy szegregátumban élő, kaszton kívüli családba született, a Dalitok, vagyis az érinthetetlenek közé. Sikerült áttörnie az áttörhetetlen falakat, iskolákat végzett, diplomákat szerzett, majd India igazságügyi minisztere lett. Az India alkotmányát megfogalmazó bizottság elnöke volt. Hozzájárult az oktatás általánossá tételéhez, a földreformhoz és számos más, a leszakadók útját segítő vívmányhoz. Magyarországon a miskolci Dr. Ámbédkár Iskola őrzi a nevét és szellemiségét, ahol nehéz sorsú gyermekek és képzetlen felnőttek, szegregátumokból érkezők oktatásával foglalkoznak.

A kasztrendszer a társadalmat születéstől fogva elrendelt rétegekre bontotta. Nevükben és névleges funkcióikban megmaradtak a varna rétegei. Ez a konstrukció kiegészült egy lefelé mutató, a társadalomból kiszorulókat gyűjtő csoporttal. Ők a dalitok, ahova a kaszton kívülieket, nincsteleneket, utcaseprőket és csatornatisztítókat sorolták. Ők az érinthetetlenek, vagy elnyomottak rétegei (Ambedkart idézi Narake, 2011: 23).

Govind Sadashiv Ghurye értekezése szerint a kasztok szerinti felosztás erősen zárt és belterjes volt. A születési jog miatt a magasabb rétegek tagjai gyakran a saját, akár szűkebb közösségükön belül házasodtak. A vezető kasztok tagjai a települések központjában éltek. A külváros felé haladva egyre alacsonyabb rétegek laktak, míg a nincstelenek a szélekre szorultak. A friss víz, a tiszta csatornahálózat a központból indult. A távolabbi utcákban az urak által elhasznált víz áramlott. A dalitok már csak a szennyezett, mérgező szennyvízzel találkoztak.

Idővel a fő kasztok alkasztokra, akár vallási alapokon nyugvó szektákra bomlottak. Lényegében minden szakmának, csoportnak, irányzatnak önálló rétege lett, a társadalom igen komplex, átláthatatlan képződménnyé alakult (Ghurye, 1932: 1–27).

Az Ambedkarhoz nagyban köthető indiai alkotmány 1949-ben kelt 17. cikke eltörli az „érinthetlenséget”. Az „érinthetlenség” bármilyen formájának gyakorlása tilos. Az „érinthetlenségből” eredő fogyatékoság érvényesítése a törvény szerint büntetendő bűncselekménynek minősül (Government of India, 2020).

Ez a gyakorlatban a kasztrendszer felszámolását jelentené, de az előítéletek, a társadalmi berögződések hosszú időn át jelen lehetnek még. Bár nem jelenik meg a mindennapok szintjén a kaszt kifejezés, a társadalom rétegződése továbbra is igen merev. A globalizáció, a haladás szelleme változtatásokra sarkall, de még nincs egy kialakult, koherens, lendületes irány (Amalraj, 2016: 16–22).

Korunkban az indiai társadalom 16%-a az érinthetetlenek közé sorolható. Közel kétharmaduk írástudatlan, a szegregáció és a diszkrimináció miatt legtöbbször igen korán kiesik az oktatási rendszerből. Sokuk nincstelen. Akinek van munkalehetősége, gyakran éhbérért dolgozhat, olyan munkakörben, ami rendkívül káros lehet az egészségre, vagy igen veszélyes. A felmérések szerint 20%-uk nem jut biztonságos ivóvízhez, a többségében dalitok által lakott települések kétharmadában nem elérhető egészségügyi ellátás. Számos dalitot ér testi erőszak, támadás, kényszerítés, de a rendőrség, a jogorvoslat nehezen elérhető számukra (Socio Economic and Caste Census, 2011).

Ambedkar 1954-ben kelt megfogalmazása szerint „A demokrácia ebben az országban olyan, mint egy nyári facsemete. A gyökerei nem tudnak megerősödni társadalmi egység nélkül. Ha a demokrácia nem erősíti meg a gyökereit, az erős nyári szellőkések kitépik a gyökereit a földből.”

Értelmezése szerint „az alkotmányos rend nem egy természetünkől fakadó érzésen alapul, ám kötelességünk ápolni, akkor is, ha valamilyen ellentmond a személyes meggyőződésünknek, ha bizonyos gyakorlatai igazságtalanságot és elnyomást jelentenek a társadalom legalsó rétegeiben.”

(Ambedkart idézi Kannabiran, 2013: 15). Ebben a kontextusban a hatalom feladata, morális kötelessége az alkotmány előremutató, tudatos formálása és alakítása. Mindezt úgy, hogy az támogassa a leszakadó rétegek felzárkózását, a nehézséggel küzdők, kirekesztettek felemelését.

Az utóbbi évtizedekben a leszakadó kasztok tagjai is több lehetőséget kapnak a kitörésre. India első dalit származású államelnöke az 1997-től 2002-ig hatalmon lévő Kocheril Raman Narayanan volt. 2017-től 2022-ig ismét dalit elnökük volt, Ram Nath Kovind. Őt követte az elnöki székben India első női államelnöke, Pratibha Patil.

Nőként a hivatalos kasztrendszer után

Uma Chakravarti a *Gendering Caste* című könyvében, Nur Yalman antropológusra utalva úgy látja, hogy a hindu társadalom egy zárt konstrukció, aminek egyik fő célja a föld, nők és a rituális minőség rendszeren belül tartása. Sem a föld, sem a rituális háttér nem megőrizhető a nők nélkül, akik a struktúra központi tengelyét alkotják. Chakravarti értelmezése alapján a gyermek a vérét mindkét szülője által kapja. A mérleg két oldala akkor lehet egyensúlyban, ha a szülők ugyanabból a kasztból származnak. Az ősi jogrendszerről szóló, fentebb már említett Manusmriti elitélenő prailoma néven azonosítja azt az aktust, amikor egy magasabb kasztból származó nő alacsonyabb kasztú férfivel házasodik. Ha egy férfi köt házasságot alacsonyabb kasztba született nővel, az anuloma bűnét követi el.

Minél alacsonyabbról érkezik a társ, az annál súlyosabb bünt jelent, ami büntetéssel, megalázással, kitagadással, akár halállal szankcionálható (Chakravarti, 2018: 63–67).

Az 1949-es alkotmány hatályba lépéséig a nők jogilag és társadalmilag is a férfiak alá voltak rendelve. Másodlagos, az adott kaszt és szekta szokásrendszere alapján akár lényegében jogfosztott pozícióban éltek (Ahuja, 2021: 32–34). Az elmúlt évtizedek vívmánya például, hogy a tudományos és szakrális szövegekben már nem csak férfi névmás látható, hanem megjelenik a női névmás és a gendersemleges fogalmazás.

Az elmúlt évtizedekben számos női érdekvédelmi kör jött létre. Indiában járva a települések legtöbbször látom a női iskolákat, női közösségi tereket. A metróban az első vagon nőknek és gyerekeknek van fenntartva.

India eddig egyetlen női miniszterelnöke volt Indira Gandhi, aki 1966 és 1977 között, majd 1980-tól 1984-ig volt hatalmon. A dél-indiai Tamilnadu államban Jayaram Jayalalitha három szakaszban, összesen közel tizenhárom évig volt vezető miniszter. Indiai segítőim, ismerőseim családjában a nők egyetemet végzett, magas beosztásban dolgozó családanyák.

A patriarchális berögződések látszólag elkezdtek dekonstruálódni, nyílnak a lehetőségek, új utak tárulnak fel. Ez azonban véleményem szerint egy nagyon hosszú út, aminek ezek még csak a kezdeti lépései. Amíg szükség van arra, hogy a metróban külön vagonot kapjanak a nők, amíg a vezetők hosszú sorában csak egy-egy női név bukkan elő, ez még messze nem jelenti az egyenlő feltételeket.

Az új rendszerben a nők, gyerekek, kisebbségek, illetve mindazok a rétegek, akik korábban kiszorultak a világ maszkulin artikulációjából, keresik az új lehetőségeiket és identitásaikat.

A híreket, tudósításokat olvasva, a statisztikákat böngészve szembetűnő, hogy mennyire gyakoriak a nők elleni erőszakos bűncselekmények. A 2013-ban kelt, a nők elleni munkahelyi erőszakot szankcionáló törvény, a Sexual Harassment of Women at Workplace Law betartatása nem hatékony. Az emberi jogokat figyelő Human Rights Watch éves jelentései évről évre a munkahelyi, családon belüli és nyilvános helyen történt erőszakos cselekmények emelkedését mutatja (HRW World Report, 2021–2022).

Ram Ahuja a kasztrendszer lebontásának jelenlegi pillanatfelvételében több visszás pontot

azonosít, amelyek a jobbító szándék ellenére valójában tovább mélyítették a felszínre került, láthatóbbá és a diszkurzus részévé vált társadalmi egyenlőtlenségeket (Ahuja, 2021: 48). Értelmezése szerint a kasztrendszer valójában nem dekonstruálódik, hanem a modern világ tükrében változik. A születési kaszt továbbra is gyakran befolyásolja a hatalmi és munkáltatói döntéseket. A kasztok és szekták közötti összetűzések gyakoribbakká, erőszakosabbakká váltak. A mozgás, az elmozdulás viszont kétségtelenül elindult, évezredek dogmák látszanak megújulni, rekonstruálódni.

Narmadheswar Prasad a kasztrendszer lebontásának alábbi potenciális eszközeit azonosította tanulmányában: mindenki számára elérhető oktatás, kasztok közötti házasodás, érinthetlenség felszámolása, egyenlő bánásmód (Ahuja, 2021: 57).

Jelen dolgozatnak nem közvetlen témája, de érdekes folytatása lehetne a kutatásnak megvizsgálni, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése a felszínre kerülés és a közbeszédbe emelés által csak láthatóbbá vált, vagy a diszkurzív fókusz esetleg újabb potenciálisan feszültségkeltő triggerként működik (Bourdieu 1978: 305–306).

Mindezek ellenére a nők státusza ma jóval magasabb, mint a középkori vagy ókori Indiában volt (Ahuja, 2021: 127). A jogok, a szabadság, a közügyekhez való hozzáférés szélesebb körben is elérhetőbbé váltak. A diszkrimináció, megaláztatás és az erőszaknak kitettség viszont továbbra is jelen van.

Az indiai alkotmány 15. cikke biztosítja a nők jogát az egyenlő bánásmódhoz, vagyonszerzéshez, oktatáshoz, alkotmányos jogokhoz, védelmet nyújt a kiszolgáltatottsággal szemben (Government of India, 2020).

„A 14. cikk kimondja, hogy az állam nem tagadhatja meg senki elől a törvény előtti egyenlőséget, illetve a törvények mindenkire kiterjedő egyenlő védelmét.

A 15. cikk értelmében

- (1) Az Állam egyetlen állampolgárt sem diszkriminálhat a vallás, rassz, kaszt, nem, születés helye alapján.
- (2) Egyetlen állampolgár sem részesülhet korlátozásban, megkülönböztetésben, nem vonható felelősségre, nem állítható feltételek elé a vallás, rassz, kaszt, nem, születési hely alapján
 - a) a hozzáféréseben üzletekhez, nyilvános éttermekhez, szállodákhoz, nyilvános szórakozóhelyekhez; vagy
 - b) az állam által fenntartott, vagy közjósággként működő kutak, víztározók, fürdőhelyek, utak, nyilvános pihenőhelyek használatában.

(3) Jelen cikk egyik rendelkezése sem akadályozza meg az államot abban, hogy a nők és gyermekek számára különleges rendelkezéseket hozzon.”

Az alkotmány biztosítja a szabad párválasztás jogát, a nők vagyonszerzését, az öröklés lehetőségét, rendelkezik az egyenlő bérezésről és munkafeltételekről. Biztosítja a nők jogát az egyesüléshez, szerveződéshez, társadalmi szervezetek létrehozásához.

Viszont nem rendelkezik közvetlenül a házasságkötés jogáról. Az alkotmány 21. cikke az élet és a személyes szabadság védelméről szól. Ennek alapján: „Senkit sem lehet megfosztani életétől vagy személyes szabadságától, kivéve a törvényben meghatározott eljárásrend szerint.” A joggyakorlat értelmezése szerint úgy tekintik, hogy ennek alapján a házasságkötés szabadsága megilleti az állampolgárokat. Az 1955. évi hindu házassági rendelkezés a hinduk házasodásáról szól, viszont továbbra sincs egy általános, mindenkire érvényes szabályozás (Government of India, 1955).

A női lét, női minőség a jogrendszerben több helyen indirekt megközelítésben kodifikálódik. A férfi névmás helyett itt is nagyobb teret kap a semleges megfogalmazás. A női aspektus viszont eddigi kutatásaim alapján nem kerül fókuszba. Az pedig, hogy az alkotmányban biztosított női és családi jogok a hétköznapi sodrásában mennyire érvényesülnek, a szabályozói oldalról nézve nem feltétlenül látható. Indiáról szóló híreket olvasva nap mint nap látom a nők elleni erőszak, a jogfosztottság megjelenését.

Ahuja kutatásában hét fő pontot azonosít a traumatizált indiai nők megéléseiben és körülményeiben (Ahuja, 2021: 140–142):

1. Strukturális problémák – Az erőszak áldozatává vált nők problémáinak fő forrásai a társadalmi struktúrák, családi interakciók és egyéb társadalmi alrendszerek okozta feszültségek.
2. Hagyományból fakadó korlátok – Ahol nincs jelen a társadalom emlékezetében és hagyományaiban a nők kezdeményezőkézsége, önbizalma, döntési lehetősége, ott a modern, kinyíló világ kihívásai veszélyeket rejthetnek.
3. Korlátos erőforrások, szenvedések lenyomatai – az oktatás, anyagi stabilitás, az önellátás képessége nem elérhető bárki számára. Sokaknál hiányzik a bátorság, rugalmasság, dinamika és a lendület.
4. Ragaszkodás – Sokan érzelmi, kényszerítő, vallási vagy szokásokból fakadó körülmények miatt képtelenek kilépni az elnyomó, bántalmazó helyzetekből.
5. Fojtató struktúrák – A szociális struktúrák elveszik az egyén belső vágyából fakadó igényét a megújulásra, feltöltődésre, felszabadulásra.
6. A lázadás negligálása – Hiába erősödik a kitörés iránti vágy, ha azt a férj, családtagok, rokonok figyelmen kívül hagyják.
7. Önértékelés – Sok bántalmazott tartósan elfojtott, szorongatott helyzetben él. A kitörés útja lehet, ha ennek ellenére meg tudja őrizni a meggyőződését egy jobb élet igénye iránt.

Egy nézőpont Indiából

Mindezek egy aspektusának megismeréséhez D. Shyam közgazdász, informatikus, angol nyelv-tanár segítségét kértem. Ő indiai, Tamilnadu államban él, a tartomány egyik legfontosabb hindu spirituális zarándokhelyén, Csidambamban.

2016 óta ismerjük egymást, kollégaként és kutatóként egyaránt gyakran egyeztetünk az általunk képviselt témákban. A társadalmi rétegződést tekintve a középosztály közép-felső szegmenséhez sorolható. Ahogy ő fogalmaz, ha muszáj a kasztokhoz igazodni, akkor valamelyest felső kasztú. Családi gyökerei Tamilnadu és Goa államokhoz kötődnek. Goában jelentős a kereszténység, a tamilok földjén elsősorban hindu hitvilág él. Amikor anno Shyam elkezdte az iskolai tanulmányait, kapott a szüleitől egy igazolást, miszerint ő nem tartozik egyik kaszthoz vagy valláshoz sem. Ő a hivatalos iratait tekintve egy indiai ember, a többi rétegződésbe nem sorolja be magát. Keresztény és hindu neveltetést kapott, tanulmányozta a buddhista és muszlim tanokat. Mindennapjait a hindu értékrend szerint éli. Indiai utazásaimon gyakran ő, vagy az általa javasolt emberek a segítőim. Háromdiplomás értelmiségiként, társadalmi elhelyezkedése és kiterjedt kapcsolatai alapján úgy vélem, hogy széles rálátással bír a saját valóságára.

Amikor a kasztrendszerrel és az egyenlőtlenségek felszámolásáról kérdezem, úgy tartja, hogy itt a kérdőjel jóval nagyobb, mint a felkínált nyugvópont. Ha egy problémára egyféle válasz létezik, akkor a megoldás útja könnyű és egyértelmű. Abban az esetben, ha kettő, vagy több megközelítés adódik, ráadásul ezek részben vagy egészben kioltják egymás hatásait, a

megoldás sem feltétlenül lesz kézenfekvő. Narendra Modi, a jelenlegi miniszterelnök kínál egy utat az országnak. Hogy ez az út jó vagy káros, ma még nem látszik. Az viszont egyértelmű, hogy hatással lesz India jövőbeni kultúrájára.

Interjúalanyom egy szemléletes példát mond a kasztrendszer felszámolásának problémáira. A kasztosodás egy mesterségesen fenntartott rendszer volt. A lebontásáról hozott döntésekkel ismét mesterségesen nyúltak bele egy olyan konstrukcióba, amit nem organikus rendezőelvek formáltak. A mindennapi indiai életben élve úgy látja, hogy ő mint a középosztály tagja, több területen is a dekonstrukció kárvallottja. A Tamilnaduban jelenleg elfogadott kvótarendszerben számos helyzetben és pozícióban 30–40%-ot fenntartanak a leszakadó kasztok tagjainak, 20–40% a női kvóta, a fennmaradó egyharmad pedig bárki számára nyitott. Változó arányokkal, de nagyjából hasonló elosztást alkalmaznak például az ösztöndíjak elosztásánál, iskolai, akadémiai felvételiknél, állásinterjúkon, magasabb pozíciók betöltésénél. Shyam visszaemlékezése szerint, amikor befejezte a 10. osztályt, 75%-ot ért el a záróvizsgán. Ezzel nem jutott be a 11. osztályosok legjobb csoportjába. Egy leszakadó kasztból származó lány osztálytársa 45%-os eredménnyel zárt. Ezzel ő a kvóta miatt bekerült az első továbbtanulási csoportba.

Az orvosi egyetemi felvételin a fenntartott kvóták által egy brahmin származású, a legfelsőbb kaszton belül is a főpapokhoz tartozó férfi esetében 95% a bejutási küszöb. Dalitként 45%-kal már felvételt lehet nyerni. Interjúalanyom véleménye szerint tehát annyi előnye van a kasztrendszer leszerelésének, hogy a rendszerből korábban kiszorulók lehetőséget kapnak az előrébb jutásra. Ezáltal viszont a felsőbb rétegek lehetőségei korlátozódtak. Egy brahminnak nem lesz nehézsége az elhelyezkedés során, pusztán a származása által számos ajtó nyílnak meg. Egy sodródó család gyermekének viszont ez lehet az egyetlen lehetősége. A tehetség, a képességek értékelésének eltérő mércéje azonban más jellegű igazságtalansághoz vezethet. A változás fontos, valami elkezdődött, de ez nem feltétlenül vezet egyenlő esélyekhez.

Egy másik érdekes jelenségre is felhívja a figyelmemet, ami nem feltétlenül nyilvánul meg a külsőbb rétegeket szemlélő számára. A leszakadók és dalitok számára rendszeresen elérhető díjmentesen földet, lakást, telefont, laptopot, ösztöndíjakat nyújtó pályázatok. Az utóbbi években egyre gyakrabban hallott olyan esetekről, amikor a középosztály alsóbb szegmenseiben élők dalitnak, nincstelennek vallották magukat, hogy előnyökhöz jussanak.

Meglátása szerint tehát hiába nincs már hivatalosan kasztrendszer, a régi rétegződés hallgatólagos fenntartásában alulról és felülről egyaránt érdekeltek. Aki lent van, számos előnyhöz juthat, amit feljebb már nem kaphatna meg. Aki fent van, az előtt ugyanúgy nyílnak az ajtók, tisztul, fejlődő országban élhet. A középső rétegeknek viszont visszas lehet az új mesterséges rend.

Az egyenlőség megteremtésének útján viszont az alsóbb feladatok elvégzésére is gondolni kellene. A régi időkben például a dalitok feladatai közé tartozott a takarítás, a csatornatisztítás, a szemétszedés, az árokásás. Ha feljebb jutnak s így csökken a számuk, ezek a feladatok ellátatlanul maradhatnak. Az egyenlő megközelítéshez Shyam véleménye szerint fontos lenne, hogy a társadalom többi rétege is kivegye a részét ezekből a munkából. Nem feltétlenül reális és megvalósítható, de egyenlőbb feltételekhez vezethetne szerinte, ha az egyik nap a dalitok takarítanak az utcát, a másik napon pedig a felsőbb kasztokbeliek. Jelenleg, mivel minden köztisztasági feladat a leszakadók dolga, sokan tét nélkül szórják szét a szemetet, nincs a tisztaságra irányuló tudatosságuk.

Shyam meglátása szerint a túlzó „én”, az egoizmus lehet az egyik fő probléma. Én gazdag akarok lenni, én fejlődni akarok, én több hatalomra vágyom. Isten előtt mindenki egyenlő, a belső hit megélése mindenkié. Ahogy a hitet és az Istenhez való hozzáférést sem lenne szabad elvenni senkitől, úgy a közvagyonot sem az „én” akarata alapján kellene felosztani.

A megszerzett tudást szintén nem lehet elvenni, az is csak a miénk, akár a belső hitünk. A tudás elérhetővé tétele, az iskolák kapacitásainak bővítése, az ifjúság tudatos képzése véleménye szerint egy járható út lenne egy egyenlőbb, igazságosabb rendszer felé.

A Shyammal készített interjú számomra érdekes szempontokra világított rá. A rendszer mesterséges módosítása, az intervenció, a kvótarendszer nyit kapukat, de máshol lehetőségeket zár be. India társadalmi szövete végtelenül összetett, amit milliárdnyi ember sorsa formál egy több évezredes kulturális hálón keresztül. Számptalan egyéni nézőpont létezik, amik nem adnak ki egy egységes keresztmetszetet, nem létezik a mindenkinek egyformán előnyös megoldás.

Kritikai szempontból szemlélve a beszélgetést, úgy vélem, hogy interjúalanyom a saját státuszának aspektusát artikulálja. Ő rendezett, jól működő életkörülmények között él a családjával. A problémái valós problémák, de jóval kevésbé kényszerítő erejűek, mint a leszakadó rétegeké. Több kérdést is feltettem a nők helyzetével, státusuk változásával kapcsolatban. Erre vonatkozóan úgy látta, hogy nyílnak a lehetőségeik, vannak hasznos és jól működő kezdeményezések. Ezt a réteget nem sikerült mélyebben megnyitnunk. A korábbi indiai utazások, a sok indiai ember megismerése által megtapasztaltam, hogy férfiak között a nőkre vonatkozó témák nehezen nyílnak, kevésbé válik a diskurzus részévé. Vendégségbe megérkezve nem illendő hozzáérni a hölgyekhez. A kézfogás, ölelés, puszi szigorúan tabunak számít. Az első utazásomon még nem értettem, hogy ez mennyire fontos és átléphetetlen határ. Előfordult, hogy megszokásból kezét nyújtottam egy hölgynek a bemutatkozásnál, vagy egy, az interneten át zajló, napi szintű munkánkban évek óta részt vevő kolléganő vállát megérintettem a köszöntésnél. Ilyenkor súlyos, mély csend következett, minden tekintet rám szegeződött.

Dolgozatom írása során próbáltam interjút kérni papoktól, alacsonyabb kasztból származóktól, nőktől, de az interjú témáit átküldve vagy nem kaptam választ, vagy visszautasítottak. Ennek a jelenségnek további kutatásaimban és későbbi indiai utazásaimon szeretnék mélyebben utánamenni. Céлом idővel betekinteni a kulturális hagyomány és az értékrend olyan mélyebb rétegeibe, amelyeket nyolc év aktív ismeretség után sem sikerült áttörni.

A kasztrendszer lebontása, az emberi jogok rendezése, az elérhető feltételek kialakulása még feltehetően hosszú út, ami számos kihívást jelenthet a jelen és a jövő Indiájában. Ehhez adalékul szolgálhat egy másik réteget, az emberi lét általuk igen fontosnak tartott körforgását és fő rendezőelveit megismerni.

Egy magyar hajléktalan asszony aspektusa

Indiában nem sikerült megszólaltatnom olyan személyt, aki a dolgozatban taglalt nehézségekkel a mindennapjaiban szembesül. Azonban mindenképpen szerettem volna bemutatni egy a társadalom peremére sodródott személy nézőpontját is. Interjúalanyom, Jalecz Katalin a mai Magyarországon próbál boldogulni a társadalmi rendszer és rétegződés nehezen átjárható keretei között. Kérdeztem a férfi–női szerepekről, a mindennapi élet nehézségeiről és lehetőségeiről, a szimbolikus plafon áttörhetetlenségéről. Azokkal a témákkal fordultam hozzá, amiket dalit származású interjúalanyomnak vittem volna Indiában.

Kati nénit közel egy éve ismertem meg. Azóta rendszeresen beszélünk, többször meglátogattam, igen mély és értékes gondolatokat szokott megosztani velem. Ő 71 éves, rendkívül nehéz körülmények között él, 23 éve hajléktalan. Otthonál egy foglalt telken álló lyukas, rozsdás, ablaktalan áruszállító konténer szolgál, ahol semmilyen közművesítés nincs. Időnként tudja használni az egyik szomszédos telekről költségmegosztással kapott hosszabbítót és locsolócsövet, számára ennyiben merülnek ki a komfort vívmányai. Barátaimmal és közösségünkkel igyekszünk rendszeresen segíteni őt étellel és mindazzal, amire szüksége van. A kitörés nehéz, a nyugdíja

jelképes, vagyona nincs. A lakásmaffia áldozata, úgy került utcára, hogy mindenét elveszítette. A telek nagy fái alatt van néhány ruhásszekrénye és működésképtelen hűtőszekrénye, ebben tartja a könyveit. Szeret Indiáról, az ősi spiritualitásról, emberségről olvasni, ebben találja meg a megnyugvást.

Kati néni véleménye szerint az élet könyvéből sokan csak egy oldalt látnak. A hajléktalan nyomorát. Ott van azonban a másik oldal, amin az a sok csoda van, amit megélhet a természet közelségében. Kati néni józanul, tisztán és békében él, a lehetőségekhez képest igyekszik egészségesen étkezni, ügyel a megjelenésére. Elmondása szerint ő „nem elég nyomorult”. Többször is kért segítséget a lakhatási krízise megoldására. Fordult a médiához, hatóságokhoz, különböző szervezetekhez. Több helyről is az volt a válasz, hogy „túl jól van”, „még csak nem is rákos vagy drogos”, nincs szenzáció a helyzetében, hiszen ő jól van. A fűtetlen konténer ettől még igen zimankós a téli hidegben. Ott van viszont a természet közelsége, a sok apró folyamat, amit ő napról-napra csodál. Az anyatermészettel él, látja a milliányi kis történet. Lelki sikon is igyekszik pozitívan hozzáállni a helyzetéhez. Úgy tartja, hogy talán van valamilyen spirituális, karmikus adóssága, amit törleszt ezzel az életúttal. Nehéz a ma, de minden nappal más lesz, minden reggel bizodalommal telve igyekszik új oldalt nyitni. Ahogy megfogalmazza, valójában ez az egyetlen lehetősége, semmi mást nem tehet.

Hajléktalan társaival rejtőzködőknek hívják magukat. Bújnak a világ elől, így tudnak viszonylagos biztonságot teremteni a kiszolgáltatottságban. A helyzetére feladatként tekint. Nem a nyomorra fókuszál, hanem a felszabadulás útját keresi. „Figyeld meg, úgy könnyebb lesz.” Látja, érzi, hogy követett el hibákat a múltban. Ezekben igyekszik megbocsátani magának, nem pedig a bűnt és a kárt teszi előtérbe. Akkor úgy érezte, hogy az a számára legjobb út, de később kiderült, hogy egy-egy döntésével a legrosszabbat tette. A következményeket látva, a tanulságokat levonva legközelebb igyekszik másként dönteni.

Kati néni régóta egyedül él. Úgy látja, hogy sok hajléktalan nő rácsimpaszkodik egy, vagy akár több hajléktalan férfira. Amit a férfi nem old meg, arra a „B” terv az ital. Ez véleménye szerint egy nagyon primitív megélése a kábításnak, a szemellenzős hozzáállásnak. Sokszor nagyon alpári, ahogy artikulálják és reprezentálják magukat. Ez viszont nem megoldás, mert mind a férfi, mind a női minőségnek egy igen alacsony szintjéhez vezet. Ő helyette inkább igyekszik mindent, amit meg tud, maga megélni. Muszáj így, mert nincs más, aki elvégezze helyette. Érzi, hogy ezzel a női minőségét jelentős részben feladta. A kemény fizikai valósággal kell megküzdenie. Megfogalmazása szerint a saját nőiségére így nem is igazán tud gondolni. Meg kell fogni a lapátot, megírni a kérvényeket, járni az utat, folyamatosan haladni. A fennmaradás, a legalapvetőbb szükségletek kielégítése minden figyelmét leköti. „Én azt hajtom, az tart meg a tartásomban és az életben valamilyen szinten, hogy meg kell csinálni. Esély semmi sincs rá, de meg kell csinálni.”

Meglátása szerint a hajléktalan nő fokozatosan elveszíti a női minőségét, egyre keményebbé, maszkulinabbá válik. A hajléktalan férfi szintén elveszíti eredendő férfi minőségét. Ő viszont nem nőiessé válik, hanem Kati néni megfogalmazásában az emberségét, az emberi tartását hagyja maga mögött. Kiút lehetne a család. Viszont a legtöbb hajléktalan elveszítette a családját. A család véleménye szerint egy stabil pont lehet abban, hogy ne hagyják el magukat. Közel százéves édesanyja egy Békés megyei idősotthonban fekszik, testvérével anyagi viták miatt nehezen találja a hangot. A jelenbeli családját a kutyája és a macskái jelentik. Párkapcsolatba nem mer kezdeni. Lehetősége lett volna, de úgy érezte, hogy kihasználták volna, szolgának kellett volna, hogy mindenben kielégítse a férfit a lakhatásért cserébe. Az állatai viszont segítik, vigyáznak rá. Többször előfordult már, hogy a hideg téli éjszakán, amikor már közel volt a

kihüléshez, a cicák felébresztették. „Mert akkor mi lesz veled, ha te nem leszel. Gondolj bele, hogy az életedet mentették meg. Az egész Föld arról szól, hogy egymás nélkül nem vagyunk.”

Úgy érzi, hogy feladata, feladatuk mesélni és tanítani a sorsukról. A szerencsétlen sorsúak, krízisben élők, betegek mind fontos üzeneteket és tanításokat hordoznak. Ezek fontos üzenetek az embereknek, az emberiségnek. A hangjukat azonban nem igazán tudják hallatni. Még a hivatali ügyintézés, az alapvető funkciók biztosítása is komoly társadalmi akadályokba ütközik.

Az egyenruha, a hivatalok, az ismeretlen szándékú ember, a sok konfliktus és bántás a bezárkózás felé sodorják a rejtőzködőket. Aggódva figyeli a jelenkor társadalmi folyamatait és feszültségeit. „Ha parancsban ki tudja dobni a rozoga öreglányt, az olyan, mint ahogy a negyvenes-ötvenes években is megcsinálta. Meg hát Auschwitz, meg a többi, tudod. Hogy mennyire le tudja adni az ember az emberségét.”

Kati néni szerint talán a legnagyobb ajándék a megbecsülés. Egymás megbecsülése. Minden más is jó, de egy egész életre az kevés. A megbecsülés lehetne az, ami fenntart és megtart.

Gondolatok a civil szféra és aktivizmus felől

Harmadik interjúalanyom Újszászi Györgyi, a Védegyelet főtitkára. Györgyi nagy tapasztalattal és széles látókörrel bír a civil szférában, a társadalmi problémák azonosításában, felkarolásában. A gondolatébresztés, figyelemfelkeltés, aktivizmus eszköztárával sokaknak tudott segítséget nyújtani, vagy legalább rávilágítani egy-egy fontos és érzékeny területre. Véleménye szerint a harmadik világbeli országok problémáival, így például a fontos társadalmi és környezeti témákat érintő, a Millenniumi Fejlesztési Célokban megfogalmazott felvetésekkel nem csak ott, hanem a világ más területein, akár itthon is foglalkozni kell.

A nemek közti egyenlőtlenség, például az öltözködési szabályok, vagy az iskolába jutási feltételek hatalmas problémát jelentenek. Ez talán a fejlődő országokban látványos igazán, de itthon is egyértelműen azonosítható. Természetes, hogy a fiúgyerek iskolába jár, amíg szeretne, amíg tud. A lánygyermekektől sokszor az az elvárás, hogy találjanak egy férjet, aki mellett leélhetik az életüket. Van, ahol látható javulás, de ez az út még nagyon hosszú. A társadalmi berögződéseket nehéz megváltoztatni, mert akik bárkit – akár nőt, menekültet, sérültet – másodrendűnek tartanak, azoknak az az érdekük, hogy a rendszer továbbra is fennmaradjon. Számos tényezőnek kellene egyszerre azonos oldalra kerülnie, hogy érdemi változás indulhasson. Györgyi a több évtizedes civil tapasztalatával úgy látja, hogy az ügy előmozdításáért tevők között sokkal több a nő, mint a férfi. A bántalmazásokkal foglalkozó aktív csoportokban a jogászokat kivéve elsősorban nők dolgoznak ezeken az ügyeken. Nincs igazán beivódva a társadalomba az igény, hogy teljes mértékben egyenrangúak legyünk.

India egy egészen más jellegű kultúra. A nők, különösképpen az egyedülálló nők akár teljes mértékben kiszolgáltatottak. Megerőszakolhatók, bántalmazhatók, ez egy rendkívül súlyos társadalmi probléma. A nőknek, lányoknak nem igazán van beleszólásuk a saját életük formálásába. Ha például a szexualitást és a védekezést nézzük, van, ahol nem elfogadott, hogy a nők bármilyen eszközzel vagy döntéssel éljenek. India több térségében szokás, hogy ha meghal a férj, a nő nincstelenné válik, a teljes vagyont a férjrokonra száll.

Újszászi Györgyi értelmezése szerint az oktatás kiutat jelenthet a kilátástalanságból. Sokkal szélesebb látókörű az, aki tanult. Egy harmadik világbeli országban, ha valaki nem tanul meg írni, olvasni, nem derül ki, hogy milyen képességei vannak, nem tudja kifejezni magát. Jó lenne, ha minden nő legalább a hatodik osztályig el tudná végezni az iskolát.

Egy szegény család nem biztos, hogy meg tudja fizetni az iskoláztatást. Az etikus kereskedelmi

szemléletet követő nemzetközi mozgalom, a Fair Trade például lehetővé tudja tenni, hogy a gyerekek iskolába járhassanak. Fontos, hogy tanulhassanak. Ha pedig jó képességűek, legyen lehetőségük haladni bármely tudományban. Itthon ez többé-kevésbé megvan, a leszakadó országokban viszont sokkal súlyosabb a helyzet.

Fontos lenne továbbá, hogy a szigorú nemi szétválasztás ne kezdődjön meg már a bölcsődés korban. A ne sírj, ne autózz, ne babázz már egészen az első időszaktól abban szocializálja a gyerekeket, hogy az élet dolgai vagy fiúsak, vagy lányosak. Elég csak a ruhák elvárt színére gondolni. Nem a ruha színétől lesz valaki más.

Györgyi egy kenyai tanulmányútján a főváros, Nairobi szegénynegyedében járt. Itt több mint egymillióan élnek nyomorban. Van rá példa, hogy onnan valaki lányként iskolába tudott menni, és elvégezte az orvosi egyetemet. Példa van, de ez még ritkább, mint az európai országokban. Hiába vannak olyan szabályok, törvények, amik tiltják a kizsákmányolást, a gyerekmunkát, az egyenlőtlenséget, amíg ezeket nem tartják be, nem sok hatásuk van. Emiatt százmilliók szenvednek. Ez Györgyi véleménye szerint részben tanulási folyamat is, hiszen a társadalmi változások alapja a tanulás és a gondolkodás. Amikor valaki valamit felismer, majd megpróbál tenni érte.

Ehhez nem feltétlenül a poroszos oktatási rendszer a legjobb út. Fontos, hogy tudjunk kérdéseket feltenni. Kérdezzünk akkor is, ha nincs válasz. Tartsunk ki addig, amíg lesz valaki, aki válaszol, vagy magunk megtaláljuk a megoldást. Amíg a kisgyermek beszélni tanul, százszor is elismételjük neki a szavakat. Amikor már beszél, elvárás felé, hogy legyen elég egyszer elmondani valamit. De a gyerek nem adatbeviteli eszköz. Nem az a baj, ha valamit elfelejt, hanem az, ha nem kérdez, vagy nincs érdemi, empatikus válasz. Ez egy olyan út lehet, ami támogatja a kitérés lehetőségeket, például a szegénységből. Legyen egy olyan közeg, ahol a leszakadó gyermek is elsajátíthat olyan készségeket, kezűgyességet, szókincset, érvelési képességet, ami alapján elég bátor lehet ahhoz, hogy tudjon tanulni, ki tudjon szakadni a hátrányos helyzetből.

A kasztrendszer kapcsán Újszászi Györgyi úgy látja, hogy az máig jelen van. Törvényi változások és minimális lépések léteznek. Talán kissé puhább lett a rendszer, gyakoribbak a kasztok közötti szerelmek, barátságok. A rétegek szinte teljes különválása itthon is megtalálható. Ha egy gyermek fizetős magániskolába jár, utána nem biztos, hogy egy leszakadó faluba megy párt választani.

Györgyi sokat dolgozott együtt olyan szervezetekkel, amelyek családon belüli erőszak áldozataival, főleg nőkkel foglalkoztak. Akiket traumatizálnak, sokszor fel sem ismerik, hogy traumatizálták őket. Ezt látják otthon, a szomszédban, a tévében, nem tudják, hogy valójában nem helyénvaló az, amiben élnek. Tanítani kellene erről. Mint ahogy arról is, hogy a bántalmazottat hogyan tudják úgy kihallgatni, hogy az ne jelentsen számára további traumát.

Ami Györgyi szerint nagyon hiányozik akár itthon, akár a harmadik világban, az a kitarító, pozitív példamutatás. Amikor a sokakhoz eljutó műsorok, celebek, politikusok békés, szelíd értékrendet, egyenlőséget és elfogadást közvetítenek az emberek felé. A tanulás, képzés és a személyes példamutatás elengedhetetlen, hogy érdemi változás történjen.

Az Újszászi Györgyivel készített interjú rámutatott arra, hogy a fenti problémák a mindennapjainkban is élő, megoldandó feladatokat jelentenek. India társadalmi gondjai olykor szélsőséges példát mutatnak bizonyos társadalmi helyzetekre. Ez közel sem jelenti azt, hogy máshol, akár Magyarországon ne lennének reprezentálva ezek, valamilyen lokalizált formában. Az erőszak, elnyomás, eltörlés, elnémtítés gyakran láthatatlan, vagy kevésbé kerül a figyelem előterébe. Ebben feladatunk az általunk elérhető készségekkel és eszköztárral részt venni. Felelősséggel tartozunk egymásért, akár közel van a nehézségekkel küzdő, akár távol, akár láthatatlan számunkra a marginalizálódott pozícióban.

Az empátia, segítőkészség és az összetartozás, a szelídség és a béke eszközrendszere megközelíthető egy holisztikusabb irányából, a lélek és psziché felől közelítve. Indiai utazásaimon rendszeresen hallok, hogy ezt a bonyolult, komplikált országot talán csak a hit és a szeretet útja, a spiritualitás tudja összetartani.

Úton az itt és most felé

A hindu kultúrának fontos alapvetése a lélekvándorlásba vetett hit. Úgy tartják, hogy miként a Nap is lenyugszik, majd újra felkel, úgy az életek is egymásra rétegződnek, egymást követik. Ebben az értelmezésben a jelen élet kerete a jelenre korlátozódó megtapasztalási rétegben örökkévaló. Egy tágabb, életek egymásutániságában gondolkodó megközelítésben a cselekedetek eredménye, az események folyása egy szélesebb térben reprezentálódik. A múltból magunkkal hozott, valamint a jelen tettei által létrejött következmények ledolgozandó feladatként, karma formájában jelennek meg. A bűnök, blokkok, elakadások ledolgozásának folyamata, a jócselekedet, jószolgálat, a feladat teljesítése pedig a dharma. Olyan ez, mint a légszennyezés. Ha füstöt eregetünk a térbe és elhomályosul a kép, ki kell szellőztetni, hogy tisztán láthassunk. Az út végső állomása akár a földi életnél magasabb szintű örökkévalóság, a moksha koncepciója felé konvergálódik.

A hinduk őseposzai, szent írásai, mint például a Bhagavad Gíta, nagy hangsúlyt fektetnek a mérleg két oldalának kiegyensúlyozására. Hitük szerint a fejlődés, jó szándék és szelídség mentén juthatunk előrébb.

A nehéz sorsban, leszakadó társadalmi csoportokban élők számára fontos motiváló tényező lehet az a tudattér, miszerint a jelen élet szenvedései egy későbbi inkarnációban megtérülhetnek. Ebben a kontextusban, ha nem sikerül kitörni a haladást korlátozó blokkok fogságából, úgy egy másik életben talán könnyebb keretrendszerrel indulhatnak majd.

Ez a koncepció kapaszkodót nyújthat a reménytelenségben élőknek.

A megtisztulás, felemelkedés, a mennyei világ felé haladás koncepciója az indiai trikolor zászló színeinek szimbolikájában is megtalálható. India zászlója három színű: narancs, fehér és zöld. A hivatalos állami narratíva szerint a színeinek jelentése:

Sáfrány, erő, bátorság és önfeláldozás

Fehér, béke, hit és igazság

Zöld, termékenység, növekedés, a föld bősége

Értelmezésük szerint ez az egységet, integritást és az összeolvadást hivatott kifejezni (Government of India, 2002).

A spirituális, lelki hozzáállás, a remény és a kiút keresése igyekezne egységben gondolkodni. A dharma, a jószolgálat a társadalom kohézióját hivatott támogatni (Ahuja, 2021: 9–10).

A társadalom szövete viszont igen összetett és széttagozódó.

Ahogy Michel Foucault az *Eltérő terek* c. írásában megfogalmazza, „az idő és tér fatális kereszteződésének tényét képtelenség volna eltagadni.” (Foucault, 1994: 147–157) Értelmezésében a tér a középkorban gyakran bináris oppozíciók megfogalmazásaként létezett. Szent és profán, oltalmazott és védtelen, mennyei és pokoli réteg szembenállása. Ebben a kontextusban van, ahova a benne szereplő fogalmak és ágensok erőszakos elmozdítás által reprezentálódnak, máshova pedig természetes úton kerülnek. A kettő középpontjába a helymeghatározás terét állította. Galileit hozza példaként, hiszen a világunk Föld, Nap vagy más, tágabb központ köré szerveződő értelmezése egészen más megközelítést nyújt a térben betöltött helyünk és

szerepünk interpretációjakor. Ennek alapján a kétpólusú megközelítés helyett érdemesebb lehet kiterjedésben és szerkezetekben gondolkodni.

India hatalmas ország milliárdnyi lakóval, számos tartománnyal, kultúrkörrel, nyelvvel és írásmóddal. Európából Indiára tekintve talán élhet bennünk egy egységesnek gondolt kép az országról. Odautazva azonban már az első percekben érzékelhető, hogy ennél jóval árnyaltabban kell gondolkodni.

Indiai utazásaimon ámulattal tölt el, ahogy a káosz és a harmónia eggyé válva jelenik meg a jelen terében. Az emberek, a közlekedés, nyelvek, feliratok és lényegében minden tényező sokszínűsége mindent áthat. Megmutatja, hogy a társadalom szövete végtelenül összetett.

Sodródók, leszakadók narratívája

A kasztrendszer dogmatikus értelmezése szerint a társadalomból kiszorulóknak lényegében szennyeződéssé válnak. Aki érintkezik velük, maga is beszennyeződik. A 2011. évi népszámlálás és szociális felmérés szerint a teljes népesség 16%-a, vagyis kétszázmilliónál több ember sorolható az érinthetetlenek közé Indiában (Socio Economic and Caste Census, 2011). Az országba látogatva lépten-nyomon láthatók a legszegényebbek. A nagyvárosokban az útszéli bokrok alatt laknak, vagy körforgalmakban, az autópályák sávjait elválasztó keskeny fűsávokon. Vagy még ott sem. Tízmillióik szorulnak az extrém szegénységet és sorstalanságot jelentő nyomornegyedekbe, a slum régiókba. A társadalmi, szociális vívmányokhoz való hozzáférésük lényegében láthatatlan, a lehetőségeik gyakorlatilag nemlétezőek. Sokuk egész éves jövedelme nem éri el a kétezer rúpiát, ami jelenleg úgy tízezer forintot jelent.

A marginalizált csoportok feltérképezése Indiában hatalmas kihívás. Sokuk nem része a szociális rendszernek, nem szerepelnek a nyilvántartásokban. A legtöbb helyen nincs általános nyugdíjrendszer, társadalombiztosítás, sőt még anyakönyvi nyilvántartás sem feltétlenül létezik mindenhol. Akik valamilyen aspektus alapján a szélre sodródóknak, több kihívással szembesülhetnek. Bijender Singh a dalit diszkurzusról írt értekezésében felhívja a figyelmet arra, hogy a leszakadókon kívül gondolhatunk a marginalizáció tekintetében például a külföldre költöző ösztöndíjasokra, özvegyekre, árvákra, LMBT+ közösségek tagjaira, szolgává válókra (Singh, 2020: 1–16)

Raj Kumar a *Dalit Personal Narratives* című könyvében az indiai kasztrendszerből kiszoruló dalitok narratíváját elemezte. Kutatásában dalitok angol nyelven megjelent önéletrajzi köteteket veti össze, s kiemeli, hogy a társadalom peremére sodródók és leszakadók önéletrajzának kutatása korlátokba ütközhet. Az autobiográfia, vagyis az auto-bio-gráfia, ön-élet-írás létrejötte szó szerinti értelmezésben feltételezi, hogy a készítője rendelkezik íráskészséggel, van egy képe önmagáról, a selfről. Rendelkezik a megfelelő szókincssel, az önkifejezés (valamennyire) kifinomult eszköztárával. A megírásban persze lehet segítsége, akár egy írástudó társ, vagy éppen egy kutató, író, újságíró, esetleg a résztvevő megfigyelésben és a textualizálásban képzett kulturális antropológus. Mindezek a legjobb szándék mellett is számos torzító tényezőt, mintavételi hibát eredményezhetnek. A megfigyelő, az író, legyen akár aktív vagy passzív szereplő, szándékolatlanul is hatással lehet a mintavételre. Kumar értelmezése szerint azok a dalitok, akik létrehozták és valamilyen formában megjelentették az élettörténetüket, nem a társadalmi csoportjuk diszkurzívan akár teljes mértékben marginalizálódott szeptét reprezentálják (Kumar, 2010: 2–9). Ők már egy viszonylagos felsőbb nézőpontot adhatnak. Legalább oly mértékben megkapják az élettől a mikrofont, hogy képesek legyenek megfogalmazni a gondolataikat, s legyen valaki, aki azt meghallgatja és rögzíti.

Amikor egy leszakadó ember élettörténete publikálásra kerül, nem feltétlenül vet akkora

hullámokat a közbeszédben, ami által mérhető közönséghez jut el. Az indiai példánál maradvá, Gandhi, vagy a középosztályból származó, Oxfordban végzett népszerű indiai író, Nirad C. Chaudhuri neve várhatóan több könyvesbolt polcán lesz elérhető, mint egy Mumbai szegénynegyedéből származó, akár lényegében névtelen emberé.

Kumar kutatásában az önéletrajz korai formájának első megjelenéseit a nyugati világba helyezi (Kumar, 2010: 9–38). Szent Ágoston IV. századi Vallomások (Confessiones) című könyveiben az esendő, bűnös, kárhozatra ítélt ember útkereséséről ír. Rousseau 1770-ben szintén Vallomások (Confessions) című írásában a felvilágosult self megközelítését alkalmazza. Az élet küzdelmei, mindennapi nehézségei alól próbálna felszabadulni, ehhez keresi a különböző stratégiákat. Ő már többet ír az érzésekről, belső megélésekről. Benjamin Franklin 1793-as memoárja a self-made-man fejlődéstörténetét fogalmazza meg.

Hofstede kutatása szerint az indiai kultúra kevésbé individualista hozzáállású. Itt az önéletrajzok jóval később jelennek meg. Az első jelentős autobiográfia egy dzsain kereskedő-költő, Banarasidas műve 1641-ből, az Ardh Kadanaka (Lath, 2005: 3) Kumar gyűjtése szerint az azóta eltelt évszázadokban népszerűvé vált ez a műfaj. Elsősorban közszereplővé vált férfiak életrajzát adták ki, de az elmúlt évtizedekben alacsonyabb társadalmi rétegek képviselői, akár kaszton kívüliek írásai is növekvő számban jelennek meg.

Kumar elemzése szerint az indiai önéletrajzok a megfogalmazásuk, narratívájuk és szemszögük alapján, származás és nem szerint elemezve négy jól elkülöníthető kategóriába sorolhatók:

Felső kaszt, férfiak – nyilvános én – nyíltan tudja exponálni magát, hozzáfér a kommunikációs eszközökhöz.

Felső kaszt, nők – privát én – elsősorban a családi, belső megéléseiről ír.

Alsó kaszt, férfiak – marginális én – ritkán jut szóhoz, gyakran kérkedő, erőszakos, vagy végletesen szerény.

Alsó kaszt, nők – határvonal alatt – alig tudja hallatni a hangját, szinte néma.

Ez egy egyszerűsítő kategorizálás. Egy olyan mátrix, ahol az ellentétpárok nem feleltethetők meg bináris oppozícióként. Ahogy Derrida a grammatológiai elemzésében írja, a valóság nem fekete-fehér, az egymással szembenálló helyzetek ritkán egyenlőek és semlegesek (Mitchell, 1992: 89–94).

A dalitok kétharmada írástudatlan. A kommunikációs eszközökhöz való hozzáférésük rendkívül szűk. A szegénynegyedekbe, szegregált térségekbe nehezen jutnak el a különböző médiafelületek. Az információ kifelé sem tud hatékonyan áramolni. Sőt, ahogy Kumar megfogalmazza, jelentős részük teljes csendességre van ítélve. Az első önéletírásaik India 1947-es függetlenné válása után kezdtek megjelenni (Kumar, 2010: 259).

Számos, angol nyelven is megjelent önéletrajz tanulmányozása után úgy látta, hogy a dalit férfiak nem írnak a patriarchális berendezkedésről. A nők bátran írnak mindarról az érzelmi és fizikai kitettségről, amivel szembe kell nézniük a közösségeikben és a külvilágban. Ez érdekes határátlépés, mivel korábban nem volt jellemző, hogy a sérelmek a diszkurzus részévé válnak. A férfiak gyakran panaszkoznak az őket származásuk miatt ért atrocitásokról, részletesen bemutatják a diszkriminatív aktusokat.

Kumar megfigyelése alapján, ha nem csak a dalitok írásait nézzük, hanem a felsőbb kasztok önéletrajzeit is, újabb összefüggések tárulnak fel. A férfiak írásaiban nem jelenik meg a családon belüli erőszak, a nők ritkán részei a szövegeknek. A nők írásaiban fontos teret kap az őket ért otthoni bántalmazás. A férfiak kérkednek a külvilág felé dicsőséggént artikulálható eredményeikről, a nőknél pedig lényegében magától értetődő tényezőként jelenik meg, hogy a családi hierarchiában akár súlyosan alárendelődnek.

A fenti, osztársadalmi és dalit önéletírások értékelése nem reprezentálja a teljes sokaságot. Véleményem szerint nem minden esetben van meg az indíttatás, hogy megírja az élettörténetét. Az tud belevágni, aki rendelkezik az ehhez szükséges készségekkel és lehetőségekkel. Tud írni, olvasni, meg tudja fogalmazni, vannak valamilyen szintű kapcsolatai, ki tudja adni, van egy üzenete. Hajtja a tettvágy, küldetést követ. A tágabb, valósabb megközelítést adó valóságnak ez nem pontos mérőszáma. Akik az itt és mostnak még nehezebb részén vannak, továbbra is lényegében szótlank maradnak. Az azonosított folyamatok viszont véleményem szerint óvatos közelítéssel utalhatnak arra, hogy elindult egy folyamat. Fokozatosan többen férnek hozzá az iskolához, a szociális háléhoz. Bár a lehetőségek elérhetősége egyenlőtlen és nem feltétlenül igazságos, a kvóták által újabb kapuk nyílnak mindenki előtt.

Az út nagyon hosszú. India évezredes történetének ez csak egy pillanatsfelvétele. Talán egy olyan pillanaté, amit az eljövendő generációk kutatói és indiai polgárai a siker útján fontos pillanatként értékelnek majd.

Véleményem szerint a valóság jóval színesebb, mint egy fikciós regény. A társadalom leszakadó rétegeinek feltárása során megjelenő narratívák, az ellenségkép, az aszimmetrikus ellenfogalmak a maguk rendkívül kifinomult, néhol igen súlyos, máskor légi tapasztaival olyan folyamatokról mesélnek, amik a realitás terében, a mindennapi életünkben, a jelen korszakában is fontos tanulságul szolgálhatnak. Ahogy egy festmény ablak a világra, úgy gondolom, a társadalom egy marginalizált szelete olyan ablakot nyit a realitásra, ami időnként mindannyiunknak fontos lenne átnézni.

Ahogy a néző egy képet nézve, vagy az olvasó egy könyvet olvasva bevonódik a történetbe, irrealizálódik benne, az ábrázolt jelenségben találja magát, a tényszerű valóságon kívül. Majd az elmélyülés után, amikor visszatér, már a külvilágra, az ő „eredeti valóságára” tekinthet külső szemmel, a realitásban fog immár irrealizálódni (Imdahl, 1993: 112).

Kitörési lehetőségek

A társadalmi felzárkózás, az egyenlőtlenségek csökkentésének kardinális eszköze lehet az általános életszínvonal emelése. Ahogy évről-évre ellátogatok egy-egy városba, elképesztő fejlődést látok. Szaporodnak az építkezések, új autók vannak az utcán, mindenkinél okostelefon. Azonban hiába jobb az általános anyagi helyzet, ha ez nem jut el a nincstelenekhez. A saját tapasztalatom nyilván nem reprezentálja a teljes országot. Viszont bármerre járok Indiában, a szegények ugyanúgy szegénynek tűnnek, mint egy évtizeddel korábban. Zajlik némi felzárkózás, de az olló továbbra is nagyon nyitott.

Ezt mutatják a 2011-es népszámlálás adatai is. Akkor a teljes népesség 64%-a, 900 millió fő élt faluban. 2001-hez képest 24,3%-ról 30,8%-ra emelkedett a csapvízzel ellátott falusi háztartások száma. Városban ugyanez 68,7%-ról 70,6%-ra nőtt. A vízöblítéses mosdó elérhetősége falun 22,8% volt 2001-ben, 2011-re már 25,4%. Városban 70,4%-ról 77,5%-ra fejlődött. A 2011-es felmérés szerint faluban 54,4% rendelkezik banki hozzáféréssel, városban 67,8% (Socio Economic and Caste Census, 2011).

Ahuja értelmezésében a kitörés útján további lépése lehetnek a szegénység felszámolása, az oktatás kiterjesztése, a foglalkoztatási ráta emelése, a társadalmi igazságosság és az egyenlőség megteremtése. Hatékony eszközök továbbá a gyenge csoportok felemelése, társadalmi védőháló létrehozása, szociális jóléti szolgáltatások kiterjesztése, regionális egyenlőtlenségek csökkentése, a környezet védelme, széleskörű fejlesztési programok (Ahuja, 2021, 438). Mindezt lehetőleg úgy bevezetve, hogy közben a társadalmi olló ne nyíljon tovább.

Argumentáció

Egy társadalmi réteg eltörlése, betiltása, a cenzúra, eltitkolás és félrenézés mögötti narratíva, az ellenségkép konstruálása, a tabu üldözése véleményem szerint nagyban kötődik a Stuart Hallnál említett másság, idegenség narratológiájának feltárásához. Argumentációm szerint Hall értelmezésében a saussure-i bináris oppozíciók, mint jelen esetben például a magas kaszt és a kaszton kívüli, az érinthető és az érinthetetlen a Teun van Dijknél megfogalmazott diszkurzív marginalizáció felé terelik a társadalmat. Van Dijk szerint az uralom érvényesítése a diskurzus-előállítás során összetett, de alapjában véve egyértelmű folyamat. Derrida grammatológiai értelmezésében a bináris oppozíciók, a kettős szembenállások ritkán egyenlőek és semlegesek (Hall, 1997; 2013: 234–238). Az értékrend, az értékítélet a támogatottat emeli, magasabb pozícióba helyezi, a tiltottat, elnyomottat lenyomja még mélyebbre. A megbélyegzés, főleg, ha intézményesülve is reprezentálódik, akár tabusításként jelenik meg, úgy az a bizonytalanság érzését keltheti, értelmezésem szerint feltehetően magában hordozva a Foucault-nál megismert panoptikusság, az eltörlés, a diszkurzíválhatatlanság élményét, ezzel mintegy eltérő, szubjektív ítéletekre és részinformációkra épülő teret hozva létre. Az Imdahlnál említett önmagától aktusának megtapasztalása a marginalizáltak disztópikus világában nyomasztóan tolódik a végtelen és reménytelen szürkességbe (Imdahl, 1993: 134).

Azaz fontos a haladás. A változás érdekében elengedhetetlen a nyugvópont kibillentése. Ez talán megtörtént az elmúlt évtizedekben, de a progresszió iránya még nem egyértelmű. A leszakadók társadalmának problémái igen összetettek, így a kínált megoldás sem feltétlenül megfogalmazható egyszerű rendelkezésekben.

Konklúzió

Az itt és most igazán összetett halmaza a tér-idő szövetének. Vannak, akik számára az itt, a tér, a személyes tér beszűkül, a most után következő pillanat pedig a végtelen homályába vész. Aki számára nincs, vagy nem látható a kiút, esetleg nincs készsége, eszköztára a következő lépés megtételéhez, annak a sorsa időtlen mozdulatlanságba dermedhet.

Kutatásom során bemutattam az indiai társadalom néhány fontos rendezőelvét. Megvizsgáltam India szociokulturális hátterét, kontextusba helyeztem a társadalom felépítését, feltérképeztem a kasztrendszer és a jelenkor változásainak főbb folyamatait. Ehhez a szekunder kutatásom során igyekeztem összefüggéseiben feltárni a kapcsolódó szakirodalmi hátteret.

A primer szakaszban három mélyinterjút készítettem. Ebben bemutattam egy élő indiai nézőpontot, megszólaltattam egy magyar hajléktalant és egy, a civil és társadalmi ügyekben nagy tapasztalattal rendelkező szakértőt.

A téma kezdeti felvetésénél célul határoztam meg az áthatolhatatlan társadalmi falak, a társadalmi rétegződések és a kasztrendszer működésének feltérképezését. Szerettem volna mélyebben megismerni az indiai marginalizálódott, leszakadó társadalmi réteg, a kaszton kívüliek jelenbeli helyzetét, diszkurzív és narratív lehetőségeit.

India 1949-ben kelt alkotmánya hivatalosan felszámolta a kasztrendszeret. A merev rétegződés, az egyenlőtlenségek és igazságtalanságok azonban továbbra is tetten érhetők társadalmukban. A nők, leszakadók, marginalizált csoportok láthatóbbá váltak, a hangjuk azonban továbbra sem igazán hallatszik. A kiszolgáltatottságuk, erőszaknak kitettségük jelentős, a mindennapi életben is komoly korlátozásokat élhetnek meg. Ezek súlyos, rendszerszintű problémák, amik nem csak Indiában, hanem mindannyiunk életében megoldandó területekre mutathatnak rá. Ahova eljutott, ahol tart ez az ősi társadalom, ott az évezredek tapasztalat, a megélt tévutak és sikerek hasznos tanulságul szolgálhatnak.

Az oktatáshoz való hozzáférés, a narratív eszköztár bővítése, az egyenlőtlenségek csökkentése a változás elengedhetetlen feltételeinek bizonyultak.

A téma feltárását szeretném folytatni további kutatásaimban. A vizsgálatot mélyebben kiterjeszteném az indiai falusi és urbánus dimenziókra koncentrálni. Szervezem a következő kiutazást, ahol lehetőségem lesz interjút készíteni kifejezetten ehhez a kutatási témához kapcsolódóan pappal, orvossal, tanárral és szociális munkással. Keresem a kapcsolatot indiai feminista mozgalmak képviselőihez. Érdekes lehet kiegészíteni a kutatást a nők elleni és a családon belüli erőszak mélyebb kutatásával, a tabu és tabusítás dinamikájának feltárásával.

Az indiai társadalom peremére szorulóknak számos súlyos problémával néznek szembe. Ebből véleményem szerint nincs egyértelmű kiút, nincs egyetlen, mindenre kiterjedő megoldás. A jó szándék, az érdekek egyeztetése, a motivációk összehangolása nélkül hiába kereteződnék változásokként az elmúlt évtizedek. Az évezredes rendezőelvek és szokásrendszerek átalakulása, igazságosabbá válása hosszú és összetett folyamat.

Az ebből szerzett tapasztalatokat saját kultúránkban és környezetünkben is alkalmazhatjuk. A társadalom Magyarországon és más országokban is komoly nehézségekkel küzd. Úgy gondolom, hogy mindannyiunk feladata ehhez érzékenyen, empátiával és segítőkészséggel hozzáállni. Bízom benne, hogy kutatásommal, dolgozatommal legalább egy porszemnyivel arrébb tudom mozdítani ezt a nagy folyamatot.

Mert többek vagyunk, mint por és hamu.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Ahuja, R. (2021): *Society in India*, Rawat Publications, New Delhi
- Amalraj, D. (2016): Class and Religion Conscious Society as a Threat to a Peaceful Coexistence of the Dalits – Reflections of Bama in Karukku, in: Singh, B. szerk. (2020): *Different Dimensions of Dalit Discourse*, Atlantic, India, Chennai, 16–22.
- Andok, M. (2017): *A kommunikáció rituális elmélete*, Gondolat Kiadó, Budapest, 107.
- Babbie, E. (2008): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Balassi Kiadó, Budapest, 334–339.
- Baudrillard, J. (1996): *A szimulákrum elsőbbsége*, in: : Testes könyv I., Ictus – JATE, Szeged, 161–193.
- Berry, J. W. (1997): Cultures in Contact: Acculturation and Change, 21st-22nd February, G. B. Pant Social Science Institute, in: Narayan, Badri – Bhatt, K. N. ed. (2019): *Mapping Social Gaze – A Discourse on Culture and Democracy*, Vani Book Company, New Delhi, 75–77.
- Binddorfer, Gy. (2001): *Kettős identitás*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 35.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*, Gondolat Kiadó, Budapest, 305–306.
- Britannica, Bharatiya Janata Party <https://www.britannica.com/topic/Bharatiya-Janata-Party> Letöltés ideje: 2022. november 16.
- Chakravarti, U. (2018): *Gendering Caste through a Feminist Lens*, Sage Publications, India, 63–67.
- CIA World Factbook, India <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/india/> Letöltés ideje: 2022. november 19.
- De Man, P. (1997): *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3., 93–107.
- Eliade, M. (2022): *A szent és a profán – Helikon Zsebkönyvek 73.*, Helikon Kiadó, Budapest
- Flusser, V. (1990): *A fotográfia filozófiája*, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 29.

- Foucault, M. (1994, 1999): *Nyelv a végtelenhez* – Tanulmányok, előadások, beszélgetések, Latin Betűk, Debrecen, 147–157.
- Goffman, E. (2000): *Az én bemutatása a mindennapi életben*, Pólya Kiadó, Budapest, 7.
- Goffman, E. (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*, Gondolat Kiadó, Budapest, 38–52.
- Government of India, Ministry of Home Affairs (2002): Flag Code of India, New Delhi, India
- Government of India (2020): The Constitution of India (As of 9th September, 2020) <https://legislative.gov.in/sites/default/files/COI.pdf> Letöltés ideje: 2022. november 19.
- Government of India (2020): The Hindu Marriage Act https://highcourtchd.gov.in/hclsec/subpages/pdf_files/4.pdf Letöltés ideje: 2022. november 19.
- Ghurye, G. S. (1932, 2016): *Caste and Race in India*, Sage Publications, India, 1–27.
- Hall, S. & Du Gay, P. ed. (1996): Questions of Cultural Identity, Sage Publications, in: Ahuja, R. (2021): *Society in India, India*, Rawat Publications, New Delhi, 1–14.
- Hall, S. (1997): A kulturális identitásról, in: Feischmidt Margit szerk. (1997: *Multikulturalizmus*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, , 54–62.
- Hall, S. (1997, 2013): The Spectacle of the Other in Representation – Cultural Representations and Signifying Practices, Sage Publications, 234–238.
- Hofstede, G. (1991): *Cultures and Organizations – Softwares of the Mind*, McGraw Hill, London, 27–51.
- Hofstede, G. (2005): *Culture and organizations – Software of the mind*, 2nd ed., McGraw-Hill, New York, 13.
- Hofstede, G. (2011): Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context, Online *Readings in Psychology and Culture* <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=orpc> Utolsó elérés ideje: 2022. november 3.
- Hofstede Insights – Hungary, India comparison <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/hungary,india/> Letöltés ideje: 2022. november 19.
- Human Rights Watch – World Report 2022, India <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/india> Letöltés ideje: 2022. november 17.
- Imdahl, M. (1993): Gondolatok a kép identitásáról, *Athenaeum*, I. kötet, 1993/4. Kép-képiségszám, 112.
- Iser, W. (2001): *A fiktív és az imaginárius – Az irodalmi antropológia ösvényein*, ford. Molnár Gábor Tamás, Osiris, Budapest,
- Kannabiran, K. (2013): Constitutional Morality and the Imagination of Justice, in: Narayan, B., Bhatt, K. N. (2019): *Mapping Social Gaze, A Discourse on Culture and Democracy*, Vani Book Company, New Delhi, 15.
- Kricsfalusi, B. (2018): Színrevitel, in: *Média és kultúratudomány – Kézikönyv*, Ráció Kiadó, Budapest, 346349.
- Kriegel, B. (2004): *Michel Foucault ma*, Holnap Kiadó, Budapest, 27.
- Kumar, R. (2010): *Dalit Personal Narratives, Reading Caste, Nation and Identity*, Orient Blackswan, India, Hydebarad
- Lath, M. (2005): *Ardhakathanaka: Half a Tale*, Rupa & Co, New Delhi, 3.
- Madas E. szerk. (1992): Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – középkor – Halotti beszéd és könyörgés (1192–1195 között), Tankönyvkiadó, Budapest, 317–318.
- Malinák, J. (2005) A személyes identitás létrejötte a médiakultúra globalizálódásának kontextusában, in: *Jel-Kép* 2005/1, MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 22.
- Mead, G. H.: Szimbolikus interakcionizmus, in Griffin, E. (2003): *Bevezetés a kommunikációelméletbe*, Harmat Kiadó, Budapest, 62.

- Metts, S. (2015): Face Theory – Goffman’s Dramatistic Approach to Interpersonal Interaction, in: Braithwaite–Paul (2015): *Engaging Theories in Interpersonal Communication*, Routledge, 328.
- Mitchell, W. J. T. (1992): The Pictorial Turn, *Artforum*, 1992/3. 89–94.
- Müller-Bloch C. – Kranz, J. (2014): A Framework for Rigorously Identifying Research Gaps in Qualitative Literature Reviews, *Proceedings of the 36th International Conference on Information Systems*, Fort Worth, 1–19.
- Narake, H., Gamble, N. G., Kasare, M. L., Godghate, A. (2014): Ambedkar, B. R. Writings and Speeches, Vol. 17 Part One. Dr. Ambedkar Foundation, New Delhi, 23.
- Narayanan, H. (2010): Enter, Tanglish, *The Hindu*, 2010. április 21. <https://www.thehindu.com/features/metroplus/nxg/Enter-Tanglish/article16371444.ece> Letöltés ideje 2022. október 31.
- Peirce, Ch. S.: A jelek felosztás,a in: Horányi Özséb szerk. (2005): *A jel tudománya – Szemiotika*, General Press Kiadó, Budapest, 29–30.
- Ricoeur, P. (1995): A narratív azonosság, in: László János szerk. (2001): *Narratívák 5.*, Narratív pszichológia, Kijárat Kiadó, Budapest, 15.
- Seel, M (2001): *Inszenieren als Erscheinen lassen*, in: Kricsfalusi (2018): *Színrevitel*, Socio Economic and Caste Census 2011 <https://secc.gov.in/getAllHhdSummaryNationalReport.htm> Letöltés ideje 2022. november 16.
- Scruton, R. (1980, 2014): *The Meaning of Conservatism*, St. Augustines Press, USA, 15–27.
- Singh, B. (2020): *Different Dimensions of Dalit Discourse*, Atlantic Books, India, New Delhi, 1–16.
- Van Dijk, T. (1993): Principles of critical discourse analysis, *Discourse and Society*, 4 (2), 249–283.

Nyíri-Nagy József István

Konzulens tanár: Dr. Laki Ildikó főiskolai docens

Védjük meg a gyermekeinket! Az LMBTQI+ közösség társadalmi elfogadottsága az uniós felmérések adatainak összehasonlító elemzésében

Absztrakt:

Kutatásom középpontjában az LMBTQI+ közösséggel kapcsolatos attitűdök változásai és folyamatai állnak. Számos elmélet létezik az oktatásról. Egyikük szerint az iskolák célja, hogy felkészítsék a diákokat a felnőttkorra, hogy hasznos, felelősségteljes és elégedett polgárokká váljanak. Ennek ellenére az LMBTQI+ közösség tagjait szándékosan kirekesztik, vagy szexuális irányultságuk miatt pletykák, internetes zaklatás célpontjaivá válnak az iskolában is. Sőt, ők is megpróbálnak túlélni, ahelyett, hogy jelentenék a bántalmazás eseteit a hatóságoknak vagy a családtagoknak.

Kutatásom szemlélteti a társadalom attitűdjeinek változásait és az elfogadó emberek jelentőségét. Vizsgálatom első fázisában tinédzserek és szülei attitűdmintáit vizsgáltam a szociometria és online kérdőív segítségével. A válaszok hiánya arra késztetett, hogy megváltoztassam a kutatási kérdésemet, módszeremet. A diszkriminációról szóló 2015. és 2019. évi Eurobarométer felmérések és a rendelkezésre álló adatok másodlagos elemzésének összehasonlítása alapján alátámasztottam a hipotézisemet, s érdekes és meglepő folyamatokat találtam. Az egyik a diszkrimináció szintje, amely 2019-ig fokozatosan növekszik mind Magyarországon, mind az EU-ban. Egy másik tény, hogy a transznemű és interszexuális emberek megítélése a leginkább diszkriminatív. Magyarország a mérések alapján homofób és transzfób államként írható le, de a kutatás olyan érdekes tényeket is feltár, hogy az általános felfogás addig pozitív, amíg nem konkretizálódik, úgy, mint a jogok kiterjesztése a házasság intézményében, az LMBTQI+ egyénnel való személyes ismeretség, vagy akár egy családtag előbújása. A legmegdöbbentőbb adat azonban azoknak a gyerekeknek a száma és létezése, akiket a saját családjuk Magyarországon kizárhatna vagy elutasítana a képzelet szintjén is abban az esetben, ha kiderülne, hogy az LMBTQI+ közösséghez tartoznak.

Megváltoztathatja-e egyáltalán a következő generáció, a közösségi média és az LMBTQI-tanulók a többségi társadalom értékítéletét?

Mi számít jobban? Attitűdök, családi szocializáció, nem, életkor, lakóhely? E nélkül az alapvető helyzetjelentés, összehasonlító elemzés nélkül nem beszélhetünk nyílt társadalomról. És egy nyitott társadalom nem létezhet kritikai gondolkodás, elfogadás, az autonómia tiszteletben tartása, valamint a pluralizmus, a fejlődés és a tudásra való nyitottság nélkül. Ehhez viszont szociális párbeszédre van szükség, nem pedig kirekesztő törvényekre.

Abstract:

My research focuses on the changes and processes in attitudes towards the LGBTQI+ community. There are numerous theories about education, one of which suggests that the goal of schools is to prepare students for adulthood so that they become useful, responsible, and satisfied citizens. However, members of the LGBTQI+ community are intentionally excluded, or become targets of rumors or online harassment in school because of their sexual orientation. Moreover, they try to survive instead of reporting cases of abuse to authorities or family members. My research illustrates the changes in societal attitudes and the significance of accepting individuals. In the first phase of my study, I examined the attitudes of teenagers and their parents using sociometry and online surveys. The lack of responses prompted me to change my research question and method. Based on the comparison of the 2015 and 2019 Eurobarometer surveys on discrimination and secondary analysis of available data, I supported my hypothesis and found interesting and surprising processes. One of which is the level of discrimination that gradually increases until 2019 both in Hungary and the EU.

Another fact is that the judgment of transgender and intersex individuals is the most discriminatory. According to the measurements, Hungary can be described as a homophobic and transphobic state, but the research also reveals interesting facts that the general perception is positive until it is made concrete, such as extending rights in the institution of marriage, personal acquaintance with LGBTQI+ individuals, or even a family member's coming out.

However, the most shocking data is the number and existence of children whom their own families would ostracize or reject in Hungary, even on an imaginary level, if it were revealed that they belong to the LGBTQI+ community.

Can the next generation, social media, and LGBTQI+ learners change the majority society's values and judgments? What matters more? Attitudes, family socialization, gender, age, or place of residence?

Without this basic situation report and comparative analysis, we cannot talk about an open society. An open society cannot exist without critical thinking, acceptance, respect for autonomy, as well as pluralism, development, and openness to knowledge. This requires social dialogue, not exclusionary laws.

Az LMBTQI+ közösség helyzete a hazai és a nemzetközi kutatások tükrében

Jelentős különbség vehető észre a magyarországi és a nemzetközi LMBTQI+ kutatások, kutatási kérdések, kiadványok között.

Egyrészt a hazai kutatások elsődleges megvalósítója és fő támogatója a Háttér Társaság Lelkisége és Információs Szolgálat és Jogsegélyszolgálat, mely szervezet a 2017. LXXXVI. törvény alapján külföldről támogatott egyesületnek minősül, miközben a nemzetközi szinten jelentős a belföldi és nemzetközi szervezetek száma, LMBT vizsgálatok támogatottsága, és a társadalom nagy részét elérő megmozdulások aktivációs szintje is.

A kevés és korlátozott hazai felmérés kutatási fókuszában az LMBTQI+ kisebbség tagjait érő diszkrimináció, hátrányos helyzetbe kényszerítés mértékének felmérése áll, valamint a csoport tagjai által létrehozott szubkultúra jellemzői. Ez nem meglepő, hiszen Magyarországon a szocializmus évtizedeiben nem lehetett homoszexualitásról beszélni. A rendszerváltást követően a magyar társadalom nem csak gazdasági, demográfiai, társadalmi téren vágyott és remélt pozitív változásokat, hanem a nyitott társadalom képének realizálását tekintve is, bár az előítéletesség, a diszkrimináció magas szintje ennek a célnak megghiúsulását eredményezi napjainkban is. Egyelőre az LMBTQI+ kérdések, témák valamely nagyobb

kutatás mellékszálaként jelennek meg, mint iskolai bántalmazás, online tanulás, tankönyvi ábrázolás, egészségügyi ellátás stb.

A nemzetközi kutatások repertoárja szélesebb, differenciáltabb, hiszen az LMBT téma genetikai vizsgálataitól kezdve minden társadalomtudomány aktív résztvevő az objektív, hiedelmeket megcáfoló LMBTQI+ kutatásban. Ezt a pluralista szemléletmódot a 2.2. fejezetben mutatom be.

Diszkrimináció a hazai szakirodalom áttekintésében

Az alábbiakban bemutatott munkákban a magyarországi rendszerváltás utáni évtizedekben e szexuális kisebbséggel kapcsolatos negatív előítéletek, és az azokon alapuló diszkrimináció mindennapi életben intenzíven jelenlévő folyamata elevenedik meg.

Az előítéletekre épülő sztereotip gondolkodást, mely diszkriminatív cselekedetekhez vezethet, már gyermekkorunkban elsajátítjuk. Ennekmerton elméleti megközelítését újra és újra felismerhetjük a kutatási mintákban. Robert K. Merton a többségi társadalmat négy kategóriába ta sorolta azon attitűdjeik alapján, ahogyan a kisebbséghez viszonyulnak: liberálisok, liberálisok széljárásnak megfelelően, bigottok és vállaltan diszkriminatívak (Giddens, 2003).

Az iskolai környezetet felmérő kutatások közül a 2016/2017-es tanévben készített kérdőíves felmérést emelem ki. Ezt az online kérdőívet 919 magát az LMBTQI+ közösséghez tartozó egyén töltötte ki. A felmérés nem reprezentatív és oksági viszonyokat sem tükröz, ugyanakkor a 13 és 21 év közötti diákok tapasztalataiba enged bepillantást (Sándor, 2019).

A kutatás kérdéseinek nagy részét attitűdöket feltérképező formában a saját kutatásomban is feltettem. A felmérés során korrelációt mutattak ki a szexuális orientáció miatti verbális és fizikális zaklatás és az alacsony továbbtanulási szándék, az iskolakerülés emelkedése, a rossz tanulási eredmények, a magas depresszió között. Ugyanakkor az egyén és közösség viszonyának szempontjából figyelmet érdemel, hogy a támogató pedagógusok, inkluzív tananyagok, a különböző szexuális orientációkkal kapcsolatos pozitív tartalmak, a zaklatás és bántalmazás elleni iskolai szabályzatok és a gyakorlatban is alkalmazott protokollok az LMBTQI+ diákok számára iskolai életük minden területén (biztonság, érdemjegyek, pályorientáció stb.) egyértelmű javulást, a pozitív attitűd erősödését hozták magukkal. Arra sajnos nem tért ki a kutatás, hogy a kortárs szociális háló, médiatartalmak, vagy éppen pozitív attitűdők milyen hatással vannak az egyénekre (Sándor, 2019).

A fentebb említett vizsgálat javaslatokkal is élt a segítő szakmában dolgozók, a pedagógusképzők, az oktatási intézmények és kiemelten a kormányzat részére. Ez utóbbi nem véletlen, hiszen a 2011. évi CXCV törvény 9.& (12) értelmében a biológiai nemtől való eltéréstől, a nemmegváltoztatásról és a homoszexualitásról beszélni a nevelési-oktatási intézményekben tilos. Az előbb említett területeket nem tartalmazó programokat a szexuális felvilágosítás témakörében a 2011. évi CXCV törvény 9/A § alapján csak a jogszabályban meghatározott, nyilvántartásba vett szervezetek tarthatnak.

Ezek a jogszabályok azért is káros hatásúak, mivel a társadalmi globalizálódás ellenére egyelőre az oktatási rendszer a nemi hovatartozás, orientáció miatti egyenlőtlenséget rögzíti, megszilárdítja (Giddens, 2003).

A fentebb bemutatott 2017-es vizsgálat felhívta a magyar oktatási rendszer és társadalom figyelmét arra, hogy az előítéletek, iskolai bántalmazás létező és komolyan veendő jelenség hazánkban is. A 2020 májusában indított kérdőíves felmérés során az adott tanév helyzetképét és a Covid-helyzet hatásait is vizsgálták (Tihanyi, 2020).

A mintavétel alapján a következő adatokat tekintem kiemelendőnek: a válaszadók 65%-a 20 éve dolgozik iskolában, 72% általános iskolásokkal foglalkozik (Tihanyi, 2020). Arra a kérdésre, hogy fontos-e fellépni a kisebbségeket érintő iskolai zaklatás ellen, a válaszadók

70%-a mondott egyértelmű igent. Ugyanakkor az ehhez szükséges feltétel- és eszközrendszert kevésbé ismerték vagy alig használták a válaszadók, saját bevallásuk szerint. Ilyen lehet egy protokoll kidolgozása, felelősök kijelölése, tananyagba illesztett téma megvitatása. A résztvevők a tanárképzés ebbéli hiányosságát, a továbbképzések szűk terét, a túlterheltséget és a támogatás hiányát jelölték meg a kisebbségek elleni zaklatás elleni tudatos fellépés akadályaként (Tihanyi, 2020). A kutatás érdeme, hogy a Covid-helyzet miatt kialakult digitális tanrend és iskolai zaklatás mértékét is vizsgálta.

Az ezt megelőző, de ehhez válaszként is kötődő két fontos kutatásnak tekintem a homofóbia tankönyvekben való megjelenését vizsgáló 2012-es, és az LMBTQI+ tartalmakat tankönyvekben felmérő 2018-as vizsgálatokat is.

A 2011/2012-es tanévben a köznevelésben országsszerte használt tankönyveket vizsgálta meg Takács István Károly. Mindössze 32-ben jelent meg az LMBTQ+ téma, kivétel nélkül, minden esetben diszkriminatív módon (Takács, 2012).

A 2018-as kutatásban újra vizsgálat tárgyává tették a szexuális kisebbségek tankönyvekben való megjelenését, megítélését. A kutatás alapja a NAT és a kerettantervek által meghatározott LMBTQI+ témát tartalmazó és azokat feldolgozó tantárgyak lettek. A magyar nyelv és irodalom, a történelem és a biológia tantárgyak könyvei tartalmazták a legtöbb említést. A vizsgált 176 könyvből 21 tett említést a szexuális kisebbségekről, de ezek egyike sem adott több információt pár mondatnál. Csak hetero-, homo- és biszexuális irányultságot említettek meg. A könyvekben heteronormatív szemlélet érvényesült. Mivel az EMMI 2012-es magyarországi vállalása arról szól, hogy a szexuális irányultság, nemi identitás fogalmának tisztázása az Etika tantárgy tanításán belül valósul meg, a kutatás kitért e tankönyvek vizsgálatára is. Az akkor forgalomban lévő 16 etika tankönyvből mindössze 1 tartalmazta a biológiai nem és nemi identitás eltéréseivel kapcsolatos információkat (Bauer, 2020).

A gyermekek nemi sokszínűségével kapcsolatos negatív társadalmi attitűdök az iskolatársak és iskolai dolgozók részéről is megnyilvánult az eddig felsorolt kutatásokban. A végső konklúzió minden esetben az volt, hogy az előítéletesség ellenszere a tudatosság növelése lehet mind a kortársak, mind a képzésben részt vevő pedagógusok esetében. Egyetlen esetben sem lehet eltekinteni attól, hogy gyermekek a vizsgálat tárgyai, akiket jogsértő módon bántalmazás, erőszak, lelki, verbális, mentális vagy fizikai sérelem ér. A szexuális kisebbséghez tartozó iskolások védelme egyben a gyermekvédelem kiemelten kezelendő területe. A gyermekek nemi sokszínűségével kapcsolatos társadalmi attitűdök megváltoztatása című projekt fontos alapja az általam összeállított kérdőíves kutatásnak. A kortárs közösség létrehozását, a saját szerep megerősítését kiemelten fontosnak tekintem (Bálint–Dudits–Sándor–Tihanyi, 2021).

A tanulmánykötet alapfogalmak definícióját, típusait és hatásait tárja az olvasó elé. Kutatásom szempontjából néhány fontos tételt emelek itt ki.

Az egyik a kortársak körében történő, előítéleten alapuló iskolai bántalmazás és/vagy zaklatás hatása, azaz már magának a diszkriminációnak a végignézése is stresszt és önértékelési zavart okoz, és egyben üzenetet hordoz, mely szerint a társadalmi csoportok alkotta hierarchiában egyenlőtlenség áll fenn, s a meghatározott biológiai nemek társadalmilag elvárt szerepeitől való eltérésnek következményei, retorziói vannak (Bálint–Dudits–Sándor–Tihanyi, 2021).

A másik, hogy az oktatási közegekben magas arányban van jelen a homofóbia, és az ebből fakadó agresszió olyan tanulókat is érint, akik nem LMBTQI+ csoport tagjai, csak a társak megítélése, sztereotip gondolkodása szerint tartoznak oda. A transz fiatalok helyzetét a szakirodalom általánosságban véve is súlyosabbnak ítéli meg, mint LMB társaikét (Bálint–Dudits–Sándor–Tihanyi, 2021).

A projekt kiemeli az általam is tanulmányozott többségi médiában és közösségi oldalakon pozitívan szereplő LMBTQI+ közösség megjelenésének jelentőségét. Ugyanakkor érdekes jelenségre is felhívta a figyelmemet, mégpedig a mikroagressziók jelentőségére. Ezek olyan lekezelő, ellenséges, tudatosan vagy figyelmetlenségből létrehozott kérdések, melyek egyrészt tartalmazzák a kérdező előítéletét, tudását, másrészt sértő vagy kínos érzést okozók. A mindennapi társalgás során az emberek nagy része ezt észre sem veszi (Bálint–Dudits–Sándor–Tihanyi, 2021: 39).

A gyermekek szerves részei mikroszociológiai környezetüknek, elsődleges szocializációs színterüknek, a családnak. A számtalan családmodell mellett, melyek természetes részei már a modern állam fogalmának (nukleáris, egyszülős, többgenerációs), létezik egy olyan típus is, melyet a szakirodalom szivárványcsaládnak nevez. Az azonos nemű családok elismertsége jogilag egyenlőtlen, és időnként csak az egyik szülőt fogadja el az oktatási intézmény gondviselőként (Sándor, 2010). Az e családokhoz kapcsolódó attitűdmintázatokat sem vettek fel a fiatalok körében. Pedig a vizsgálatok azt mutatják, hogy az ilyen típusú családban felnőtt gyermekek pszichésen is egészségesekek (Borgos, 2011), és a házimunkából is magasabb arányban vesznek ki részüket, mivel látják a felnőttek részéről annak egyenlőbb eloszlását. Az is tény, hogy a szexuális orientáció és nemi identitás genetikai eredetű, független a környezet hatásaitól, a nevelési attitűdöktől, mintázatoktól (Rédai–Kövesi, 2018).

Nem kérdés, hogy a többségi társadalom heteronormatív, és ennek hatása erőteljes a gyermekek születésétől jelenlévő nemi szocializációra. A színek használata (kék, rózsaszín), a játékok válogatása (autók, babák), a viselkedés operatív kondicionálása (agresszió, sírás, együttműködés, alárendelés) mind-mind a férfi nem társadalmilag értékesebb voltát erősíti, és ezzel fenntartja a nemek közötti egyenlőtlenséget (Rédai–Kövesi, 2018). Fontos megemlíteni, hogy a pedagógusok és a családok hatása mellett a társak mediáló hatása (legyen pozitív vagy negatív) szintén jelentős mértékű (N. Kollár–Szabó, 2004).

Az alábbi két felmérés a következő fontos dolgokra hívja fel a figyelmet: a kamaszok médiafogyasztók, és az LMBT közösséghez tartozó rejtőzködő diákokban erős a félelemérzet.

Rédai Dorottya felmérésében tizenéves fiúk pornónézési szokásaira derült fény (Rédai, 2015). Az interjúk során az egyik legérdekesebb információt az ún. „leszbipornó-filmek” népszerűsége jelentette. Ezek háttérben két vélhető okot is fellelt a szerző: az egyik, hogy a nők szexualitása felett, mint minden más területen is a férfi kontroll dominál, a másik a nők közötti szexuális viszony sajátos értelmezése, mely szerint az a férfiak örömeire születik meg, ebből következően elfogadható a társadalom számára (Rédai, 2015). Ezek a megfigyelések az Eurobarométer-felmérésekben is visszaköszönnek a lesbikus és meleg párok megítélésének különbségeiben.

Az előítéletek iskolai megjelenésének vizsgálatában megjelenik dolgozatom hipotézise, miszerint a negatív attitűd-mintázatú közösségekben nem csak lehetetlen az előbújás és folyamatos fenyegetettségérzést okoz, hanem a felvállalt LMBTQI+ tag is iskolai bántalmazás, zaklatás áldozatául eshet (Takács, 2007).

Az iskolai bántalmazás felmérésére időnként kísérletet tesznek Magyarországon is. A „bullying”-jelenség nem újkeletű. A kutatásoknak köszönhetően azonban már többet tudunk annak kialakulásáról, természetéről. Az attitűdmintázatok milyenségétől függetlenül szinte minden közösségben fellelhető a zaklatás valamely formája egyéni vagy csoportos szinten. Ennek óriási jelentősége van a szociogram térképére, a valóságban pedig a zaklató és a bántalmazott életére. A zaklatott egyén életének következő szakaszában, környezetváltozás hatására egy másik kontextusban maga is bántalmazóvá válhat (Béres–Deák et al., 2016). Sajnos

az öngyilkosságok száma jóval magasabb az LMBTQI+ fiatalok körében, mint heteroszexuális társaik között, aminek oka nem a szexuális irányultság, hanem a bántalmazás okozta lelki és mentális fájdalom elviselhetetlensége (Háttér, 2015a). Az iskolai segítségkérés hiánya mögött a pedagógusok sztereotípiái, passzivitása, erkölcsi-vallási meggyőződése, a témához fűződő kényelmetlen érzése, viszonya is állhat (Háttér, 2015b; Takács, 2007). Ezért is fontos megvizsgálni fejlődéslelektani szempontból a felnőttektől eltávolodó kamaszok, társaik felé forduló egyének megküzdési stratégiáit, lehetőségeit, közösségi viszonyait. Fontos tény azonban, hogy a köznevelési törvény Magyarországon meghatározza az intézmények jogi felelősségét a bántalmazások területén (Béres-Deák et al., 2016).

A kamaszközösségek vizsgálatánál megállapították, hogy a fiúk körében magasabb a zaklatások aránya, mint a lányoknál, de mindkét nem esetében a többségtől eltérő kirekesztése és a hatalommal való visszaélés dominál (Hadas, 2009). A fiúk irányában túl erősek a társadalmi elvárások, szigorúak a normák, a férfiszerepnek nem megfelelő kortárs kiközösítése, bántalmazása az egyén hegemon maszkulinitását erősíti meg a csoport szemében, így a heteroszexualitás mint egyetlen elfogadott orientáció védelmet nyer újra és újra (Rédai és Kövesi, 2014). A maszkulinitás normáihoz való szigorú visszatérés, ragaszkodás táptalaja is lehet a homofób, transzfób verbális megszólalásoknak; olyan kommunikációt és viselkedést erősít fel, mely az elutasítás, diszkrimináció alapja (Budai et al., 2008).

A hormonális változások, a lelki krízisek és az identitáskeresés nehézségei mind áthatják a 13–25 éves kor közötti énfajlódási korszakot. Erik Erikson szerint ebben az életszakaszban az egyén vagy megerősödik szerepeiben, identitásában, vagy izolálódik (Carver–Scheier, 2006). Csoportnyomás hatására senki sem akar különbözni, eltérni, „másnak” lenni (Háttér, 2015).

A testnevelés órákon sokkal előnyösebb lenne a heterogén csoportok létrehozása, azaz ahol a fiúk és a lányok együtt dolgoznak, sportolnak. Ez nem csak a nemek közötti különbségek erősítését csillapítaná, hanem az identitásból következő egyéni igényeket is segítené (röplabdázni szeret, nem focizni, inkább fiúkkal sportol csoportban stb.) (Háttér, 2010). A 2010-es kutatásban a válaszadó transznemű diákok 41%-a szóbeli, 13%-a fizikai, tanártól jövő bántalmazásról számolt be (Háttér, 2010).

A kamaszokkal foglalkozó tanároknak jobban kellene figyelniük saját, nemi sztereotípiákra épülő megjegyzéseikre, metakommunikációjukra. Egy sztereotip mondat (pl.: úgy hajítod el a kislabdát, mint egy lány) stigmatizáló lehet, a kamaszokat kirekesztésre tanítja, megbélyegzésre (Béres et al., 2016).

Az összegyűjtött tudás (információ, képességfejlesztés stb.) a hivatalos tanterv részei, azonban az iskolában mint kiemelendő szociális szintéren is létezik egy ún. rejtett tanterv, mely tartalmazza az összes olyan tudást, amit a hivatalos nem. Ide tartoznak a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi normák, az identitással és szexuális orientációval kapcsolatos társadalmi értékek, kommunikáció, elvárások is. Ezek csapódnak le a kulturális hordozóeszközökön, mint például a tankönyvekben (Kereszty, 2005).

Bár a nemi identitás, orientáció miatti bántalmazást a törvény tiltja, bünteti, a Háttér 2010-es kutatásában az is kiderült, hogy volt olyan intézmény, ahol a tanárnak pontosan ezért szüntették meg a jogviszonyát.

Minden hazai és más országbeli iskola számtalan olyan rendezvényt, ünnepet szervez meg évről-évre, melyek heteronormativitáson alapulnak. Ezek közül a legszembetűnőbb a szalagavató. Ezen az eseményen elkerülhetetlen, hogy a magukat LMBTQI+ közösséghez tartozónak valló diákok szembesüljenek a közösségük, iskolájuk, osztálytársaik által biztosított vagy nem biztosított biztonsággal, illetve annak hiányával.

A transznemű emberek 91%-a tudta már középiskolás korában, hogy születési nemétől eltér vágyaiban, gondolkodásában, érzéseiben (Háttér, 2010). Ugyanakkor nem élhetnek születéskor meghatározott nemüktől eltérően, azaz rejtőzködnek életük minden színterén, így az oktatás világában is (Háttér, 2015).

A transznemű tanulók 29%-át érte diszkrimináció, 50%-át tettelesen is bántalmazták, valamint 24%-uk arról számolt be, hogy pedagógusaik is a bántalmazók mellé álltak (Háttér, 2015). Ez egyben azt is jelenti, hogy az LMB közösséghez hasonlítva a transzneműek helyzete rosszabb. Ez a későbbiekben sem változik meg, hiszen Magyarországon a nemváltási folyamatot maguk a szakemberek (anyakönyvvezető, nőgyógyász, klinikai szakpszichológus) sem ismeri, és az állampolgárok számára félelmekkel teli tabu (Ombudsmani jelentés, 2016).

A témával foglalkozó hazai szakirodalom megegyezik abban, hogy a gyermekekkel foglalkozó nevelők, felnőttek, szakemberek felelőssége, példamutatása a tolerancia és elfogadás területén kiemelkedő. Ugyanakkor a kortársak szigorú tükröt tartanak, ha szerelemről, együttjárásról, párkapcsolatról van szó. A barátok, osztálytársak lehetnek közömbösek, irigyek, gúnyosak, meglepődöttek, azaz viselkedési mintáikban igen változatosak (Mészáros, 2011).

A lány és lány között kibontakozó szerelemmel kapcsolatban a kortársak közömbösebbek, mint a fiú–fiú közötti viszonyal. Utóbbi esetében verbális és fizikai agresszióval is szembe kell néznie a párnak. Ahogyan a heteroszexuális lányok is ritkábban és kevésbé alkalmaznak agresszív viselkedést LMBTQI-val kapcsolatos ellenérzéseik kifejezése gyanánt, ellentétben a heteroszexuális fiúkkal, akiknél nyíltan agresszív is lehet a melegséggel kapcsolatos ellenézés kifejezése (Takács–Szalma, 2012). A kutatások azonban két fontos tényt állapítottak meg: az egyik, hogy a tanulók annyira toleránsak vagy diszkriminatívak a szexuális kisebbségekkel kapcsolatban, amennyire a hagyományos nemi szerepekkel elfogadóak vagy elutasítóak, a másik pedig, hogy személyes ismeretség esetén az LMBTQI+ osztálytársat, barátot ismerő egyének inkább elfogadóak (Rédai, 2011).

Mindig az adott közösség határozza meg a nyilvános szerelem és az ahhoz tartozó viselkedés elfogadható és nem elfogadható elemeit, a magánügy és közügy határait, de a kettős mérce, mely a heteroszexuális párok szabadabb érzelmi megnyilvánításait részesíti előnyben a homoszexuális érzelmenyilvánítással szemben, iskolai közegben nagyon is domináló, létező jelenség (Gregor–Rédai, 2015).

A meleg párok az érzelmek kinyilvánításával normakritikus szerepbe kerülnek, míg a heteronormatív szabályok által létező csoport, a többségi társadalmat képviselve, újratermelve, tükrözve diszkriminálja, kirekeszti, megbünteti egyéni és csoport szinten is a kisebbséghez tartozókat (Takács, 2011).

Egy kutatás egy érdekes ambivalenciára is felhívja a figyelmet: míg a tanulókat érdeklik az LMBTQI+-val kapcsolatos információk, érdekességek, tudnivalók, addig a tanító és tanárképzésben résztvevő egyetemi hallgatók szerint erről nem lenne szabad az iskolákban beszélni (Mészáros, 2011). A szociológiában azonban a szexualitás fogalma mind a hetero-, mind a homoszexualitás esetében több mint szexuális tevékenység, konnotáció (Rédai, 2012).

A szexualitás kapcsolódik a társadalom különböző intézményeihez is, mint jog, oktatás, vallás, egészségügy stb. Ennek ellenére az LMBTQI+ tanárok nagy része nem meri felvállalni önmagát, az önazonosság hiánya ürt hoz létre, egyrészt az LMBTQI+ diákok példa nélkül maradnak, másrészt a homofób, transzfób iskolai zaklatások során a tanártársak sem tudnak tapasztalt, önmagát vállaló kollégához fordulni (Mészáros, 2011).

2020-ban jelent meg először az Európai Bizottság részéről az első uniós stratégia, melynek célja, hogy 2025-ig az LMBTQI személyek esélyegyenlőségét biztosítsa jogi és pénzügyi

intézkedésekkel, valamint a szivárványcsaládoknak az EU egész területén való jogi elismerését, a homofób gyűlöletbeszéd bűncselekménnyé nyilvánítását. (Európai Bizottság, 2020).

A hazai kutatásokban egy negatív, stigmatizált helyzetben lévő kisebbséget képvisel az LMBTQI+. Mind az oktatás, mind az élet más területein erősen bántalmazott, kirekesztett közösségről beszélhetünk. A homofóbia erőssége, a negatív attitűdök, az iskolai bántalmazás jelenléte közös a fentiekben felvázolt tanulmányokban. A tanárok, a szülők, a felnőttek példamutatására, edukációjára helyezik a hangsúlyt. Bár a kortársak szerepének fontossága is felvetődik időnként, de nem mérés, csak valamely összefüggés, megérzés alapján.

Mit mutatnak a mérések? Az LMBTQI+ közösség társadalmi elfogadottsága

Előszó a kutatáshoz

Az eredeti kutatási tervem alapján készült online kérdőívemre, e-mailjeimre a válaszadások elmaradoztak. Mivel az LMBTQI+ diákok helyzetének feltárásához elengedhetetlen a szülők, oktatók, iskolai intézmények és maguk az érintett egyének megkérdezése, bevonása a kutatásba, felvetődött bennem a kérdés, hogy miért az ellenállás, a válasz megtagadása, és hogy vajon más kutatásban, más országban is hasonló a helyzet, vagy egyedi jelenségről van szó.

Ha figyelembe veszem azt, hogy a diszkrimináció kiváltó oka az adott társadalom gazdasági, politikai háttere és a társadalmi tudat, azaz a közösség közös séma- és kategóriarendszere, amelynek alapján sztereotípiákat, stigmákat hoznak létre (Smith–Morita, 1999), akkor több különböző, de járható úton indulhatok el a kutatási kérdésem szempontjából.

Az egyén és a társadalmi identitás pozitív minősítésének fenntartása egyaránt ön- és csoportértékelés, valamint mások, más csoportok negatív leminősítése által történik. Ha a társadalom különböző rétegei identitásukban megrendülnek, akkor ez az összehasonlító mechanizmus diszkriminációhoz, bünbakképzéshez vezethet (Smith–Morita, 1999). A többségi társadalom és a kisebbségek között kialakuló viszonyrendszer a mindennapi együttélések során rögzülnek, generációról generációra újratermelődnek és a magyar társadalom dezintegrációját erősítik fel.

A kommunikáció, az oktatás és a képzés elősegítheti a tudatosságot és az antidiszkriminációs tevékenységek megvalósulását.

A European Social Survey (ESS) 2009-es adatai alapján a magyar társadalmat a homofób társadalmak közé sorolta. A „Diszkrimináció az Európai Unióban 2008” (Special Eurobarometer 296) eredményei közül figyelemreméltó, hogy a magyar válaszadók között voltak a legkevesebben, akik ismertek LMBTQI + egyént a környezetükben, és a romák után a második leginkább elutasított csoportként jelölték meg a szexuális kisebbségeket. Ez azért is fontos és érdekes adat, mert mindeközben az Európai Unió országaiban az LMBTQI+ közösség elleni diszkrimináció csökkenését, az elfogadás növekedését figyelhették meg a kérdőívemzők, amiben közrejátszott az is, hogy a valóságban eltérő szexuális orientációjú embert személyesen ismerők száma az unióban magas, és ennek egyik megnyilvánulása a toleránsabb, elfogadóbb attitűddel való jellemezhetőség.

A „Diszkrimináció az Európai Unióban 2009” (Special Eurobarometer 317) eredményei egy érdekes tényre hívták fel a figyelmet: azon tagállamok, ahol a szexuális orientáció miatti diszkrimináció mértékét alacsonyra értékelték, olyan országok voltak, melyekben ennek tagadása, figyelmen kívül hagyása erősen jelen volt, miközben a melegbarát országokban a nemi orientációval kapcsolatba hozható diszkrimináció elterjedtségét magasnak ítélték, jelezve, hogy sokkal szenzitívebbek ezekre a mechanizmusokra a toleránsabb társadalmak. Kutatásom szempontjából még fontosabb eredmény, hogy elkezdett nőni az LMBTQI+ embereket ismerők

száma a fiatal (25 éven aluli) magyar válaszadók körében, ami azért is jelentős változás, mert ennek a kisebbségnek nincsenek külső jegyei, felvállalás által válnak láthatóvá, amivel azt kockáztatják, hogy diszkrimináció éri őket.

Az MTA SZKI, a Háttér Társaság a Melegekért LMBT-szervezet és a Labrisz Lesbikus Egyesület által a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megbízásából 2007-ben végzett, „A lesbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek társadalmi kirekesztettsége Magyarországon” című kutatás felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalmi elutasítás és a kortárs csoportban, iskolában elszenvedett kirekesztettség a legnagyobb nehézsége a magyarországi LMBTQI+ közösségnek.

Az LMBTQI+ csoporttal kapcsolatos tolerancia, egyenlő bánásmód, uniós állampolgárok attitűdváltozásainak feltérképezése során kerestem a választ kutatási kérdéseimre, valamint az Eurobarométer 2015-ös és 2019-es felmérései adatainak összehasonlító elemzésével vizsgáltam meg hipotézisemet.

Mindkét kutatási hullám során 9 általam kiemelt kérdést vizsgálom meg, melyeket utánkötésben későbbi kutatások során is meg lehet majd figyelni. A kilenc vizsgált terület a következő: az azonos nemű párokra vonatkozó jogkiterjesztéssel kapcsolatos attitűdök, a nemi orientációk jogi elismerése, a harmadik nem megjelenítése a hivatalos dokumentumokban, a szexuális kisebbségekhez tartozó párok nyilvános láthatósága, társadalmi elfogadottságuk politikai szereplőként, munkahelyen kollégaként, családtagként, valamint az iskolai tananyagban való megjelenítése az LMBTQI+ közösségnek, az ellenük elkövetett diszkrimináció észlelése. A kutatásomban vizsgált témakörök 2015-ös és 2019-es adatai alapján próbálok a létező és várható folyamatokat megvilágítani a magyarországi fiatalok, ifjúság, állampolgárok körében.

Az Európai Bizottság, az Európai Parlament által 1974 óta használt kutatások az Eurobarométer kutatások, melyek megbízhatósága és transzparenciája, ezáltal hitelessége számos szigorú minőségi szabállyal biztosított. Többek között az európai állampolgárok attitűdjeit és azok változásait igyekeznek felmérni a társadalmi kérdésekkel kapcsolatosan is.

Kérdőív és szociometria által szerettem volna elsődleges adatokat gyűjteni, de az ettől a formától való elhatárolódás, a személyes, ámbár anonim részvétel passzív elutasítása miatt fordultam az Eurobarométer-kutatásokból nyert másodlagos adatok elemzéséhez.

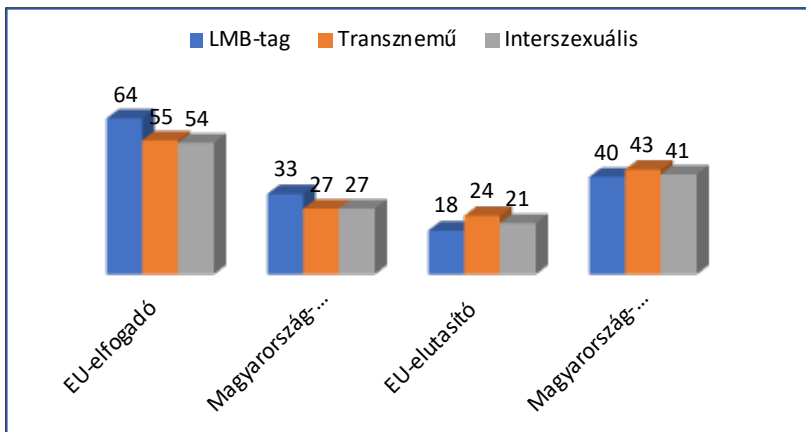
Az adatok gyűjtését követően táblázatok formájában, adatvizualizáció által végeztem el az összehasonlításokat s kerestem az összefüggéseket. Ezt követően egy konklúzióban foglaltam össze az adatelemzésből fakadó riportot, jelentést.

A magyarországi adatok összehasonlító elemzése a 2015-ös és 2019-es Eurobarométer mérésekből nyert adatok másodlagos elemzésével

Az összehasonlító elemzés során a magyarországi válaszadóktól származó adatokra támaszkodom, az azokból megszületett eredményeket és az azok hátterében megbújó lehetséges okokat szeretném feltárni. Van-e különbség, elmozdulás 2015 és 2019 között? A fiatalabb generációk elfogadása nőtt vagy csökkent? Az életkor, az iskolázottság és a nemi szerep minden esetben meghatározó, ha a toleranciaszinteket vizsgáljuk? Ha a fiatalok elfogadóak, hipotézisemből tézis lesz? Ha nem toleránsak a fiatalok, akkor az újrateremtett előítéletes társadalom hogyan és miért nem változik, ha elfogadóbb, akkor annak van-e oka?

A magyarországi adatok elemzésénél első körben azokat a kérdéseket vizsgálom meg, amelyek a diszkrimináció jelenlétének mértékét firtatják, véleményeket a diszkriminációval kapcsolatosan, a különböző szexuális orientációjú és nemi identitású közösségekben, azaz mennyiségében jelölik meg a válaszadók, hogy ritka, gyakori vagy mindennap megtörténő

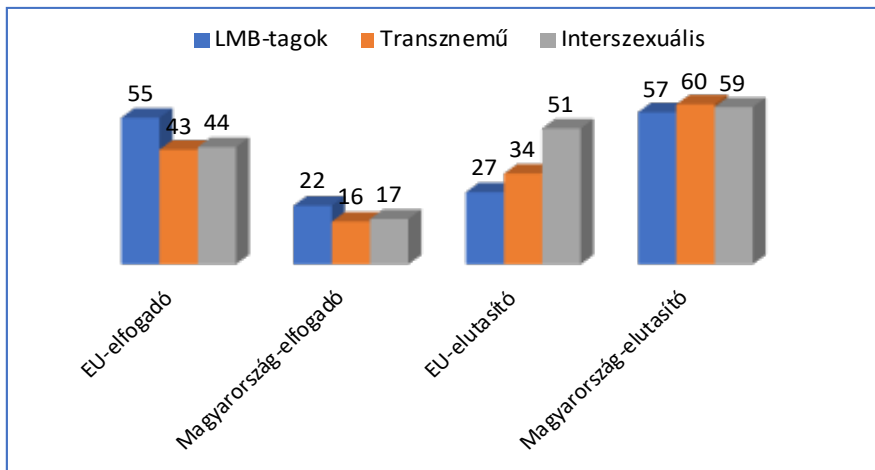
esetnek élnek-e meg hazájukban a megkülönböztetés folyamatát, különböző típusait (1. és 2. ábra). Ide gyűjtöttem össze azokat a válaszokat is, amelyek az LMBTQI+ tagok fontos politikai pozícióba kerülését támogatták vagy elutasították, illetve az arra a kérdésre adott válaszok adatait, hogy ha lenne vagy már van gyermeke, elfogadná vagy elutasítaná-e, ha LMBTQI+ személlyel létesítene párkapcsolatot, valamint munkahelyén elfogadná-e LMBTQI+ kollégáját.

1. ábra

Egy LMBTQI+ egyén magas politikai pozícióba kerülésének társadalmi elfogadása – 2019

Forrás: Eurobarométer 2019-es adatai alapján készített saját elemzés, 2023

2. ábra

LMBTQI+ közösséghez tartozó saját gyermek elfogadásának mértéke 2019-ben

Forrás: Eurobarométer 2019-es adatai alapján készített saját elemzés, 2023

A diszkrimináció észlelésének mértéke az állampolgárok szemén keresztül fontos empirikus adat, mégis szubjektív, hiszen az erre való érzékenység, tudatosság, a közvetlen és tág környezet előítéletességhez való viszonyának ismerete, az arra való figyelem is fontos és befolyásoló tényező. Arról véleményt megfogalmazni, hogy olyan fontos politikai szerepben, mint a miniszterelnök, a köztársasági elnök, minisztererek, milyen érzés nyíltan vállalt LMBTQI+ személyt látni, elfogadni, nagyon fontos és nyílt attitűdöt mutathat. Érzelmileg pedig lehetetlen távolságot tartani attól a kérdéstől, mely a gyermekünk családi összetartozására vonatkozik LMBTQI+ személlyel.

Ha az LMB, azaz leszbikus, meleg és biszexuálisok csoportjából valakit a legmagasabb politikai pozícióba választottak volna meg, akkor 2015-ben a magyar válaszadók 35%-át pozitív értelemben egyáltalán nem zavarta volna, 15%-a mérsékelten kényelmesen, 37%-a kényelmetlenül, 11%-a közömbösen érezte volna magát, míg 2% nem tudta, hogyan viszonyulna egy ilyen helyzethez. Transzszexuális személyek esetén a válaszadók 30%-a gondolta magát elfogadónak, 16%-a mérsékelten örült volna, 41%-a kényelmetlenül érezte volna magát, 10% közömbösnek jelölte magát, míg 2% itt sem tudott válasszal szolgálni.

2019-ben egy új fogalmat vezettek be, az interszexuális személyek csoportját, melyet még 2015-ben nem vizsgáltak. Ugyanakkor az LMBT csoportok politikai pozícióba kerülésének megítélését már össze lehet hasonlítani, ami azért is izgalmas, mert egy állás betöltéséhez, egy munka elvégzéséhez szakmai, szociális kompetenciákra van szükség, a szexuális orientáció, nemi identitás nem befolyásolhatná annak betöltését, elvégzését. A szexuális orientáció miatti elutasítás a pozíció betöltését, illetve a munkavállaló felvételét illetően viszont diszkrimináció.

2019-ben már csak 33% támogatta, hogy LMB személyek politikai pozíciót töltsenek be, ugyanakkor 20% (ez 5%-kal több) vélte úgy, hogy mérsékelten kényelmesen érintené egy ilyen tény, 40%-ot kényelmetlenül, 2%-ot közömbösen érintene, míg 5% nem tudommal felelt. A transznemű politikusok esetén 27%-ot kényelmesen, 18%-ot mérsékelten, 43%-ot kényelmetlenül, 5%-ot közömbösen érintene, és 7% felelt nem tudommal.

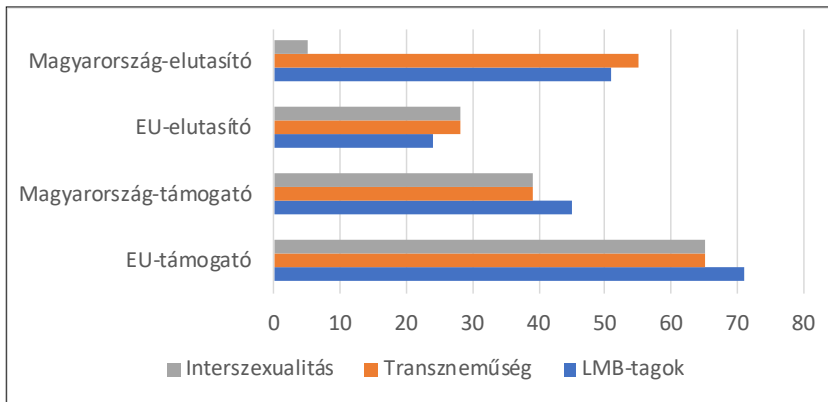
Finom hangulódásnak lehetünk tanúi, melynek során a közömbösség csökkent, de a nyílt támogató hozzáállás is veszített erejéből, s miközben az arányok enyhén, nem számottevően változtak, a tartózkodó és nem tudom válaszok emelkedtek.

Össességében 2%-kal csökkent a gyermekét LMBTQI kapcsolatában támogató egyének száma, miközben 9%-kal nőtt az azonos nemű személlyel párkapcsolatot létesítő gyermekét elutasítók száma, ami a semleges, közömbös csoportok eltűnését is eredményezhette.

A munkahelyi diszkrimináció is növekedést mutat a 2019-es év válaszadói alapján 2015-höz képest. 3%-kal csökkent a teljesen elfogadók száma, miközben 6%-kal nőtt az intoleránsak csoportja. A transzneműek esetén 2015-ben is kisebb volt az elfogadók és magasabb az elutasítók száma, és ez a tendencia 4 év alatt sem változott semmit, arányaiban sem.

Végezetül a diszkrimináció létezésének mértékét, érzékelhetőségét a magyar társadalom fele elterjedtnek, másik fele ritkának ítélte meg, amennyiben meleg, leszbikus, biszexuális embereket érintő megkülönböztetésről volt szó. Transzneműek esetén jóval kevesebben (12%-kal) állították azt, hogy elterjedt a zaklatás, és a ritka esetet itt is 42% jelölte meg. Hogy ez utóbbi adatok mennyiben felelnek meg a társadalom szexuális orientációkkal kapcsolatos tabuképzésének, az LMBTQI+ személyek láthatatlanságának, rejtőzködésének, érdekes és további kutatásra érdemes kérdés lehetne. Valószínűleg a ritka diszkrimináció ilyen magas arányú megjelölése mögött Magyarországon (a hazai kutatások, szakirodalom és a homofób ország kritikus képének ismeretében), a kommunikáció és a nem tudatosítás, titkolózás folyamatai állhatnak.

A diszkrimináció elleni fellépés leghatékonyabb mérése önmagában az a kérdőíves kérdés, mely arra keresi a választ, hogy az egyének hogyan látják országuknak a diszkrimináció minden egyes formája ellen tett erőfeszítéseit, hatékonynak tartják-e azokat, illetve, ha a válaszadókat személyes életükben zaklatás érné, kérnének-e segítséget, és ha igen, akkor kitől. (3. ábra)

3. ábra

Támogatók és elutasítók aránya azon állítással kapcsolatban, mely szerint az iskolákban tanítani kellene az LMBTQI+ közösségről 2019-ben.

Eurobarométer 2019-es adatai alapján készített saját elemzés, 2023

A 2015-ös és 2019-es Eurobarométer mérések esetén két kérdést találtam és hasonlítókat össze az alábbiakban a hátrányos helyzet elleni küzdelemmel kapcsolatban. Az egyik az iskolai tananyagokban és tanórákon egyáltalán megjelenő információ, az arról való diskurzus, hogy kell-e, szükséges-e. A másik pedig az állampolgárok véleménye azzal kapcsolatban, hogy eljött-e már az ideje a férfi és női nem dokumentumban való szerepeltetése mellett az egyéb, 3. nem megjelenítésének is.

2015-ös adatok alapján arra a kérdésre, hogy támogatja-e Ön a szexuális orientációk változatossága, az emberi szabadság, szabad választás érdekében, hogy a hivatalos iratokban, mint személyi igazolvány, útlevél, lehessen jelölni egy 3. nemet is a nő és férfi megjelölése mellett az egyén – például a transzneműek – kérésére, a magyar válaszadók 34%-a mondott igent és 55%-a utasította el. Akik élnének ezzel a lehetőséggel, olyan személyek, akik nem tudnak azonosulni születési nemükkel. 2019-ben a magyar válaszadók 77%-a utasította el, és mindössze 13% gondolta úgy, hogy ehhez joguk lenne az érintetteknek.

2015-ben a válaszadók igen nagy része értett egyet azzal, hogy a különböző szegregált, stigmatizált csoportokról beszélni kell, történetüket és lehetőségeiket tanítani, a társadalmat érzékenyíteni. A magyar válaszadók 67%-a az etnikai kisebbségekről, 70%-a a vallási-felekezeti különbözőségekről, 58%-a a szexuális orientációkról és 55%-a a genderizmusról, transzneműségről vélte úgy, hogy beszélni kell róla, az oktatási anyagnak tartalmaznia illene. A 2019-es mérés során ezek kiegészültek a fogyatékkal élők, a roma kultúra és történelem, valamint az interszexuálisok csoportjaival. A kérdés továbbra is az volt, hogy az iskolai tananyagokba és tanórákba bele kellene foglalni a tájékoztatást a sokféleségről az említett csoportokat, továbbá az etnikai származást vagy a bőrszín, a vallási vagy hitbéli

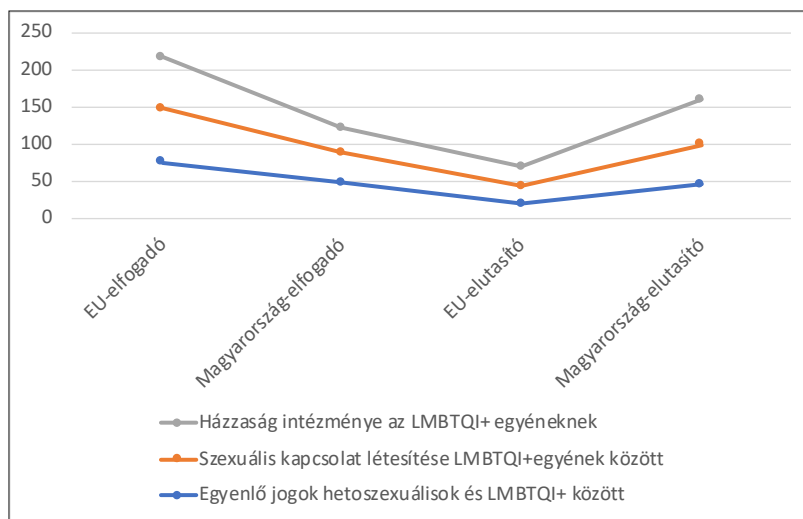
meggyőződést, a szexuális beállítottságot (meleg, leszbikus, biszexuális), a transzneműséget tekintve

E négy évvel későbbi, 2019-es felmérésen a magyar válaszadók 62%-a gondolta azt, hogy az etnikai származásról tanulni kell, 68%-a szerint a vallási különbözőségekről, 45%-uk szerint az eltérő szexuális orientációkról, 39% pedig a transzszexualitást is fontosnak tartotta az oktatási anyagokban, az iskolai tanításban. A támogatók száma csökkent, az ellenzők tábora viszont erősödött. A transzneműséget 4%-kal többen ítélték el, mint az LMBTQI+ tagságot.

Mint a fenti adatokból is látszik, a diszkrimináció elleni magyarországi küzdelem, stratégia nem valósult meg, sőt a helyzet romlik. A különböző csoportok szegregációja viszont a magyar társadalom dezintegritását okozza, ami további szélsőséges kirekesztést és zaklatási formákat erősít fel, bűnbakká tesz csoportokat, megnehezíti a stigmatizált csoportokhoz tartozók sorsát, mindennapjait.

Azoknak a száma, akik szerint nem fontos vagy éppen kifejezetten káros az iskolában a kisebbségekről, marginalizált csoportokról tanulni, fokozatosan nőtt. A genderizmus elutasításának pedig a magyar társadalom történetileg is meghatározottan zárványosított, zárt, aluliskolázott, művelődési mobilizáció nélküli volta is oka lehet.

Összehasonlító elemzésem utolsó részében megvizsgálom az adatok változását, hogy tehát hogyan ítélték meg 2015-ben a meleg, leszbikus párok nyilvános felvállalását, és ez a jogkiterjesztési mechanizmus változott-e 2019-ben (4.sz. ábra). Valamint érdekes adatnak tűnhet az is, hogy változott-e a magyar társadalom szemlélete, beállítóda az LMBTQI+ egyének heteroszexuálisokkal való egyenlőségében a jog területén, vagyis annak elismerése, hogy ugyanolyan jogok illetik meg őket, mint a cisznemű társadalom tagjait (lásd házasság, szexuális kapcsolat létesítése, jogkiterjesztés).

4. ábra

Jogok biztosítása az LMBTQI+ közösségnek

(attitűdök 2019-ben az EU-ban és Magyarországon) Eurobarométer 2019-es adatai alapján készített saját elemzés, 2023

Az első kérdésre, azaz a publikusan megmutató meleg és leszbikus párokkal kapcsolatos attitűd-felmérés eredménye alapján 2015-ben a magyarok 34%-a rendelkezett pozitív attitűddel a meleg férfiak esetében párkapcsolatuk felvállalását illetően. Ez az uniós átlag alatt volt 4%-kal, a leszbikus párokat tekintve az Unió egész területén elfogadóbbak a társadalmak. Erre magyar adattal nem rendelkezünk, de az uniós átlag 41%, és további 13% mérsékelten elfogadó volt a leszbikus párokkal kapcsolatban. Talán itt a legmarkánsabb a különbség, hiszen 2019-re csak 16%-ot nem zavart, ha meleg párt látott nyilvánosan kézen fogva járni vagy csókolózni. Ha ehhez hozzáteszem a 12%-ot, akik mérsékelten elfogadóak, akkor is 6%-kal csökkent a meleg párok társadalmi elfogadottsága a magyar társadalomban. Míg a meleg párkapcsolat nyilvánosságát 69% utasította el, addig leszbikus pár esetén 62% az elutasító attitűdöt jelölte meg és csak 35% a támogatót. 2015-ben viszont a teljes mérést tekintve ez is jóval magasabb volt, pontosan 41%, miközben ehhez még hozzátehetjük a 13%-ot, akik mérsékelten pozitívan ítélték meg a leszbikus párok nyilvános érzelmkifejezését.

Összegzésképpen láthatjuk, hogy minden LMBTQI+ egyénre és párkapcsolat esetén párra vonatkozóan a társadalmi attitűd elutasító, a „négy fal között titokban” szemléletet tükrözik.

Adott egy társadalom, melynek a fele vagy kétharmada nem akar hallani vagy látni az LMBTQI+ közösséggel kapcsolatosan. Kérdés, hogy ezek után hogyan vélekedtek 2015 és 2019-ben az LMBTQI+ szubkultúra közösségét megillető jogokról.

2015-ben a magyar válaszadók 49%-a gondolta úgy, hogy hasonló jogokkal kellene rendelkezniük az LMBTQI+ egyéneknek. 44%-ot nem zavarta a tény, hogy az azonos neműek szexuális kapcsolatban élnek, és 39%-uk engedélyeztette volna a meglegházasságot. 2019-ben a felmérés résztvevőinek 48%-a egyetértett azzal, hogy azonos jogokat kapjanak az LMBTQI+ egyének. 41%-ot nem zavart, hogy szexuális kapcsolatot létesítenek az azonos neműek, 33%-uk támogatta volna a meglegházasságot. Az adatokból is látszik, hogy a jogkiterjesztés, amíg nem konkrét, nem vált ki akkora ellenállást a társadalomból, viszont amint konkretizálódik (pl. melegek házassághoz való joga), az ellenérzés, ellenállás erősödik. Mind a meglegházasság, mind a szexuális kapcsolat létesítésének, valamint a jogkiterjesztésnek a támogatottsága csökkent néhány százalékkal kérdésenként.

A változások negatív tendenciát mutatnak a hazai adatokat tekintve. Az elutasítottság mértéke nem csak nőtt, erősödött, hanem több területre is kiterjedt. A zárt társadalom mind az egyénre, mind az egész közösségre rányomja a bélyegét. Hiszen a diszkrimináló területek, objektumok számának növekedésével egy negatív spirál alakul ki, mely egy önmagát kirekesztő, negatív társadalmi rendszer egészségtelen fenntartásához vezethet.

Összegzés

Munkám célja az volt, hogy az LMBTQI+ közösség jelenkori társadalmi megítélését bemutassam a hazai és nemzetközi kutatások, történeti és fogalmi áttekintések tükrében. Az eredetitől eltérő kutatás is fontos megállapításokat eredményezett.

Az eredményekből kiderült, hogy az LMBTQI+ személyek diszkriminációjának mértéke, mennyisége magas, gyakori. Ez az érintett közösség tagjaiban félelmet válthat ki, ami a leplezést, titokban tartást erősíti, a tudatlanság, az ismerethiány pedig újabb félelmekhez, tolerancia és empátia nélkülözéséhez vezet.

A válaszadók minden esetben elfogadóbbak voltak, ha volt LMBTQI+ ismerősük, barátjuk, vagy maguk is érintettek voltak, illetve 15–24 év közöttiek voltak, vagy magas iskolázottak. Ezek alapján a hipotézisem igazolást nyert, miszerint az egyre fiatalabb generációkban az

oktatás, az információáramlás gazdagsága, a mainstream szolgáltatók által támogatott LMBTQI+ megjelenési kvóták segítik az elfogadást, a másság felismerését, esetleg megértését.

A felmérések romló eredményei, a tolerancia háttérbe szorulása mind uniós, mind tagállami szinten sürgeti a határozott fellépést, szakpolitikai beavatkozásokat.

Az Eurobarométer 2015-ös és 2019-es felmérései során anonim módon, mégis a résztvevőket személyesen, otthonukban, anyanyelvükön kérdezték meg, ezáltal igen széleskörűen sikerült empirikus adatokat összegyűjteni és reprezentatív felmérést létrehozni tagállamonként és uniós szinten is.

A kutatási kérdésemre, mely szerint valamiért és valahogyan az életkor, a médiafogyasztás segíti az egyénben a toleranciaszint növelését, nem találtam egyértelmű bizonyítékot, válaszokat. A fiatalabbak között a mérhetően nagyobb számú elfogadás oka lehet a digitális kultúráváltás, az identitás megélésének plurális módja és merészebb felvállalása, vagy éppen az elutasítóbb, homofób szülőkkel szembeni "lázas" kamaszként, azaz csakazértis LMBTQI+ barátokat fogadnak, támogatják a nyílt szexualitást, a toleranciát egyfajta oppozíciós helyzetben az idősebb generációkkal.

Az viszont vitathatatlan, hogy 2015 óta szinte minden kérdésben romlottak Magyarország eredményei. Még így sem a leghomofóbb ország, de továbbra is a legintoleránsabb országok közé tartozunk. E folyamat mögött viszont nem kizárható tény a politikai közbeszéd és nyílt diszkrimináció az LMBTQI+ közösség ellen. A felmérés készítése előtt közvetlenül és a felmérés készítésének ideje alatt, azaz 2019-ben lobbizott például a magyar kormány a reparatív terápiák hasznossága mellett, pedofilnak nevezték az azonos nemű örökbefogadó szülőket, indítványozták a Budapest Pride eltörlését, valamint a Coca Cola Love is love című kampányát is betiltották. A CEU-t hamarabb kitoloncolták, mint hogy a Társadalmi Nemek Tanulmánya szak létrejött volna. A sort lehetne folytatni, melyek mind az LMBTQI+ közösséget tették meg a diszkrimináció célpontjának. Sajnos 2019-ben nem ért véget, és valószínűsíthető, hogy a pedofil–homoszexuális törvény, a gyermekvédelmi népszavazás, vagy a kisebbségeket bemutató Meseország mindenkié című érzékenyítő könyv megsemmisítése, a transzneműek név- és nemváltoztatásának betiltása, szívirányászslók égetése, örökbefogadás ellehetetlenítése LMBTQI+ egyének számára mind-mind olyan cselekedetek, melyek egyik hatása a társadalom negatív, intoleráns attitűdjének felerősítése.

Az adatok egy elutasító, diszkriminatív társadalom képét mutatják. Egy társadalom viszont nem fejlődhet, nem lesz összetartó, nyitott, befogadó, egyszóval élhető mindaddig, míg benne minden tag nem élhet egyenlően, diszkrimináció mentesen, a társadalmi életben aktív résztvevőként.

A tendenciák (elfogadásra nyitott csoportok, társadalmi attitűdök megoszlása, oktatás, média) megértése viszont segítheti a szakpolitikát, a jogrendszert, az ehhez kapcsolódó döntéshozókat, hogy olyan stratégiákat dolgozzanak ki, melyek elősegítik, ténylegesen promotálják a békés együttélést, a társadalmi sokszínűséget szexuális orientációk és nemi identitások tekintetében is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anthony Giddens (2003): *Szociológia*, Osiris Kiadó, Budapest
- Atkinson–Hilgard (1999): *Pszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest
- Bailey, J. M.–Pillard, R. C. (1995): *Genetics of human sexual orientation*, *Annual Review of Sex Research*, 6, 126–150.
- Baker, M. (1993): *Long term love – Discover the magic*, *Parents*, 73., 89–91.
- Bálint Eszter–Dudits Luca–Sándor Bea–Tihanyi Katalin szerk. (2021): *Hogyan léphetünk fel az LMBTQI és a nemileg nonkonform gyermekekkel és fiatalokkal szembeni erőszak ellen?* Háttér Társaság, Budapest
- Bauer Flóra (2020): *Az LMBTQI témák megjelenése a hazai köznevelési tankönyvekben*, Háttér Társaság, Budapest
- Bell, A. P.–Weinberg, M. S.–Hammersmith, S. K. (1981): *Sexual preference – Its development in men and women*, Bloomington, Indiana University Press
- Béres-Deák Rita et al. (2016): *Útmutató az előítéletes alapú iskolai zaklatás megelőzéséhez és kezeléséhez*, Háttér Társaság, Romaversitas Alapítvány, Társaság a Szabadságjogokért, Tett és Védelem Alapítvány, Budapest,. http://iskolaizaklatas.hu/sites/default/files/iskolaizaklatas_utmutato.pdf
- Bohan, J. S. (1996): *Psychology and sexual orientation – Coming to terms*, New York, Routledge
- Borgos Anna (2011): *Diskurzusok a kétanyás családokról: kutatások és közbeszéd*, in: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*, L'Harmattan, Budapest, 80–93. <http://mek.oszk.hu/10400/10446/10446.pdf>
- Buda Mariann–Köszeghy Attila–Szirmai Erika (2008): *Iskolai zaklatás – az ismeretlen ismerős*, *Educatio*, 2008/3. 373–386.
- Buss, D. M. (1994): *The evolution of desire – Strategies of human mating*, New York, Basic books,
- Bussey, K.–Bandura, A. (1984): *Influence of Gender Constancy and Social Power on Sex-Linked Modeling*, *Journal of Personality and Social Psychology*, 47., 1292–1302.
- Charles S. Carver–Michael F. Scheier (2006): *Személyiségpszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest,
- Európai Bizottság: *Az LMBTIQ személyek esélyegyenlőségére vonatkozó első uniós stratégia*, Utolsó letöltés: 2022. 11. 23. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/ip_20_2068
- European Bizottság: *Special Eurobarometer 437*. Utolsó letöltés: 2022.11.07. https://tgeu.org/wp-content/uploads/2016/10/EU_eurobarometer_2015_437.pdf
- European Bizottság: *Special Eurobarometer 493*. Utolsó letöltés: 2022. 11. 26. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/ebs_493_data_fact_lgbti_eu_en-1.pdf
- Európai Bizottság: *Külön Eurobarométer 493*, *Diszkrimináció az Európai Unióban*, utolsó letöltés: 2022. 11. 20. file:///C:/Users/nyiri/Downloads/ebs_493_fact_hu_hu.pdf
- Gregor Anikó–Rédai Dorottya (2015): *Heteronormatív ifjúság? A magyarországi fiatalok véleménye az azonos nemű párok együttéléséről*, *Socio.hu*, 2015/1. DOI: 10.18030/socio
- Hadas Miklós (2009): *A hegemon maszkulinitás szociológiai konstrukciói – Férfikutatások a tudományos normalizálódás útján*, *Replika*, 69, 2009. december. 27–41. <http://replika.hu/system/files/archivum/replika%2069-02%20Hadas.pdf>
- Háttér Társaság (2015): *A transznemű emberek társadalmi kirekesztettsége Magyarországon – Az LMBT-kutatás 2010 eredményei alapján*, Háttér Társaság, Budapest
- Háttér Társaság (2015): *A leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű emberek iskolai tapasztalatai Magyarországon – Az LMBT-kutatás 2010 eredményei alapján*, Háttér Társaság, Budapest, <http://hatter.hu/kiadvanyaink/lmbt-kutatas-2010-oktatas>

- Háttér Társaság (2015): A leszbikus, meleg és biszexuális emberek tapasztalatai az egészségügyben Magyarországon – Kutatási beszámoló, Háttér Társaság, Budapest,
- Herd, G. ed. (1989): *Gay and lesbian youth*, New York, Harrington Park Press
- Kereszty Orsolya (2005): A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata a tankönyvekben, *Könyv és Nevelés*, 2005/3. 56–67.
- Kinsey, Alfred C. et al. (1953): *Sexual Behaviour in the Human Female*, Philadelphia: W. B. Saunders, 1953
- Martin, C. H.–Halverson, C. F. (1981): A schematic processing model of sextyping and stereotyping in children, *Child development*, 52, 1119–1134.
- Mészáros György (2011): Tanári szerepvállalás a homofóbia elleni küzdelemben: pedagógushallgatók és LMBT emberek értelmezései, in: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*, L'Harmattan, Budapest, 175–188.
- Michael Cole–Sheila R. Cole (2006): *Fejlődéslektan*, Osiris Kiadó, Budapest
- N. Kollár Katalin–Szabó Éva (2004): Pszichológia pedagógusoknak, 28. fejezet, 24. A nemek kérdése – szexualitás az iskolában, Osiris Kiadó, Budapest,
- Ombudsmani jelentés a nem- és névváltoztatás szabályaival összefüggésben, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, Budapest, 2016 [http://www.ajbh.hu/documents/10180/2500969/Jelent%C3%](http://www.ajbh.hu/documents/10180/2500969/Jelent%C3%9C)
- Pew Research Center: The Global Divide on Homosexuality Persists, Utolsó letöltés: 2022. 11. 23. <https://www.pewresearch.org/global/2020/06/25/global-divide-on-homosexuality-persists/>
- Plummer, Kenneth (1975): *Sexual Stigma – An Interactive Account*, London, Routledge and Kegan Paul
- Rédai Dorottya–Kövesi Györgyi (2014): Genderelmélet dióhéjban, in: *MM és gender – Elmélet és gyakorlatok az MM-önkéntes óraadók képzéséhez*, Labrisz Leszbikus Egyesület és Szimpozion Egyesület, Budapest, https://labrisz.hu/content/_common/attachments/10.pdf
- Rédai Dorottya (2011): „... én az olyanokat értem meg, akik nem tehetnek róla.” – Középiskolás heteroszexuális diákok diskurzusai a melegség kialakulásáról, in: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*, L'Harmattan, Budapest, 140–151.
- Rédai Dorottya (2011): „Sok újat nem mondtak. Mi már mindent tudunk erről.” – Az iskolai szexuális nevelés és a középiskolás lányok szexualitása, in: Kozma, T.–Perjés, I. (szerk.): *Új Kutatások a neveléstudományokban*, MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 313–329.
- Rédai Dorottya (2015): Genderdichotómia a szexuális öröm diskurzusaiban, *Socio.hu*, 2015/1. DOI: 10.18030/socio.hu.2015.1.188 http://socio.hu/uploads/files/2015_1/redai.pdf
- Rédai Dorottya–Kövesi Györgyi (2018): *Még mindig tabu? – LMBT személyek az iskolában*, Labrisz Leszbikus Egyesület
- Sándor Bea szerk. (2010): „Mi vagyunk a család, a biztonság, az otthona.” – Leszbikus anyák, meleg apák és „pótapák”, Inter Alia Alapítvány, Budapest
- Sándor Bea szerk. (2019): *Támogató barátok, tehetetlen intézmények – Az LMBTQI diákok iskolai tapasztalatai Magyarországon az Országos Iskolai Környezet Kutatás alapján*, Háttér Társaság, Budapest
- Savin-Williams, R. C. (1990): *Gay and lesbian youth – Expressions of identity*, New York, Hemisphere
- Smith, P. K.–Morita Y. (1999): *The nature of school-bullying – A cross-national perspective*, London, Routledge

- Takács István Károly (2011): A homofóbia nyomai a magyar közoktatásban – Egy szegedi vizsgálat tanulságai, in: Takács Judit (szerk.): Homofóbia Magyarországon, L'Harmattan, Budapest
- Takács Judit (2007): Előítélet és megkülönböztetés az iskolában – Leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) fiatalok iskolai tapasztalatai Európában, *Educatio*, 2007/1. 67–83.
- Takács Judit–Szalma Ivett (2012): Homofóbia és az azonos nemű partnerkapcsolatok intézményesítettsége Európában, *Szociológiai Szemle*, 2012/1. 61–88.
- Tihanyi Katalin (2020): Iskolai zaklatás és kirekesztés – Szakemberek tapasztalatai a 2019/20-as tanévben, Háttér Társaság, Budapest
- Troiden, R. R. (1993): The formation of homosexual identities, in: L. D. Garnets–D. C. Kimmel (eds.): *Psychological perspectives on lesbian and gay male experiences*, New York, Columbia University Press, pp.191–217
- Vass, Anthony A. (1986): *Aids – A Plague in Us – A Social Perspective on the Condition and its Social Consequences*, Venus Academicus
- Whitam, F. L.–Diamond, M.–Martin, J. (1993): Homosexual orientation in twins – A report on 61 pairs and three triplet sets, *Archives of Sexual Behavior*, 22., 187–206.

